

శ్రీరస్తు

శ్రీ మత్పరాభట్టారికాయై నమః

- తా ర క మ్ -

బ్రహ్మశ్రీ శ్రీమదజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాస

మహాకవి విరచితమ్

(సన్యాఖ్యానమ్)

★ భావార్థదిపికా ★

వ్యాఖ్యాతా

బ్రాహ్మీ భూషణ

రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి

విశాఖపత్తనమ్.

దాస భారతీ ప్రచురణలు-21

ప్రొఫెసర్ గెల్డ్ నర్ మాట్స్ బర్గ్ యూనివర్సిటీవారు శ్రీ నారాయణ
దాసపద్యాల తారక్ గంధముపై వంపించిన అభిప్రాయముకూడ
ఇందు పొందుబరచబడినది.

జానాతే యన్న చంద్రార్కె జానతే యన్నయోగినః

జానతే యన్న భర్గోఽపి తజ్జానాతి కవిః స్వయం.

పచః సుధామయం కావ్యం పితృపాం తృప్తమానసః

కృతజ్ఞః అభిప్రశంసామి భవంతం కవిశేఖరమ్.

Year

1929

Prof. GELDNER

Marts Burg University.
West Germany.

జూనిటర్ వింగంటింగ్ పెన్

అరండల్ పేట, 7వలైను,

గుంటూరు . 2.

The book is published with the financial assistance of Tirumala Tirupathi Devasthanam under their scheme "Aid to publish religious books."

కృతజ్ఞత

ఈ బృహద్ద్రోణమును అచ్చొత్తించుటకు శ్రీ తిరుమల
తిరునతి దేవస్థానమువారు తమ భూరి విరా
ళము నొసంగి మాకు ఈ కార్యము పూర్తి
చేయుటకు చేయూత నొసంగినందుకీ
దేవస్థానము వారికి, తాత్య నిర్మా
హకులకు నా కృతజ్ఞతా భి
వంధనములు.

కరా, ఈశ్వరరావు

భూమిక

సంగీతసాహిత్యముల రెండింటిని సమానస్థాయిలో సంరక్షించు కొని సాక్షాత్కరించిన సరస్వతియే శ్రీ మదబ్జావాదిభట్ల నారాయణ దాస మహాశయుడు. వైదిక శ్రేష్ఠునిగా, లయబ్రహ్మగా, హరికథా పితామహునిగా లోకమారవి. సూక్ష్మ బహుధా శ్లాఘించినది. కాని అతడు మహావందితుడు మహాకవి. ఆత్మకవి. అష్టావధాని, అనన్య సామాన్య వచోవిలాస సంతోషిత ప్రజానీకుడు. ఋషభాషావేత్త.

ఈ మహాకవి పెక్కుగ్రంథములను ఆంధ్రములో సంస్కృత ములోను రచించెను. అముద్రితములైన యాగ్రంథములను సంపాదించి, సవరించి, ముద్రింపజేసి పాఠకలోకమున కందించెను. అతని కృతులయిన కాశీరామచంద్రకథకములు గూడ ఆంధ్రములోని కనుప దింపబడినవి. పాఠకీకావనుండి సంస్కృతములోని కనుపదింపబడిన “ఉదయభియాం” అనుబానిస అనుశాసనయే వాటు తెలుగున కవ తించిరి. ఇంతవరకాతని గ్రంథములేదో విధముగ పాఠకలోకమున కం దినవి. కాని “సంస్కృతభాషలో రచింపబడిన “కారక”మను వచన కావ్యముమూర్తము అట్లేయండిపోయినది. మూలగ్రంథమును తెలుగు లిపిలోనికి ముద్రించినంతమాత్రమున ప్రయోజనము కానిరాదేడు. అనర్హతలైనంతో, అపూర్వవదప్రయోగములతో అతిమనోహరముగ రచింపబడిన అమహాకావ్యమునకు వివరణగావించిముద్రించుట అవశ్య కమనిపించినది. సర్వసమర్థుడైన సంస్కృతవండితుడు తక్కు మునియొక కా వనిని నెరవేర్చజాలడు. ఎవ్వరులభింతురాయని నిరీక్షించుచుండి “ప్రతిష్ఠాభాషణ శ్రీ కాంధట్ల లక్ష్మీనారాయణకాశ్రి గారు నాకంట బడిరి. ఈమహాకావ్యభారమును వహించుటని వానిసర్పించిరిని. దానికి వారంగీకరించి, రెండుమూడుసార్లు గ్రంథమునుబడివి, కవిహృదయము నాకళింతుకొని అచ్చర్యకరమగుటై, “వ్రాసిన యిట్టి మహాకావ్యమునకు బ్యాఖ్యానము రచింపవలెను; సామాన్యగ్రంథములకు బ్యాఖ్యానము కించి త్కరము” అని భావించినసంస్కృతములోనే బ్యాఖ్యానమునురచించిరి.

అంతనాగక పరిశ్లోకమునకు తెనుగున శాస్త్రర్యముగూడ వ్రాసి యచిరకాలములోనే నాకందించిరి. నా మనోరథము నెరవేరినదని సంతసించితిని. వాగ్రతపత్రి నెలరోజులలోనే నాకందచేసిరి

పిమ్మట, దీనిని 'కళావపూర్ణ'-విద్యత్కవి శ్రీ వెంపరాల నూత్యనారాయణశాస్త్రిగారి కిచ్చి, దీనిపై వారియభిప్రాయమునడిగి తిని, వారుకూడ పతమానందభరతులై మంచియభిప్రాయమును వ్రాసిరి. పిమ్మట "వ్యాకరణ సార్యభౌమ శ్రీ పేరి నూత్యనారాయణశాస్త్రి గారికి, "వ్యాకరణాలంకారచక్రవర్తి"-శ్రీఅప్పల సోమేశ్వరశర్మగారికి, "సాహిత్యాలంకార"-శ్రీమాన్-కోగంటి సీతారామాచార్యులవారికి నందించితిని. వారుకూడ మిక్కిలి సంతోషముతో మంచి అభిప్రాయముల నిచ్చిరి.

ఇట్లు, దానసాహితీని పరిపూర్తిగావించిరి. ఇదియే చివరిగ్రంథము. చివరిదైనను అన్నింటికంటె ముందుదనియే చెప్పవచ్చును.

సకల జగత్పసిద్ధుడైన ఆ మహాత్మునికి ఈమాత్రపుసేవ గావించితిని, నాజీవితము పార్థకమైనదని భావించును.

ఇట్లు, గ్రంథమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసిన బ్రాహ్మభూషణులకు, దీనిపై సదభిప్రాయముల నొసంగిన, కళావపూర్ణులకు, వ్యాకరణ సార్యభౌములకు, వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తులకు సాహిత్యాలంకారులకు నాస్పృహయపూర్వక నమోవాకములు.

ఇట్టి బృహద్గ్రంథమును ముద్రించుటకై తగిన ఆర్థికసహాయము నందించిన శ్రీశ్రీశ్రీ తిరుపతి దేవస్థానములవారికి నామహాపూర్వక నమస్సుమాంజలులు. దానభారతీ ప్రచురణలకు సహకరించిన శ్రీ బొల్లెపల్లి సత్యనారాయణరావుగారు కూడ అభినందనీయులు.

గుంటూరు

1-10-87

ఇట్లు

క రా ఈ శ్వ ర రా వు
దానభారతీ ప్రచురణకర్త.

దానభారతీ ప్రచురణశ్రా : శ్రీ నిరాళ ఈశ్వరరాయః

అచిత్తమైన దీక్ష మృదయమ్మన మచ్చుచు కావభారతీ
 ప్రచురణార్థి ఈశ్వరరాయుని విశ్వాభివృద్ధి కడఁ
 ర చతురతన పభాస్థలి విడండిక కాస్త్రపురాణార్థి
 పి తనకు కరుణ, కరుణించి యుగోదను దీక్షదారయి.

- ప్రతిజ్ఞా -

అస్మిన్ప్రస్థే శ్లోకేషు పాదపూరణమత్యం ఫలకపద ముపసర్గస్య
 వోపసర్గ సమానాకారస్య పునరుక్తి రప్యసిద్ధోపసర్గ ఉతాప్యసిద్ధోపసర్గ
 సమానాకారో భిన్నలిఖితచనసాదృశ్యం లోకాతీత వదార్థవాచక
 శబ్దో వినా దిష్టాతుఘటితం నాస్తి. లుబ్-బ్ లిట్-2 ధిక్రియ ప్రేక్షామకః
 ప్రభమ ద్వితీయ తృతీయస్కరేషు. ద్వీతీయ స్మృతీయస్కర్యాయాత్మక
 క్రియావాచక తిజస్తరూపం న విద్యతే. పాణినీయ నూతాగ్రా
 మవైదికానా ముదాహరణ మేతత్కావ్యమ్.

ప్రతిపద

ఈ తారకమను గ్రంథమున నున్న శ్లోకములందు, పాదపూర
 ణమే ప్రయోజనముగాగల "తు-హి-చ-స్మ-హ-వై" అనుపదము
 లుండవు. ఉపసర్గములకుగాని, వానితో సమానమైన రూపముగల
 పదములకుగాని, పునరుక్తులులేవు. ప్యసిద్ధమ లుగాని యుపసర్గలుగాని,
 యాప్యసిద్ధములై యుపసర్గలవలె గలబడునవిగాని, లేవు. భిన్నలింగ
 ములును, భిన్నవచనములును, గల యుపమానములుండవు. లోకా
 తీతములైన వస్తువులను దెల్పు శబ్దములులేవు. ఒక్క దిష్టాతువుతోఁ
 గూడిన పదములుగలవు. ఒకటి రెండు మూడు సర్గలందు పదసగా
 లుబ్ లబ్ లిట్ క్రియాపదములుపయోగింపబడినవి. రెండు మూడు
 సర్గలందు భూతకాలమును బోధింపని క్రియాపదములులేవు. ఈ
 కావ్యము వైదికములుగానట్టి పాణినీయనూతాగ్రముల కుదాహరణము.

తథా సంగ్రహము

భరతవర్షమున వింధ్యపర్వతమునకు దక్షిణముగఁ జంచన్నది ప్రవహించుచున్నది. తన్నదీతీరమున సంక్రితకల్పమును పేరుగల యొక గ్రామమున్నది. అంధు విద్వాంసుఁడు తపోభక్తుఁడునగు మహేశ్వరుఁడను బ్రాహ్మణోత్తముఁడు గలఁడు. అతని భార్యయు నాతనివలె విదుషీమణి. పతివ్రత. సూక్ష్మగ్రాహిణి. ఆ పుణ్యదంపతుల సంతానములోఁ గనివృత్తులైన పరదేవతాంశమున జన్మించెను. ఆ బాలుఁడు మాతృగర్భమందు పసించుకాలమందే, దేవత లా భగవద్రూపుని నుతించి, వాని యవతారప్రయోజనమును విని యానందించిరి. ఆ కాలమనిపేరు తారకుఁడు, ఆతఁడు సార్థకనాముఁడు.

ఆ తారకుఁడు బాల్యమందే తన సహజప్రజ్ఞాపాటవమునఁ బ్రతిభావంతుఁడై, యా గ్రామమునకు సమీపముగా నున్న విబుధనగర మహాత్మ్యమును వృద్ధులవలనవిని, యొక నాఁజాపట్టణమును బ్రవేశించెను. తన నిశితమనీషా మహిమంబున నావత్తనమందలి యనాచారములను గ్రహించి, యిష్టదీపత్తనమునఁ బూర్వవైభవమంతరించి, దురాచారములు ప్రబలి యున్నవన్నిచింతించెను.

ఒకనాఁ జాతఁడటనిటుండిరుగుచు తాపోద్వాససమీపమునఁ జేరి యన్యవదేశముగ్గఁ నానగరచరితమును గూర్చి మధురముగఁ బాఠంబొనుచుండెను. ఆ దేవమయమున నా యుద్వాసవనమున విహరించుచున్న రాజకుమారుఁ జాగానమునకు, నావద్యములందలి యర్థవిశేషము లకు ముగ్ధుడై, తనభటునిచ్చారా యాతారకుని చిలిపించి, సవయాజనముతో జగన్మోహనాకారముతో నున్న యాతారకుని జూచి, పరమానందభరితుడై, యాతని నాదరించి, తన తండ్రిగఁ జూచి భోజ

కొనిపోయి, వానిని దన దండ్రీకాపెను. అప్పుడుపుతూడ, చారకుని గానమాధుర్యమునకుఁ గనితాధారకుఁ గల్పనాకృతి, దివ్యరూపమునకుఁ బరవశుడై, తన కుమారునితో పాటాతనిని తనసాధమున నుండ నియమించెను. కొలఁదికాలములోనే యా తారకరాజకుమారు లిరువురును బ్రాణమిచ్చుకొనిరి. వారిరువురును మానము దినములలోనే యున్ని దేశభాషలను, ఆ దేశములందలి యాచారములను, మకరముగ గ్రహించిరి. గురూర్తముల కడఁగి వారివలన నన్నివిద్యల రహస్యముల నెఱింగిరి. ఇట్లు సకలకళాపరిపూర్ణులై సర్వవిద్యావికారదులై వారిరువురును, స్వతంత్రకవనమును గావింప సంకల్పించి, రాజానుమతిని సార్వభౌమనివాసస్థానమైన పాశ్చాత్యదేశమున కొకదినమునఁ బోవ నిశ్చయించుకొనిరి.

ధూమనాకలో సముద్రమునఁ బ్రయాణముఁ గావించుచు, వారిరువురు నందలి వింతలను జూచుచు, గొలదిదినములకుఁ పాశ్చాత్యదేశమందలి చంద్రదీప్తివమునుఁ జేరిరి. క్రమముగ నాదీప్తివమండల చంద్రకాంతావదీరమందున్న చంద్రమతి యను రాజధానిని చేరిరి.

అచ్చట తమ ప్రజ్ఞాకళలమునఁ బ్రజల యాదరమునాస్థించుకొని, మంచిసమయమున చంద్రదీప్తివసార్వభౌముని దర్శించిరి. ఆ చక్రవర్తియు, వీరి ప్రవర్తనాదికమును జక్కగఁ బరిశీలించి, వీరి యామానుష కృత్యముల కానందించి వీరిని తన సైన్యమున కధిపతులనుగాఁ జేసెను. మానముదినములయిన పదవ నాకనాఁడుసార్వభౌమునిసౌభతుఁ డొకచోట కరువులచే నాక్రమింపఁబడి నిర్బంధితుఁడయ్యెనను విషాదవార్త హఠాత్తుగ విసఁబడెను.

అంత వీరిరువురును, సార్వభౌముని యనుమతినిఁ బడసి, సమర్థమైన సైన్యమును గూర్చుకొని, నాకలపై నాచోటునఁగి, కరువుల రహస్యములను గుర్తించి, హఠాత్తుగ వారిపైఁ బడి, వారిని సర్వ

శాశన మొనరించి, రాజసోదరుని బంధవిముక్తుని గావించి. యా కత్తు సేనాధిపతిని బంధించిరి.

విజయవార్త రాజధానిని తేరెను. సార్వభౌముడు సకలవైభవములతో నడురేగి, వారిని తోడి తెచ్చెను. తన సోదరునినోట నాకుమారవరుల ప్రతాపాదిఃమును విని మిక్కిలి యానందించెను. మరునాడు సభలోఁ దారకుని మిగులఁ బ్రశంసించి, తనరాజ్యమున వానికి ధర్మాధికార పదవి నొసంగెను. మఱియు నాతనిఁ దనప్రాణమిత్రునిఁగఁ బ్రకటించెను. రాజపుత్రునకుఁ దన పుత్రికనిచ్చి వివాహముఁ గావించి భరతవర్ష సార్వభౌమునిగఁ నాతని పభిషేకింపుమని తన సోదరునితోఁ జెప్పి, వారిని వారిదేశమునకుఁ బంపెను.

తారకుని ప్రజ్ఞాపాటవముచే నిర్మింపఁబడిన విమానమునధిష్ఠించి. నూతనదంపతులును, తారకుఁడును, యువరాజుతోఁ గూడి, త్వరితముగ విబుధనగరమును తేరిరి. సుముహూర్తమున రాజపుత్రుని సకల భారతవర్షమునకు సార్వభౌమునిఁగఁ బట్టాభిషిక్తుఁడేసి సార్వభౌమ సోదరుడు స్వదేశమునకేగెను. రాజపుత్రుడు సార్వభౌముడై నిరాళంకముగ రాజ్యమేలెను. తారకుఁడు గూడ మిత్రునిచే గౌరవింపఁబడి, గృహస్థుడై సంతానవంతుడై సుఖముండెను.

రచయిత : శ్రీమదజ్ఞాన అదిభట్ట నారాయణదాసః

అహో_హంతు చతుష్కలః శ్రియసి మాతృగోష్ఠభీ చుంబసి
 త్పుష్ప_లనంత ముఖం కథం త్వమసి హం చుంచేతి న్యాహంక
 శ్రీ నారాయణదాస తా విమలకం కృష్ణైర కాక్ ర్మదితా
 శ్రాద్ధప్రతిభా మహోజ్వల మతి స్సోయం కవితాం 101

(బహుశ్రీ) ఆ. నారాయణదాసుగారిమీద

ఆచార్య : యస్వీ జోగారావుగారి పద్యము

నాయని నాల్గు మొములవునా యెటు ముద్దిద, దంచు నల్వయా
ప్యాముగా మాసింపఁగ 'అవంతమాఖన్ నను నెట్లు ముద్దిదం
బోయెదో; యంచు జెల్వనగ - 'మద్దిదెదన్ గను' మంచు నల్వ
రాయణదాసు గాఁగఁ ద్రాపనందు సరస్వతికి నమస్కృతుఁ.

కవి వ్యాఖ్యాతృ సన్నిహిత సంబంధము

కవిగారిది	మనర్థముల సదీతీరము.
వ్యాఖ్యాతది	వేగవంత సదీతీరము.
వారి గ్రామము	అజ్ఞాన
వీరి గ్రామము	గుడివాడ
వారింటి పేరు	అదిభట్లవారు
వీరింటి పేరు	రాంభట్లవారు
వారి పేరు	మార్యనా రాయణదాసు
వీరి పేరు	లక్ష్మీనా రాయణకృష్ణ
వాడు	హరికథా పితామహులు.
వీరు	బ్రాహ్మణుషణులు.
వారు	హరికథాప్రవచన వటువులు
వీరు	పురాణ ప్రవచన సమర్థులు
వారు	స్వతంత్ర జీవనులు
వీరు	అస్వతంత్ర జీవనులు
వారు	మహాకవులు
వీరు	అనువాదకులు
వారు	అటపాటమాటల మేటి
వీరు	ఉపన్యాసక మూర్ఖులు
వారు	జగద్గురువులు
వీరు	అచార్యవర్ములు
వాడు	పేయూరు ద్రావిడులు
వీరును	పేయూరు ద్రావిడులే
వారు	శాత్రులు
వీరు	మనుషులు

వ్యాఖ్యాతృ మూలానుమాలు, మహాకవిదాసుగారు అక్కచెల్లెండ్లకుమారులు. కాన మూలానుమాని కావ్యమునకు దాహిత్యుని వ్యాఖ్యానము. ఇదియే కవి వ్యాఖ్యాతృ సన్నిహితసంబంధము.

కవి సర్వజ్ఞుడు. వ్యాఖ్యాత కిందిల్ జ్ఞుడు.

మాయోపహిత చైతన్యము ఈశ్వరుడు, ఆ ఈశ్వరునకుమారులు అధీనమైయుండును. అవిద్యోపహిత చైతన్యము జీవుడు. ఈజీవుడు మాయకుబద్ధుడై యుండును, కాని యీ జీవేశ్వరులిద్దరును మాత్రాకల్పితలే. ఉపాధిభేదముచే భేదముగాని వాస్తవిక భేదములేదు. ఉపాధి సళించిన మిగిలినదాత్మయే కదా!

కావున పైవారిరువురకును బాహ్యలక్షణములను విడిచిన నారాయణత్వము సమానము.

కావ్య ప్రశంస

కారకము మహాకావ్యము. రచయిత మహాకవి. హరికథా వికాసమును, వాగ్దేయకారమును, లయబ్రహ్మ, అటపాటనూటల మేటి, పూర్ణపురుషుడు, శ్రీ మదబ్జవాదిభట్ల నాకాయగదాన మహా వయ్యుడు, సకలకలాపప్రార్థుడు.

పరిపూర్ణములోఁ జిన్నదయ్యును బ్రాధతలో మిక్కిలి మిన్న యీ కావ్యము. ఇందు భావికవి యీర్థగాంధీర్యము, మాఘకవి సర్వం కవచాండిత్యము, శ్రీహర్షుని గ్రన్థగ్రన్థి విన్యాసములును సర్వతో ముఖముగఁ గానపచ్చును.

ఇది, భాషాపరిణతిలో, భావవిన్యాసములో, నలంకారచమత్కృతిలో, ధాతుప్రయోగవర్ధిలో సర్వోత్కృష్టమై నాస్యతోదర్శనీయమై యున్నది.

అలంకారికలు నిర్దేశించిన మహాకావ్యలక్షణము లిందున్నవి అవల్ల నలన్నియుఁ గథలో కలిసియేయున్నవి. ఒకటి రెండు దక్కరసములన్నియు నిందు స్వయమధురముగ నిరూపితములు. ఇతివృత్తము శ్వాద్యము, రాజపుత్రుడు నాయకుడు, కారకుడు ఉపనాయకుడు, ఇదియొక అమూల్యకావ్యబంధము, వీనికదియే సాటి.

మహాపథాత్స్యుతి

“వ్యాకరణ సారభాష”

పేరి మాత్యనారాయణశాస్త్రి

రాజమహేంద్రవరము

1-3-1964

గురవే సర్వలోకానాం విషయే భవే రోగిణామ్

విధయే సర్వ విద్యానాం విజ్ఞానామూర్తయే నమః.

శ్రీ మద్వ్యాకరణీయాలంకారికాణాం మూర్ధస్య, సకలచార్యునిక
సిద్ధాంతవేత్తా, జగన్నాథ వణ్ణిత సర్వేంద్రియమణియాత్మ ప్రతిపాదకశ్శబ్ద
కావ్య, విశి కావ్యలక్షణం వ్యూహయత్. ఇతమేవ లక్షణమద్యత
నైరాదీయతే. తస్యచలక్షణస్య శ్రీమతాం జగన్మనోహరవిద్యానాం
పుంభావ సరస్వతీనాం సర్వవేదవేదాజ్ఞాకాస్త్రార్థపారదృశ్యనా మజ్ఞా
జాదిభట్టనారాయణదాస మహాకవీనాం ప్రబంధానారాత్మనా ఉదాహ
రణం భవితుమర్హన్తి. యతఃపణ్ణితరాజేన కావ్యస్య తద్వటనానుకూల
శబ్దార్థోపస్థితి రూపా కవికాకేవలా ప్రతిభా కారణత్వేన ప్రత్యపాది
తేనైవ మహాకవీనాం దేవతా మహాపురుష ప్రసాదాది జన్యమదృష్టం
ప్రతిభాయా హేతుత్వేన ప్రాదర్శిత. నారాయణదాస మహాకవీనాం
వినై వగురోస్సకాకాదధ్యయనం పరదేవతా ప్రసాదజన్యేన అదృష్టేన
కావ్యకరణానుకూలా ప్రతిభా సముదపాది. ప్రతిజ్ఞాతశ్చనారాయణ
దాసమహాకవీనా స్వీయతారక కావ్యప్రారంభే.

“స్వభావ పాండిత్యబలేన కుర్వే” ఇతి ఏవమేవ కాశీశతశేషి.

“వ్యరచీతం మయాకాశీశతకం నై జగీమతా

శ్రీనారాయణదాసేన కవితాగాన కాలినా” ఇతి.

యద్యతేన ఏతే మహాకవీనా న్యాయవ్యాకరణలక్ష్యరవేదా నమీ
మాంసాది కాస్త్రపారదృశ్యనామపి విస్మయజనకాన్ వవరసభరితాన్

ప్రబంధశాఖాన నిరమాసిమః. తేచ(ప్రబంధ అంధ), అంగ్ల, సంస్కృత
భాషాను విరాచిస్తే. తద్గ్రన్థావలోకనే శ్రీమతాం మహావీనాంయతి
వ్యాకరణమర్కజ్ఞతా? యతి అలంకార విన్యాసపద్ధతి! యద్వా
వేదాంతశాస్త్ర వైదిష్యమ్! దృశోవా భావీయమితకులాదితత్త్వమ
విశ్వానా! యాన్వాభావావిష్కరణ పథ! యద్వా వ్యంగ్యార్థ
ప్రకాశనమే ఇత్యాది. సర్వం స్పష్టితమతి విశ్వేషం వివశ్చి దవశ్చి
మానామ్.

ఏవం స్థితే మహాత్మనశ్చరితే “తదీయ ప్రబంధానాం మధ్యే
తారకాఖ్యం మహాకావ్యంపృతి ఇంద్రపరాకాయానుః - పాణిని
మహర్షిణాలోకానాం నైదికానాం శబ్దానాం సాధుత్వంపృతిపాదితమ్.
తేషాం మధ్యేలాక శబ్దానాంసాధుత్వ ప్రతిపదకానియానినూత్రాణి
తేషాముదాహరణతయా కావ్యమిదం మయా నిర్ణీయతే. ఇతి ప్రతిష్ఠాఽ
కారి. “అనేన జ్ఞాయతే” ఇదం కావ్యం వ్యాకరణకాస్త్రాదాహరణ
భూతమితి. సాచ ప్రతిష్ఠా పంచసర్గాత్మకే అత్రకావ్యే సాకల్యేన
మహాకవిना నిర్యాన్యథా. పాణినియే సనాదయః-12 విరచనా-23,
లకారా-10, తజః-18, కృతః ప్రాయేణ శతం-100నువః-21టాటాఽస్త్రీ
పృత్యయా-9 తద్గితాః ప్రాయేణ ద్విశతం-200 ఇత్యా హత్య అష్ట
విధాః ప్రత్యయా స్త్రోతీయచతుర్థపంచమాత్మకే ౭ అధ్యాయత్రయే
పాణిని కవినా ఉపాదిశ్యంత.

ఏతేషాం ప్రత్యయానాం ప్రకృత్యా సంయోజనే ప్రయోగార్హ
శ్చబ్దా నిష్పాద్యంతే. ప్రకృతిశ్చ ధాతు ప్రాతిపదికరూపేణ ద్వేభా
ప్రాదర్శి మునినా” ప్రకృతిప్రత్యయ సంయోజనేఽపేక్షితం కార్యకార
మతిరిక్తమధ్యాయ పంచకంబోధయతి. నిరుక్తాష్ట విధ ప్రత్యయానైర్ని
ష్పన్న శబ్దా అత్రకావ్యే ప్రాదర్శివత, తేషాం సర్వేషాం
శబ్దామత్ర శ్చేదదర్శనే శ్చ పానక క్త్యభియా విరమ్యతే.
పరం ఇదమే మహత్వం వక్త వ్యమసి-వ్యాకరణ కాస్త్రే)

తిక్ ప్రతియా బహులా దురవగాహాచ, తత్రాపిబుక్, లిటో: ప్రతియా దుర్ధరా దురవగాహాచ "భూతమాత్రే లక్" అనద్యతన భూతేలక్, భూతానద్యతన పరోక్షేలిట్ సహ ప్రతియా అతిక్లిష్టేతి మన్యానా స్తత్ప్రయోగేణైవ మమ పాఠ్యేష్వ ప్రకర్తావిష్కరణ మావశ్య కమిత్య వగచ్ఛస్తశ్చ నారాయణదాగు మహాకవయ: | పాథమిశేనర్గతయే బుక్, లక్, లిడంతాని శబ్దాః ... 3 | పాయుష్షత ఇతితై: ప్రథమత ఏవ ప్రతిష్ఠా కృతా.

1. సర్గే, లుజ్ ప్రయోగా:

పాణినీయే-లక్ శబ్దాద్య నాదతయా లాఘవేన ప్రతియా నిర్వహణాయ'చ్చి' ప్రత్యయో వికాశోవిహిత: సచక్వాపి సమూహయతే. తస్యస్థానే వచ్చ ప్రత్యయా అనేక వికారా:

1. చ్చే సిచ్ - ఏవ్యేచ అనేకథా వివరిణమిత:

(1) క్వచిల్లుగా దినా లుప్త:

శ్లో. 1. వనర్గ 20. అభూత్ 28. అగాత్ 32. అశక్త.

(2) క్వచిత్తస్య ఇడాగమ:-

శ్లో. 1-18 అయోదిప్త, 36. అలోకిప్త-4 అజనిప్తా: 31 అగటిత్.

(3) క్వచిదిద భావ:-

శ్లో. 1-4 అవాప్నోత్ 8 అన్యస్పార్శిత్

(4) క్వచిత్సిచ్ఛత్ ఇట్ భావోనక్

శ్లో. 1-54 అహసీత్

2. ఫిజో-వనాదతయా'చ్చేచ్ఛిన్

శ్లో. 1-7, అనాయి 10 అభాజ

3. తథా, చచ

శ్లో. 1-18 అజీజనః 58 అమృతదత్. అచ 114

4. తథా అచ

శ్లో. 1-30 అవస్తత్ 9 అశశత్ 30 అరుదత్

5. తథా స్సోపి నిహితః పరస్తు స వశ్యతే నోప యుయుతే.

3. సర్గే లిట్ ప్రయోగాః

ధాతోత్పైయత్యేన ద్విత్యం లిటివ్యధాయి

తత్ర విదితాః ప్రకియాః కల్పితాః

1) లిటి పరతః క్వచిత్ 'అమ్' వికరణః లిటోహతి తతః లిజ్జరకాణాం
కృత్యస్తీనా మనుప్రయోగః

సర్గ-1 శ్లో-1 కోలాచక్రతుః 2. ప్రబోధయామాన 3. వైద్యా
మాన ఏషు అమస్తం భిన్నం పదమవ్యయమ్.

2) ఆకారాంతధాతోః పరస్మైవచే లిటి జాతారః

4 శ్లో. అస్తర్దధా 7. అబళో 26 అధిరష్ఠా

అస్యత్ర ఆకారః 6. జగామ 8 ఆట

అత్యనే వచే ఏకారః 2 నిశ్యే

3. అదధాతోః 'ఘస్థాదేకః' స. 1-20 జఘాన

4. ధాతోర్లిటి ద్విత్యమేత్వాభ్యాస లోపకృ

3 స. 28 శ్లో. రేతే. 31 శ్లో రేజరే

అత్రసర్గే ఆమస్తార్కర్తరి కర్మణిచ లిట్కారః కృత్యంతయః
బహుధా ప్రాయోజితః.

శ్రీమతాం మహావీరామేష స్వభావః యత్ స్వవర్ణితా
నాం పదార్థానాం తత్త్వరూపేణైవ స్వకావ్యేషూప నిబంధనమ్. తేచ
పదార్థాః లోకాః కాస్త్రైకగమ్యావా ధవన్తునామ. తత్కావ్యాయా
గతిః స్వాభ్యస్తానాం కాస్త్రాణాం తద్రూపేణైవ ప్రవర్తనేన స్వకావ్య
కోభాజననమిత్యేకాంతిః కాస్త్రార్థాన స్వస్వరూపేణ ప్రవర్త్య కేవలం
తద్విషయ సంయోజనమైతేన కావ్యస్య కోభాజనన నిర్వన్యాశీరితి.

అద్యారీతి: మురారి శ్రీహర్షాదేః అన్యారీతిః కారదాసాదేః
అద్యారీరితి పరిశీలయాముః. అనన్తరాభువే" - శూర్పణఖామాల్య
వతోస్సంవాదే "సహిస్థానివద్యావేన వివతి క్షుతియత్సమ్" చందో
దయవర్ణనే 'జయతి జనికర్తుః ప్రకృతితా".

శ్రీహర్షం పశ్యామః.

- 1) సమవాయీ కారణగుణాః కార్యేసంక్రామన్తిస, నిమిత్త కారణగుణాః
ఇతినైయాయిక సమయః, వ్యభిచరితోవా ఇత్యుత్పత్తే

దమయన్తి స్తనవర్ణనే,

కలశే నిజ హేతుదణ్డజః కిమచక్రభ్రమకారితాగుణః,

సతదుచ్చ తుచాభవన్ ప్రభాఝుర చక్రభ్రమ మారనోతి యత్,

చక్రభ్రమః - చక్రస్యభ్రమణమ్ చక్రవాక భ్రాన్తికృ.

- 2) అధరచిమ్బు మిత్యాదయ ఉపమితసమాసా అసమర్థా ఇతి,
ఉపమానాని సామాన్యవచనైః ఇతి సూత్రేమహాభాష్యకారీయ
సిద్ధాంతోవిలసతి. తత్రచ హేతుః సాధారణధర్మస్య ఉపమానోప
మాయయోరుభయత్రాపి కాబ్ధాన్వయేన ఉపమేయస్య సవిశేష
ణత్యేన అసామర్థ్యమేవ. ఏవంస్థితే 'అధరచిమ్బు' మిత్యుత్ర అధరం
చిమ్బుమివేతి కిమర్థ మసామర్థ్యేపి సమాస స్వీకరణమ్! అధరం
మిమ్బుం యస్మాదితి వ్యభిచరణ బహువ్రీహితా తస్య సమర్థత్వ మేవ
సిద్ధ్యతి. లోకే ఉపమానభూతం చిమ్బుఫలం బ్రహ్మధకోష్ఠాత్
అధరం=నీచ మితి కావ్యకాళాపి సమ్మవతీతి వర్ణయతి శ్రీహర్షః.

మర్త్యః శ్రేయోవ శోభయైవ. స్వరూపం స్వాకృతిం, వీక్షితం ద్రష్టుం, శక్యతే శక్నోతి. దృష్టాంతాలక్ష్కారః.

యథా నేత్రం దృణకాన్త్యా స్వరూపం ద్రష్టుం శక్నోతి తథా మనసః శక్తిచ్ఛాంతేన పరమార్థ తత్త్వం జ్ఞాతుం శక్నోతి, అన్యథా దేవోఽపి తత్త్వజ్ఞాతు మసమర్థుః. తస్మా దాత్మజ్ఞానే శక్తిరేవ గరియసీతి తాత్పర్యమ్. “మోక్షసాధన సామగ్ధ్యం శక్తిరేవ గరియసీ” తి జగద్గురు భగవచ్చబ్బరాచార్య వచనమ్.

ఓ పురాణపురుషా! జగదీశ్వరా! దేవుడైనను శక్తిచేతనే పరిత త్వము నెఱుంగఁగలఁడు, మఱియుఁక మార్గముచే నెఱుంగఁజాలఁడు. కన్ను అద్దపుకాంతిచేతనే తనరూపమును గుర్తించుచున్నది. కాని ఇతర సాధనములచే గుర్తింపఁ జాలదుగదా! పరమార్థము నెఱుంగఁటకు శక్తియే ముఖ్యసాధనమని సిద్ధాంతము.

18. కాన్యగ్యయుక్తా నిహ కావకిన

మిత్ర్య మాప్తం తవ గూఢచర్యామ్,

జ్ఞాతుం త్వయా తస్తు మనస్తభూమా

వజీజనో నోపద దేవదేవ !

వ్యా:- కానితి:- దేవదేవ! మహాదేవ! ఇహ అత్ర, ఇదా నీం, అనస్తభూమా అభిజ్ఞే భూమిగ్ధలే భాగ్యయుక్తాన్ భాగ్యవతః, కాన్ మనుజునాన్. కావకిన మిత్రత్వం త్వదీయమైత్రీం, ఆప్తం ప్రాప్తం తవ భవతః, గూఢచర్యాం గుప్త వర్తనం, జ్ఞాతుం అవగ్రస్తుం, త్వయా నహి భవతా సాశం, రస్తుం క్రిడేతుం అజీజనః సృష్టవానసి, :: అస్మాకం వద కథయ.

జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి భావోః లుక్ హేతుమత్వాత్ కర్తరిలక్.

తా! ఓ దేవదేవ! ఈ యఖండ భూమండలమున నీతో మైత్రిఁ గావించి, నీ గూఢచర్యమును గుర్తించి, నీతో నాడుచుఁ బాడుచుఁ

దిరుగుభాగ్య మెవ్వరికి లభింపనున్నదో, ఆ భాగ్యవంతులెవ్వరో మా కెఱిఁగింపుము.

19. త్వదీక్షణేనాత్మని విశ్వవారో

దేవీష్కతేఽ ధీశ్వర ! లీయతే వః,

నూనం కథాఽ నూనకవస్తు వజ్రః

స్వప్నీయథా విభ్రవణేన దేవ !,

వ్యా - త్వదీక్షణేనేతి :- అధీశ్వర ! దేవ ! స్వప్న స్వప్న దశాయాం, విభ్రమణేన మనోభ్రాన్త్యా, అనూనకః ఆత్మధికః, వస్తు వజ్రః పదార్థసమూహః, యథా దేవీష్కతే వ్యకాశ తే, తథా తద్వత్ ఆత్మని స్వస్మిన్, త్వదీక్షణేన తవ వీక్షయా, విశ్వవారః సర్వం జగత్, దేవీష్కతే. సః లీయతే అన్తర్ధానం గచ్ఛతిచ. నూనం ధ్రువమ్. ఉపమాలజ్కారః.

యథా స్వప్నదశాయాం మనోవిభ్రమణేన సకలపదార్థసమూహః భ్రాంతి, పునః ప్రబోధసమయే సశ్శాంతి, తథా ఆత్మవీక్షణేన ఆత్మస్వేవ స్వం విశ్వం భాసతే. పునః వీక్షణాభావే సర్వమాత్మస్వేవ ప్రలీయతే, నూనమ్.

రా॥ ౬ దేవదేవ! స్వప్నదశయందు మానసిక విభ్రమణమువలన నన్నివస్తువులుగనఁబడును. అదశ యంతర్ధానముకాగానే యా వస్తువు లన్నియు సచ్చటనే యంతర్ధానమగును. అట్టి ఈ జగత్తంతయు నీవు చూచునపుడు అనఁగా సృష్టిసమయమున నీయందే వెలుఁగుచుఁ గనఁ బడును. నీ వీక్షణములేనిచో, అనఁగా బలయసమయమున నీయందే లీనమగును. అజ్ఞానమనెను మాయకప్పియున్నంతవరకు నీజగత్తంతయు నున్నట్లుండి, జ్ఞానముదముంపఁగనే యంతయు సచ్చటనే నశించి యాత్మ యుక్తతయే మిగులును. ఆ యాత్మయే నీవని భావము. జగమంతయు స్వప్నమువలె భ్రాంతి కల్పితము. మనః కల్పితము. ఆత్మయంద

ధన్యస్తమై వ్యవహారమున్నంతవరకు వేరుగానున్నట్లు కనబడి జ్ఞానము
యమున నంతర్హితమగుచున్నది. ఆత్మయొక్క టియే స్థిరముగ నుండు
నని తాత్పర్యము.

20. ఏకత్వసంఖ్యా పృథిపాదశబ్దే

నిరస్తరం బోధయతే బహుత్వమ్.

విన్వస్విత స్తుష్టు యథా వ్యభావ

యుతస్త్య మేకోపి తథాని దేవ !

వ్యా :- ఏకత్వేతి :- ఏకత్వసంఖ్యా పృథిపాదశబ్దః ఏకత్వసంఖ్యా
బోధకః అజ్ఞః ఏకాజ్ఞః, నిరస్తరం అవ్యవధానేన, చిన్తునా
అనుస్వారేణ, అన్వితః సంయుతః, యథా యద్వత్ బహుత్వం బహు
భావం స్తుష్టు నిర్వివాదం బోధయతే నూచయతి, హే దేవ! త్వం భవాన్
ఏకోపి, అద్వితీయోపి స్వస్యభావేన స్వశక్త్యా మాయయా, యుతః
సంయుక్తః తథా తద్వత్, బహుత్వ బోధక బహురూపవాన్, ఇత్యర్థః
అసి భవసి, ఉపనూలక్ష్కారః.

ఏకాజ్ఞః అవ్యవధానేన చిన్తుసమన్వితః దశసంఖ్యాకో భవతి.
చిన్తుద్వయసంయుతః శతసంఖ్యాకో భవతి. తద్వదేవ త్వమపి స్వమా
యయా సహితస్సృజ బహురూపో భవసి “ఇన్ద్రో మాయాభిః పురు
రూప ఈశతే” ఇతి శ్లోగిరత్ర పరమార్థమ్.

తా॥ ఒకటి యనెడు సంఖ్య వ్యవధానములేకుండ సున్నాలతో,
గూడిన యెడల, 10-నూరు-వేయి- అని బహుత్వము నందుచున్నది,
అట్లే, యాత్మయొక్క టి యయ్యును, మాయాశబలితమై బహురూపము
లందుచున్నది.

21. ఇత్థం స్తనస్తం పృచుదాశ్రమస్తం

దేవేగదిద్వివ్య గణం దయాలుః,

శ్రీరామకూలః కమనీయవాక్యం

భక్తాభయం సత్య మతీవ గోవ్యమ్.

వ్యా:- ఇథమితి :- ఇత్థం పూర్వోక్తరీత్యా ముతస్తం ప్రశంస
స్తం, ప్రముదేన అధికానందేన జాతం యత్ ఆత్మ బాష్పం తద్వస్తం,
అనన్దాత్మ పరీతం, దివ్యగణం దేవతానీకం, శ్రీరామకూలః ఆశ్రిత
వత్సలః. దయాలుః కృపార్ద్రుది త్రః, దేవః భగవాన్, భక్తేభ్యః అభయ
దం భక్తానాం భయవాశసం, సత్యం ఋతం, అతీవ రహస్యం అత్యస్త
గోవ్యం, కమనీయవాక్యం మనోహరం వచఃమ్, అగదీత్ జగద.

తా! ఇట్లానందాత్మపరీత ముఖమండలులై తన్ను నుతించు
దేవతాగణమునుగాంచి, కృపాభువు నా శ్రిత వత్సలుఁడునగు శిశురూప
మున నున్న యా భగవానుఁడు, సత్యమును భక్తాభయదాయకమును
సతిరహస్యమును మనోహరమునగు వచనమును బలికెను.

22. నన్దామి హే దేవసభ! త్వదీయ

వాక్యై ర్మథార్థం ప్రతిపాదయద్భిః,

వేదాన్త గోప్యై రనుకమ్యయా త్వ

మేతర్హహం వచ్యవతార హేతుమ్.

వ్యా:- నన్దామితి :- దేవానాం సభా దేవసభం, తత్సమృద్ధా
హే దేవసభ! హే దేవసభ! సభారాజామనుష్య పూర్వేతి
నూత్నేణ సభాశబ్దర్య సపుంసకత్వమ్. యథార్థం తత్త్వం, ప్రతిపాద
యద్భిః నిరూపయద్భిః వేదాన్తేషు ఉపనిషత్సు, గోప్యై రహస్యతయా
నిశ్చి పైః త్వదీయ వాక్యైః భవద్వచనైః, అహం నన్దామి తుష్కామి.
ఏతర్హ ఇదానీం, అనుకమ్యయా కృపయా, "కృపా దయామనుకమ్నా
స్యాదిత్యమరః. త్వం భవత ఉద్దిశ్య. అవతా హేతుం సవతారకార
ణం వచ్చి కథయామి

తా. ఓ దేవతలారా! తత్త్వహరితాదశములై న మీ వేదాంత
రహస్య పదనములను విని నేను విక్కిలి యానందించితిని. మీ యం
వలె శరణుజేసిరి మాస్యమైన నా యవతార కారణమును జెప్పెదను.
నినుడు.

23. అస్మిన్మితి శత్యదయాః రిక్తాః

త్రద్యా విహీనా మమతా భవన్తి,

నిద్రాశవ ఏరతి మాత్రలో

న క్తందివం నశ్వర సమృదన్తాః.

వ్యా : అస్మిన్మితి :- అస్మిన్స్వరమానే, కలా కలియుగే,
మానుజాః మానవాః, సత్యేన దయయాచ అతి అత్యంతం రిక్తాః
శూన్యాః, సత్యదయారహితా ఇత్యర్థః. శృద్ధయా సత్కర్మానంత్య,
విహీనాః రహితాః, నిద్రాచ, అశనం భోజనం చ, స్త్రీరితి మైథునం
చ, తేష్యేవ తోలాః అసక్తాః, లోబాపా ఇత్యర్థః. న క్తందివం రాత్రిం
శివం, నశ్వరా నాశవతీలాః యాః సమృదాః తాభిరన్తాః సశ్వరసమృద్ధ
దాన్తా ఇత్యర్థః భవన్తి.

తా. ఏ స్త్రుతము కలియుగమున మానవులు సత్సమృద దయను
న పూర్ణముగ తిదిచిరి. కత్కర్మములందు శృద్ధను కదనాదిరి నిద్రా
భోజనమైథుఃములందు మాత్రమే యానంత్యైరి సశ్వరములై న సం
పదలను నమ్మి కన్నులొకక సరిచరించుచుండిరి.

24. తస్మాదహం శాస్త్వహుమూఢవిత్

న్సంవాం మోరార్థిపతో మజిష్యాన్,

ఉద్ధారయిష్యా మ్యుపిత కృమేణ

విమోహయ వృద్ధుత వర్తనేన.

వ్యా - తస్మాదితి - తస్మాత్కారణాత్, అహం, బహు
మూఢ చిత్తాన్ అతి మూఢస్వభావాన్, తాన్ మమహుమూఢ మాన

వాన్, ఉచితక్రమేణ అనుకూల మార్గేణ, అద్భుతవర్తనేన ఆశ్చర్యకర
ప్రవర్తనేన, విమోహయన్ ముగ్ధాన్కుర్వన్, సంసార ఏవ ఘోరా
ర్ణవః భయఙ్కరసాగరః తస్మాత్, పశ్చిమ్యాస్తసిః ఉద్ధారయిష్యామి
తారయిష్యామి.

తా! మూఢులు మూఢులు సంసార మగ్నులునగు నీ మానవుల
నుదితరీతిని నా యద్భుత ప్రవర్తనాదులచే సంసారమునుండి నేనిప్పు
డుద్ధరింతును.

25 అనన్దయిష్యామి మదీయభక్తా
నద్వైత తత్త్వం మమ దర్శయిష్యే,
అహం నదా తా న్కృపయా నటిష్యా
మ్యనన్తవేషై న్సుఖనైక వేద్యైః.

వ్యా :- ఆనన్దయిష్యామితి - అహం. కృపయాదయయా,
మదీయభక్తాన్ మయిభక్తియుక్తాన్, మద్భక్తానిత్యర్థః, ఆనన్దయిష్యామి
ఆనన్దయుక్తాన్కరిష్యామి, మమ మే, అద్వైతతత్త్వం అద్వైతరహస్యం,
శేవలత్వ మిత్యర్థః, తాన్ తేభ్యః దర్శయిష్యే నిరూపయిష్యామి. సుఖ
నైక వేద్యైః సత్పురుషై రేవ జ్ఞాతం శక్త్యైః అనన్తవేషైః బహువిధ
భూమికాభిః, సదా సన్తతం, నటిష్యామి నటనం కరిష్యామి.

తా! నేను నా భక్తుల నానందపరచెదను, నా యద్వైత తత్త్వ
మును వారికిఁ జూపెదను. సత్పురుషైక వేద్యములగు బహువిధవేష
ములచే నిత్యము నటించును.

26. విస్మృత్య తత్త్వం మమ నిత్య సత్య
మక్రాన్త మానన్దమయం యథేష్టమే,
వశో భవిష్యామ్యఖిలార్థ బంధ
సన్ధాన మూల ప్రకృతేః కదాచిత్.

వ్యా:- విస్మృత్యతి:- కదాచిత్ కస్మింశ్చిత్కాలే, అహం, నిత్య సత్యం సర్వదాసత్యస్వరూపం, త్రికాలాబాధిత మిత్యర్థః, అత్రాంతం సంతతం అనన్తమయం అనన్తాత్మకం మమ మే, తత్త్వం సహజస్థితిం సచ్చిదానందరూప మిత్యర్థః. విస్మృత్య స్మరణవిషయ ముక్త్యా, యథేష్టం స్వేచ్ఛయా, అలౌకీకానాం సకలవస్తూనాం బద్ధసద్ధానాయాః బద్ధదాయిన్యాః పరస్పరం సకలపదార్థాన్ మేలయన్త్యా ఇత్యర్థః, మూలప్రకృతేః మాయాశక్తేః, వశః ఆధీనః భవిష్యామి.

కదాచిదహం సచ్చిదానందమయం మత్స్వరూపం విస్మృత్య సర్వపదార్థ సద్ధాన కారిణ్యాః మూలప్రకృతిరూప మాయాయా వశవర్తి, ధూత్వా సజ్జరిష్యామితి భావః.

తా. నేనప్పడప్పడు త్రికాలా బాధితము నానందరూపమునగు నా నిజస్వరూపమును మఱచి, సర్వవస్తు జాలముతో సంబంధమును గూర్చు నా మాముఖ లోబడి సంచరించును. ప్రకృతి వశవర్తియైన మానవునివలె సజ్జనిగ నే యుండును.

27. భక్తాయ మూఢాయ విచక్షణాయ

న్మత్తాయ ధీరాయ పక్షతవాయ,

తత్ర దృశా వృర్జితవ ద్యభేచ్ఛం

నివేదయిష్యే హ మకామనోఽపి;

వ్యా:- భక్తయేతి:- అహం, అకామనోఽపి సంకల్ప వికహితోఽపి, భక్తాయ భక్తియుక్తాయ, మూఢాయ మూఢాయ, అధవా, మోహవిష్టాయ, విచక్షణాయ వివేకయుక్తాయ, ఉన్మత్తాయ ఉన్మాదినీ, ధీరాయ పక్షిణాయ, అథవా, దైర్ఘ్యవశే, కైతవం ఫలం తేన యుక్తాయ కావల్క్యయుక్తాయ, జనాయ, దర్పణవల్ ఆదర్శ ఇవ, యథేచ్ఛం, తత్తదృశాన్, తాన్తాన్త్రసవిశేషాన్, రుచిభేదాన్, నివేదయిష్యే ప్రకటికరిష్యామి.

దర్శన కాచమణి పై శద్య విశేషణ తల్పన్నిహిత వస్తువః (పరి
బిత్తుం బిచ్ఛురద్యకం సత్ ప్రతిభాతి. ఏవమేవాహవాపి భక్తసమక్షే
భక్త ఇవ, మూఢసన్నిధౌ మూఢ ఇవ, వివేకస్సకాశే వివేకః,
ఉన్మత్త సంరగ్లే ఉన్మాదీవ. వణిత గోష్ఠ్యాం విద్వానివ, కటిలాన్తి
సక్తైతవ ఇవ. భాస్వామి, త త్రయ్యచీ తేభ్యో దర్శయిష్యామి, ఉవ
మూలజ్ఞాంః.

కా! స్వచ్ఛమైన యద్దమున తల్పన్నిహిత వస్తుస్వరూపము
యథాతథముగ నే కనఁబడును, నేనుఁగూడ నట్లే, యెవ్వరితోఁ గలిసిన
వారికడ వానివలె నుంచరించును. భక్తునికడ భక్తునివలె, మూఢుని
యెదుట మూఢునివలె, వివేకి యెదుట విచక్షుణునివలె, ఉన్మత్తునితోఁ
గలిసిన నున్మాదివలె, పండితుని యెదుట పండితునివలె, మోసగాని
చెంత మోసగానివలె స్వచ్ఛుగాఁ దిరుగుచు, నా యో రుచులను పారు
గ్రహించునట్లు నటించును. నాకే కోరికయు లేకున్నను నున్నట్లు కనఁ
బడుచుండును.

28. సత్వా మహదేవ మితి బ్రువంతం
దివ్యవ్రతోఽగాన్నిలయం స్వకీయమ్,
సద్యోఽభిజాతం తనయం విలోక్యా
మోదిష్ట మాతాత్మకుల పృథీవమ్.

వ్యా :- సత్వేతి :- ఇతి ఏవం, బ్రువంతం కథయంతం, మహదేవం
భగవంతం, సత్వా సమస్కృత్య, దివ్య వ్రజః దేవశమూహః, స్వకీ
యం స్వీయం, నిలయం థామి, అగాల్ అగచ్ఛత్. సద్యః తదానీం,
ఏవం అభిజాతం ఉత్పన్నం, అత్మకుల పృథీవం స్వవరత ప్రకాశం, తన
యం కుమారం, విలోక్యదృష్ట్వా మాతా లక్ష్మినీ అమోదిష్ట ముముదే
ముదమివాపేక్ష్యత్.

ఏవానుదాత్తః. తతః తుముని 'ఏకాచ ఉపదేశేన నుచాత్తాత్' (7-2-10) ఇతి ఇటా నిశేధే వేత్తుమితి గూఢమ్. పృథ్వీ విదేః జ్ఞానార్థకత్వాత్ ఇటా వేదితుమితిస్మాత్ అత్ర జ్ఞానార్థకత్వాత్ కథం వేత్తుమితిమాహ! సత్యం, వేత్తుమితి గూఢసిద్ధౌ సత్యజ్ఞానార్థకత్వం లక్షణాయా స్వీక్రియతే.

ఏవం వాశీలనే ఏకాదృశ నిరూఢ పృథ్వీయా జ్ఞానవతామేవ నారాయణదాన మహాకవి పద్యేషు వదాని సాధుత్వేన పృథిభాన్తి నాన్యేషామితి న వివిచ్య వత్తవ్యమ్. అత ఏవ నారాయణదానః కార్తిదాసాది పృబధేష్వీన వదరచనానుకరోత్. ఏకాదృశవ్యాకరణ పరిజ్ఞాప వశేవ కవేః ముఖ్యం పృయోజఃమ్.

ఇదం త్వపశ్య మవధేయమ్ యత్. "పాణాకృత్య జయార్థ" మితి చతుర్థసగ్ధే వద్యమ్.

జయార్థమ్ = జయలక్ష్మీమ్, పాణాకృత్య = పరిణేయ. ఇతి లక్ష్మీనారాయణకాష్ట్రీణో వ్యాఖ్యన్.

వెమ్మరాల సూర్యనారాయణ కాష్ట్రీణ స్త్రీవ మభిప్రాయన్తి. జయార్థం = జయలక్ష్మీమితి వ్యాఖ్యాతుః ప్రమాదః. అతో మూలే జయార్థమితి పాకస్సాన్త సూర్యరాయాన్ధ్రో నిఘంటౌ ఋద్ధిశబ్దస్య సమృద్ధిః పార్వతీ, లక్ష్మీరిత్యర్థ త్రయం కథితమ్ తద్బలాజ్ఞయ X ఋద్ధిమ్ = జయార్థి = మభివృద్ధిమ్ లక్ష్మీమితి వాఙ్మోలభ్యతే. అయేవ పాణాకృత్య = పరిణేయేతి లక్ష్మీనారాయణ కాష్ట్రీణాం వ్యాఖ్యాపి సగచ్ఛత - ఇతి.

అత్యేదం బోధ్యమ్ - అర్థకబ్ధి ధనవాచకః. ధనచ్చ లక్ష్మీ రూపమ్, అతో జయార్థా మిత్యస్య జయలక్ష్మీ మిత్యర్థ సిద్ధ్యతీతి లక్ష్మీ నారాయణ కాష్ట్రీణామా శయః తాపన్మాత్యేణ జయలక్ష్మీగుత్కర్థ శబ్ద కత్త్యన లభ్యతే. అతో ఋద్ధిశబ్ద ఘటితః పాకస్సీక ర్తవ్యః. తేనార్థ సన్నిధిరిత్యభిప్రాయో వెమ్మరాల మహాదయానామ్

వసుతకు శాస్త్రోద్యమో రహితో రహితో న నమ్యే.
 తిథి - మూలే "నిర్వం హ సేపానాపు వయమన" 1-4-77 ఇత్య
 న పాణినిర్వహితమననా రే గతి సంజాయామ్, "కు గతిపాదయః"
 య సమాసే, శ్లోకబాధే శ్లోకాత్పత్తి ర్హవమ్. ఉపయమన
 శబ్ద వివాహార్థ కోత్యశ్చయతే నైష విచారః శాస్త్రభాష్యాకారః. నైష
 యన శబ్దస్య వివాహార్థ కోత్యమాశిశ్చయ వృత్తికారః. ఏతదేవ
 శ్రిణోర్విచారస్య మూలమ్. తదా కథంబిదమి మూలగోనో న
 య భవతి. ఉపయమన శబ్దస్య స్వీకార మాత్రమర్థ ఇతి హరదత్
 తాదయో నిరణే యః. తథాచప్రయోగః "పాణిన్వత్పత్తి మహానా
 జయార్థమిత్యేవ పాతః, జయాయ ఇదం జయార్థమ్. ఏవశ్చ
 యార్థమ్ = జయాయ, సేనామ్ = సైన్యమ్, పాణిన్వత్పత్తి =
 పాణిన్వత్పత్తి రక్షనావిత్పత్తి ఏవగోత్రక ర్తు నమ్యతః. ఏవమేవ సిద్ధాంత
 శిత్స నారాయణద్వార మహాకవిః పాణిన్వత్పత్తి ప్రయుక్తమ్
 జయార్థ మిత్యేవ తాతకగ్రాధే పాతః. పాణిన్వత్పత్తిస్య పత్తి
 త్యర్థం స్వీకృత్య తదర్థ నైషమనాయ జయార్థమితి పాత విషయే
 తత్పత్తి నాయ అవసరం విధున్తు ప్రదర్శనం వెన్నునా
 యోదయా నామ మచితమేవ. ప్రకృతే ఉపయమనం = స్వీకారమాత్ర
 మేవ మాశిశ్చ పాత్యోపద్యోగ సరమాయ, మహాకవి సేవ్యమితి
 విస్తరేణ.

ద్వితీయగ్గే అనుఖ్యదితి పదం ప్రయుక్తం మహాకవి స్థా త్రహ్మన
 సిద్ధాంతమ్. సుఖదుఃఖ తత్త్వియాధామితి కర్తాదిగతే పాత్య తే
 "పాణినిర్వహిత" త్యనేన స్వీకృతే యత్పత్తియః. సుఖ+దుః
 యోగి తే యో అధా పాత్యో కా "దత్త" తోప" ఇత్యకారలోపే నమ్య
 ఇతి బాధే ననాద్యనా భావనః. ఇతి విశిష్టస్య భావతే తతః కర్తరి
 లజీ, అదాగమే, తిపి ఇకారలోపే, శబి, వకయాపే అనుఖ్యదితి

అత్ర యోగముగ మేల్కొన్న నే కవన విమర్శకా, తమన నవ
యకః త్ర్యం దృష్ట్యా తే బుధము, బుధః బుధత్వే ముఖ ఇత్యన్త
లోప ఇత్యకారలోపా నాప తే నవాద్యనాధారవ" ఇత్యనేన వి
ప్రత్యయా నర్త విభిన్న భావత్వానావ త్యు
ఇచ్చ ఏతే విమర్శకా యజ్ఞు ప్రత్యయం కంధన వర్త్యం
మన్య నే, రదపి నయు క్తమ్. యజ్ఞు ప్రత్యయః కింతుయక ప్రత్యయః
తస్య యజ్ఞోచితేర్త్యనేన లుక్పదేన లోపా విహితః ఏనాం రీతిమా
యజ్ఞోగ నప్రవరణం, ఇతి న ప్రకీయేతి వ్యతిహరన్తి. నహి
వనోత్తేతా తస్య వర్తయత్వం సిద్ధ్యతే డిక్.

వ్యాఖ్యాన రీతి :

ఏకాదశకస్య పృథక్ రాజస్య అనుకూలావ్యాఖ్యా అపేక్షితే.
వివా వ్యాఖ్యానం తారక కావ్యం న సుజ్ఞాతం భవతి. పాణినీయలోక
నూత్రాగా ముదాపారణమే తదితి పరిజ్ఞాతం కవివర్త్యై. అవ్యభాత
మపి లోకస్య బలం ప్రాదర్శికావ్యే. అథా వ్యాకృతిః లోకశ్చ ఏత
శ్చార్థ పరిజ్ఞానే అత్యంత ముపకురుతః. ఏవం స్థితే త్రిమద్భిః కష్టా త
రాయ మహాదయై తారక కావ్యవ్యాఖ్యాన నిర్మాణాయ శీఘ్ర
భట్ట లక్ష్మీనారాయణకావ్యైః ప్రవీతాః. తత్పరగా మధ్యకృత్య శాస్త్రి
భిః భావార్థ దీపికీతి వ్యాఖ్యానవ్యరచి. తేహి కావ్య ప్రకారా పా
గ్రామే స్థాపితే వేదసమాజే సాహిత్యే అధీనిః. తేహి లోక బుధ
కం బాగ్ధి. తాన్ విజయవగిర మహారాజ సంస్కృత కళాకాలాయం
మహామహేనాపాధ్యాయ శ్లాతా సుబ్బరాయకావ్యైః, మహామహే
నాపాధ్యాయ పరి వేంకటేశ్వరకావ్యైః, మహావేంకటేశ్వర
వేంకటకావ్యైః న్యాయ వేదా న సాంప్రదాయాగ దిదృశాచార్య
నూర్యనారాయణ కావ్యైశ్చ కాస్త్రాణి అధ్యక్షవన్. ఏతాన్
లక్ష్మీనారాయణకావ్యైః వ్యాఖ్యానచనే బద్ధతా అన తేహి.

“ఇహన్వయముభేదైవ సర్వం వ్యాఖ్యాయతే మయా

నామూలం లిఖ్యతే కిచ్చిత్ నానపక్షిత ముచ్యతే.”

మల్లినాథ ప్రతిజ్ఞామనురుధానాః కావ్యం వ్యాఖ్యం. తత్ర
కావ్యార్థ పరిజ్ఞానస్య యావత్ వ్యాకృతి రపేక్ష్యతే సాన్యక్షేపి. అథిక్
వ్యాకృతి ప్రదర్శనం న తత్ర నోపయుజ్యతే ఇతి మనీషయా విస్తరేణ వద
శాస్త్రం న ప్రదర్శితమ్.

“అభ్రాజి తాభ్యాం ధరణీ చిరాయ్”- ‘తత్రత్సికా’ చలదుచ్చూడ
చూడవాన్, అనువత్. తిప్పణ్ణు, అచ్చగత్య. ఇత్యాదీనాం విశిష్టశబ్దా
నాం నిషయే వ్యాకరణ ప్రక్రియా విస్తరేణ నిరూపితా. కిచ్చి కోశబలం
వివా ప్రకృతకావ్యం నాధిగతుం శక్యత ఇతి సమనస్తరమేవోక్తమ్.

1) నిమ్మటానే	2) దివాకీర్తి
3) ఉరస్యస్తః	4) వాచదూతాః
5) నిషద్యాపి	6) ప్రతోలీషు
7) సింహసంహననౌ	8) హైయద్గవీనః
9) నిష్ఠానమ్	10) కూర్పిశా
11) మస్తు	12) విశేషక
13) భనురక	14) ఆవ్రవదీన
15) దేవచ్చంద్ర	16) అనువదీన
17) నాకే	18) కోలాచ్చక్రమః
19) కూవశేప	20) గుణస్పృహకమ్
21) ఆనాయ	22) మనేణీ
23) విశర్ది	24) వప్రః
25) శేదాః	26) అవదాతః

27) ఆజ్ఞాయా:	28) కాణ్డ
29) యథాజాత:	30) తీరస్,
31) శిశ్విదాసం	32) తద్వద:
33) పాదాతం	35) వార్తమ్.

ఇత్యాదీని కోశమూల) (వసిద్ధాని పదాని కవినా ప్రాయోజితత. నామ లిప్తాను కాననాది కోశపరిష్కానాభావే ఏతాని పదాని సంస్కృతాని భాషాస్తరాణివేతి వ్యాముహ్యేరన్ పాతకాః తాదృశప్రమాదో మాభూదితి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రివర్యః సర్వాన్ కోశానేకముఖ కృత్య (వధమతః పదస్య అర్థం వదర్శ్య తస్య ప్రమాణతయా కోశం లిలిఖుః. తేన మహానువకారః సంవృత్తః, కోశప్రదర్శనం రామభట్టా నామేవ సుశకమాసీత్. నాన్యేషామిత్యత్ర న కాపి సంశ్చితిః. తేహి నిరుక్తరీత్యా వ్యాఖ్యానస్య యే యే అంశా అపేక్షితాస్తాన్ సర్వా నపి వదర్శయూ మాసుః. (వధమతి స్సమన్వయ, అనంతరమ్భూతం విలిఖ్య దేశభాషా వశం విదాస్య స్తః సర్వేషామపి పద్యానాం స్యదేశ భాషాయామపి తాత్పర్యం ప్రోల్లిఖన్.

ఏవం మూలగ్రంథస్య (వాల్మీకిగ్రంథస్య చ సుకృతినోః శ్రీపుంగవ యోరివ మహదామకూల్స్యం సజ్జాతమ్ ఇతి ఆధిపత్యదేశస్థా సుర్వేఽపి గ్రంథకర్త్రోఽతి అధమర్ణా ఏవ ఆరన్నితి ధృఢమహం విశ్వసిమి. ఏతద్గ్రంథ ప్రచారాయ శ్రీమన్తః ధన వన్తే మహాన్తః ఉదారచరితాః కష్టా శుశ్రవరాయ మహాదయాః బద్ధదీక్షా భావ స్తీతి మహాదిదం ప్రమోద స్థానమ్. లోకానా మేతాదృశమహావకార కారణాయ శుశ్రవరాయ మహాదయా రామాయ రామోగైశ్చైవ భోగభాగ్యాది జాతం శ్రియః పతిః ప్రసాదయేత్విత్వా శీరాశాసే.

—: అ వ తా ర క ము :—

1. (శ్రీ) నారాయణదాస కృతమైన “తారక”
కావ్యానికి సమీక్ష.
2. (శ్రీ) రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితమైన
తారకవ్యాఖ్యకు అభినందనము)

అప్పల సోమేశ్వరశర్మ

విశాఖపట్నం-13

24-3-1988

శ్రీ:

—: అ వ తా ర క ము :—

వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తి, - సాహిత్య విశారద, - వ్యాకరణ విద్యావేదీ, - భాషావేదీ.

అప్పల సోమేశ్వరశర్మ, యం. ఏ. పి. ఓ. యం.

ఉపాచార్యుడు (విశ్రాంతి)

సంస్కృతవిభాగము,

ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము: (వాల్తేరు).

యొక “తారకము” ఒక సంస్కృత మహాకావ్యం, కర్త (శ్రీ) మధుసూదనాచార్యులు. “తారకము” నారాయణదాసుగారు, వ్యాఖ్యాత (శ్రీ) రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు, వ్యాఖ్యానాడులకు ప్రోత్సాహకర్త (శ్రీ) శర్మ.

ఈ క్షౌర రావుగారు, కావ్యం కనునీయంగా ఉండి చవులూరించింది. కర్త అంతరంగంనుంచి ప్రబోధించారు. వ్యాఖ్యాత సాహర్దంతో కృష్ణు తట్టారు. ప్రాశస్తాపక ర్త అన్వయంగా ఆదరించి వరించేటటు. గుణచయం నన్ను బంధించింది. "ద్విర్భుద్ధం సుబద్ధం భవతి" అన్న మాటకుబదులుగా "త్రిభుద్ధం ప్రబద్ధం భవతి" అన్నట్లయింది. నాలుగు దశాబ్దాలపాటు ఔత్సాహికార కాస్త్రపరిచయం నాకుందిగదా!" అన్న విశ్వాసం కూడా తీర్చిదిండి. ఇంత తదంగం ఉన్నందువల్లనే ఈ దిగువ కొన్ని విషయాలను నేను ముచ్చటి చటం జరిగింది. అవి కూలంకషాలూకాస్త్ర తలవృత్తులూకావు- స్థానీవులాకాలు మూత్రం అవుతాయి.

ఇక ఉద్దేశక్రమానుసారంగా ప్రస్తావించుకుందాము. "భారతము" అయిదుస్థల కావ్యం, మొత్తం రెండువందల లొంగుతున్నది. శ్లోకాలు ఇందులో ఉన్నాయి. కథ చాలా చిన్నదే. ఆరిష్టాలంగా (పరమసంగ్రహంగా ఉంటుంది— "భారతదేశం - వింధ్యవ) దేశం - చరచన్నదీతీతం-సంశ్రితకల్పమునే గామం - మహేశ్వరుడనే శ్రీశ్రీయ బ్రాహ్మణుడు అతని భార్య - ఆదంపరులకు పరదేవతాంశంగా భిక్షకుమారుడు కలిగేడు - అతని పేరు భారకుడు - పెరిగి పెద్దవాడై సకల కలాపూర్ణుడయ్యేడు-అతనికి ఏదో యాత్రాభిలాష కలిగింది-ముందుగా విబుధసగరం వెళ్ళేడు - అక్కడ రాజకుమారునితో పరిచయంకలిగిందిగా రాజున్న చక్కగా ఆదరించాడు - రాజకుమారుడూ కానూ కలిసి నముద్రయానం చేసి, చంద్రదీప్తివం చేయకున్నాడు. అది భారత చక్రవర్తినివాసం - చంద్రమతీసగరం దాని రాజధాని - చక్రవర్తి వీరి చూచి సంతోషించి స్నేహ చేశాడు- వీరిద్దరూ ఆపదలో చిక్కుకున్న చక్రవర్తి తమ్ముని సంగ్రహించేటటు - అందువల్ల మరీ పొంగిపోయి చక్రవర్తి తన కూతురును రాజకుమారునికిచ్చి వివాహం చేసేడు. అంతే కాకుండా దానితోపాటు తన సామంతరాజ్యమైన కర్మభూమి (భారతదేశం) స్వాతంత్ర్యం ఇచ్చి అయిది ఆ రాజ్యాధికారం అప్పగించాడు.

తారకుని ఘనంగా నర్తకించి బ్రాహ్మణజాతికి కొన్ని వరాలిచ్చాడు, తారక రాజపుత్రులిద్దరూ స్వదేశంవచ్చి సుఖంగా ఉన్నారు.

ఈ చిన్న ఇతివృత్తం కేంద్రంగా ఒక పెద్ద కావ్యం విస్తరించింది. కస్తూరి కొంచెయినా పరిమళ మధికం మణి చిన్నదయినా కాంతి హెచ్చు. వజ్రం అల్పమైనా సారం అసల్పం. ఆ విధంగానే స్వయాపం లఘువుగా ఉన్నా గుణగణాలనుబట్టి ఆత్మసాందర్యాన్నిబట్టిన్నీ తారకం మహాకావ్యం అనిపించుకుంది - శబ్దార్థాలు, గుణాలంతారాలు, కయ్యా పాటలు, రీతివృత్తులు, వ్యంగ్య వైభవం - ఆదిగా ఆలంకారికలు చెప్పిన కావ్యసంపద అంతా ఇందులో అమరిఉంది. ఏ ఒక్క పద్యం పరిశీలించినా ఈ అంశం విశదం అవుతుంది. పృథిపాద్యమైన విషయం, నాయకుడు రసం, అపరరమైనంతవరకు వర్ణనలు - ఇవన్నీ దీనికి మహత్వాన్ని సంపాదించాయి, రెండే రెండు నర్తకులన్న కాళిదాసుని మేఘ సందేశం మహాకావ్యం కాలేదా? పాడవుతున్న సమకాల సమాజాన్ని బాగుచేయాలనీ, అందుకు దేశానికి స్వాతంత్ర్యం అవసరమనీ, దాన్ని చక్కవర్తిని మెప్పించి సంపాదించడమే ముందిదనిన్నీ ఈ కావ్యంలో పృథిపాదితమైన విషయాలు. చరిత్ర, సమాజం, రాజకీయం - ఈ మూడున్ను ఇక్కడ పెనవేసుకొని ఉన్నాయి. నాయకుడు తారకుడు. అతడు కుటుంబతారకుడు - సమాజతారకుడు - దేశతారకుడు - చివరకు సంసారతారకుడున్ను అవుతాడు. ఈ ఓచిర్లాన్ని అనుసరించే "తారకము" అనే నామకరణం జరిగింది. సహనాయకుడు లేక ఉపనాయకుడు విబుధనగర రాజకుమారుడు. వీరరసం అంగిరసం. ఆది పాండిత్య వీరం గాను, దయావీరంగాను, యుద్ధవీరంగాను అనేకరూపాలతో కనబడు తుంది. శృంగారం, అద్భుతం, భయానకం, శాంతం, మొదలయినవి అంగరసాలుగా అక్కడక్కడ చోటుచేసుకున్నాయి. దేవతలు బాల తారకుని స్తుతించడం, తారకుని బాల్యవర్ణనం, విబుధనగర వర్ణనం, యుద్ధవర్ణనం, రాజధానివర్ణనం మొదలయినవి కొంగొత్త సౌందర్యా

లో నడిచేయి. ఈ విధంగా “ఉపదేశం, సద్యః పరనిర్వృత్తి” అని కావ్య ముఖ్యప్రయోజనాలను కూడా సహృదయులకు “తారకం” అందిస్తుంది భవతు

ఇవన్నీ ఒక ఎత్తు. “సాశబ్దము” కేవలం ఒక ఎత్తు సామాన్య లకు సాధ్యముకానివి, వైయాకరణైక శరణ్యాలూ, అలోచనా మృతాలూ అయిన బాట వదేవదే ఈ కావ్యములో దర్శనమిస్తాయి. తత్కాపి కొన్ని క్రియాపదాలు “సభూతో న భవిష్యతి” అన్నంతగా కనిపిస్తాయి. దేవసభ, ఉన్నసమ్, సర్వవేదః, తీర్థధ్యాంతః, గోపాళూరః, అహంయుః, భట్టాగృధః, కింపచానః, శిశ్విదానః, కద్వదః, భేదం భేదమ్, భావం భావమ్, అన్యగృహమ్, ప్రియప్రియేణ, ప్రియాకృత్య, ద్వితంత్రః, గాలక్షణికః, మదివాః, సృష్టమానః, మొదలగు వందలకొలది శబ్దాలు ఎడపెడ తిరులొని. “పాణినీయం తత్సాగ్ర ముంచన్నచా? లేదా!” అని ఎండితులను సైతం ప్రశ్నిస్తాయి. సమ్యచిదత్, అతి తిరాయత్, అనసధాయత్, అశ్శియత్, అమిత్రుదత్ అవప్రథత్, అదదధత్, అచక్రశత్, అనుబోధాయాబహువే, సుఖాయతే, మొదలయిన వందలకొలది తిజంతాలు, మహావైయాకరణుని కూడా “భిన్నాది”గా (వెంటనే ప్రక్రియతోచక ఋర) గొక్కుంటూ అతాకింపై వు చూచేవాడు) చేయక మూనవు. వీటిని వివరించడం ప్రారంభిస్తే అదొక పెద్దగ్రంథంగా మారి ‘పానకంలోవుడక’, అవుతుందని ఉడుకోవడం జరిగింది. అయితే ఈ ప్రశ్నయోగ్యబుద్ధిస్థాపనానికి మూలం అడ్డురావు “పోవుగో మిరషకాయలవలె” మృతమధ్యకు “చుదు”) మినిపిస్తూ ఉంటాయి. కాగా ఇదొక విధంగా “భట్టి కావ్యం” వలె సాగించవచ్చును. అందువల్లనే “పాణినియమాత్రాగా మనెదికా నాముదాహరణమే తత్కావ్యమ్” (లోకభాషకు సాధించు పాణినిమాత్రాల్లోక కావ్యం ఉదాహరణం) అని కవి అదొక సాచేయత్రి చెప్పెను.

కవి శ్రీ నారాయణదాసు, నాటి కాలిదాసే నేటి నారాయణ
 ధానయినాడని, తారకాన్ని ఆస్వాదించిన ఎవరికయినా తప్పకతోస్తుంది,
 అయితే ఒక విషయం:- హరికథాపితామహునిగాను, లయబ్రహ్మగాను
 గాయక సార్వభౌమునిగాను, గేయకవిచక్రవర్తిగాను, నాట్యనిధిగాను
 ఆంధ్రమహాకవిగాను, ఆంధ్ర సంపూజ్యునిగాను శ్రీ నారాయణదా
 సును గుర్తించినంతగా సంస్కృతమహాకవిగా ఆయనను సహృదయ
 లోకం చాలావరకు గుర్తించలేదు. దాని కొక్కటే కారణం. నమి
 కాలపు రచనకావడంకల్ల. తారకానికి తగినంత ప్రచారం కలగక పోవ
 డం, కాలక్రమంలో సంస్కృత కావ్యాలను సరిగా ఆదరించకపోవడం
 తత్ఫలితం- “ఆధునిక సంస్కృత కవిత్వమా! అనిచప్పరించి, పరిశీలించ
 కుండానే సహృదయులు చప్పన ఊరుకోవడమూ కూడా సహకారి
 కారణం అయిఉంటుంది. ఈ కావ్యాన్ని మూల్యమే నికషంగా ఉంచు
 కొని పరిశీలన చేసే దాని ప్రతిభావైభవ సువర్ణం ఎంత గొప్పదో స్పష్టం
 కాక తప్పదు. మణి మట్టిలో ముడుగువడినా వెలికిపచ్చినప్పుడు దాని
 మహార్థం గుర్తించబడుతుంది గదా! అన్న.

సువర్ణ కంకణం కట్టుకున్న చేయెత్తి ఒక దృఢప్రతిజ్ఞ చేసి, శ్రీ
 దానకవి కావ్యాన్ని ఆరంభించేడు. “ఈ కావ్యంలో కేవలం సాదాపూర
 ణం కోసమని వ్యర్థంగా ఏ పదమూ ఉండదు. ఉపనర్ణకుగాని, తల్ప
 మూసమైన దానికిగాని పునరుక్తిలేదు.
భిన్నలింగవచన సాదృశ్యం చూపబడలేదు
లోకాతీతమైన అర్థాన్ని తెప్ప శబ్దం లేదు....
అవైదికమైనసాటిని సూత్రాలిది ఉదాహరణము.”
 ఈ ప్రతిజ్ఞను ఆయన అక్షరశః అమలుపరచేడు. ఏ మహాకవి కయినా
 ఇటువంటి ప్రతిజ్ఞ సాధ్యమయిందా! అవుతుందా! అది ఆయనతో
 చెల్లింది— సరస్వతీమూర్తిగనుక! దాసుగారికి సంస్కృతమంటే
 నాటిలేని ప్రేమ - గౌరవమున్ను. కనుకనే “సాదేవభాషాభిల లోక

మాన్యా" (1-1) అని, కావ్యానికి శ్రీకాళం చుట్టేరు తరువారతనది సహజపాండిత్యమని చాటుకున్నాడు. "స్వభావపాండిత్యబలేన కుశ్యే కావ్యమ్" (1-2) "పఠతీ సహసేవ నీడమ్" (1-3) అన్న (పక్షి సూడు కట్టినట్లు) లోలోత్తరమైన ఉపమానాన్ని దీనికి జోడించేడు. ప్రపీదిరే శ్రాక్షనజన్మ నిర్వాహ" అన్న కాళిదాసుని మాట అనాటి శాస్త్రులకే గాక ఈయనకున్న వర్తించింది ఇది ఈయన తెప్పడమేకాదు. సమకాలికులైన ఉద్దండ కవిపండితులు చాలామంది చెప్పుతారు. "నారాయణదాసు ప్రశస్యకంగా ఎవరిపద్దతు ఏదీ అధ్యయనం చేయలేదు" - అని. అది వాస్తవం. "కస్యచిదేవ కదాచిత్ దయాయా కరోతి సరస్వతీ విదుషః- ప్రసాదమ్" (ఎవ్వడో ఎక్కడో లోటి కొరత సరస్వతీ ప్రసాదం లభిస్తుంది) అని పెద్దఅన్నాడు. ఆలోచకు చెందినవాడు శ్రీ దాసుగాడు, "సదోషమత్యుత్తమతే కవిత్వం యథా కలంకాంతి మిందు లింబమ్" (1-2) అని తరువార అయిన చదుర్కొనించాడు. "జోషం తుంటే ఉండనీ - కవిత్వంలో కనకుంటే కావ్యం రాణిస్తుంది. చంద్రిణి నీకి మచ్చలేదా!" అని ఆయన ధీమా. "ఏలోహిదోహో గుణసం నిపాతే నిమజ్జతిం దోఃకిరణే ప్రిహంకః" అని ప్రసిద్ధమైన కాళిదాసుని భావనకీడి అనుసరణమే అయినా అంతకు మించిన పెంతితనం ఇందులో కనిపిస్తుంది. ప్రతిభతోపాటు పెంతితనం కూడా దాసుగారి వెన్నతో అచ్చిన విద్య.

ఏది కావ్యప్రస్తారం ఇలాజరిగింది, మొదటి సర్గలో దేవతలు బాలకారకుని సుతించే సందర్భము, అతని శైశవ వర్ణన సందర్భమున్ను చిత్రి విచిత్రిములయిన శివమూర్త్యావళి (శైశవతోను, స్వభావోక్తు తోను అద్వైతశాస్త్ర నిష్ఠుడాన్ని బహురమ్యంగా అందిస్తాయి. అద్వైత తత్వం మును దర్శయిస్తే" (1-25) అన్న పంచనం కవి హృదయాన్ని ఇక్కడ కరతలామకం చేస్తుంది. రెండవ సర్గలోవిబుధ సగర చరితయంతా సమకాల సమాచారికి అద్దంపట్టినట్లుగాను, కళ్ళకు

కట్టినట్లుగాను వర్ణించబడింది. మూడవ సర్గలోని నౌకాయాన పర్లనం
 యోగోత్తరమైన ఈవమో శ్రేష్ఠలతో ముచ్చటగాలువుతూఉంది.
 చంద్రమతీనగర వర్లనము. అక్కడి జనుల స్వభావ స్వభావాది వర్లన
 మున్ను స్వభావ సుందరంగా ఉన్నాయి. నాలుగవసర్గ అంతా పద్యా
 నికి కొక వృత్తంగా నడిచింది. ఉపస్థిత, మత్త, చంద్రలేఖ, లక్ష్మి
 క్రొంచవద, శ్రేణిక. శంభునటనం, తన్వి, మొదలయిన ఇరవై కొత్త.
 వృత్తాలు ఇందులో విహరించేయి. ఇవి "కసి:సి ఎరుగనివి"గా తోస్తూ
 కవియొక్క ఛందస్సారాన్ని ప్రకటిస్తాయి. తారక రాజపుత్రులు చక్ర
 వర్తి మెల్లీని సంపాదించడం, చక్రవర్తి శత్రువులతో వారు పోరాడి
 జయించడం, చక్రవర్తి భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం ప్రసాదించడం
 మొదలయినవి ఇందులోని విషయాలు. విషయానుగుణంగాను, రసాను
 గుణంగాను శబ్దార్థ సంఘటనసాగి, కవి ప్రతిభకు నివాళులు కట్టిస్తుంది
 ఈ సర్గ. అయిదవసర్గ ఉపసంహారం. చక్రవర్తి కన్యాదానమూ, రాజ్య
 దానమూ కూడా జరిపిస్తాడు. రాజపుత్రుడు ఉభయాన్ని స్వీకరించితిరిగి
 తన దేశం చేరుకుంటాడు. తారకుడు భారత రాంకుడై, కుటుంబిలయి
 శుద్ధశ్రోతముడుగా జీవనం సాగిస్తాడు. ఈ సర్గ పూర్తిగా దాక్షాఫల
 సద్భక్తిగా నోయారినప్పటికీ ఉంది. నారాయణదాన, విజయనగర నామ
 గర్భితమైన చక్రబంధంతో కావ్యం స్వస్తిపలుకుతుంది.

పైపైని తారకం కల్పితకథాకావ్యంగా గోచరిస్తుంది. కాని
 అంతర్లీనంగా ఇది స్వకీయచరిత్ర స్వలీలమైన చరిత్రకావ్యం. అన్యూప
 దేశంగా తన జీవితచరిత్రను ఇందులో రంగరించేయి శ్రీ నారాయణ
 దాసుగారు. వారి చరిత్ర పూర్తిగా తెలిసినవారికే ఈ అంశం అర్థమవు
 తుంది. "సువర్ణ ముఖనది - అజ్ఞాత అగ్రహారం - శ్రోతియ బ్రాహ్మణ
 కుటుంబం - దివ్యవభాషతో దాసుగారి జీవనం - బాల్యంలో వారి
 అద్భుతకృత్యాలు - పాండిత్యవీర - విజయనగరం - రాజకీయ
 లాలో పగచయం" - మొదలయినవి సంసిహితములు అడుగడుగునా

చక్కగా స్ఫురిస్తునే ఉంటాయి. విదేశగమనాదులు కొన్ని భావనా
తరంగాలు, శ్వేతదీప్తివం అంటే “ఇంగ్లండు” దేశమనీ, చంద్రమతి
అనగా “లండన్” నగరమనీ, చంద్రకాంతానది “శేమ్స్”నది అనీ,
సమాజవర్ణన బ్రిటీషు పౌరుల వర్ణన అనిన్నీ ఎవరికయినా - చెప్పటం
చాలానే - ఇట్టే తెలిసిపోతుంది. ఇక చానయచోవి వ్యక్తిగతమైన ఆశ
యాలు, ఆదర్శాలు, రాజకీయమైన, సామాజికమైన, సాంస్కృతికమైన,
తాత్వికమైన భావాలు, ఆభిరుచులున్నూ కావ్యంలో గణనీయంగా ఆల్ప
కుని కొన్ని చోట్ల గూఢంగాను. మరికొన్ని చోట్ల స్పష్టంగాను దర్శన
మిస్తాయి, — “అద్వైతమే తత్త్వదంతావళి - నేడమార్గమే రాజ
మార్గం - బ్రాహ్మము, ఖైత్రము - ఈ రెండే సనాతనంగా నశల
శ్రేయస్సాధకాలు (జ్ఞానవిజ్ఞానాలకు ప్రతీకం బ్రాహ్మం. తేజః పరాశ్రీ
మాటకు ప్రతీకం ఖైత్రం) భారతదేశంలో ఒకప్పుడు గాఢమూలా,
నగరాలు సర్వవైభవాలతో కలకలలాడుతూ ఉండేవి - అవివృత
తాగా పాడైపోయేయి - అవి బాగుపడాలి - సమాజం ప్రసరుద్ధతింప
బడాలి - భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం సంపాదించాలి. అప్పుడే అన్నీ
నమకూరుతాయి - చక్రవర్తి! అనుగుణంగా ఉండి సహజంలేసి
స్వాతంత్ర్యం పొందడమే మంచిది - బ్రిటీషు సమాజం అన్నివిధాలా
జుహూషుతంగాఉండి - అవిధంగానే భారతసమాజం కూడ ఉంటే
ఏంత బాగుండును! ఖైత్రమే రాజ్యమే లాలి-బ్రాహ్మం మాత్రం
తత్త్వ ప్రాతినిధిగా తారకంగానే ఉండిపోవాలి” — ఇవీ భావవిధికలు.
ఇందులో కొన్ని ఈరాడు ఎబ్బెట్టుగా తోచవచ్చు. కాని క్రీస్తుకం
ఇరవయ్యో శతాబ్ది ఆరంభములో ఈ భావాలు ఎంత సహజమనవో
కొవిదులకు స్పష్టం అవుతుంది (తారకరచన 1910
శ్రావణమున గురుకులోవాలి). వీటిని గుడిసె తర్జునభర్తలు జరవడం
నేడు అప్రమేయం - అనుదినం “బేబిలు మీల్సు” పుచ్చుకలుకున్న
అవస్థను తన్ను భారతదేశ వేదవార్తకు అడ్డమివడం అనుదింటి

కాబో కాగో ఇటువంటి మహాకావ్యాన్ని సంకల్పించిన మహావీర
సామ్రాజ్యం ప్రకాశమే.

వ్యాఖ్యాత శ్రీ రాంభట్ల అక్కినారావుగారి కావ్యాగ్రామము :-
“కావ్యాగ్రామము” విరుదాంధరులు - కవివందిత శిరోమణులు -
సాహిత్యసారసర్వజ్ఞులు - పురాణ వివచన శాంతులు - వాచాపాద
గణ్యులు - సత్త్వనిష్ఠులు - ఆత్మగూఢ సంపన్నులు. వీరి కవిత్వాపా
దీత్య ప్రకర్షను, గుణసంపదను గుర్తించి సహృదయులలోకం వీరిని సావ
ర్థ్యమైన “గండపెండరము”లోను, కంకణ మండలాలలోను సత్కరి
ంచింది. ఇందుకు మించి వీరి యోగ్యతను చెప్పడ మెందుకు ! ఇదివరకే
వీరు పెక్కు రచనలు చేసి, “సేవాను” అనిపించుకున్నారు. ముఖ్యంగా
కాళిదాసుని వాగ్యనాటకాలను సర్వంకషంగా తెలుగులోనికి అనువ
దించారు. మురారి నాటకాన్ని ఉదాహరణగా ఆంధ్రీకరించారు. ఆంధ్రీకర
ణంతామణికి ఆంధ్రీలో వ్యాఖ్యాతగాకాదు. సాహిత్య వ్యాసాలను కత
కే ప్రకటించారు. ఇటువంటి శ్రీ కావ్యాగ్రామ ప్రకృతం తారకమహా
కావ్యానికి సంస్కృతవ్యాఖ్యానా నెలుగు తాత్పర్యాన్ని రచించేడు.
“సాధారణోభాషణ భాష్యభాషా” అన్న కాళిదాసుని పలుకు, ఇక్కడ
మూలవ్యాఖ్యా గ్రంథాలకు సదుంక సమిపించింది. నాంతరీయకంగా
శా విషయం కొంచెం చెప్పవలసిఉంది. శ్రీ కావ్యాగ్రామిన్ని నాకున్న
సహృదయానుబంధము, సహృదయానుబంధము, సారస్వతానుబంధ
మున్ను సుచిరంగాను, అసస్యసాధారణంగాను ఏర్పడింది. అందువల్ల
ఇయన సాహిత్యవ్యాసంగాన్ని సామాన్యంగా నాకోసారి చూపడం,
నేను మెచ్చి “బుర్ర ఊపడము”న్న పరిపాటి. అదే రీతిలో తారక
వ్యాఖ్యాను సావధానంగా చదువుకుని, కలహాలిమ్మరిన్ని” వాడు నన్ను
కోరడం జరిగింది. అదేగాక ‘అల్లులొ మల్లుపెద్ద’ అన్నట్లు, నవీనవైయా
కరణుల్లో సాకాశస్థానం వచ్చింది. తారక కావ్యం విషయంలో వైయా
కరణుల అవసరమున్న చాలాఉంది. కాగా నేను వ్యాఖ్యానాన్ని ప్రకృత్య

క్షరము చదవడమున్ను, 'కొరకరానికొయ్య' వంటి కొన్ని వ్యత్యాసాలు విషయంలో నాకు తోచిన సలహాలును చెప్పడమున్ను తిరిగింది. ఈ ఆవకాశం కలిగినందుకు నాకున్న ఎంతో ఆనందం కలిగింది. ఘనమైన ఘనములాడుతున్న కుంచెను వియ్యం పులికొరకు కొంచెం కరివేసాడు అందించినట్లు' సంకల్ప పీకలిగింది. 'అమర్చినదాంట్లో ఆత్మగారిచెయ్యి అనే సామెతకూడా గుర్తుకువచ్చి నవ్వుకున్నాను, సరే - దానికేమి !

ఇందులో ప్రతిశ్లోకానికిన్ని స్పృదుతున్న మైన సంస్కృత భాషలో వ్యాఖ్యానము - తాత్పర్యమున్ను—చివరను ముచ్చటముక తెలుగులో తాత్పర్యమున్ను, కూర్చబడినాయి. వ్యాకరణాలంకార చప్పందో విశేషాలు అవసరమైనంతవరకు నూచనగా చోటుచేసు కున్నాయి. విశుర్కలు, వాదోపవాదాలు, కాకదంత వరేక్షలున్ను— పూర్తిగా కాలానుగుణంగా విశువబడినాయి. ఈ కాలంవారికి అతి సజ్జాంచవుగదా! మొత్తం మీద వ్యాఖ్యానం సహృదయతవశానగాను బాలప్రేమ సామూహ్యంగాను, సముచితంగాను సాగించినవారే సంజ్ఞా హంతేడు. ఇది నా సంపూర్ణానుభవం.

ఇక ప్రోత్సాహకర్త శ్రీ కర్కా శత్యరచాపుగారు:— శ్రీ నారాయణదాసుగారికి దగ్గరబంధువు. (అల్లునికీ అల్లుడు), దానభారతీ అత్యబంధువు వాణిజ్యవికారమలయినా వాణివికారదులు కూడా సహృదయ చక్రవర్తి, సరస్వతీవతివస్యయంతానక్తి గలవారు. అంత వల్లనే "దానభారతీ ప్రకాశన" యశోవ్రయాగానికి వీక్షితులయ్యాడు, సంవత్సకాలతరబడి నిర్విరూపంగా వాన్ని తిరిగిస్తున్నారు. తగిన ఋత్వి క్తులను పరింది, పాఠసమయంలోని సంపాదించి, లోపాలులేకుండా కూడుకుంటున్నారు. యశోవ్రయ, పూర్తికావస్తున్నది. అవధృతం సమీపిస్తుంది. అందులో:— ఇది కే. ఈ తారకవ్యాఖ్య. సమకూడా

శ్రీదాసుగారి 'జగజ్జ్యోతి'ని సంస్కరించి సారస్వతసీరాజనములో తాళ కాన్ని నడిపాక్షింది ఈ అవతారకము రచించి, ఏదో కొంత ఆర్థికాన్ని పోషించేనని చెప్పడానికి గర్విస్తున్నాను- 'అచార్య' యన. వి. శోగా రావువంటివారు 'అధ్యక్షుల'యితే, మావంటివారు 'ఉద్ధారకు' కావడం తరిపాటి. అజేరిగింది ఇదంతా జరగటానికి నిదానం శ్రీ ఈశ్వరరావు గారి ప్రోత్సాహం అది లేకపోతే యజ్ఞమూలేదు-ముత్తిక్కలూలేదు. 'నిరాలంబా దాన సరస్వతీ' అయిఉండేది. 'ఈశ్వరుని సామర్థ్యం' అందరికీ ఉంటుందా - మరి!! కాగా శ్రీ ఈశ్వరరావుగారు సర్వదా సర్వథా సహృదయుల అభినందనాలకు ఆసీస్సులును అర్పణ.

చివరగా — ఒక నారాయణుని మూలమూ, మరొక నారాయణుని వ్యాఖ్యానమూ (అద్వైతంగా భావిస్తే మరీమంచిది), కలిగిన ఈ తారకదుహాకావ్యం, ఈశ్వరప్రేరితమైన 'అవతారకము'లో కలిపి 'ఆ చంద్రతారకము'గా ప్రకాశించాలని నా ఆకాంక్ష. 'తథాస్తు'

సహృదయసేవకుడు

విశాఖపట్నం-18 }
24-8-1988

అప్పల సోమేశ్వరశర్మ

ఇంటి అడ్డం :

ది. నెం. 50-96-8/ఎ

టి. పి. టి. కాలనీ, సీతమ్మిళార

విశాఖపట్నం-18,

ఫిన్. నెం. (580013)

పీఠిక

శ్రీ గురుమూర్తియే నమః

ఇయ్యది "కారకమ్" అను పేర సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యము. ఇందు అయిదు సర్గలు. ఒకటి రెండు తక్కువగా మూడువందల శ్లోకములు గలవు. ఐగ ద్విఖ్యాత యశస్సులైన శ్రీ మదజ్ఞా జాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవిశేఖరులు రచించిన దీకావ్యము.

బంగారమునకు బరిమళమిచ్చినట్లు - రచయిత పౌదయమను పూర్ణముగా నవగాహించుకొని సంస్కృతమున నొకవ్యాఖ్య, తెలుగున నొకవ్యాఖ్య రచించినవారు వండితి శిరోమణి; బ్రాహ్మణుడు" వీరు దాంతులగు బి. శ్రీ రాంభట్ట లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రివర్యులు.

నేటి మన కీకావ్య మపూర్వమైనది. కాని క్రీ. శ. 1910 సంవత్సరము నాటికే నాగర లిపిలో ముద్రితమై మూలముమాత్రమే జర్మనీ దేశముదాక వయనించి మార్బ్స్బర్గ్ యూనివర్సిటీయందలి సంస్కృత భాషా ప్రాచార్యుఁ డగు గెల్దనర్ వండితుని ప్రకంశల నందుకొన్నది. సర్వవిధములనంతటి మహోత్పన్నమైన ఈకావ్యము మన మీనాటికిఁ గనులారఁజూచి, చదువుకొని యాశ్చర్యావధముల నొందుటకు హేతువు నిస్వార్థ బుద్ధితో శ్రీనారాయణదాస సారస్వత మంతయు నాంధ్రమాతకు పూజోపహారముగా సమర్పించుకొను మహోద్యమమనకు నడుము కట్టిన బ్రహ్మశ్రీ కర్ణా ఈశ్వరరాయ మహాశయుల సంకల్ప బలము, ఆయన సఫలత మనోరథులైనారు. అది యాధునిక మగు మన యదృష్టవరిచకము.

ఁట్టి యపూర్వ సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యమును రచించిన రు విహంతర్యాణి మహాకవి మహాగాయక శిరోత్నము సంస్కృతాంధ్రాంగ్ల

పాఠశ్రీ కాది బహుభాషా భాండగారము నైన శ్రీఆదిభట్టనారాయణ దాసుగారు.

“నారాయణదాస జయంతి సందర్భమున” ఆచార్య. కళా ప్రపూర్ణ విద్వాన్ శ్రీ గంటి జోగి సోమయాజులుగారు దాసుగారిని గూర్చి వ్రాసిన వాక్యము వివిధ లోకములలో మహావిద్వాంసుఁ డెవ్వఁడు? తెనుఁగున డిట్ట. సంస్కృతమున సుప్ట, సంగీతమున సుమార్త. వింత వింత స్ఫూర్త్యములతో విగాట్టు, కన్నడము, ఉర్దూ, ఆంగ్లము పాఠశ్రీకము అరబీ భాషలలో, నేరిమి గలవాఁడు, కళాకా లాధిపుఁ డయ్యు. ఆఖల భారతమున సంచరించినవాఁడు, ఒక్క మహా రాజు పోషణలో నుండియు, వివిధ రాజాస్థానములలోను పేరుండి గౌర వింపఁబడినవాఁడును, ప్రాచీనకవులు ప్రారంభించిన ప్రాంతకావ్య ప్రక్రి యలో సిద్ధుడైన వాఁడును, కేవల స్వయంప్రతిభతో అపూర్వకావ్య ప్రక్రియను - సంగీతము సాహిత్యము స్ఫూర్త్యము మొదలైనవాని నన్ని టిని మేళవించి కల్పించినవాఁడు ఏవఁ డైన నున్నాఁడా యని ప్రశ్నింప వచ్చు. ఉండినవాఁడు, శ్రీమ దజ్ఞాడ ఆదిభట్ట నారాయణదాసు. తమ కావ్యరూపమున అజరామరు లైన ఇతర కవిశ్వరులవలెనే ఆంధ్రదేశ మున ఇతఁడు నేడును ఉన్నాఁ డని చెప్పక తప్పదు” అని శ్రీనారాయణ దాస మహాకవి కృతగ్రంథములు నలువదియూటింటిలో ఈ “కారక” కావ్యమున కొక విశిష్టత కలదు. తక్కిన తత్కవులు లన్నియు భారత భాగవత రామాయణములతో, భక్తిప్రభావము లగు స్తోత్రగ్రంథములు తోపక, భాషావిశేష బోధనతో, సంగీత సాహిత్య లోక కాది శాస్త్రములతో, భాషాంత రానువాదములతో సంబంధించినవి. ఇతఁ సీ కావ్యమోయితిని త్రము. మొదలు సర్వమును ప్రకటించి కల్పిత మును, స్వదేశ స్వాత్ర్య సంపాదన ప్రపణమునై గొచరించుచున్నది

ఈ కావ్యము 1910 సంవత్సరమున ముద్రితమైనది. అంతకు పూర్వమే రచితమై యుండవచ్చును. లేదా ఆసంవత్సరమే రచనకూడ జరిగినను జరుగవచ్చును.

అప్పటికి మన దేశము బ్రిటీషుసామ్రాజ్యము చేతిలో అన్యతంత్రముగా నున్నది, అంతకు మున్నే శ్రీ “చాచాబాయి, నారోజీ” మున్నగు మహానుభావులు కాంగ్రెసు అనుపేర “దేశీయ మహాసభ” నేర్పరచి యేటేట దానిద్వారా తమ స్వాతంత్ర్య కాంక్ష బ్రిటీషు సామ్రాజ్య పాలకులకు విన్నవించుకొనుచుండిరి. లోకమాన్యజీలక్ష్మ బుద్ధులు కొందఱు సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యము కావలె నని అతివాదు లనిపించుకొనిరి. గోక్షే ప్రభృతులు సామముచే స్వాతంత్ర్యము సంపాదించ యత్నించుచు మిరివాదు లనిపించుకొనిరి. ఇది యంతయు 19-వ శతాబ్దియందను, 20-వ శతాబ్ది మొదటను జరిగిన వ్యవహారము. తరువాత 1905 ప్రాంతమున బంగళాదేశమును బ్రిటీషుపాలకులు రెండుగా విభజించి, ప్రజలలో పెద్దలవరము లేవనెత్తిరి. దానినే బంగళాదేశపు నాయకులగు” బిపిన్ చంద్రపాలు, ఆరవిందఘోష మున్నగువారావిభాగమును ప్రతిఘటించుచు దేశము నలువంతుల దమకు జరిగిన అన్యాయమును ప్రచారముచేయు పంచేజీ తర్రీఖ్ అనెడి యుద్యమము లేవనెత్తి విదేశీయ వస్తుబహిష్కారము మున్నగు కార్యక్రమములు నడిపిరి. ఆగారి సోకి ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రాంతమునఁగూడ స్వాతంత్ర్యవాంఛ గల మహానుభావులు కొందఱు అతివాదులుగాను, పెక్కురు మిరివాదులుగాను ప్రచారమునకుఁ దిగి, నాటి దొరతనముతో సాఫల్యము పొందలేక అయోమయ స్థితిలో నుండిపోయిరి.

అంతకుమున్ను మహమ్మదీయ పరిపాలనమున మహాబాధ లనుభవించిన ప్రజలు బ్రిటీషువారిపాలనమున చావకొంద నీరువలె ప్రాణమున్న పై కేశిక నాగరకతకు వశమై, కానన స్వాతంత్ర్యముతోపాటు

సకల భారతీయ ధర్మములకును దూరమై ఆచారమున మాత్రము హైందవులను, ఆలోచనలకు, ఆచార వ్యవహారములకు, మత సంస్కృతములకు విదేశజులవలె నైపోయిరి.

అప్పట్లో - స్వదేశీయులలో అందును ఆంధ్రుల దుస్థితిని జూచిన శ్రీదాసుగారు మితవాద మార్గమున వాంఛాసిద్ధి కలుగునను విశ్వాసము కలిగి కావచ్చును. ర జాతీయనాయకులవలె గాక, తన కవితాశక్తిచే, దేశప్రజల నుద్బోధించి దేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనమునకు, నుపాయముగా నీకావ్యము రచించినట్లు తోచుచున్నది.

ఈకావ్య నాయకుండగు తారకుడే నారాయణదాసుగారు చంచన్నదీ తీరమందలి 'అశ్వితకల్పక' మను సగ్రహారమే సువర్ణమున నదీ తీరమందలి అజ్ఞా జాగ్రహారము, అందుండెడి మహేశ్వరుడను పండితుండే దాసుగారి తండ్రియగు వే కటచయనులుగారు, అపండితుని భార్యచేరు చెప్పబడకున్నను. ఆమె గుణగణములకుఁ బ్రతిబింబమైన సరసమాంబయే తారకునితల్లి. తనభర్త నిత్యము పురాణము చెప్పుచుండ వినుచు సభి యెల్లరకు మరల బోధించుచు 'చదువులవ్వ అని పించుకొనిన విజ్ఞానవతి మంతి చరిత్రగల యాదంతుల కష్టపుత్రుడగు తారకుడే దాసుగారన్నమాట. తారకుడు మాతృగర్భమండై యుండ బ్రహ్మాది దేవత లండలు వచ్చి దేవకీ గర్భమండైన కృష్ణవర మాతృను సుతించినట్లే. తారకుడు పుట్టిన వెంటనే దేవతలువచ్చి యాలెనిని పరమాత్మగా సుతించినట్లు మాత్రము మార్చబడినది. సరస మాంబకు భాగవతము ఎక్కువ ప్రీతిపాత్రము. దాసుగారు గర్భమండై యుండగా బ్రహ్మాది దేవతలు కృష్ణవరమాతృను సుతించిన ఘట్టము, గంభీరము ఆమె స్మరించుకొనుటచేతనో, పునఃపునః భర్తచలన వినుట చేతనో, కాలము పుచ్చుచుండెడిది యని ధ్వనిత మగుచున్నది. లేకున్న

తారకుడు పుట్టగానే దేవతలు ముతించుట సుసంగతము కా దనిపించుచున్నది.

“తారకు” దన 1 తరింపజేయువాడు. కర్ణ ధారుడు 2 అక్షరల నుండి తరింప జేయువాడు. అని అర్థము. దుఃఖమయమైన యవ్యతంత్ర మగు భరతి దేశమును తరింపజేయ బూనిన దాసుగారి నూర్యనారాయణ నామము సరిపడినది. “తరణి” యన నూర్యుడు “తరం త్యనేన సంపారిమ్ తరణి” అనియు. తరణి ద్భ్రమణౌ పుంసి కుమారీ నాకయోః స్త్రీయాం అని యుండుటచేత తరణి తారక కబ్దములు పర్యాయపదములై నవి. వేంకటచయనులుగాని నూర్యమంత్రోపాసకులను, శ్రీ సరసమాంబ అరసవిల్లి శ్రేత్రమున పెరిసిన నూర్యదేవుని నాశాధించునది. కావున నూర్యనారాయణు డని నామకరణ మొనర్పి రట్లు దాసుగారు కూడ అరసవిల్లి నూర్యనారాయణ కతకము తెచ్చి యున్నారు.

శ్రిమూర్త్యర్థకుడును, వేదత్రయస్వరూపుడు నగు నూర్యదేవుడే దాసుగారు- అని నా యాశయము.

పుట్టిన పిదప తారకుని బాల్యచేష్టలు తదుభయుల భావి జీవితములకును పుష్కలులుగా దాసుగారి భావనాబలమున క్షృణాపక్ష్య మానట్లు స్పష్టించఁ బడినవి.

పిదప ఉపనయనము, పౌరాణిక వరంతులగు దక్షు తండుతే సేరువులుగా నకల విద్యలకును బీజావాపము జరిగినది. మేరు సమ ధీరుడును స్వతంత్ర శక్తి గలవాడు నగు తారకునకు పరదేశములను చూడఁ గోర్కఁ గలిగి “విబుధనగరము” చేరెనంట. దాసుగారును ఉపనీతులై వేదము కొంచెము నేర్పి దండిగాతివలన సంస్కృత సాహిత్య గ్రంథములు కొఱిపాటి చదివి విజయనగరమున వ్యాజ్ఞాన

బాదిగా నున్న అన్నగారి యొద్దకు వెళ్లి యచట అంగీకారములో
ఎఫ్. ఏ. వర్యంతము పఠించుట నున్నగునవి ధ్యేయములగుచున్నవి.
అచ్చట మేధాని యగు తారకుడును సకల విద్యలను గురువుల యచేక్ష
తేజయే గ్రహించినాడట. ఆ పట్టణమునందలి జ్ఞానవృద్ధుఁ డగు నొక
వయోవృద్ధునివలన అంతకు పూర్వ మాతృరజనము నచటి భూపాలకుడు
సంత ధర్మమార్గమున నుండెడివారో వివరముగాఁ దెలిసికొనెనట.
తాతకు, బాపట్టణ మంతయుఁ బాపబాది, యానాటికి నెట్లు మాటి
పోయినవో తెలిసికొని పరితాపము నొందినాడట. నాల్గు వర్ణముల
జాతును స్వధర్మ దూకులై కన్యా కులూఁడి దురాచార వరాయణులై
పోయిరి యనుకొనుడు, రా జోత్థానము చేరి నాటి దేశమస్థితి నొక
గేఱుముగా రచించి, యొక చెట్టుకిందఁ గూర్చుండి గొంతెత్తి పాడి
నాడు. అచ్చటికి సమీపముననే రాజప్రసాదమున నున్న విలుభపుర
రాజకుమారుఁ జాగానమునకును, కవిత్వమునకును పరవశుఁడై తార
కుని తన భవనమునకు వచ్చుటకు సేవకులచే గుఱ్ఱము సంపెను. తార
కుఁ జాగుఱ్ఱము నెక్కి రాజకుమారుని కలిసికొని యతని ప్రేరణమున
మహారాజును దర్శించెనట.

అనందర్యము - బాసుగాకు సంగీత సాహిత్యములందు నిష్ణా
తుఁడై హరికథా కథన నైపుణ్యముచే నాంధ్రదేశమంతే కాక కర్ణాట
దేశ మైనూరు చేరి యచటి మహారాజుగారి యాదరణ హక్కు సకల
కన్యానములకు కావలసిన కథ కిది స్ఫురకముగా నీవాక్యమున భువం
పఁబడినది. రాజప్రత్యనిచే మహారాజునన్నిధిఁ గొంపోయిన తారకుడు
తన సకల విద్యాపాటకమున సర్వోత్తమై యువరాజుతో బద్ధమై
గలవాడయ్యెను. దేశముయొక్క తారతంత్యమును గూర్చి యిరువు
రును సుదీర్ఘముగాఁ జర్చించుకొని, చంద్రద్వీపమున నున్న సార్వభౌ
ముని దర్శించి స్వదేశమునకు సారతంత్యము సంపాదించవలె నని ద్విధ
నిశ్చయము లైరి.

ఇంతదాక - ఆ త్యాగముగా నీవృత్తాంతము ధ్వనించుచు
యెంతయో రమ్యతరముగా నున్నది. తారక రాజపుత్రుల యీనయ
లకు నాటి మితవాద నాయకుల తీవ్రతరములకు నూచకంగా
గనవచ్చుచున్నది. అతివాదులును విప్లవవాదులు నగు లోకమోక్ష
వ్యభిచారులును సావర్కారు సోదరులును బ్రిటీషువారి నెదిరించి, వద
రాని శిక్షలకు పాత్రై యేమియు సాధింపఁ జాలక పోవుట చూచి కావ
చ్చును. దేశాభిమాన పూరిత హృదయు లగు దాసుగారు భంగ్యంతర
ముగా మితవాద మార్గమున లోకముగతులకు మార్గమును చూపఁ
దలచి తారక రాజపుత్రుల విదేశయాత్ర ముందుగా కల్పించిరి.
బ్రిటీషుచక్రవర్తిని దర్శింప ఇంగ్లాండునకు వెళ్ళవలెను గనఁ దానికై
ముందుగా నాకాయాత్ర కల్పిత మిచ్చెను. అయిన యేదే నొకసంవ
త్సమున ఓడప్రయాణము చేసినాలో లేదో తెలియదు. కాని మహాశక్తి
గావున చూచినట్లు వర్ణించినారు.

సంకుచాల నృసింహ . న కవివర్ణ రసాయనమున సర్వపుటఁ
గూర్చి యిట్లు చెప్పెను.

చ. మనమునఁ గొన్న నెవ్వగలు మాన్చి ఘటింతురు కావ్యసమృదం
బసఘ కథాముఖులన హితాహిత బోధ మొనర్తురింపుగా
గనుఁగొనుకంటె నద్భుతముగా నెఱింగింతు రతీత్రయార్థములే
ఘనమతు-తెల్లవారికి నకారణబంధులుగారె సర్వపుట.

అని దాసుగారు ఘనమతులు గావున నింద్రియములకుఁ గోచరింపని
వదార్థములను గూడఁ జూచిన దానికంటె నద్భుతముగా వర్ణించినాతని
నాయూహ.

తారక రాజపుత్రులు నొక నెక్కి - మిద తెలుగువారి
-మిద కాదు. అది స్త్రీ యు. ముందు? కోడి లె కూర వేసినది. అది

భని యాత్రికు లందఱును నోడ నెక్కిరి. ఓడ బయలుదేరినది. పొగ చిమ్ముచున్నది యాత్రికులకు పరదేశ మెప్పుడు చూతుమా అని యాత్రికులు కలిగినది. నాక వేగముగా నడచుచున్నది. ఓడవాండుకు శ్రయ్యాజీకులును హాయిగా నున్నారు. తిమింగిలాదిజంతువులు కనబడుచుండెను. నీటిని పీల్చుకొని నాక వెళ్ళుచుండ నముద్రము రెండు పాయలై నట్లుండెను. యాత్రికులు భోజనాదికము తలచుకొనుచు నొకరితో నొకరు చెప్పుకొనుచుండిరి.

దికలు చూచి నట్లయ్యెనట. తాత్రికులకు వెచ్చుకొనిన జుంచినీడు నేయివలె అతి మితముగా వాడుకొనుచుండిరి. యాత్రికులు రుచి నెంచక యున్నమును దినుచుండిరి. అంతట భయంకర మైన యెదురుగాలి వీచి తొడగెను. నావికుడు గాలికి భయపడుచున్న యాత్రికులను ఇంటి యరుగున నుండెడి కోళ్ళగూటిలోనికి కోళ్ళను వ్రేచేకపెట్టినట్లు ఓడలో పలి భాగమున వ్రేచేకపెట్టెనట. క్రమముగా కొంతసేపటికి గాలి తగ్గెను. ప్రమాదము తప్పి నాక పూర్వమువలె వేగముగా పోవుచుండెను. యాత్రికులు నంపదలుపొందిన దరిద్రులవలె, అరోగ్యము పొందిన రోగుల వలె నిర్భయులై నారు. అంత నొకనాటి ప్రాతఃకాలమునకు గమ్యస్థానము కనబడ, తారకుడును రాజపుత్రుడును, ధూమనాక (స్త్రీమరు) నుండి యొక పెద్ద వడవ నెక్కి యాత్రికులతోపాటు ఒడ్డెక్కిరి. ఇది నాకామాత్రం స్వానుభవ మున్నవారైనను చానుగారివలె ఏదిన యంశమును విడువ కుండఁ జెప్పఁగలరా! ఆవర్ణనము నిరుపమానము అనన్యసాధ్యము.

తనపాత నాశంద్రద్వీప నానుల యుత్త మోత్తమమైన యాచార వ్యవహారములు, వారి యాదరమును బహువిధముల వర్ణింపఁబడెను. ప్రజల ముచ్చికచే ఆచంద్రద్వీపమునందలి సార్వజ్ఞముని వలన తారక రాజకుమారులు అమితాదరము నొందినాడు. "మీ సామ్రాజ్యములోని

నాదేశమునకు స్వాతంత్ర్యము - కావలె నని కోరుటకే తాము వచ్చి నట్లు విన్నవించిరి. తారక రాజపుత్రుల కౌర్వ దైర్య సాహసములకును వారి సకలవిద్యా పాటవమునకును మిచ్చుకొని, రాజసభా ముఖమున వారిద్దఱును సేనాధిపతులుగా సార్వభౌముడు నా కొల్విన అప్పటికి నా సార్వభౌముని సోదరుడు శత్రువులచే చెఱియబడినట్లు చెప్పటయే తడవుగా వారిద్దఱును సేనలతో వెడలి అధునిక యుద్ధవిధిరమలు అనగా జలాంతర్యాములు తుపాకులు మరఫింగులు, బాంబులు మున్నగు వానిని గొని శత్రుపై న్యాయుల నాశన మొర్చి అంతకునున్న శత్రువులతో పోరాడి క్షురగాత్ముడై మూర్ఛిలోనున్న సార్వభౌముని సోదరుని జేరిరి. తారకుఁ డాయనకు వైద్యముచేసి కన్ను తెఱపించి, వధ్య పానాదులచే స్వాస్థ్యము కలిగించెను. ఆ సందర్భమున శరీర శాస్త్ర మంతయు వర్ణింపబడెను. అది దాసుగ రి ఆయుర్వేద విజ్ఞానము నకు కరదీపికగా వెలసింది.

తరువాత తాన రాజకుమారులు చక్రవర్తి సోదరుని వెంటఁ జెట్టుకొని చంద్రదీప్తమునకు వచ్చి చక్రవర్తిని గంతుమ్మ నొంద్దిరి. ఆ సందర్భమున దుర్భిణియంత్రము వర్ణితము. సార్వభౌముడు తన సోదరుని వలన వారిరువుర చాకచక్యమువని యెంతయు మెచ్చుకొని, వారి కభీష్టమైన భారతదేశమునకు స్వతంత్రపరిపాలన వరి మొగ్గెను. మరియు నాదేశమునకు పాలకుడుగా విబుధనగర రాజకుమారునే కర్ణ యించెను. తారక రాజపుత్రులు మిక్కిలి ఆనందించిరి. అంతట చక్రవర్తి పెద్దకి సిద్ధియగానున్న తన పుత్రికను రాజకుమారునకిచ్చి పెద్ద చేసెను. పెద్ద వివాహముమీఁద వారి నందఱును తనకిమ్ముని నాయ మిచ్చి విబుధపురమునకు వంపెను. సార్వభౌముని సోదరుడును రాజకుమారుని భారతరాజ్య పాలకుడుగా వట్టాభిషేక మొనర్చెను. అంతట తారకుడు సంతోషముతో రాజకుమారిని శిరస్సున తన చేతితో కిరీటము

నెలకొల్పి దీనించెను. దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము వచ్చెగదా అని తృప్తిపడెను. సార్వభౌముని తమ్ముడు స్వదేశమున కేగెను.

తారకుడును సకల సౌభాగ్య అక్షణవతి యగు నొక యుత్తమ బ్రాహ్మణ కన్యను పెండ్లాడి, ఆ భారతనాయకునివలన మహిమన్విత ములగు పారితోషికములఁ గొనుచు - ప్రాణవద మగు మిత్రుడై స్వతంత్రుడై సుఖముగా నుండెను. ఇది తారక కావ్యమునందలి యితి వృత్త సంగ్రహము. ఆ యితివృత్త మంతయు శ్రీ లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిగారు వ్యాఖ్యానించియే యున్నారు. కావున దాసుగా రీకావ్య రచనమునకు కాణముగా నాచెప్పిన దేశస్వాతంత్ర్య పిపాసకు జ్యోతి కములగు దాసుగారి రచన నుండియే తెలిపెను.

తారకుడు అనగా - దాసుగారేకదా! ఆతడు మొట్టమొదట

శ్లో॥ “అమల లలితరూపః సర్వవేదః, ప్రశాంతః

సకలజనసమానః సర్వతంత్రీ స్వతంత్రః.

విజిత సమవయస్కుః పితౄయో ద్యతస్కౌ ॥

ధ్యలవత వరదే శాంతిం న తి త్కుమారః.

అట్లుండే న తారకుడు - సాటిలేని రూపముగలవాడు, సమానవాడు, - శాంతస్వభావుడు - అందఱియందు సమము. సర్వతంత్రములందు స్వతంత్రుడు, విద్యచే తన ముందినవాడు, పేరొందినవాడునై వరదేశములను లాభ గలవాఁడాయెను.

మ. స్వాతంత్ర్యము పొంది పురుషుల చిహ్నునాటికి - కూర

న భారతదేశము వ్రోలించుచున్నది.

“లక్ష్మిం హరన్, భూమిదేవం వసన్ ॥ ౧

॥ దేవదేహం దహన్ పతవారి

శకాధీశ్వరో భాగవైశ్వర్య మావత్,
జగో నాన్యదుఃఖం వినై వస్య సౌఖ్యం.

అనఁగా - శకాధీశ్వరుడు (తురుష్క ప్రభువో, అట్టివాడో) కలశ్రీ
లను ఎత్తికొనిపోవుడు, భాగ్యములను నిందించుచు. దేవాలయము
లను గూర్చివేయుచు, పట్టణములు కాలిచ్చివేయుచు, ప్రభుత్వము
సాగించుచున్నాడట. పృథ్వీ సౌఖ్యము నెఱుంగక సర్వదా దుఃఖమును
పొందుచున్నారట. ఇది బహుశః ఆనాటి ఉత్తరహిందూస్థాన దుఃస్థితి
కావచ్చును.

విలుధపురము చేరినపిదప అచటి వృద్ధులవలన ఆంధ్రజేతము,
అందును ఆవిలుధపురరాజుల పరిపాలనమున పృథ్వీ పొందిన సౌఖ్యము
ధర్మము, సత్యము, వర్ణాశ్రమ ధర్మనియతి, పూర్వమెట్లుండెడిదో విని
తానకుఁ దెలియఁ మొదట ఆనందించెను.

శ్లో! శుశ్రీః సగదిత మార్గం నాజహాన్నిశ్చేషం

దృఢ మహా పరపద్యాం న హ్యవాలంబ తాఽయం

అనుమతి బహు దుఃఖం నో ముఖం మానవోఽద్యా

కర్మత మివకతం దుర్బుత్ర ఉన్మత చిత్తః-

4-82

అచ్చట జనుడు వేదవిహిత మార్గమును పూర్తిగా విడువలేదు పూర్తిగా
విడచీయుల మార్గము నవలంబింపలేదు దుర్వాప్యపారములలో, పిచ్చివా
నివలె నైపోయి ఏదిమఖమో ఏదిదుఃఖమో కూడ తెలిసికో లేకున్నాడు.
అప్పటి దేశస్థితియన్నమాట. వారినిజూచి జగత్తంతయునిట్లే యున్నది.
కావున నెట్లయినను యువకారముచేసి యుద్ధరింపవలెనని ఉదాహరించు
కారకుఁడనుకొనినట్లు "న జగదుపచీర్ష్య స్తర్కయన్ న్నన్యదాః"
అని చెప్పబడెను. అప్పుడు కర్మభూమియను మన దేశమును దేశించి-

శ్లో! జనని తవ జనోఽతిక్రమ్య వేదోపదేశం

ప్రతిదివ మచరత్ స్వచ్ఛంద హినో హతాశః

ఇతి ముహు రభవ స్త్వం మమో రోరుద్యమానా
ద్విజ నివద విలాపైః సంధ్యయోః కర్మభూమే.

అయ్యా! ఓ కర్మభూమి! నీవేలసలు వేదోపదేశము విడచాడి “స్వేచ్ఛ
యెందును లేనివారై ఆళి లడుగుంట సర్వదా పవర్తించుచున్నాడు.”
అని రెండు సంధ్యలయందును కూసెడి పక్షులకూత లనెడి యేడ్పులచే
మాటి మాటికి గట్టిగా విలపించుచున్నావు”-

అనుచు బహు గుణ లలిగముగా వాగ్గేయకారుడు కావున
పెద్దగా పాడినాడు.

శ్లో, అభివ రుచిరోహ చిత్రీరత్నావ్య సృష్టే, రపి సకల జనానాం
మోహకృద్ గానశ క్షే” 4-53

(కొత్త కొత్తని యందపైన యూహలతో కవిత్వము చెప్పట
వలనకంటె గానశక్తివలన సకలజనులకును మోహమును కల్పించెను.
తరువాత “ప్రాణికాల వర్ణనమున” అని చక్రవాకపక్షి దేశాభిమాని
వలె ప్రకాశించెనని దేశాభిమానము వెల్లడించెను.

పిదప విబుఃనగర రాజపుత్రుని స్నేహము మహారాజదర్శనము
జరిగినపిదప ఆ రాజకుమారుడును తారకుడును-

“ముహు రభిజన యోగక్షేమ మ లోచయతే” 4-56 తను
జ్ఞుని దేశముయొక్క యోగక్షేమములను మిక్కిలిగా ఆలోచించి
నాడు. తుదకు-

శ్లో, జగదభివతి మన్వగ్భూయ గోపాయతుః స్వే
బహువిదిత యువానా ప్రార్థ్య తే దేవదేవ,
న మఖ మితి విదిత్యా స్వైరితా మంతరేణ
వధిత దృఢమనస్కా వాల్మితాం ధూమనాకాం” 4-58

మిగుల జ్ఞానసంతులన నాగుద్దలు యునకులును, తమ్ము పెంట నంటి యుండి రక్షించుకొంటున్న జగదీశ్వరుడైన దేవదేవుని జనమృతండు ప్రార్థించి వేళమునకు స్వాతంత్ర్యము లేనిదే సుఖము కలుగదని తృప్త నిశ్చయము కలచాలై, తత్సంపాదనార్థము పొగయోడ (చిన్న బేవును) తేరి

ఈ శ్లోకములందు కవితాచతుర్స్కరి కొట్టవచ్చినట్లు సర్వత్రా కనబడుచున్నను అంతర్వాహినిగా దేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనకై యుపాయోన్యేషము ముఖ్యముగా లోచనము.

ఇది యానాటి రాజకీయముల ముచ్చట, ఇప్పు డట్టి బాధలు దొలగినవి. దైవకృపవలన స్వరాజ్యము వచ్చినది, కావున ఆ రాజకీయ వ్యవహారముల చింతనము కట్టిపెట్టి మహాభి, మహాగాయకుడు, భాషామహావండితుడు, పారికథా విశామహుడగు నారాయణదాస మహాశయుని సంస్కృతి కవితాసంస్కృతి రన్నికిరింపున తారకకావ్య మునఁ గల శబ్దార్థ రామణీయకము హృదయముచే నాస్వాదించుము.

తారకము పంచసర్గ పరిమిత మగు సంస్కృత శృంగారకావ్యము అని ముందుగానే చెప్పియున్నాము 1, 2 హెచ్చో రగ్గో - మూడు పందల శ్లోకములు గలవు. కావ్యాదర్శమున దండిమహాకవి.

“సర్గ రసతి విస్తీర్ణః కావ్యవృక్షైః సురంధిః

సర్వత్రా భిన్నవృత్తాంతై రుపేతం లోకరంజ.మ్”

అని కావ్యాదర్శమున కావ్యమిందలి అనంతర విభాగములైన, సర్గ ములు అతివిస్తారముగా నుండరాదు. అందలి వృత్తములు కావ్యము లుగా నుండవలెను. ఇతివృత్తము విడిపోతుండ సర్గములన్నిటియందును కలసి వచ్చుచుండవలెను. ప్రాచీనర్సంతమునకు నేనువృత్తముండవలెను

అని చెప్పిన నియమమున కీ కారక కావ్యము సరిపడియే యున్నది. కాని ఇట్లా సర్గముల సంయోజనమున దానుగారి ప్రత్యేకత యొకటి లేకపోలేదు. అది కావ్యమైన వాల్మీకి రామాయణము మొదలు, కాళిదాస, భారతి, మాఘ, నైషధాది సకల కావ్యములందును వెనుకటి సర్గాంతిను శ్లోకమునను, అనంతర సర్గాది శ్లోకములను, ఛందోవిషయమున సంబంధము కానరాదు, కాని యీ కావ్యమున నొక వైలక్షణ్యము కనబడును.

- 1) సర్గమున :- అన్నియు ఉపకాతివృత్తములు, తుదిని మాలిసీ వృత్తము
- 2) సర్గమున :- అన్నియు మాలిసీవృత్తములు- సర్గాంతమున అనుష్టుప్పందము.
- 3) సర్గమున, - అన్నియు అనుష్టుప్వలే. తుదిని ఉపకాతివృత్తము
- 4) సర్గమున :- నానావిధ వృత్తములు తుదిని పృహర్షిణీ వృత్తము
- 5) సర్గమున - అన్నియు పృహర్షిణీ వృత్తములే- తుదిని కార్దుల విక్రీడిత వృత్తము - చక్రబంధము (బంధకవిత్వముతో సమాప్తి.

ఒక్క నాల్గవసర్గమంత్రము విడిచి అన్ని సర్గములును అద్యంత శ్లోకములు కృంఖిలాబధము లగుట ఆపూర్వ సృష్టి.

చతుర్విధ కవిత్వములలో నొకటిగా నెన్నుబడు బంధకవిత్వము పొందినట్లైన భారతి మాఘ మహాకవుల కావ్యములందును, ఆర్కాచీమండగు వేంకటాధ్యరి కృతమగు లక్ష్మీనహస్రీ కావ్యమునను కనబడుచున్నది. అంధ్ర కావ్యములందు పారిజాతావహరణము, సరసభూపాలీ యదుము మున్నగు వానియందు హెచ్చుగా కనబడును. దానుగారు అభ్యోగము గూడ తమ వైశిష్ట్యము చూపినారు.

ఇదే శబ్దార్థా మూర్తి రాఖ్యతో - కావ్యసంపదా" అని
కావ్యమునకు "శబ్దము, అర్థము" రెండును శరీర మనినాడు లాక్షణి
కులు- అర్థము మాట యటండ దానుగారు శబ్దముమీద చేసిన సాక్షు
గడిదిలు అర్థ్యద్భుతము- కావ్యారంభమున-

"స్వభావ పాండిత్యబలేన కుర్వే కావ్యం, - పరత్రీ సహనేవనీదం"
అని పరిశిష్ట చేసినారు. పక్షి స్వకృతచేత (ఇతరు లెవ్వరు నేర్పకడే)
తన గూటినివలెనే - నేను స్వభావసిద్ధుడును పాండిత్యకృతచేత నీకావ్య
మును చేసికొనుచున్నాను - అని భావము.

ఇందు "సహనా, కుర్వే" అను రెండు పదములును అసామాన్య
ములు- "సహనా, అనునది" అతిస్థితిము- అది సర్థముగల అవ్య
యము కాదు, ద్రవిణం తరః సహే బల కార్యాణి స్థాను కుమ్మంద
అను కోకమును బట్టి 'కృత్' అను సర్థముగల సకాకాంతమును 'సహనా'
శబ్ద తృతీయైవచన రూపము- "స్వకృతచేత" అని దాని కర్థము-
"కుర్వే" అది క్రియాపదము - అర్థనేపదము- క్రియాఫలము కర్తృ
గామి యగుచో అర్థనేపదము ప్రయోజ్యము- అని నూచించుట కీ
అర్థనేపద రూపము 'కుర్వే' ప్రయోజ్యమైనది- ఇట్టి రహస్యము లం
దందు కనఁబడుచుండును.

కావ్యరచనా రంభమున నాయన చేసిన పరిశిష్టపదనములతో-
"ఈ కారక మిదిగి గంభమున నున్న శ్లోకములందు పాదపూరణమే
ప్రయోజనముగాఁ గల "కు-హి-చ-స్య-హ-నై" అను పదము
లుండవు. ఒకటి రెండు మూడు సర్గము - మే వకునగా లుక, లుక, లిక్
క్రియాపదము లుపయోగింపఁబడినవి. రెండు మూడు సర్గములందు
భూతకాలమును బోధింపని క్రియాపదము లు లేవు. ఈ కావ్యము నైది
కములు గానట్టి పాఠినియే సూక్తిముల కదాపూరణములు" అని

ఇంతము గల దామగారి సంస్కృత కావ్యములకు రాంభట్ల పండితుల పేరి. అనువాదము.

అనిషయమునకు చేరువగా శ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు సంస్కృతవ్యాఖ్యయగుచు, ఆంధ్రవివరణమునందును ప్రదర్శించుచునే వచ్చినారు. మొదటిశ్లోకమున సంస్కృత భాషా ప్రాకృత్యము వర్ణించఁ బడెను. అందు తమ యుద్దిష్టార్థము తెలుపుటకు మిత్రాక ధాతువు ప్రయోగింపవచ్చును. కాని “పరిష్కరోతి” అను క్రియాపదమునఁ గల చిన్న విశేషము చూపబడినది. “పరి+కరోతి” అను నెడ “సంపరిభ్యార కరోతే” భాషణే” అనునాలోచనచే కృధాతువునకు నుదాగమము కలిగి “పరిష్కరోతి” అనురూప నిష్పత్తిని తెలుపుటకే ప్రయుక్తమైనది.

4-వ శ్లోకమున :- “అవాత్సీత్” అను పదము ‘వస’ ధాతు లుడే ప్రథమివునుపైకవచనరూపము. “వస” ధాతువునందలి సకారము తకారముగా మారుట నొక వైచిత్రి “(సః స్వార్థధాతుకే” నన్య తః స్వాత్సాదా వార్థధాతుకే” అను పాణినీయము దాని కాధారము.

5-వ శ్లోకము :- “ఉత్తవతే” అని ప్రయుక్తము వానికి ‘ఉజ్వల శోభాం కరోతి’ అని వ్యాఖ్యానింపబడినది. “తవ” ధాతువు భృద్, దివాది. చురది గణముల మూడింటను వరుసగా ‘వరుసగా చాపే, దిక్వర్త్య, సంకాపే’ అను సర్థములతో వర్తనైవదముగా నున్నది. ఆ తపేధాతువే ‘ఉద్విభ్యాం తపః’ అను నూత్రిముచే - ఉత్ వి’ అను తపోసర్థములకంటె వరమందున్న “తవ” ధాతువు “అత్మనేపదము” అనుటయు కవసర్థములముచే కావో ద్యర్థములు పోయి ప్రకాశించు అనెడి అన్వయము గూడ పొందినది.

6-వ సర్గము :- ‘అనుబ్ధిత్’ అని కలదు. అది యొక విచిత్ర మైన ధాతువు. “నుభి ముఃభి క్రియాయాం” అను ధాతువులపై.

కంఠ్యాది గణపతములు కావున “కంఠ్యాదిభ్యో యత్” అను సూత్రముచే యదాగమము వచ్చి సుఖ్య, దుఃఖ్య అని ధాతువులగును. దాని అందలి ‘సుఖ’ అను దానికి ‘లక’ లో ‘అసుఖ్యత్’ అని వ్యధమవుదు మైక వచనమునఁ గలిగిన రూపము.

మఱియు నాయాధాతువులపై విశేషార్థములను తెలుపు నన్, క్యచ్, యచ్, యజుచ్, క్విప్, మున్నగు వ్యర్థయములు వచ్చి. ఎట్టి పరిణామముందునో, అందునకర్పార్థభావాములం జెట్టిపరిణామముం జునోయట్టి విశిష్టరూపములీ కావ్యమున నించుమించుగా విశిష్టమునఁ గనఁబడును. మచ్చునకై నాచేరి నైఁజంతలో ప్రక్రియ చేసిపరీక్షిని బ్రహ్మశ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు వ్యాఖ్యయందు చేసి చూపిన యెడ- ఆవ్యాఖ్యకు వ్యాఖ్య చేయవలసివచ్చును, కావుననే శ్రీశాస్త్రి గారు రేఖామాలిముగా నన్నితిజంతరూప విశేషములను చూపుచునే వచ్చినారు.

1-వ న. 45. ‘అను’ ‘పూర్వక’ భూధాతువుపై యుచ్ - అన్ (భృతార్థమున) చేసి- కర్పార్థమున- “లుచ్” లోను రూపమును “వ్యధ భూయి” అను రూపము కూర్పఁబడెను. మఱియు- ‘అబోబుధతాం’ ‘బుధ అవగమనే’ అను ధాతువుపై పేరికార్థమున నీచే వచ్చిన పిడివ లుచ్లో వ్యధమవుదుమ ద్వివచనాంతమైన రూపము, మఱియు అన్ బోభూయాం బభూవే, విత్తాంచకాతే, మాత్రికంది. మహిసం వజ్రంది, మున్నగు అపూర్వములగు క్రియాపదములు విచ్చించి పిడి నితోఁ దగినవి. యిందు కోకొల్లలు. సంధివిషయమున - నొకచిత్రివ, చూపఁబడినది.

4-వ సర్గము 54-వ శ్లోకము :- (వైశ్యదేవి స్మృత్యు) అష్టా వింశ త్యక్షాహిణీం ద్వేషిసేనాం హత్యాఽ సృద్రాజ్యం సాదరం గృతః సృ. అభ్యాం కః కార్యోఽ స్వాధి ర ద్యోవచారః కిం “కిమ్ముక్తం” నత్పార్షదాః ధన్యుకాస్తైః “అతఃగా ఇరువది యెనిమిది యక్షాహి

మీల శత్రుసేనను వధించి, నా రాజ్యమును నా సోదరుని వీరిద్దఱు రక్షించిరి. కాన వీరిని మేము ప్రత్యుపచార మేమి చేయవలెనో, నభ్యులాసా! ఇట్టి యెడ ధర్మశాస్త్రము లే మేమి చెప్పచున్నవో తెలుపుడు అని భావము.

ఇందలి అ, జ్య ల్విసర్గ, పూర్వయా పాదీసంధులు సామాన్యములైనవే, కాని 'కిం. కిమ్యుక్తం' అనేడి సంధి కార్యమునఁ గల చమత్కారము నిత్యము. కిమ్+కిమ్+ఉక్తమ్! అను వీనిలో రెండవ 'కిమ్' శబ్దములోని మకారమునకు పరమైన 'ఉకారము' వితర్కార్థము గలది. ఏకాచ్చము, కాన 'నిపాతి ఏ కాజినాచ్' అను సూత్రముచే నిపాతిమై 'ప్రగృహ్య' సంజ్ఞ నొందినది. కావున 'ప్లత ప్రగృహ్య' అది నిత్యం' అను సూత్రముచే ప్రకృతిభావము అనఁగా సంధి లేకుండ (కిమ్+ఉ=కిము) కిము+ఉక్తమ్= 'కిముఉక్తమ్' అని యొక్కరూపము ననె ఊడవలసియున్నది. దానికి వికల్పముగా బాధకమై 'మఱి ఉక్తోనో వా' అను సూత్రముచే కిమ్ శబ్ద మకారమునకు పరముగా నున్న 'ఉక్తో'లోని ఉపకారమునకు ఉక్తమ్' అను దానిలోని ఉకారము పరమయి నందున ఆఉకారమునకు వకారము వికల్పముగా నాదేశమై కిమ్+వ్+ఉక్తం= 'కిమ్యుక్తమ్' అనియు - వెనుకటి ప్రకృతిభావము (సంధి లేమి) చే 'కిముఉక్తమ్' అనియుఁగూడ నుండును.

దాసుగా రీరహస్యము తెలుపవలె ననియే పాణినీయమునఁ జానుఁబడిన యావిశిష్ట సంధిలోని పదబంధమును ప్రకరణోచితముగా నదుఱుకొనినట్లు కూర్చినారు.

"సర్గము 1 శ్లోకమున:- వేదద్రష్టృషీవ్యా" అని ప్రాయుక్తమైనది. వేదదృష్టు+ఋషీసేవ్యా= వేదద్రష్టృషీసేవ్యా అని నవర్ణ దీర్ఘ సంధియే కాని 'పితౄణము' అనునట్టి నొకట రెంటు దక్క, అ, ఇ, ఊ, ల నవర్ణదీర్ఘ సంధివలె ఈ మకార నవర్ణదీర్ఘసంధి

అంత ప్రచురము. కాకపోవుటచే చూడఁగన వదియో యొక వింత
స్ఫురించును.

4. 47 శ్లోకము - "పాణాకృత్య జయార్థం రక్షన్తా వృతనాం మాం
భూభరతా మపేతాం జిత్రోదర్య మింద్రం" అని
కలదు. దీని వ్యాఖ్యానమున "జయార్థం = జయలక్ష్మిం అనునది ప్రమా
దపరితము అనుకొందును, అచట "జయార్థం" అని కవిపాత్రమై యుం
డును. "జయ + ముద్ధి" నూర్యరాయాం నిఘంటువున "ముద్ధి"
శబ్దమునకు 1 సమృద్ధి 2 పార్వతి కి లక్ష్మి అనియు మేఘిని నిఘంటు
వున "ముద్ధిః స్వ్యా దావధీభేదే సమృద్ధా పరి యోషితి" అనియు
నుండుటచే జయార్థం = జయసమృద్ధిని, లేక జయలక్ష్మిని" అనుకొ
నవచ్చును. "పాణాకృత్య = పరిణేయ" అనది వ్యాఖ్యయు సుసంగతి
మగుచున్నది. ఇది "పాణాకృత్య అనునది నిత్యం హస్తే పాణా
వుపయమనే" అను పాణినియముచే జయలక్ష్మిని పెండ్లాడి అనగా
సంపూర్ణ విజయము పొంది అను అర్థము స్పష్టమగుచున్నది. ఈ
"పాణాకృత్య" అను సమాసమునందలి చనుక్కారము చూప
జెందియే దానుగారు చక్కఁగ కూర్చినారు. హస్తేకృత్య, పాణా
కృత్య, అని చూపఁబడిన సమాసములందలి హస్తే, పాణా అనునవి
ఏకా రాంతములైన అవ్యయములు. వానికి హస్త మనియే అర్థము
అని వ్యాఖ్యానింపఁబడెను. "పాణా + కృత్యా" అనువానికి సమాసము
చేయఁబోవ-సమాసేఽ సఖ్యే ప్రార్థ్యే క్రోత్వి ల్లప్ అను మాత్రముచే
కృత్యా అనుదానిలోని 'క్త్యా' పత్వయమునకు ల్లప్పత్వయ ముచే
శ్మై పాణాకృత్య "అనురూపము నొందినది ఇది యొక చిహ్నమైన
మూర్ఖుకాదా!

1 సర్గము 16 శ్లోకమున సకల మగు స్వర్గమున అనువర్తమున
సర్వం దివం అని దానుగారు ప్రయోగించిరి. దివ్ శబ్దం నకు స్వర్గము
3 అకాశము. అని అర్థముఁగలవు. ఆరెండ్రములందాను ఆ శబ్దము

స్త్రీలింగము. “సురలోకోద్భవో దివా ద్యే స్త్రీయామ్” అనియు, ‘ద్యౌః దివా ద్యేస్త్రీయా మభ్యామ్’ అనియు అమరకోశమున స్పష్టముగా నున్నది - దానిని నవపురక లింగముగా నెట్లు వ్రాయాగించిరి? అది చూడఁగా అమరవ్యాఖ్య యగు నుదయందు - “ద్యౌః స్త్రీ స్వర్గేచ గగనే దివం క్లిబం తయోః స్మృతం” అని యేనిఘంటువులోనిదో కాని చూపబడెను - అరువ వ్యకటనమునకే దానిగాను సర్వం, దివం అని నవపురకలింగముగా వ్రాయాగించినారు -

5-వ న, 18 శ్లోకమున - తిష్ఠమానా అని ప్రయుక్తము ‘స్థా’ ధాతువు ప్రసక్తివదము దానికి లిడర్థమున శత్రుప్రత్యయము వచ్చి పుంలింగమున తిష్ఠన్ అనియు స్త్రీలింగమున తిష్ఠంతీ అనియు రూపము లొందును. అట్టియెడ తిష్ఠమానా యని ఆత్మనేపదమునకు రాదగిన శాసన్ ప్రత్యయమెట్లువచ్చును? అనినచో ‘ప్రకాశన స్థేయాఖ్యయోః’ అను సూత్రముచే ప్రకాశనార్థమునను, స్థేయార్థమునను ఆ స్థా, ధాతువే ఆత్మనేపదముగను, శాస శాస జుతమైనది. ఈశ్లోకమున సార్వభౌమని పుత్రిక రాజపుత్రుని కొఱకై అనురాగప్రకాశనము చేయుచున్నది. అనునంఠమున ప్రకృతమునకు చక్కగా కుదిరినది. దీని కుపవృత్తంభకముగ భట్టికావ్యమున - శూర్పణఖ భార్యయు క్రుడగు రాముని విడిచిపెట్టి, “తస్యే సామిత్రియే సకా” అని ఆత్మనేపదమున తస్యే అని ప్రయుక్తమైనది. ‘రామం భార్యోధం అవజ్ఞాయ, సామిత్రయే శ్లాఘు ప్సుచ్ఛ ఇత్యాదినా సంప్రదాన సంజ్ఞా, తస్యే స్వాభిప్రాయం మేధునాయ అవిష్కృతవతీ ప్రకాశన స్థేయాఖ్యయోశ్చ ఇతి ప్రకాశనే తజీ’ అని వ్యాఖ్యానింపబడెను. లక్ష్మణునికొఱకై తెలియునట్లు తన భోగేచ్ఛ వ్యకటించినది అను సర్థమున తస్యే అని ఆత్మనేపదరూపము ప్రయుక్తమైనట్లే యిచటను తిష్ఠమానా అనః ఆత్మనేపదమున వచ్చు శాసజంత రూపము దానిగాను వ్రాయాగించుట యెంతయు శ్లాఘ్యము

5-48 శ్లోకమున తిష్ఠద్గు పదవ్యయోగము గలదు. అది అవ్యయార్థావ సహసముగా వాణిసీ కుమారు ‘తిష్ఠద్గు వ్యభృతీని చ’ అని వివ.

తీసు బడినది “తిష్ఠద్దు” అనగా ! దోహనకాఅము. ఆపులను పాలు పిరుగు వేళ. దీనిని బట్టి మహాకవి ‘అతిష్ఠద్దు జవన్ సంధ్యాం వ్యక్తాంతా మాయవీగవం పాత్ర స్తరాం ‘పతితి’భ్యః పృబుద్ధః పృబుద్ధన్ రవిం’ అను శ్లోకమున భట్టికావ్యము, 4-18 లో వ్యయోగించెను. సంధ్యాం సంధ్యాకాలం ఆధికరణం, దేవ “అత్యంత సంయోగే ద్వితీయా ! వ్యక్తాంతాం. ఆయతీగవం, ఆయత్యః ఆయాంత్యో భవంతి యస్మిన్ కాలే గావః, అస్మిన్ ఆయతీగవం, ఆరథ్యాం. అబ్బుర్వా దిగా కరరి, “ఇణో యణి” ఇతి యణి, దీపి చ యావం, ఆయతీతి, గావోపి గోచ రాత్ గోష్ఠ మాయాంతి దివస స్వార్థినాడికావళేషే సంధ్యాపి త దైవ పరతే.

“కియంత మేవం జవన్” ఇత్యాదా- ‘అతిష్ఠద్దు’ ఇతి తిష్ఠంతి గావోయస్మిన్ కాలే దోహాయ-. గావో హి రాత్రిప్రభవ మాయామస్య నాడికాయా మతీతాయాం విక్రాంతాః సత్యః, ఉద్ధావ్య దుహ్యంతే ఇత్యా దిగా వాఖ్యానింపబడెను. “గోవులు పశ్చిమాయశ్చనుండి వగ అంతయు కడుపునిండ మేసి అరగడియ పొద్దుండగా తమ గోష్ఠము వను (గోవులుండునోటు) వచ్చును” రాత్రి ప్రభవమాయామము మొదటి గడియ దాటుదాడ, అనగా రాత్రిపిదగడియకాలము విశ్రమించిన తరువాత - లేవబడి- నిలిసిన యవ్వడు పాలు పిడుకబడును-’ అని అదియే తిష్ఠద్దు “కాలము దానుగా రీరహస్యము నెఱిగినవారు గావు ననే - దానిని ప్రకరణోదితముగా వ్యయోగింపఁగలిగినారు- ఆయన యేకబ్రమును వ్యయోగించినను ఎందెంత విచారణ మొనర్చి యుండినో తెలియుటకే నాయీ చాద స్తము గాని యవ్వము కాదని ప్రాజ్ఞులుకు నా విన్నవము.

4-వ స. 29 శ్లోకము:- “దోహాభారం” అని కలదు. ‘అస్య త్యా’ అను నూతిముచే బ్రహ్మభారం’ మున్నగువానివలె “దోహ భారం” కావలసి యున్నను - దోహ=రాత్రి యామ సర్థమున అవ్య-

యము కాన “అవ్యయస్య చ్చా దీర్వం నేతి వాచ్యం” అను వాక్యముచే ఈకారాదేశము కలుగ - “దోషాభారం” అని యైనది.

4-వ స. 51-వ శ్లోకము:- ‘మహాబ్రహ్మం సత్త్వ’ అనికలదు. బ్రహ్మన్ శబ్దము సకారాంతము వుంలింగము, కాన ‘మహాబ్రహ్మణం’ అని కావలసియుండ టచ్ పర్వత్యము ‘కు మహద్భ్యా మవ్యతరస్యాం’ అను సూత్రముచే వచ్చి బ్రహ్మన్ శబ్దము ‘బ్రహ్మః’ అని అకారాంత యైనది. పిదప “అవ్యహారి” ఇత్యాది సూత్రముచే “మహత్” ‘మహా’ యై - మహాబ్రహ్మః- అని యైనది. దాని ద్వితీయాంతమే ‘మహా బ్రహ్మం’ అను విశిష్టరూపము. 3-వ స. 6 వ శ్లోకములో - భేదం భేదం - భావం భావం - దారం దారం- అని కలదు.

ఇది భేద, భవ, ద్భూ- ధాతువులపై ‘భిత్వా భవిత్వా, దరిత్వా’ అను క్త్వర్థరూపములకు “అత్యంతము” అనుసర్థమున (అతీక్ష్ణ మనక్త త్నమాః అని అనురము) ‘ఇమున్’ పర్వత్యము రాగా భేదం భేదం ఇత్యాది రూపములు సిద్ధించినవి. అతీక్ష్ణేణము ల్చ- అను సూత్రమున గల చకారముచే క్త్వంతరూపములుగూడ నుండును. భిత్వా భిత్వా అని కాని భేదం భేదం అని కాని రెండు విధముల నుండు నన్నమాట.

ఇంకను వ్యాకరణముచే సిద్ధించు చిత్త విచిత్రము లగు శబ్దములు ఈకావ్యమున బహుళముగా కనబడును.

ఉదాహరణకు “అగురాయంతే, ఉపాశ్లోకాయంతే” అను తిలంతములు వ్యాఖ్యలో శ్రీ కామ్రూరు చక్కగా వివరించి యున్నది. ఇట్టివి యెన్ని యని యె త్రి చూపగలను! పాజ్జలత్పట్టె లోనికీ దెచ్చుటకు దాసుగారి అపురూపపు ప్యయోగములు కొన్నిమా త్రము చూపెదను. న్యవీపృతల్, అస్వపార్టీల్, అనాయి, (చిల్లంతము) అభ్రాణ, అవతరల్, అనూనకమ్, (ఉపయది- ఉపవరిహాడే దురాది) అచ్, స+ కరేనమ్, స్వాధే కన - అని అనురమధ- అహోబుధతాం (బుధధాతో ర్థ్యంతా లుజీ ద్వివచనమ్) అభ్యలవత, జేవక్యామూ, జేవనభం, అవ్యహాయ, అవీవతల్ అపొవుపిష, అశిశల్, అతితిరాయి

సమ్యుద్భవత్, ఆపూర్వచంద్రత్, అన్యబోధాయాం జధూన సంగాతా
సమ్ పూర్వకగా వాత్యుబాతము) సంతీర్థ్య (సం+తీర్త్యా) అభాషిత్;
మున్నగు విచిత్ర ప్రకీయగలవి కల్పించిన నమిలిపించమువలె నమిత
ముగా నిందు కనబడునని చూపితిని.

కావ్యమీమాంసయందు రాజశేఖరపండితుడు, కావ్యకవి
కావ్యకవి ఉభయకవి అనికవులు మూడువిధములనెను. కావ్యవిద్య
దను కావ్యవేత్త ఆమువ్వరలో ఉత్తరోత్తరులు శ్రేష్ఠులనె నట
రాజశేఖరుడు స్వవిషయమున మువ్వరును గొప్పవారే అగుదురని -
రాజవాంస వెన్నలను తాగలేదు, వెన్నలను ద్రాగు చకోరము
నీళ్ళనుండి పాలను వేటుచేయజాలదు! అట్లే కావ్యకవి కావ్యవిషయ
ములను చక్కగా నిరూపించును. కాని రససంపదను విచ్చిన్న మొన
ర్చును. కావ్యకవి తర్కకర్మశక్తియైన కావ్యవిషయమునైనను ఉత్తి
వైచిత్ర్యచే సరళము (సరసము) నొనర్చును. ఉభయకవి యారెండిం
టను ప్రవీణుడైనచో ఆయిరువురకంటెను గొప్పవాడు అనవచ్చును
అని ప్రకృతమున దాసుగారు తారకకావ్యమునుబట్టి కావ్యకవి,
హరికథామృతమునుబట్టి కావ్యకవి, ఇతరములగు సకలవిధములైనవి,
వివిధభాషామయములైనవియునగు రచనలనుబట్టి ఉభయకవి అని
విభజించి చెప్పవచ్చును. కాని - 'సర్వయోగే మహాకవిః' అనిన యీ
రాజశేఖరుని యిదితీర్పు ప్రకారము, మహాకవి అని ఘంటాఘోషముగా
చెప్పవచ్చును.

సర్వగుణములనఁగా, చమత్కార శక్తికములగు శబ్దార్థములు
తోకన్యాయములు, పదునాలుగువిధములు, చతుష్పద్ధికలను కవిత్వమున
కంగములుగా కూర్చు గలిగినవాడే కవి. అదికావ్యము, అగుట
కవిమీఁద నంతభారమున్నదో - అనదిభావముగల "న, న, కట్టో న
సన్యాయో న, సా విద్యా న, సా కళ, బాణతే యన్న కావ్యాంగ
మహా భారో మహాన్ కవీ" అనునూత్తిక లక్షణమైన దాసుగారి

రాజశేఖరుఁ డనిపట్టి సర్వగుణయోగి యాటచే మహాకవి యనుటకు సంకయమేల!

'వరిభావ్యుత్పత్తిమాలిక' కవి: అని రాజశేఖరుఁ డనిపట్టి వరిభావ్యుత్పత్తిని - రెండుదాహరణము లాయన యితర రచనల నుండి చూపెదను:-

వరిభావ్యుత్పత్తి నవవన్మోషము గల బుద్ధికదా :-

కవిర్మనీషీ పరిభాషా స్వయంభూః॥ అని యీశానా స్మృతిపరిషత్తున వరప్రహ్లాదముగాఁ జేర్చిన యర్థమే కవికిని సరిపోవునని వ్యాఖ్యానింపఁబడెను - అందలి పరిభాషా అనెడిపదములకు 'యశో'వరిభావన' అని భాష్యము. పరి అనగా ఉన్నది యని (ఛాందసము) యు-జ్యమునకు ఊపిరి. పాండిత్యము. సర్వతంత్ర స్వతంత్రుఁడు, ధీమతు, వీరుఁడు స్వచ్ఛందుఁడు సత్యగుంధుఁడు, పాతికధా పితామహుఁడు శిష్యులతోటికి సంగీత సాహిత్య విద్యాప్రదానమున కులపతి-అట్టివాఁడు అంతవాఁడు అదిభట్ల నారాయణదాసుఁడు.

అట్టి మహాపురుషుఁ డున్న కాలమునఁబట్టి ఆయన భాగవతము నొకటి రెండు మాఱులు గోలుభాగ్యము నొందుటకాదు. రవంత పరిచయభాగ్యము కూడ గలవాడ నగుటచే-ఆయనయందు నాకుఁ గల ప్రశ్నేక గౌరవభావమున-నాయన రచనయగు నీతారక కావ్యమునకు ఉపోద్ఘాతగాని నేను వ్రాయనిద్యమైతిని. అనన్యసాధ్య మగు నీకావ్యమునఁగల విశేషములన్నియు వెల్లడింప నాకుఁ గాదుగదా! సాక్షాత్తు సరస్వతికి కూడ ససాధ్యమేమో యని జంతుడునే వ్రాహ్మణుఁడని కాంధట్ల లక్ష్మీనారాయణ కాన్త్రులవారి సంస్కృతాంధ్య వివరణముల పాఠాన్యుముచేతను, విజ్ఞాననిధులగు శ్రీ కర్ణా శక్వరకావుగారి ప్రేరణముచేతను - దానభారతీపూజ కొక పుష్పముగా నర్పించుకొంటున్న యీ నీతిక వ్రాయుఁదలంచితిని - నాసాహసమును వండితుల మన్నింతురుగాక యని నేడును సెలవుగై కొనుచున్నాను.

ఇట్లు

వెలివరాల సూర్యవారాయణకావ్యము.

ద యో ల్లా స ము

“వ్యాఖ్యానే కావ్యవిగ్లాతే సమీక్షాయాః కవేదశః
యత్రస్యభాతి మాదేహం నారాయణ చతుష్టయమ్”

ఈ లోకముయొక్క స్వభావమును అర్థము చేసుకొనుట యనగా సం
పూర్ణముగా భగవంతుని అర్థము చేసికొనుట కావ్యవిగ్లాతే చిత్ర
విచిత్ర సన్నివేశములను కల్పించునో!

“ఏతి జీవన్తమానం దోషరం వృత్త తాదృశమ్”

వాల్మీకి శ్రీ మాక్తి నాకు ఈశ్వరానుగ్రహముల తాదృశ
మహాకావ్యమును చదివి హృదయోల్లాస మొనర్చుచున్నాను. ఇది
శక్తి లభించినది. ఇది గొప్ప అద్భుతమే! ఇది వాల్మీకి వంశమునకు
అర్థమేమో!

వాయవతనన్న ఉబలాటము ఉండవచ్చునుగాని మాయుల్లు?
వాయుటకు సామర్థ్యము కావలయునుగదా! దానిని మోడు మోడు
చీకటిలో పెదకినట్లయిన్నది. “అట్ల మిన్నదిని పెట్టికొని పొడవి
తన్నట్లు”గా నారాయణదాన వాఙ్మయముతో బాలుగా నెనుది మోగు
వలసివచ్చుచున్నది. శాశ్వతశక్తియేదీ.

కవికాని నా హృదయోల్లాసమును వివేచింపక అప్పుచు, ఇది కట్ట
అశక్తిరాయు హృదయమున నిరాశ్రితముగా నెన్ని యిటులు పెట్టి
చున్నాను. గురువుల బుగ్గిహము వ్రాయినవలయును.

నారాయణ దాన వాఙ్మయమును మొత్తమును విధించి, కోధించి
బహుళములతో, బహువ్యయమువతోర్పి శ్రీ ఈశ్వర రావుగారు బహు
విధ వ్యాఖ్యచన వికారదులైన వానిచే నున్న కష్టముగా నారాయణ
దాన సారస్వత రాజనమును వ్రాయించి వ్రాసించి గారు, ఆ వ్రాసిన
విషయ సారథి శ్రీ తోగా రావుగారు.

మానవులు కొన్ని కొన్ని దశలలో కొన్ని కొన్ని అనుభవములు వ్యాభీష్ట సిద్ధిగాను యాదృచ్ఛికముగాను అనుభవించుచుండును. వంద మంది వ్యక్తులు ఒకే అనుభవమును అనుభవించినపుడు ఆ అనుభవ సూత్రమును ఏ ఒక్కడో చెప్పగలిగిన చెప్పగలుగును. అట్లు నేయి వారిలో ఒకడు తన అనుభవమును వినువారికి తెలియనట్లు చెప్పగలిగిన చెప్పగలుగును. కొటిమందిలో ఒకడు తన అనుభవమును అందరి హృదయమున కెక్కునట్లు చెప్పగలుగును. ఇట్లు చెప్పగలిగిన వారిని సామాన్యముగా కవి అన్న పేరుతో లోకము వ్యవహరించుచున్నది. ఈ కవులలో తాననుభవించిన అనుభవముకంటె తన కావ్యమును చదివిన నాడు అధికమైన ఆనందమునుపొందునట్లు నిర్మాణముచేయుట తన జగన్నిర్మాణముచేయుట అన్నమాట. ఈరస జగన్నిర్మితిలో కవి ఈ లోకమునకు సంబంధించిన పాంచభౌతిక సర్వ వాసనాదూరుడై తన పవన బుద్ధియై అర్హధర్మమునంది నుకుమార మార్గమువలన బ్రహ్మ నంద సబ్రహ్మచారియగు రసానందమును లోకమునకు పంచిపెట్టుచు వీడు అచ్చమైన కవి,

కావ్య పదనముచే తత్తుల్యమైన ఆనందమును అనుభవించుకాడు నిర్మాదయుడు.

“సరస్వత్యా న్రత్వం కవి సహృదయాభ్యం విజయతే.”

అని కవి అభినవకు ప్ర శాకాచార్య సిద్ధాంతము. “ఈ పద్ధతి సర్వా త్మనా సరిపడునది ఈ కారకము. కవిత్వము సహృదయత్వము మూలము కాక దివ్యమైన నానావిధ కళా సమాహారము, శ్రీ నారాయణ దాసుగారు, కావున తత్కృతమైన దేనిని గాని సంపూర్ణముగా గ్రహించుట అనుభవమనియే చెప్పవచ్చును. లోకములో చాస పదమునకు ఎక్కడలేని గౌరవమును సంపాదించి పెట్టిన సుహృదులు కావున చాస గారేగా! రావణుని సభలో అంజనేయుడు చెప్పిన సమాధానము తొలిగా చాసపదముతో నారంభమగుట.

“దానపాపం కోసలేంద్యుడైన రామస్వామివార్యులు”

ఈనూత్తర శ్రీ దానస్వామియనునది, దానస్వామి సంఘటనకు ప్రారంభము కావచ్చును, అప్రకరణ ఎందరెందరినో దానులనుతేసి దానదానులను తేసి ముఖ్యపన పోయెనుగట నేటి లోకము చక్కగా నెరుగును. ఎదటి వారి యందు ఏమార్తము వైశిష్ట్యమున్నను వరవళించి పాఠితోపికము లిచ్చి సంపుటబట్టి దేవదార్యముకూడ దానుగారి ఆసాధారణ స్వామియనునది తన తార్కాణము. ఒక విధముగా దండకాశ్రమములు లేని జన్మనైన నన్నానది దానుగారు.

“స్వస్థాన వేషభాషామితా స్వంతః తన వ్యుత్పత్తియః” ఈ నన్నయితోబట్టి వచనమునకు వరమోదా వారణము దానుగారు. కాని ననే దాన స్వామియ మహా నముద్రమునుండి ఈ తారక కాస్త్రధము ప్రవృత్తియది. ఎంత మధనము అరిగినదో!

ఈతారకము దేవత ప్రధానమైనది. స్వస్థానమును స్వస్థానమును స్వస్థానము వారే సంరక్షించుకొనక పోయినచో సంరక్షించు అపరాధమున్నది! నమకాలికులైన వారు కావమింది మనమే నేనిన వారము అనుకొను వారందరు పై అపరాధమునకు స్థానమే వారే! అవారి నుద్ధరించెడి తాత్పర్యము ఈ తారక నిర్మాణపాత్ర.

కాళిదాసు కుమార సంభవమునందు తాత్పర్యవస్తువునను “ప్రతి దిశే ప్రాక్రమణ్య విద్యాః” అన్నాడు కదా! ఆ వచనము అవధి నుండి ఇప్పటివరకు ఎక్కడో ఒకచోట ఏదో యాతముగా విద్యాగ్రామమున పార్థకరము పొందుతునే ఉన్నది. ఇప్పుడు ఈనూత్తర శ్రీ దానముగా పార్థకర్యము కలిగించినవారు దానుగారు. ఆ విషయమున మనము పొరలడుదుమేమో అని భావము! అయినయే స్వస్థానవిధమైన నా సాంకేతికములతో నేను ఈతారకమును వ్యాఖ్యానుచున్నానన్నారరు.

అద్భుతమైన పరిణామములను మొదటి శ్లోకమున నిర్వహించి ఆలంకారములను చేసి కేవల మన్నది. పథము శ్లోకమున నిర్వహించిన దృష్టాంతము బింబ వర్ణనలను సుస్పష్టముగ చూపుచున్నది. అనగా వియోక్త పథమును ఈ కావ్యము పరిచింబము. పథమును వియోక్త యూహ. దానినే సుభావించబడిన సంభావన. అది శ్లోకమునందు పరిచి బింబ దృష్టాంతముగ చూపుచున్నది. ఒక అలంకారము స్వరూపము సంకీర్ణ పూర్వము పొడవైన దశాశేదములు నానావిధములైన సంస్కారముతో భాసించినట్లే దేశగతమైన హృదయ పరివర్తనాదులతో లోకములైన అలంకారములైన హృదయ సంస్కారములను ఈ కావ్యము స్పష్టముగా చెప్పుచున్నది.

ఆత్మ బింబము కాగా తదధివాసమైన హృదయము పరిచింబముగ చూపుచున్నది. సంస్కృతమైన హృదయముయొక్క సంస్కారములన్నియు బింబములు కాగా భావములైన ఆచారాదులు పరిచింబములగుచున్నవి. ఈవిధముగా బింబ పరిచింబ భావ పత్తి దృష్టాంతములకు బీజము కావున ఈ కావ్యము బింబమై యుద్భావితమునూ పరిచింబమై యున్నది. అంతేకాదు కావ్యమునందు నిబద్ధతైన తారక రాజపుత్రులగు గౌతమీపుత్రుల తారకుడు నారాయణదాస ప్రతిబింబము, ఈ పరిచింబిత కావ్యమునందలి స్థలములందును అన్ని ఘట్టముల యందును నిర్వహింపబడుచున్నది.

పథము శ్లోకమున నిబద్ధమైన దృష్టాంతము ఇంత విశేషము నిచ్చుచున్నది. ఈ కావ్యమునందు హృదయము సంస్కారమునుబట్టి సంకీర్ణ సత్యములను, దిద్దితమున కొండలు పరిచింబించినట్లే, చిన్న ముగ్ధులను దేశము పరిచింబించినట్లే, ఈ కావ్యమున ఈ ద్వీపము కాక ద్వీపాంతరముల కూడ పరిచింబించుట విశేషము.

సమస్తముగా కలిపి బ్రతుకుట సారాంశముగాను అర్థమును నూతనార్థముగాను ఇతరులు కారని నేను వివాదమునకు పోను. తానసాహిత్యముందు నడుస్తూ కలాపనాహారము నాకుపోసినట్లుగా ఉండివచ్చుట భూమిదయులకు అగోచరముకాదు. ఈ కావ్య కన్య ఒక విధముగ్నభట్టి కావ్యమునకు సహోదరి.

మూడవ స్కంధ లిడధికారమునందు

“లితేంద్ర్యం తదాన్నత్యం త తేజ స్తత్పరాక్రమః

తతారణ్యం తిత్పతిభా ముమోష జన మానసమ్”

ఇందలి తత్పరముతో నమిసించిన సౌందర్య బొన్నత్య తేజః పరాక్రమః తాదర్శ్య ప్రతిభలు దృష్టజన మానసమును, అవహరించినవి, కాదు, దొంగిలించినవి, అవహరణమనగా బలత్కారముగా తన ముందున్న వస్తువును లాగివోనిపోవుట, దొంగిలించుటయనగా తనకు తెలియకుండ గైకొనుట, ఈ విషయమును దాని భారతి మనోహరముగా వర్ణించుట మార్తామే కాదు వ్యస్తమైన రచనచేరి ఆనాటియందలి గుణవై విధ్యము ఆ గుణములయొక్క సర్వోత్కృష్టత సారాలంకారమును ధ్వనింపజేయుచున్నది.

అట్లు సర్వజన మానస హరణమునందు ఇంత కృతహస్తమగుటకు తోరణము పైనచెప్పినవారి గుణములు, ఆ గుణములింత తేలికగా దొంగిలించుటకాదు అన్నవోపాక్షము.

మృత్యుశాసనమునన్నెకా కావ్యభాష

కెంతయు బాహుళ్యముగ నుండునా

అదికాదు మృత్యుశాసనమునన్నెకా కావ్యభాష

మృత్యుశాసనమునన్నెకా కావ్యభాష

మృత్యుశాసనమునందలి మృత్యుశాసనమునగా ఒకవర్ణయమున “నగరీజనః” అని నమస్తముగాను, మృత్యుశాసనమున నగరీజనః.

అని శ్లోకముగాను సమన్వయించినచో వాది ఆ సర్వాంగ శౌంధ
ర్యాది గుణ విశేషములు చైతన్యవంతమైన జనమునెగాక అచేతనమైన
సగరిని కూడ మోహపెట్టినవి. మోహ మనగా సర్వేంద్రియ జ్ఞాన
విమూఢత. అట్టి సమయమున మనస్సులను దొంగిలించుట మలభము.
వీరు శేషల రూపమాత్మమైన వైభవము కలవారు మాత్రమే కాదు,
అందరి కాత్మవండితులను, మిఠూంసా వండితులను, దైయాశరణులను
తార్కికులను వకు - మనుష్య దైత్య కాస్త్రజ్ఞులను అపరీలగా గల్పి
నాడు. అవారిని చూచుటజుండు సగరీజనము, సగరముజనమును ఎంతయో
కోరుకొన్నది. ఈల్పి ఇచ్చా విశేషబోధకమగుటచే క్రియాత్రయో
గమునందు కవియొక్క కృతహస్తత ఎంతగానో స్పష్టమగుచున్నది.

సాధారణముగా సామాన్యకవులు అలంకారములను ప్రభావ
ముగా భావించుదు. ప్రసిద్ధాలంకారములలోని ఉపమ, రూపక, ఉత్పేక్ష
సమాసోక్తులలో ఏ ఒకటి లేదు అలంకారములనో చక్కగా నిర్వ
హించుటచేత కృతార్థమైతి మనుకొందురు. కాని అని కరీకాలంకా
రము వంటిది. సహజసిద్ధమైన ప్రాణశక్తి, సహజమందరమైన అవయవ
సన్నివేశము లేనిచో ఈ అలంకారాదులు ఎంతవరకు ప్రయోజనములు
కాగలవు? వాల్మీకి రామాయణమునందు పెదకెన ఎన్ని అలంకారములు
మనకు గోచరించును? కవి కుల గురువులైన కాళిదాసు తన కావ్యము
లలో ఎన్ని అలంకారములను తీర్చివాడు? ఈ విశేషములు కనసిద్ధులైన
కవులకు పాటికరావు. యాదృచ్ఛికముగా ఏదేని ఒక అలంకారాన్ని
తోచును. "ఉపమా కాళిదాసస్య" అన్నమాట కర్ణము 'ఉపమై
శరణా కవయో' అను దానికి అపవాదమునంటిది అగును. ఈఉపమా
అలంకార ప్రపంచము ఎంత విస్తృతమో తదాశ్రయణముచే కవికృత
ఏవిధముగా తళతళినునో కాళిదాసు దివ్యాత్మముగా నూదించినాడు
కాని జానినే ఆశ్రయించినాడనుట తగవుకాదు.

మరొక విశేషము. ఎవ్వరైన ఎక్కడనని కాళిదాసు ఉపయోగించినచో ఆ ఉపయోగించు లాక్షణికుల తాత్పర్య విషయాభాతమున అతిలోక చతుర్కార మేదియో గోచరించి తీరును. ఇంకొక విశేషము. అవ్యక్త విషయములతో వ్యక్త విషయములను, ప్రత్యక్ష విషయములతో అవ్యక్త విషయములను పోల్చుట, అర్థ ప్రత్యేకత, అవిద్యను కాళిదాసునకు వాల్మీకి చక్కగా నేర్పినాడు- “త్యుతేపార్థం స్ఫురిరవ్యగచ్ఛత్” ఈ విధముగా అలంకారమును నిర్వహించు నేర్పు నా కాయణదాసుగారి కంతగా కలదు. ఇదిగో ఈ ఉపయోగంకాళమును పరికింపుడు.

“క్వచిత్కేకాళీ వ్యధిత చితురో ధిక్కుః ఇవ
క్వచిన్మృష్టి ముష్టివ హర దళనోఽ విత్తదళమీ-
క్వచిద్భాహా బాహి వ్యళమిత బలో వారః సమః
క్వచిద్దండాదండి ద్విద సృగమితో రోచన ఇవ”

ఇంతటి నాలుగు పాదములందును నాలుగు విధములైన యంధములను వర్ణించినాడు- ఆ వర్ణనములోని వైచిత్ర్య యేమిటగా కొందరు ధిక్కు పులకలయంధమును చేసినాడు- ఈ ఉపయోగించు కార్య కారణభావము వివక్షితమైనది- బలహీనులైన వారు వార లోగులవలె బాహుయంధము చేసినాడు దంతహీనులైన కొందరు వృత్తర కారణముగా ముష్టి యంధమున చేసినాడు- కొందరు ధిక్కుకులు కేళభార వీడియు కావున కేక చేయంధమును చేసినాడు- ఇట్టివి రామాయణ యంధ వర్ణనమునందలి శ్లోకములకు పుష్కలము- ఇవియును కారణములుకావు- స్వరసిద్ధములే ఇట్లే-

కొంచవద వృత్తము :-

“వ్యాకులముడే పరస్పరమేన

ప్రకర రివన ఉపసముహార తుదన్

చాగ్గర శేషా మహాభయ కంపిత
శృంగమయు రథికరణ జయనామ్
బొహుగణాహి పృథ్వి చరణోత్కరోరు
కమిత పరికర మసిత శిరో
కుట్టుడు శైవాల సంఘము యుక్తురం
రుధిర జలమభవ దమిత సరః

ఇందు భుజ భుజంగములకు సాదక చ్ఛవములకు అపరలక్షిత శైవ్యములకు శోణిత జలములకు అభేదము వినక్షింపబడినది. కావున, భుజ రంగము అమితమై సరోవరము అయినది- యుద్ధరంగ సరోవరముల అభేదము పై అవయవములతో అభేదమును పొందినది కావున సావయవ రూపము.

దాసుగారి: ఈ విధముగా అలంకారములను నిర్వహించుటలో గలనేర్పు ఆశ్చర్యమునే కలిగించుచున్నది. ఇంతేకాక ఈ మహావిమూలక విశేషమును కూడ ఈ కావ్యమునందు నిరూపించినాడు. ఏ శుమయమున శేవృత్తము రసభావ విలసితమగునో, రసభివ్యంజక మగునో, ఆ విషయము సరిగ్గా ఆవృత్తమును నిబంధించుట, ఇది శేవృత్తాదికములన్ని విధముల సరిపడియున్నది. అద్యంత వృత్తములను పరిపూరితముగా చూపుట విలక్షణత. ముక్తవగ్గ్రంథమునకు ఒక లక్షణము చెప్పినారు కాని దాసుగారి ఈ కావ్యమును చూచిన పిమ్మట ముక్తవగ్గ్రంథము అను లక్షణము నేరగము నేరగము నేరగము.

ఇట్టి కార్యమునకు వ్యాఖ్యానము రచించు యోగ్యత, శబ్దకారము, అవకాశము, బ్రహ్మ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి పురణులకు దక్కినది, వీరు బ్రాహ్మీ భూషణులు. ఈ చిరుదమున కర్థము రెండు విధములు బ్రాహ్మీ కి భూషణమైనవారు బ్రాహ్మీయ భూషణముగా కలవాడు. ఈ రెండు విధములైన అర్థములును వీరియెడ కదుట.

వడినవి- నాది రెండవవర్ణము మీకు ఆత్మైకత వేదాంత విద్యావికార
దులు కావున వానుదేవ మనన విష్ణుయేలు కావున, మీరు పారాశరీశో
మొలులు, కావునవికానివట్టణమొల్ల మీరు రాగవ్రసంగములతో వులగ్నించు
చున్నది. మీరు ఉపవాసన ధారాధోరణి నముద్ర తరంగ నిస్వాసమును
మూదలించుట నేనెరుగుదును. అలంకార కాస్త్రపాధోధి కంఠ సంఘ
వులు. ఈ మీకు వ్యాఖ్యానముచేయుట నిలుగువారికి అదృష్టము వండి
నట్లే. వ్యాఖ్యానమునకు, వ్యాఖ్యాతకు కావలసిన సంపత్తి అంతయు
భావార్థ దీపికలుండు (వదిస్తే మిగుచున్నది.

“నా మూలం లిఖ్యతే కిందిన్నాన పక్షిత ముచ్యతే”

అని మల్లినాథుని ప్రతిజ్ఞకదా! ఆ ప్రతిజ్ఞ మీరు చేయుకున్నను చేసినట్లే
చక్కగా నిర్వహించుట బహుధా ప్రకంసనీయుము.

సహృదయ శిరోమణులయిన శ్రీ కర్ణా ఈశ్వరరాయ మహా
తయులు దానభారతీ ప్రచురణ కర్తలు. ఆపూర్వము ఆపారమునైన
శ్రీమత్సామి దానవాఙ్మయమును ఆంధ్రలోకమున కందించుచున్నారు.
ఒక విధముగా ఆంధ్రలోకము శ్రీ ఈశ్వరాపురారి ఋణవడుచున్న
దనవచ్చును. ఏ విధమైన యోగ్యత లేకున్నను ఈశ్వరరావుగారు
నాయుండతి అవ్యాజప్రేమతో గ్రంథవ్యాఖ్యాన తాత్పర్యమును చది
వెడి అవకాశమును కల్పించినారు. ఇది నా అదృష్టము. సాహృదయము
నకు కలిగిన ఉల్లాసమును చేతనై నంతవరకెట్లు ప్రకటించుకొంటిని.
వ్యాకరణ సారస్వభాష బ్రహ్మశ్రీ పేరి సూర్యనారాయణకౌశ్రీపాదుల
కంటెను బ్రహ్మశ్రీ కవికాభూషణ వెంకరాల సూర్యనారాయణకౌశ్రీ
చరణుల కంటెను బ్రహ్మశ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మ చరణులకంటెను
నేను అర్హుడను కాను. ఇది ఈశ్వరానుగ్రహము.

సెలవు

ఇట్లు

కోగంటి సీతారామాచార్యులు

వ్యాఖ్యాత

(శ్రీ లక్ష్మీనారాయణకావ్య) గురించి శ్రీ యస్వీజోగారావుగారి

పద్యము.

అంతర్వాణి వరేణ్యః చార్యజన మర్యాదా మహోదాత మా
శాంతస్సయః డనారతా ధ్యాయససాధ్య బ్రహ్మవిద్యా ప్రబు
ద్ధాంతే వాసి జనాంతరంగుడు శివైశ్వస్థీగ్ధ చిత్తుం దయ
స్కాంత ప్రజ్ఞాడు రామధట్లగుట పూజార్హం జశశింపెరదన్ -

యస్వీ

వ్యాఖ్యాత : ప్రొఫీసర్ కృష్ణకృష్ణ శ్రీరాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణరావు
 ఆంధ్ర ప్రదేశ్ విశ్వవిద్యాలయం, విశాఖపట్నం, గ్రహీత
 వ్యాఖ్యాత సారాంశం లక్ష్మీనారాయణరావు.

విజ్ఞాపన

కవిత్వముఁ జెప్పట యొకప్రక్రియ. కథలను వ్రాయుట మఱియొక ప్రక్రియ. అనువదించుట యొకవిధము. వ్యాఖ్యానించుట యొక విధము. దీని విశిష్టత దానిదే. దీనిక్షేత్రము దానిదే. అన్నియును బ్రతిభాసాధ్యములే. కాని వీరిలో వ్యాఖ్యానించుట కష్టతరమనిపించును. మూలమును బాగుగా గ్రహించి, యవ్యయశ్రమమును విడువక, కవియంతరము నిలిచుట సులభముగ గ్రహించునట్లు వివరించుట సులభసాధ్యముకాదు. ఆకీర్తి వ్యాఖ్యాతృకూర్ధన్యుడైన వల్లినాథ మనీషికి లభించినది.

నారాయణదాస మహాకవి సహజపాండిత్య ప్రతిభా ప్రాధవములుగల మహామనీషి. సరస్వతి స్వరూపుడు. ఆతని సంస్కృత గ్రంథములో, "తారకము - ఉమరఖయామ్" అను రెండు కావ్యములను రెండవర్సరత్నములు, భాషాజటిలములు, భావగంభీరములు. అందు మొదటిది తారక కావ్యము. దీనిని వ్యాఖ్యానించుటకుఁ బూమకొనుట సాహసైక కార్యము.

శ్రీకాకాళ్యర రావుగారు సహృదయులు, నాకు గురువుర్రులు. దానసాహితిని బహుముఖములఁ బ్రకటించి లోకులకంది చుచున్న సారస్వతసింహులు. వారి యాదేశమైనది. ఈశ్వరాజ్ఞ. కాదులేక సిద్ధపడితిని. యథాశక్తి వ్యాఖ్యానించితిని. ఎంతవఱకఁ గృతకృత్యుడనయి

తినో పండితులే ప్రమాణము. “హేమ్నస్యం లక్ష్మణేఽన్నాహి విశుద్ధి
శ్వామికాపివా,”

నా వ్యాఖ్యానముపై సమూల్యమైన యభిప్రాయము నొసంగిన
“కళావృక్ష - విద్యత్కవిశేఖర” శ్రీ వెంకటాచలనారాయణ
శాస్త్రి మహోదయులకు నా హృదయపూర్వక నమోవాకములు. ఈ
వ్యాఖ్యను సమగ్రముగఁ బఠించి, నా కన్నివిధములఁ దోడ్పడిన నా
మిత్రులు - బంధువులు - శతీర్థులునగు “వ్యాకరణసారవభామ” శ్రీ
పేరి నారాయణశాస్త్రిగారికి “వ్యాకరణాంకార చక్రవర్తి”
శ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మగారికి నా హృదయపూర్వక ధన్యవాదములు.

ఇట్టి యవకాశమును నాకుఁ గల్పించిన, గురుసమానులు శ్రీ
కర్రా ఈశ్వరరావుగారికి మనఃపూర్వకాశీర్వాదములు.

ఇట్లు
వ్యాఖ్యాత.

తా ర కే ప్ర థ మ స్స ర్గః.

భూతే లజ్జధికారః

-: శివజాతి: :-

1. సా దేవతాపాఠే శి - లోకమాన్యా
ప్రసాధయా మృత్యు తయా మదూహమ్
హర్షాయ లోకస్య పరిష్కరణి
తనుం జనై ను త్రమ భూషయైవ.

వ్యాఖ్యానమ్ - సా దేవతాపాఠి :- సా లోకప్రసిద్ధా, దేవ
తాపా సంస్కృతభాషా, అఖిలలోకమాన్యా సర్వజన సమ్మాజ్ఞా,
లోకకబ్ధస్వజన ఇత్యవ్యర్థి, "లోకస్తు భువనే జన" ఇత్యమర్థః, తయా
ప్రసిద్ధయా గైర్వాణ్యా వాణ్యా, మదూహం మమభావనాం, ప్రసాధ
యామి అలంకారోమి, ఇదానీం సంస్కృతభాషయా కావ్యం కరోమితి
భావః, జనః మానవః, తతుం స్వదేహం, లోకస్య జనస్తోమస్య,
హర్షాయ ఆనందాయ, పరిష్కరణే ఉత్తమా యస్యా సా అనుత్తమా, సర్వో
త్కృష్టైర్భ్యః తతూ భూషయా భూషణేన, పరిష్కరణి అలంకారోమి

లోకే మానవః శ్రేష్ఠాశ్చ వాభరణాని ధృత్వా స్వయం
సత్తువ్య పతా నానన్దయతి, ఏవమేవాహమప్యద్య గైర్వాణ్యా
వాణ్యా కావ్యం విరచ్య లోకా నానన్దపర మకా న్కరోమితి భావః.

దృష్టాంతాలంకారః

వృత్తముపజాతిః. సర్గేఽస్మిన్నగ్వాణ్య పుష్పజాతి వృత్తాశ్చేవ
సర్గానై తు మానసి వృత్త ముపని బద్ధమ్. వృత్తలక్షణమ్.

"స్యాదిస్తోమజా యది లౌజికా గః

ఉపేస్తోమజా జితజా స్తతో గా,

అన స్తోమజా లక్షణభావ

పాదా యదీయా వ్రపజాతయస్తాః" ఇతి.

త-త-జ-గ-జైః గురుద్వయేన చ ఇన్ద్రియవ్రా భవతి.

పాదే యతిః, జ-త-జ-గ-జైః గురుద్వయేన చ

ఉపేన్ద్రియవ్రా భవతి. పాదే యతిః. ఏతయో రవ్యవహిత కథనే ఉపజాతిర్భవతి.

తాత్పర్యము :- గంస్కృతభాష ను పసిద్ధమైనది అదిదేవభాష. సర్వజన సంపూజిత. కావున నా సంస్కృతభాషచేతనే నా భాషము నలంకరింతును ప్రతిమానప్రభును లోకోత్తరములగు నాధరణములను ధరించి యితరులను సంతోషపరచుచున్నదా ! లోకానందము కొఱకే యీతారకమును కావ్యమును వ్రాయుచుంటినని కవియాశయము.

2. స్వభావపాణ్డిత్య జలేన కుర్వే

కావ్యం పత్రి వహసేవ నీడమ్,

సదోష మచ్యుతపతే కచిత్వం

యథా క. జ్ఞాత్కీత మిన్దు విమ్మమ్.

వ్యా :- స్వభావేతి :- అహమిత్యధ్యాహారః అహం, స్వభావేన నిర్గతేన సిద్ధం యతాపాణ్డిత్యం ప్రజ్ఞాపాటవం తస్యబలేన శక్త్యా, సహజ పాణ్డిత్య ప్రతిభయేతి భావః. కావ్యం తాదీకాఖ్యం గ్రంథం, పత్రీ విహగః, సహసా స్వశక్త్యా, నీడ మివ కులాయ మివ, కుర్వే కరోమి. కావ్యం గుఢ్యః, సదోషమపి కావ్యదోషై రుపేత మపి కలక్తాక్షితం అజ్ఞాసహితం ఇన్దుబిమ్మం యథా చంద్రిమండల మివ ఉత్తపతే తిజ్జ్వల శోభాం కరోతి, ఉద్యోతతే.

యథా పక్షి శ్వశక్తి మనుస్మత్య కులాయం నిర్మాత తథా అహ మపి సహజపాణ్డిత్య ప్రతిభయా కావ్యం రచయామి. పరితిఃగో నకో ప్రియదేష్టాః సి. కిన్దు స్వబుద్ధ్యేన నీడం నిర్మాత అహమపి. పక్షివ

సహజపాణ్డ్యధురీణ ఇతి స్వాతిశయం ప్రకటయతి మహాకవిః. ఉప
మాః జ్ఞాంకరః.

కలజ్ఞు దోషదూషిత మపి చంద్రమండలం యథా పూర్ణి మాయా
ముజ్జ్వలతయా ప్రకాశతే తథా కావ్యం దోషజప్తమపి సుష్టు విరాజత
ఏవ. మదీయే కావ్యే దోషా న స స్త్యేవ. యది ప్రమాదవశేన దోషః
కల్పి దావతే చేర్చితేన మత్కావ్యస్య నకాచిదపి హని రితి కవే
రాశయః. ఉపమాన గర్భితేన దృష్టానేన పూర్వార్థం సమర్థయామాను.

తా! పక్షి సహజమైన తన బుద్ధిత క్తి నా ధారముగఁ జేసికొని
గూడును నిర్మించును. ఇట్లుకట్టవలె నట్లు కట్టరాదని దానికిఁ జెప్పవా
రెవ్వరునులేరు. అట్లే నేనుగూడ నాప్రతిభ నాధారముగ నీ కావ్య
మును రచించుచున్నాను. దోషములులేని కావ్యమెల్లప్పుడును రాణిం
చును. అందావంతయును సందియములేదు ఒకనొకవేళ దోషము
లున్నను గావ్యము రాణించును. మచ్చతోనున్నను బున్నమచంద్రుడూ
రాణింపలేదా?

పెక్కు గుణములున్నప్పు డొక్క దోషమున్నను నాకావ్యము
నకుఁ గొంతంతరాదు. “ఏకోహిదోషో గుణాన్ని పాలే నిమజ్జతీన్ద్రః కింశ
ప్రీనాబ్జః” అను మహాకవి కాలిదాసుని వచనమును సహజమని
నిరూపించి కాంతి యెక్కువేయగునని చెప్పి యాతని మించెను.

3. స దేవతాధీన మవః ప్రపృత్తిః

స్వాతంత్ర్య వక్కుల్పిత చారుకావ్యః.

దయార్థచిత్తేఽజ్ఞాత వత్కవాన్.

కలాచా వస్మత్కవిరేవ నానః.

వ్యాః:- సత్తి:- కవేర్లక్షణ మాదా నిరూపయతి అత్ర
తచ్ఛబ్దో యచ్ఛబ్ద మపేక్షతే. యత్తదోర్ధ్వ సన్నన్ధాత్. యః మను
జ్ఞః, కేవలాదీనాం సరస్వత్యాదీనాం - ధీనా ఆయత్తా, మనసః ప్రవృ

త్రిః మనోవ్యాపారః యస్య సః, స్వతః స్వేచ్ఛా సేచ్ఛయా, సజ్జ-
ల్పిత మభ్యాసితం, చారు మనోహరం, కావ్యం గ్రంథః యస్యసః,
దయయా కరుణయా, ఆర్ద్రం స్విన్నం చిత్తం మనః యస్యసః, అశ్చుతం
అలజ్జుతం, సత్యవాక్యం సత్యవచనం యస్య సః, కలాభిః విద్యాభిః
చతుష్టై కలాభిర్యా, విత్తః సమర్థః కలాచణః, “తేన విత్తశుశు-
చ్ఛణపా” ఇతి పాణినిః. సవప సత్కవిః, సవ వోత్తమకవిః, ఆన్యః
పూర్వోత్తరాక్ష విహీనః, న, సత్కవిర్నభవతి.

ఆరాధితదేవతామూర్తిః స్వతంత్రపరిభా సమన్వితః దయాలుః
సత్యవచనః సకలవిద్యావికారదః మానవ ఏవ సత్కవిర్భవతు మర్హతి.
నాన్యఇతి కవే రాశయః ఏతేన సత్కవిలక్షణం సర్వమపి స్వస్తిన్న
స్తీతి సూచితమ్.

తా। ఎవ్వఁడు నిత్యము దేవతల నారాధించునో, యెవ్వఁడు
స్వతంత్రముగ నూహింప శక్తిగలిగియుండునో, యెవ్వఁడు కరుణార్ద్ర
హృదయుఁడో, యెవ్వఁడు నిత్యసత్యవచనుఁడో, యెవ్వఁడు సకలకలా
పరిపూర్ణుఁడో, వాడే సత్కవియగును. ఏతల్లక్షణ విరహితుఁ డేనాఁ
డును సత్కవి కానేరడు. దీనినిఁ బట్టి యీ లక్షణములన్నియుఁ దన
యందున్నట్లు సూచింపఁబడెను.

4. విన్యప్రదేశ క్వచిదస్తి చక్షు
న్నదీతతే సంశ్రితకల్పనామా,
గ్రామపురా తత్ర మహాక్వరాఖ్య
స్తపాదనో బ్రాహ్మణరాడవాత్పిత.

వ్యా :- విన్యప్రదేశ ఇతి :- పురా పూర్వకాలే, విన్యస్య విన్య
నామ్నః పర్వతస్య ప్రదేశే స్థలే, విన్యపర్వత స్థాన్తదేశ ఇత్యర్థః,
చక్షున్నామ్నీ నదీ కాచన సరిత్, తస్మాత్తతే తీరే, క్వచిత్ మత్య
చిద్భాగే, సంశ్రితానాం ఆశ్రితానాం జనానాం కల్పతరు రితి గ్రామః

సంవసథః అస్తీ, తత్ర తస్మిన్మామే, తవ ఏవధసం విత్తం యస్యసః
తవస్వీ, మహేశ్వర ఇతి ఆఖ్యా నామధేయం యస్యసః, “ఆఖ్యాహ్యే
అభిధానంచ నామధేయంచ నామద” ఇత్యమరః. బ్రాహ్మణానాం
రాట్ రాజా, బ్రాహ్మణ పద్ధురిత్యర్థః, ఆవాత్సీల్ ఉవాస, వస నివాసే
ఇతి ధాతోస్తుజ్.

పురా విష్ణ్వవర్వత ప్రదేశే చచ్చన్నదీతీరే సంశ్రితకల్ప ఇతి
నామ్నా వసిద్ధిః కచ్చి ద్ద్రామ ఆసీల్. తత్ర తపోధనో మహేశ్వ
రాఖ్యః బ్రాహ్మణ ప్రభు రువాస.

కా! వింధ్యవర్వత పాంగులమునఁ జంచన్నది యనుచేర నొకనది
కలదు. వానియొడ్డున నొకచోట సంశ్రితకల్పమును పేరుగల గ్రామ
మున్నది. అందుఁ దపోధనుడైన మహేశ్వరుడను బ్రాహ్మణ ప్రభువు
నివసించుచుండెను.

5. యథార్థవా కృస్తుత దివ్యతేజా
నక్తం దివం పూజిత దేవ దేవః,
పారాణికః పూతయశ వదాన్య
స్స దేవభాషా నిపుణః కవిప్రభా.

వ్యా :- యథార్థేతి :- సః మహేశ్వరః, యథార్థవాక్ యథా
తథవచనః, సత్యవాదీత్యర్థః. సన్నుతం సద్భిః స్తుతం దివ్య ముత్తమం
తేజః మహిమా యస్యసః, సజ్జన స్తుతమహిమేత్యర్థః. నక్తంచ దివాచ
నక్తం దివం అహర్నిశం, “అచతుర విచతురేత్యాదినా అచ్రుత్య
యాన్తో నిపాతః, పూజితః ఆరాధితః దేవదేవో మహాదేవో యేన సః,
స స్తతశివాతాధన తత్పర ఇత్యర్థః, పారాణికః పురాణ ప్రవచవటుః,
“పురాణం వేత్తి అధీతేవేత్సర్థః. “ఆఖ్యానాఖ్యాయి కేతిహస పురాణే
భ్యశ్చ” ఇతితక్ ప్రత్యయః. పూతం, పవిత్రం యశః కీర్తిః యస్యసః,
పుణ్యశ్లోక ఇత్యర్థః. వదాన్యః దాతా, వితరణశీల ఇత్యర్థః. దేవభాషా
యోం అమరభార త్యాం, నిపుణః కుశలః, కవిప్రభాః కవిశ్రేష్ఠః అథాల్.

రా! ఆ మహేశ్వర పండితుడు నిత్యసర్వవచనుడు. సజ్జన సంస్తర మహిమోపేతుడు. సంలత శివారాధన తత్పరుడు, చక్కగఁబురాణ ముల నెఱింగి ప్రవచించు శక్తికలవాడు మంచిదాత, పుణ్యక్షేత్రి సం స్కృత భాషలో నిష్ణాతుడు. కవులలో శ్రేష్ఠుడు

6. ముదా యథాశక్త్యతిధి నతర్పిత
పదాత్మ శిష్యా సశిష్య త్వధర్మమ్
స్యవిప్రుతద్రాగపథా ద్విమూఢాన్
స పడ్డిత స్సాదుజనా నభాషిత.

వ్యా :- ముదేతి :- స - పడ్డితః సుధీర్ఘమేశ్వరః యథాశక్తి శక్తిః సతిక్రమ్స్య. ముదా ప్రీత్యా, అతిథీ నాగస్తూన్ అతర్పిత అన్న దానాదినా తృప్తానకాన్విత. "తృప్త ప్రీణన" ఇతిధాతోర్లుజ్, ప్రీణనం తృప్తి తర్పణాచ, సదా సంతతం ఆశ్రితశిష్యాన్ స్వచ్ఛాతాన్, స్వధర్మం అత్యధర్మం అశిష్యత్ ఉపదిదేశ శాను అశిష్యా ఇతిధాతోర్లుజ్ "సక్తి శాస్తీత్యజ్, శాన ఇదజ్ హలోరితీత్యమ్, శానివసీతి వత్సంచ, విమూ ఢాన్ మోహాత్మకాన్, అజ్ఞానావృతచిత్తానిత్యర్థః రాగవధాత్ రాగద్వే పాది దుష్టప్రవృత్తిమాగ్ధాత్ స్యవీవృతత్, నివర్తయామాన, నిపూర్వక వృత్తువర్తనే ఇతిధాతోర్ణిచిబుజ్. సాధుజనాన్ సత్పురుషాన్ అభా షీత్ అభజత. అసేవతేత్యర్థః, భజ సేవాయామితి ధాతోర్లుజ్.

రా! ఆ మహేశ్వర పండితుడు తన శక్తిగొలది అతిథుల నాదరించి సంత్సృతులఁ గావించుచుండెను, తన శిష్యుల కాత్యధర్మముల నుపదేశించుచుండెను, మూఢులను రాగ ద్వేపాది దుష్ప్రవృత్తులఁజేడి మరలించుచుండెను, సజ్జనుల నభిమానించి సేవించుచుండెను,

7. బాల్యం గురో రధ్యయనేన తవ్య
న్యభార్యయా యౌవన మిదృశీకైః,
అనాయ పద్మాహ్మణ శిఖరస్య
వృద్ధత్య మస్తం తపసా సమస్తమ్.

వ్యా :- బాల్యమితి :- ఇద్దా ప్రకాశమానా కీర్తి యశః యస్య తస్య, ప్రసిద్ధ యశస ఇత్యర్థః. సద్బ్రాహ్మణ శేఖరస్య బ్రాహ్మణోత్తమ శిరోమణేః తస్య, మహేశ్వరస్య, సమస్తం బాల్యం వయః సర్వం బాల్య రూపం వయః, గురోః ఆచార్యస్య సకాళాత్ అధ్యయనేన విద్యాభ్యాసేన, సమస్తం యావనం వయః. సర్వం తాదృశరూపం వయః, స్వభార్యయా స్వకలత్రేణ, సమస్తం వృద్ధత్వం వయః, సర్వం వృద్ధక రూపం వయః, తపసా తపోఽనుష్ఠానేన, అస్త మనాయ అస్తమనీయత, నీ ప్రావణే ఇతి ఖాతోః కర్మణి యజ్.

స మహేశ్వర పండితః విద్యాభ్యాసనేన సర్వం బాల్యం, స్వభార్యా సుఖానుభవేన సర్వం యావనం, తపోఽనుష్ఠానేన సర్వం వృద్ధకం వయశ్చ అస్తమనై పీత్.

తా। ఆ మహేశ్వర పండితుడు, గురువులకడ విద్యాభ్యాసము చేతనే బాల్యమును గడపెను. తన భార్యవలన సుముల ననుభవించుచు యావనమునంతను దాటించెను. తపమును గావించుకొనుచు ముగిలి తనమును వెల్పించెను. తన వయస్సునంత నతడి తీరున గడపెను.

8. తం తవ్య పత్ని సుదతీ ప్రళా

మహాకులీనా కమనీయనేత్రా

వమ్పూర్ణ జైవాత్మక విమ్బుక్తా

శత్రవాదా మేమ మివాన్వసార్థిత.

వ్యా :- తమితి :- శోభనాదంతా యస్యాస్యా సుదతీ, తరణీ త్యర్థః “వయసి దస్తస్యదత్త” ఇత్యనేన బహువ్రీహా దస్తశబ్దస్య దత్తా దేశః, ప్రళాంతా శాస్త్రస్వభావా, మహాకులీనా ఉత్తమవంశసంజ్ఞాతా, కమనీయనేత్రా సుందరసయనా, వమ్పూర్ణం యత్ జైవాత్మకస్య చక్షుస్య బిమ్బం మణ్డలం తద్వత్ వక్త్రం ముఖం యస్యాస్యా. “ఽట్టో జైవాత్మకస్య” ఇత్యుపరః. తస్య మహేశ్వరస్య పత్ని భార్యా. శత్రవాదా విద్యుత్, “శమ్పూశత్రవాదా హాసినీ” త్యమః మేఘమివ

అమ్మద మివ, తం పతిం మహేశ్వరం అస్వస్థీల్ అనుససార. అను
పూర్వకస్య సృగ తావితి ధాతోర్లుక్. ఉపమాలక్ష్మరః.

యథా విద్యుదమ్బుదమనుసః తి తథా సా సుదతీ స్వభర్రాః
మనుససారేతి భావః.

తా|| ఆ మహేశ్వర వండితుని భార్య మిక్కిలి చక్కనిది.
చక్కని పలువరుసగల యువతి. శాంతస్వభావ. సత్కులమున జన్మించి
నది. అందమైన కన్నులతోఁ బున్నమచందురుని వంటి మోముతో
నొప్పుచు నామె మేఘముననుసరించి మెఱుపులేగ యున్నట్లు, నిత్యము
తం పతి ననుసరించుచు యుండును.

9. భర్తా యథా సా కథితం పురాణం

శ్రుత్వాఽకకన్యజు తధైవ వక్తుమి

ప్రకస్త బుద్ధి స్తపనీయ గాత్రా

ప్రియంవదా ప్జవ కీర్తనీయా.

న్యాః :- భర్తృతి :- ప్రశస్తా జ్ఞాన్యు బుద్ధిః మతిః యస్మాస్మాన్,
సూక్ష్మబుద్ధిరిత్యర్థః తపనీయం కాశ్చన మివ గాత్రం శరీరం యస్మాస్మాన్,
కనకాంగీ త్యర్థః “తపనీయం జాతయాపం గాఢేయం భర్తృకరుభర” మిత్థ
మః. ప్రియంవదతీతి ప్రియంవదా మధురభాషిణీ, సజ్జనైః సత్పురుషైః
కీర్తనీయా. స్తపనీయా, సా మహేశ్వరవత్నీ, భర్తా స్వపతినా యథా
యద్వత్, కథితం ఉక్తం, పురాణం శ్రుత్వా తథైవ, మజ్జు ద్రాక్,
వక్తుం కథితుం, అశకత్ సమర్థా అభవత్, శక మర్హణ ఇతిధాతోః
పుషాదిత్యాత్, పుషాదిద్భుతా దీత్యాదినా అజ్. అథనా శకశక్త
ఇత్యస్మాద్గణపతితాత్ లుజ్. బ్రుదిత్యాదజ్.

సా మహేశ్వరవత్నీ స్వభర్తృ కథితం పురాణం శ్రుత్వా,
యథా భర్తా అకథయత్ తదైవ పునః కీర్తయం వక్తుం సమర్థా బభూవ
ఏతీనాస్యా సూక్ష్మ బుద్ధిత్వం సూచ్యతే.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుని భార్య మంచి బుద్ధిమంతురాలు. బంగారువంటి జేహచ్చాయగలది. ప్రియంవద. సత్పురుషులొకమె యోగ్యతను గొనియాడుచుదురు. ఆమె తపశ్శత్రుచెప్ప వురాగా ప్రవచనములు విని. యట్లే మరల నా పురాణము నతివేగముగఁ జెప్పఁచును. ఆమె నూత్నుగాహిణి.

10. తౌ దమ్పతీ నిర్మలశీలయు కై
పృవృద్ధ సంతాన యశో వికలా,
సుఖేషు దుఃఖేషు సమానచిత్తా
పభ్యాజితాభ్యాం ధరణీ చిరాయ.

వ్యా:- తావితి :- తౌ దమ్పతీ జాయావతీ, నిర్మలేన రాగద్వేషాశీలులశూన్యేన శీలేన స్వభావేన, యుక్తా సహితౌ, పృవృద్ధాభ్యాం సంతాన యశోభ్యాం అపశ్చకీర్తిభ్యాం వికలా పరిపూర్ణా, సుఖేషు దుఃఖేషు సుఖదుఃఖాద్యవస్థాను సమాసం తుల్యం చిత్తంస్థానం యయోస్తా, తుల్యశీలా విత్సర్ధః. ఆస్తామ్. తాభ్యాం తాదృశ దమ్పతీభ్యాం, ధరణీ ధరిత్రీ చిరాయ చిరంకాలం, “చిరాయ, చిరరాత్రాయ చిరస్వార్థాశ్చిరార్థః” ఇత్యమరః అభ్యాజితాభ్యాం ప్రకాశితాబధూవ. తౌ చిరంతనతు రితి భావః.

తా॥ ఆ భార్యశత్రు లిరువురను నిర్మలచిత్తులు. వారి సంతానమును వారి కీర్తిలను దినదినాభివృద్ధి నందుచుండెను. వారిరువురను సుఖదుఃఖాద్యవస్థలందేకచిత్తులై మెలగుచుండిరి. వారిచే జరకాలము భూమి యలంకరింపబడెను. చిరకాలము భూమండలమున కలంకారముగ వారు జీవించిరి భావము.

11. పుణ్యాత్మనో స్పృద్ధుహిణో ప్రయోరు
తథాత్మనిష్ఠః పరదేవతాంకః.

పుత్ర్యమ తం బాలకవేషయు క్తం

ముదా దివా కోనివ చూచవర్ణత.

వ్యా:- పుణ్యార్థనోరితి:- పుణ్యః పవిత్రః ఆత్మా మనః యయో
స్తయోః, సద్భూషణోః సత్కుటుంబిణోః తయో ర్దమృత్యోః,
పుత్రేషు సూనుషు, కనిష్ఠః అన్తిమః పుత్రః, పరదేవతాయాః పర
మాత్మనః, అంశః భాగస్సన్, ఉదభూత్ సమజని. బాలకవేషయుక్తం
శిశుత్వమాపన్నం. తం మహేశ్వరమమారం ద్యాః స్వర్గః ఓకః నివాస
స్థానం యేషాం తే దివ్యాకసః, దేవాః, తేషాం నివహః సమూహః.
ముదా ప్రీత్యా అవవర్ణత్ వర్ణయామాస, వర్ణ వర్ణక్రియా విస్తారగుణ
వచ నేష్వీతిహతో శ్చురాదిణ్యనాల్లజ్.

తా! పుణ్యార్థులు నాదర్శ్య గృహస్థులు నగు నా దాశతుల
పుత్రులలోఁ జరిపివాఁడు పరదేవతాంశచే జన్మించెను, బాలక రూప
ముతోనున్న యీ భగవంతునిఁ గాంచి, దేవగణము పరమానంద భరి
తమై స్తుతింపనారంభించెను.

12. ప్రభో మహాదేవ దయామయేః

త్వం లీలయేత్తం జగతిః తనిత్వా.

శ్రుత్వా భవిత్వాఽఖిల భూతకర్మ

స్వమాయయా క్రిదసి నిర్గుణోఽపి.

వ్యా :- ప్రభో ఇతి:- ప్రభవతీతి ప్రభుః తత్సముచ్ఛక్తా హే
ప్రభో సర్వసమర్థ! మహాదేవ దేవతాపరిష్ఠ! దయామయ దయాస్వ
రూప! ఈశ పరమేశ్వర! త్వం భవాన్, నిర్గుణోఽపి సత్త్వాదిగుణరహి
తోఽపి, లీలయా విలాసరూపయా, స్వమాయయా భవన్మాయాశక్త్యా,
ఇత్థం ఏవం, జగతీం భూమిం. తనిత్వా విస్తృతాం కృత్వా, శుక్త్యా
వేదాది విద్యయా, అఖిలభూతకర్మ సర్వప్రాణి సాధారణం కర్మవిశేషం
భవిత్వా ఉత్తా. క్రిదసి ఖేలసి.

తా. ఓ దేవదేవ! దయామయ! పరమేశ్వర! నీవు సత్త్వము రజస్సు తమస్సు అనెడు గుణములు లేనివాడవు. అయినను, విలాసార్థము నీ మాయచే నీ లోకమును విస్తరింపజేసి, వేదావిద్యలచే సకల ప్రాణులకు నుచితములగు కర్మవిశేషములను బోధించి, యాడుకొనుచున్నావు.

13. భేదో యథా కాణ్డతరజ్జయో ర్మ
స్యాత్తేనస్య లోకస్య తథదై దేవ,
సర్వః ప్రపంచ స్వయి కల్పితో వా
స్థానో భవేద్దన్యు రివ భిషేణ.

వ్యా:- భేద ఇతి :- దీప్య తీతి దేవః తత్సమ్ముద్ధా హే దేవ! పరమేశ్వర! యథా యద్వత్, కాణ్డ తరజ్జయోః జలస్య తరజ్జస్యచ “కాణ్డోఽస్త్రీ దణ్డబాణార్వ వర్గావసర వారిషు” ఇతి నానార్థ రత్న మాలా. భేదః నానాత్వమ్ సన్యాత్ న భవేత్. సగ్రహ తద్వదేవ, తేభవతః, అస్యలోకస్య అస్యజగతః, భేదః న భవేత్ సన్యాత్. వా అథవా, త్వయి భవతి, సర్వః ప్రపంచః సకలలోకః స్థానో మూర్త్యుధ్వ స్థితే ఉన్నతసామాన్యస్తమ్భే ఉన్నతదారుస్తమ్భేన, దన్యురివచోర ఇవ, భ్రమేణ భ్రాన్త్యా, కల్పితః అధ్నస్య భవేత్.

యథా జలతరజ్జయో ర్భేదోనాస్తి తథా తవచ విశ్వస్యచ భేదో నాస్త్వేవ. అనేన క్షీరతత్రవత్ పరిణామవాదః మృద్ధుటవత్కార్య కారణవాదో వా సూచితః. అథవా, స్థానో చోరవత్ అయం ప్రపంచః త్వయి కల్పితోఽస్మాత్. అనేన రజ్జుసర్పవద్వివక్షావాదః సూచితః.

ఉపాదాన సముపత్తాక కార్యాపత్తిః పరిణామః, ఉపాదాన విషయసత్తాక కార్యాపత్తి ర్వివర్త ఇతి తయోర్భేదః.

తా. ఓ పరమేశ్వర! నీటిని దానినుండి యేర్పడిన కెరటము నకును భేదమెట్లు గదో, నీకును నీ నుండివచ్చిన జగత్తునకు నట,

భేదము లేదు. జలమే తరంగము, తరంగమే జలమయినట్లు, నీవే విశ్వమును. విశ్వమే నీవు. మీ యిరువురకును భేదము లేదు. లేదా, బాటసారి రాత్రింజికటిలోఁ బ్రయాణముఁ గావించుచు, త్రోవలో నొకచోట నిలుపుగఁ దిన్నగనున్న పెద్దతాళికఁబమును, లేక, కఱ్ఱకంబమునుగాంచి శ్రాంతిచే దొంగయనుకొని భయపడినట్లు, ఈ విశ్వమంతయు నజ్ఞానముచే నీయందు కల్పింపఁబడియుండును. జలమే కెరటమయినట్లు, మన్ను కడవగా మారినట్లు, ఆత్మయే విశ్వముగా మారినదని యొక వాదము. రజ్జువునందు సర్పమువలె, శుక్తికయందు వజ్రమువలె, స్థాణువునందుఁ బురుషునివలె, నాత్మయందు ఈ విశ్వమంతయు నధ్యస్తమయినదని మఱియొక వాదము. ఈ రెండు వాదములు నిందు నిరూపితములు.

14. ధరా మనుష్యైః పరమార్థదూరైః

క్రౌర్యాన్వితై స్తుచ్ఛపృథ్విభిలాషైః,

నిపీడితా వప్రప్రతి నాస్తికైరి

త్యజోఽపి తాం త్యాతుమిహనిష్ఠాః.

వ్యా:- ధరేతి :- పరమ శాస్త్రసా వర్థశ్చ పరమార్థః, మోక్ష ఇత్యర్థః. చతుర్విధ పురుషార్థేషు ధర్మార్థకామ మోక్షేషు మోక్షస్య పరమత్వాత్, తస్మాద్దూరైః తద్విముఖైః, క్రౌర్యాన్వితైః హింసాత్మక స్వభావైః తుచ్ఛం స్వల్పం నీచం వా యత్ సుఖం తస్మిన్ అభిలాషః స్పృహ యేషాం తైః, కాముకై రిత్యర్థః, నాస్తి ధర్మో దేవోవా ఇతి వాదిభిః నాస్తికై మనుష్యైః మానవైః ధరా భూమిః, భూలోక ఇతి యావత్. నిపీడితా క్లిశ్యతే. ఇతి నిశ్చిత్త్య. సమప్రతి అధునా, తాం ధరాం భూమిం, త్రాతుం రక్షితుం, ఇహ ఆస్మిన్ లోకే. అజోఽపి జనన రహితోఽపి. త్వం అజనిష్ఠాః జాతోఽసి. జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి ధాతో ర్దుష్.

తా! మానవులందఱును మోక్షమునకు దూరులైతి. హింసా తృక కృత్యముల నాచరించుచుండిరి. మఱియు నాస్తికులుగా మారిరి. అట్టి మానవాళినే నేడు భూలోకమంతయుఁ బీడింపఁబడుచున్నది. అని భావించి. దాని నుద్ధరించుటకై జననాదులు లేనివాఁడవయ్యును నీవు జన్మించితివి. భూమి నుద్ధరించుటకై యపరిచించిన భగవంతుఁడవే నీవు.

15. దృశ్యాప్యదృశ్యా వదనత్వరూపా

త్వ దీయమాయా భ్రమకారణం సా

దిగంతరేఖావ దటస్త్రియం తే

తత్త్వం జగన్నాటక సూత్రధార 1.

వ్యా :- దృశ్యేతి :- జగదేవ నాటకం దృశ్యకావ్యం తత్తా నూత్రిధార! హే భగవన్! త్వదీయమాయా తావకీనా మాయా శక్తిః, దిగస్తే దిశా మగ్నిభాగే దృశ్యమానా యారేఖా తద్వత్, తృశ్యాపి దృష్టుం యోగ్యాపి అదృశ్యా అగోచరా. కిచ్చ, సత్త్వరూపా (కారణరూపా) అస్తిత్వరూపావా, ఆ సత్త్వరూపా (కార్యరూపా) నాస్తిత్వరూపాచ, సా మాయైవ భ్రమకారణం భ్రాస్తే ర్నిమిత్తం. విశ్వ మిదం సర్వం భిన్న మాత్మన ఇతి భ్రాస్తే యూల హేతు రిత్యర్థః. తే భవతః, తత్త్వం యథార్థరూపం, అతీంద్రియం ఇన్ద్రి యాగోచరం. చక్షురాదీన్ద్రియై ర్జ్ఞాతృమతేక్య మిత్యర్థః.

తా! ఓ జగన్నాటక నూత్రిధారా! నీ మాయా దిగస్తరేఖ వలె గనఁబడుచున్నట్లుండును. కాని కనఁబడదు. (అది కారణరూపము నను గార్యరూపముననున్నది.) ఉన్నదిలేదు అనునట్లున్నది. అదియే యీ భ్రాంతి కంటకును మూలకారణము. కి. తత్త్వము చక్షురాదీం ద్రియముల కగోచరము. "బుద్ధివ్యాప్త్యా : కేవలం" మని స్మృతి వచనము.

16. త్వయా వినా కిం సుఖమస్తి తత్ర
 మన్యామహే శూన్యమివాఖిలం తత్,
 సర్వం దివం తావకపాదచిహ్నై
 ర్ఢన్యా భవత్యద్యధరాఽప్రమేయ !

వ్యా :- త్వయేతి :- అప్రమేయ ! దేశకాలాద్య పరిచ్ఛిన్న స్వరూప ! త్వయా వినా భవంతం వినా, తత్ర స్వర్గలోకే, కిం సుఖమస్తి కీవృతం సుఖం భవతి, స కిమపీత్యర్థః. తత్ అఖిలం సర్వం, దివం స్వర్గం, శూన్యమివ. మన్యామహే అవగచ్ఛాముః. అద్య ఇదానీం, తావకపాదచిహ్నైః భవదీయపాదాశ్చితైః. ధరా ధరణిః, ధన్యా యోగ్యా పవిత్రాచ భవతి, దివశబ్దః అకారాంతః సమంశక లింగః.

తా ! ఓదేవా ! నీరూపమిట్టిదనియు నింతదనియు నవ్వరును జెప్పజాలరు. నీవు లేకుండుటచే నా స్వర్గలోకమంతయును, శూన్యమైనట్లున్నది. ఇప్పుడు నీవు భూలోకమున నవతరించుటంతేనీ నీ పాదముద్రలచే నీ ధరావతలమంతయును అలంకరింపఁబడి పవిత్రమైనది. సార్థకమైనది.

17. భక్త్యైవ తేక్షిధీశ్వర దేవతాఽపి
 శక్నోతి వేత్తుం పరమార్థతత్త్వమ్,
 దృష్టి స్వరూపం ముకుర క్రియైవ
 విలోకితుం శక్యత అదిదేవ !

వ్యా :- భక్త్యేవేతి :- అధీశ్వర ! జగదీశ ! దేవతాఽపి దేవోఽపి, భక్త్యైవ త్వద్విషయక భక్తివిశేషేణైవ, తే భవతః, పరమార్థ తత్త్వం ముక్తితత్త్వం, యథార్థరూప మిత్యర్థః. వేత్తుం జ్ఞాతుం, శక్నోతి సర్వార్థ భవతి. అదిదేవ ! దేవానామాదియ ! దృష్టి, దృక్ నేత్రమిత్యర్థః, ముకురస్య దర్పణర్య. "దర్పణే ముకురాదర్పా" విత్య

“అధరం కిల బిమ్బనామకం ఫలమస్మాదితి భవ్యమన్యాయమ్
లభతేఽధరబిమ్బ మిత్యదః పదమస్మార దనచ్చదం పదల్.

- 3) తమో నాతితి క్తః పదార్థః కిన్తు తేజోఽభావయోవమేవ. నీలం తమ
శ్చలతీతి పృతీతిః దీపావసరణాపాధికే భ్రాన్తిరేవ. ఇతి వైశేషిక
సిద్ధాంతః. తమువనిబధ్నాతి శ్రీహర్షః

“ధ్యాన్తస్య వామోరువిచారణాయాం వైశేషికం చారుమతం
మతం మే.

కౌలూకమానుః కిల దర్శనం తల్ మమం తమ స్తత్త్వ నిరూపణాయ
కణాద శాస్త్రస్య వైశేషికమితి, బౌలూకమితి వ్యవహారః, తమసి
యచ్చక్షుః పదార్థాన్ విశేషయాపేణ గృహ్లాతి తదేవోత్కృష్టం
ఖలు. తచ్చ దివాన్తస్య చక్షుః రాత్రే వామయో రూర్వోః
విశేషేణ చక్షుసా పృత్యక్షీకరణం సత్వాభిమతమితి సార్వజనీన
స్సముదాచార ఇతి కావ్యశోభా. ఏమాచ వామోరు పదేవ ధ్వన్య తే
కవినా.

- 4) ఏవం నారదం పౌరి ఇన్ద్రస్యవచనే ఉపేన్ద్రస్య జై మిని మునిత్వము
దీతమితి వర్ణయతి కవి.

“విశ్వరూప కలనాదుపవన్నః తస్య జై మిని మునిత్వముదీయే
విగ్రహం మఖభుజామనహిమ్నః వ్యర్థతాం మదశనిం నవినాయ”

జై మినిర్మహర్షిః విశ్వరూపాణి = మీమాంసా సూత్రాణి చయా
మాన. ఉపేన్ద్రోఽపి విశ్వరూపాణి = దశావతారాన్ దధార.
జై మినిః దేవానాం శరీరాది పశ్చాత్ నిషిషేధ నవమే, ‘జయ
హస్తః పురస్తరః’ ‘సహస్రాక్షో గోత్రభి ద్వజబాహుః’ ఇత్య
దీనా మర్థవాదత్వమగ్నేచ కార. ఉపేన్ద్రోఽపి దేవానాం విగ్రహం
తాక్షసైన్యహ విరోధం న సేషే. అత ఏవ మమవబ్రాహ్మణ్యస్య

వైయర్థ్యం నిడువయోగత్వం అల్పయదితి కావ్యశోభా, అను
జర్య ఉపేంద్రస్య సాహాయ్యాత్ అనామిదాసిం నిడువద్రావో వసా
మీతి వ్యక్తార్థః కావ్యశోభాం పుష్టాతి, ఏవం

1) స్వం నైషధాజేత మహావిధాయ కార్యస్య హేతోః సి నాన
లభ్యత్

కిం స్థాని వచ్చావ మద తదుష్టం తాదృక్కృతవ్యాకరణ పునస్సః

2) ఇహ కిముషసి పృచ్ఛాశంసి కిం శబ్దరూపం
ప్రతి నియమితవాచా వాయనేనైష వృష్టః
భణ ! ఫణిభవకాస్తే తాతః స్థానినాకా
వితి విహిత తుహివాగుత్తరః కోటిః ౨ భూత్.

3) గత్వా వైరా నలంబైమిం నాకస్మాత్త్వం ప్రవేక్ష్యసి
షణ్ణాం చక్రమసంయుక్తం వక్త్రయానన్ధికారవత్.

4) ఉభయో పృథ్విః కామే నక్షేదితి మునేశ్వరః
అవవగ్నే తృతీయేతి భణతః సానినేరపి

5) క్రియేత చేత్వాధు విభక్తిదినై
వ్యక్తిస్తదాసా ప్రథమాభిధేయా
యాస్యాజసాం సాధయితం విలాసై
స్తావత్ క్షమా నామవదం బహుశ్యామ్.

6) ఉదయతిస్త తదద్భుత మానిధి
ధరణి భృద్భువి తత్ర విన్మృశ్యయత్
అనుమితోఽపి చ తాప్స నిర్క్షణాత్
వ్యభిచార న తాపకశో నలః.

ఇత్యేవ మాదయ కృతశస్సన్తి కావ్యే. సర్వత్రాపి తత్తత్స

ప్రార్థాన్ స్వయాపేక్షైవ ప్రదర్శయతి తేన చ కావ్యస్య శోభాం జనయతి చ. అతఏవ 'నైవధం విద్యదావధ' మితి పార్వతా! పృథితి స్పష్టతా.

ద్వితీయా రీతిః కాలిదాసాదేః. తేహి వర్తమానా కాస్త్రేషు విద్య మానాన్ సిద్ధాంతాన్ సంప్రదాయాంశ్చ నూత్నయోగేన స్మృత్యైవ సతు శ్రీహర్షదయ ఇవ కాస్త్రార్థాన్ విమృశ్యైవ యథా.

1) ఏతావతా నవ్యమయే శోభికాంచీ గుణస్థాన మనిందితాయాః. ఇతి అత్రోపక్త సాధ్యహేతుాన్ వివిచ్య అప్రదర్శ్య అనుమాన ప్రక్రియాం దర్శయతి తావతాజ్ఞాయతేతస్య న్యాయ వైదుష్యమ్. ప్రయోగశ్చ ఇత్థం మల్లినాధేన కథితః. గౌరీతత్త్వం లోకాతికాయ సాందర్యం గిరికాంతాయాధర్వాత్. యన్నైవం తన్నైవమ్.

2) 'అవవాదైరివోత్పర్గాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః'

ఇదశ్చ వాక్యం న్యాయ వేదాంత వ్యాకరణ మీమాంసా కాస్త్రేషు విద్యమానాన్ లజ్జాన్ విజయాన్ గర్భికోతి. సతు విషయప్రవేశ్చ కవినా నోట్టజ్జీతః.

3) 'శ్రుతే రివార్థం స్మృతిరన్యగచ్ఛత్'

మదక్షిణా నద్విన్యా, మార్గమన్యగచ్ఛత్. ఇత్యస్య ఇదమేవ మానమ్. శ్రుత్యర్థాను గతయః ప్రమాణం. స స్వాతంత్ర్యేణ విరుద్ధా స్వప్రమాణమేవ ఇతిహి సర్వచార్మవికానాం సిద్ధాంతః మాత్మేక్షికయా పాదర్పి. నద్విన్యా. శ్రుతి సాదృశ్యం, మదక్షిణాయా స్మృతి సాదృశ్యశ్చ ప్రత్యపది. అనేన పర్వాత్మనా నందనీ సేవయైవ మదక్షిణాయాః ఫలసిద్ధిః, నాన్యధేతి కావ్యశోభా. తథా వ్యత్యయ ప్రకృతియోగ సన్నిధిః. ఇత్యాహకాలిదాసః. మా ఘోష్యాహ.

విజయ స్వయి సేనాయాః సాక్షిమూర్తేః పదిత్యతామ్
ఫలభాజ సమీక్ష్యోక్తే బుద్ధిర్భగ ఇవార్థని.

కాపిలే తస్త్రే బుద్ధిరేవ సర్వాణ్యపి కర్మాణి నిర్వర్తయతి,
ఫలస్తు ఫలభాజుస్తే, ఇతి సిద్ధాంతః, (పర్యపది ఏవం సాక్షిమూర్తే
భవతి (కృష్ణే) సేనయా కృతో విజయోఽ అపదిత్యతే

తథా:- అవ్యవారథమాణస్య విభోదత్వాదితాః పరైః

వ్రజన్తి గుణతా మర్థాః శబ్దా ఇవ విహాయసః

ఆకాశోవిభుః భేదదన్త సంయోగాదిభిః జలతాశ్చబ్దా ఆకాశస్య
గుణతాం యాన్తి. తద్వత్ కిచ్చదవ్య కుర్వాణస్య విభోః సమ
ర్థస్య ప్రయోజనాని స్వాధీనాని భవన్తి.

తథా : 'ధాతులీన మువసర్గ ఇవార్థమ్' ఇత్యాహమాముః.

ఏవ మనేకత్ర మహాకవయః కాన్త్రసమ్మతానర్థాన్ ప్రాదర్శయన్
ఏవం కాన్త్రవిషయే కవీనాం ద్వయ్యాగతిః ప్రాదర్శి. ఆద్యాగతిః స
సగ్యనుగమా. పరస్తు కవేః పాండిత్య పరక్షః ప్రతిభాతి. ఏతా
వతా నాన్యేషు న్యూనతా సమాపదనీయా' ప్రకృతిః ఖలు సాతే
పామ్'. ద్వితీయా రీతిస్తు సర్వేషాం హృదయజ్ఞమా సుజోధాచ
యద్యపి కావ్యమార్గే కాన్త్రాణాం స్వస్వయాపేణ ప్రదర్శనం
రసాస్వాదస్య విచ్ఛేదకారి తథాపి సంయోగే సఖ క్షతానీవ రసా
స్వాదముల్లేబయన్తి ఇతి సార్వలాిక మేతత్.

ద్వితీయాం రీతి మాశ్రయతాం మహాకవీనాం విషయే విదిత్యా
గమనికా పరిశీలనీయా. యత్-ఆముఖే కేచనశబ్దా ఆసాధుత్వేష
భాసన్తే. సమ్యక్పరిశీలనేన సాధవో భవన్త్యేవ. తాదృశ శబ్దానాం
ప్రయోగేజ్ఞాన స్పృహయః కాన్త్రపటిమా ప్రతిభాతి. యథా- అధికరణే
శ్లోకః '8-2-15 ఇతి నూత్రే' 'గిరాదశ్చందసి' ఇతి వార్తికేన నిర్ణీతే

ఉపపదే శీఘ్రః ఛందసి డో విహితః, గికాశేతే ఇతి గిరికః - పత్రదీత్యా శ్రియతే గిరిక శబ్దశ్చలోకే అసాధుత్వమేవ ఏవం స్థితే కారితానుః-

- 1) గిరిశముపచార పృథ్వహం సా నుశేకీ
- 2) ఆరోపితం యద్గిరిశేన పశ్చాత్
- 3) శుశ్రూషమా గాం గిరిశోఽనుమేనే.

4) అధోపనిన్య గిరికాయగారీ' ఇతి గిరిక శబ్ద మనన్యత్ ప్రాయుక్తమ్. పూర్వోక్తరీత్యా లోకే గిరికశబ్దోఽసాధురితి స్పష్టమేవ ప్రతిభాతి హి. వస్తుతస్తు అయం శబ్దః లోకేపి సాధురేవ గిరిరస్యాస్తీతి విగ్రహే 'లోమాది సామాది పిచ్చా దిద్యుః శనేలచః' ఇతి నూత్రేణ లోమాదిత్వాత్ మత్స్వర్థీయశ్చః గిరికః. ఇయచ్ఛా ప్రక్రియా 'తద్ధితోవా' ఇతి వా ర్తికే మహాభాష్యకారై రేవ ప్రాదర్శితమ్.

ఏవం కి ఫలాధాతోః నిష్కాయా మనుప సర్గాల్ పుల్లక్షిబ్యశోల్లాఘాః (7-2-55) ఇత్స్వనేన పుల్లశబ్దోఽపాతితః. తేన ఉపసర్గరహితస్యైవ సాధుత్వమ్ పరస్తు కారితానుః

- 1) లోభ్యధుమం సానుమతః పృపుల్లమ్
- 2) పృపుల్ల రాజేవ మివాఙ్ మధ్యే
- 3) ఉపసి సర ఇవ పృపుల్ల పద్మమ్.

ఇత్యాది ప్రాయుక్తమ్ పుల్ల = వికసనే ఇతి ధాతోః పచాద్యచి పృపుల్ల మితి సాధురేవ భవతి.

ఏవం మహాకవినాం గ్రంథేషు విచిత్రాశ్చబ్దాః ప్రాయుక్తాస్త, తేహి పదకాస్త్ర మర్మజ్ఞాః "ఉదయతి వితతోర్ద్వ రశ్శిరజ్జ" వితి మాఘః

"ప్రవిఘాటయితా సముత్పత"న్నితి భారవిః

"రక్షాం నీతి పురాపి సంశ్రిణుమహే" ఇతి మురారిః

హంసం తనా సన్నిహితం చరన్తమ్

మునేర్కనోవృత్తిరివ స్వికాయామ్' ఇతి శ్రీహర్షశ్చ.

ఏవం శృవణ మాత్రేణ అసాధుత్వేన భాసమానానాం
సమ్యక్స్పరికిలనే సాధూనామేవ సతాం శబ్దానాం ప్రయాగమాత్రేణ
స్వీయం పాణ్డెత్య మావిశ్చక్తుర్మహా కవయః. ఇయచ్చ రీతిః ప్రకృత
తారక గ్రీనేఽపి దృశ్యతే. అత్ర చ సాక్షాత్ కాస్త్రార్థ వ్యదర్శనం
త్వాచిత్తమ్. ప్రకృతగ్రీన్ విర్మితిస్తు కేవలం స్వీయపదకాస్త్ర పాటవ
వ్యదర్శనాయైవ. అతి యే యే శబ్ద అముఖే అసాధుత్వేన ప్రతి
భాన్తి. తే ఏవ విచారణే సాధుత్వ మాపునన్తి తాదృశాశ్చబ్దాః.
మహాకవినా పోయుజ్యన్త తాన్ కిచ్చిర్వశ్యామః.

1) ద్వితీయస్కంధే 12 శ్లోకే 'అయథాతథ్య' మితి మహాకవే
నారాయణదాసస్య ప్రయోగః. అత్ర కాచిద్వివరిపత్తి రస్తి.
యథాతథా శబ్దాత్ బ్రాహ్మణాదిత్యత్ భావే వ్యభి, నజ పూర్వ
కత్వే "యథాతథా శబ్దాత్ పూర్వయోః పర్యాయేణ 7-8-31 ఇతి
సూత్రేణ పర్యాయేణో భయపదవృద్ధి ర్విహితా. తేన 'అయథాతథ్యం
అయాథాతథ్య' మితి హి యాపద్వయం సిద్ధ్యతి. ప్రకృతే ఏకస్యాపి
పదస్య వృద్ధిర్నకృతా ఇత్యక్షేపః ప్రతిభాతి. అత్రేమహద్విర్యత నీయమ్
మమ తు ప్రతిభాతి. తథ్యమనతిక్రిమ్య యథాతథ్యమితి పదార్థా నతి
వృత్తా పవ్యయీభావః, తతః యథా తథ్యమభావః. అయథాతథ్యమితి
అర్థాభావే అవ్యయీ భావః యథావత్సం జ్ఞా సూత్రే యథాలక్షణ
మప్రయుక్తే ఇతి మహాభాష్యే అప్యయీభావద్వయమ్, న యథాతథ్యమ్
= అయథా తథ్యమితి యద్వానఞ్ తత్పురుషేఽపి తస్య సాధుత్వం
సిద్ధ్యతి. 'సాయథా తథ్య వృత్త' మితి మూలమ్, అత్ర స+అయథా
తథ్య ఇతి చేదమాశ్రిత్యేష విచారః వ్యస్తతః. యది తు స+అయథా

తథ్య ఇతి చ్చేదః క్రియతే తదా బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ వ్యభి, నిరుక్త
సూత్రేణ పూర్వవద మాత్రస్య వద్ధా, సవర్ణదీర్ఘై. సాయథాతథ్య ఇతి
తద్ధితా నం సాధ్యేవ, తథి న కాపి వివరితః. ఏవం అవ్యయ
భావద్యయ స్వీకారే అవ్యయభావ సభోతత్పురుషయోః తద్ధితాంత్రా
యదేవా తేన సహేతి తుల్యమోగే (3-1-28) ఇతి బహువ్రీహా.
సహస్య సాదేశే సవర్ణదీర్ఘైవ సాయథా తథ్య వృత్తమితి నాగాయణ
దాన మహాకవేః వ్యయోగ సుబ్బచ్ఛేతే. ఏతత్ప్రకారత్రయం మనసి
కృత్యైవ ఏవ విశిష్టప్రయోగో మహాకవి నాకారి. అత ఏవ 'స్వభావ
పాణ్డిత్య బలేన కుర్వే' ఇతి వ్యతిష్ఠా నిర్యాయాధా. మధ్యమవక్షమాశిత్వ
శ్రీలక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి. ర్వాభ్యాతమ్.

2) సర్గే, 31 శ్లోకే 'వ్యవగాయదితి' శ్రీదానమహాకవేః ప్రయో
గః. విపూర్వకాత్ వణధాతోః లడి వ్యవగాయత్ ఇతి రూపమ్. అత్య
కాచన విచిత్రా. వణధాతోః స్తుతౌ "గుపూధూవ విచ్చివణి వనిత్య
ఆయః" 3-1-32 ఇతి సూత్రేణ ఆయప్రత్యయే వగాయ ఇతి చాతే
"సనాద్యంతా భారవః" ఇతి విశిష్టస్య భాతుత్వే తతోలడి అజాగమ
వ్యవగాయదితి రూపమ్ ముతావన్యత్ర తు న ఆయప్రత్యయః. అతో
లడి ఆత్మనేవదీ వ్యవగాత ఇతి రూపమ్ ఏవం స్తుతౌ వ్యవగాయత్
ఇతి, అన్యత్ర వ్యవగాత ఇతి భవతి. వ్యవగాయదితి కథం సుబ్బచ్ఛేత ఇతి
హి ప్రశ్నః. ఏవం సమాధీయతే, వణతే ఇతి వణః పచాద్యచ్, తతః
"ప్రాతిదివకాద్ధాత్వార్థే బహుళ మిష్టవచ్చ" ఇత్యనేన ఆచప్త ఇత్యర్థే
ణిచ్, ఇష్టవచ్చానేన టిలోపశ్చ తస్యస్థానివచ్చానేన నోపభావృద్ధిః
తతః కర్తరి లడి, తిపి ఇకారలోపే, కపి, గుణే - ఆయాదేశే, విశ్ట
యోగే యణి వణగాయత్, అణి వ్యవగాయదితి దాన కవి ప్రయోగ
స్సాధీయానేన.

3) 5 నగరే, 56 శ్లోకే ఆర్థయస్య అత్రాయమాక్షేపః. అర్థశబ్దాత్ ప్రాతిపది కాత్ నిచ్చత్సయే “అర్థవేదయోరాపు గ్వత్తవ్యః” ఇత్య నేన ఆపుగాగమే తతః లోటి ఆత్మనేపదే మధ్యమపురుషైక వచనే అర్థావయస్వేతి భవతు మర్హతి, ఆగమం వినా అర్థయస్వేతి కథమ్ ! అత్ర సమాధీయతే. నేదమర్థ శబ్దాత్ ప్రాతిపదికార్థేణిది రూపమ్ కిన్తు అర్థ ఉపయాచ్ఛాయమ్ ఇతి చౌరాదికాద్ధాతోః నిది రూప “మర్థయ స్వేతి భవతి. యద్వాహేతు మణ్ణ్యన్తాల్ లోటి మధ్యమపురుషైకవచనే చ అర్థయస్వేతి రూపమ్. మమ సాహాయ్యమితిరైః ప్రార్థనాం కార యేదిత తాత్పర్యమ్. యది తు ఇతరానపక్షయా స్వయమేవ ప్రార్థయ స్వేత్వాశయక త్వే తు నివృత్త ప్రేషణాద్ధాతోః హేతుమణ్ణ్యవపి ప్రకృ తార్థ సిద్ధిః, తథా చ ప్రయోగః-

“ప్రార్థయన్తి శయనోత్థితం పియాః” ఇతి

4) 4 నగరే 36 శ్లోకే “సమచలయత్” ఇతి.

అత్రేయం శక్త్యా-చల ధాతోర్హేతు మణ్ణ్య, సేవధా వృద్ధా తతః క ర్తరి లజి అడాగమే సమామోగే “సమచలయదితి భవతు మర్హతి. అధకథం” సమచలయదితి సమాధీయతే. భ్యాదిగణే ఘటాదా ‘కమ్పనే చలి’ గతి వశ్యతే. తస్య చలనార్థే ‘ఘటాదయో మితః’ ఇతి మిత్యే ‘మితాం హ్రస్వః 6-4-93 ఇతి హ్రస్వే సమచలయదితిరూపం అకమ్పయదిత్యర్థః. విససర్జేతి తాత్పర్యమ్. కమ్పనాదన్యత్రతు న మిత్యమ్. “శీలం చాలయతి” అన్యథాకరో తీత్యర్థః.

5) 1 నగరే-17 శ్లోకే. వేత్తుమితి రూపమ్ అన్యవేదితు మిత్య ర్థః. అత్రకేదిదాచక్షిరన్. విద సత్తాయాం, దై వాదికోభాతుః అనిత్ కాకాసు ‘వద్యధి ద్విద్యతి ర్విసద్’ ఇతి శ్యనానిర్దేశాత్ దై వాది

భగవంతుఁడైన నా స్వలోకం యయుఁ సద్వ్యభాతం బాల
కం వీక్ష్యసా మాతా ముదమనావతి కథనం గర్భస్థ శిశుశువ దేవా
అబ్రువన్, గర్భస్థ ఏ భగవన్ అవోచదితి గమ్యతే.

తా॥ పైరీతిని బలికిన భగవంతునకు సమస్కరించి దేవతలు
వారి వారి గృహముల కేగిరి అప్పుడే జన్మించిన వంశదీపకుడైన యా
కుమారునిగాంచి, తల్లి మిక్కిలి యానందించెను.

దీనిని బట్టి మార్త్యగర్భస్థుడైన భగవంతుని దేవతలు గొనియాడి
నట్లును సచ్చటినుండియే యా దేవుడు వారితో మాటాడినట్లును
దెలియుచున్నది.

29 ప్రవర్ధతే యేన చరాచరం తం
లీలా మనుష్యం విరతాత్మత్వప్రమ్,
మోహదుపాక్రంస్త తదీయమాతా
స్తస్యేన సమ్పాషితు మాదేవమ్.

వ్యా :- పౌష్కల్యత ఇతి :- యేన దేవేన, చరించ అచరః చ
చరాచరం జగ్గమృతావరాత్మకం జగత్, పౌష్కల్యతే వృద్ధిం నీయతే, లం
లీలామనుష్యం విలాసార్థం మానవరూపధానిం, నిరతం నిర్విం ఆత్మ
త్వప్రం ఆత్మారామం. నిర్విత్వప్ర మిర్విర్భి, అది దేవం పురాణపురవం,
స్తస్యేన శ్రీ శేణ సమ్పాషితుం సంవర్ధయితుం, తదీయమాతా తస్య
జననీ, మోహాత్ అజ్ఞానాత్ ఆధవా పుత్ర్య పీష్టా ఉపాక్రింస్త
ఆరేభే, ఉపపూర్వక క్రముపాదవిక్షేపే ఇతి ధాతోల్లజ్జి, పౌరాభ్యాం
సమర్థాభ్యామితి ఆత్మనేపదమ్ చరాచర సంవర్ధన సమర్థః పురాణ
పురుషవన పుత్రత్వేనావతీర్ణ ఇత్యజ్ఞాత్వా తదీయమాతా లం బాల
కం స్తస్యేన సమ్పాషి తుమారేధ ఇతి భావః.

తా॥ ఏ దేవదేవుడి జంగమసావరాత్మకమగు జగత్తునంతిను
బోషించుచున్నాడో, యారితే లీలామానవుడో, నినుకు బుతుగడుగ

జననించెని తెలియక, ఆశలు సత్సత్వప్రదని యెఱుంగజాలక,
యూరిని లెల్లి పుత్రవ్యామోహముచే వానికి బాలిచ్చి పెంచ నారం
భించెను. జన్మించిన యా బాలుడు లెల్లి పాలు తుడువనారంభించెనని
భావము.

30. మాయానిబద్ధం మనుజాయు రేవం

నానావకరైవ్విరమే చ్చుచ స్తత్,

యదా వ్యమాతు ర్జితరా దపస్త

త్తదే త్యశోకోఽస్మి రుదన్మహత్మా.

వ్యా:- మాయేతి:- యదా యస్మిన్సమయే, స్వమతుః
స్వజనస్యాః, జతరాత్ గర్భకోశాత్, అపస్తత్ అపరత్, తదా తత్ర
భృతి, మాయానిబద్ధం మాయాచ్ఛాదితం, మానవవయ ఇత్యర్థః, శుచః
దుఃఖస్య శోకస్య, నానాప్రకారైః నానాఽదైర్ద్యైః, ఏవం ఇత్థం,
విమేత్ విరామం గచ్ఛేత్, అస్తం యాయాదిత్యర్థః ఇతి ఇత్థం,
బోధయన్నివ, అశోకోఽపి శోఃవిరహితోఽపి మహత్మా మహాను
భావః, సః బాలకః అరుదత్ అరోదీత్.

యదా మాతృగర్భా ద్బాలకః భూమా పతేత్ తదా ప్రభృతి
విమేవ శోకావిఙ్గోఽస్తం యాయా దితి బోధయన్నివ స బాలకః
రోదితు మారేభే. ఇతి భావః. పత్యగ తావితిధాతోర్లుక్ నిదర్శనాలజ్కార
భేదః. రుదీత్ అశ్రువిమోచనే ఇతిధాతోర్లుక్.

తా॥ మానవ జీవితమంతయును మాయాశ్రాంతము. జన్మించి
న మొదలు మరణించుటకును ఏదో యొక విధమైన శోకముతో నిం
డియే యుండును. అను నగ్నసత్యమును బోధించుచున్న ట్లాబాలుడు
ఫిట్టగనే యేడువ నారంభించెను.

31. ఉన్మీలనం తస్య నిమీలనం స్యా

దౌష్ట్యం సర్వాయపి శర్మ కష్టమ్,

తే ఇత్యథాఽ యామిదతాం కచాలిః

కాలస్య ప్రితాం గతి మా లోకత

వ్యా :- ఉన్నీలన మితి :- అథ అనన్తరం తత్య కాలః స .
 ఉన్నస్య రదనచ్చగస్య ఉన్నీలనం వివృతస్య, సమీలనం సంపాద్యస్య,
 తే ఉన్నీలన నిమిలనే. సన్యాసుషి సమ్మార్జ్యజీవీశే, శ్లోనుఖం క్షిప్తం
 స్వాత్ దుర్లభం భవేత్, ఇతి అబోధుధతాం అబోధయ తామ్. కిచా
 లిః కేశపాతః కాలస్య, పక్రతాం కుటిలత్వం, అలోకతో లలోకయా
 మాన. బుధ అవగమనే ఇతి ధాతోః గ్యంతాల్లాజ్ లోకలోకన ఇతి
 ధాతో రేవమేవ. సదర్శనాలజ్కారః.

యస్య కస్యాపి సమ్మార్జ్యజీవితే ఏ కా న్త సుఖం ఏకాంత దుఃఖం
 వా సభవేత్. తే సుఖదుఃఖే ఏకస్యయే లగచ్ఛతః అముచార్థం బోధ
 యన్నివ స బాలః కదాచిత్ ఉన్నస్య ఉన్నీలనం కదాచిత్ నిమీలనం చ
 కరోతీతి భావః. సః ఉన్నీలన సమీలనే కరోతీతి యావత్, అన్య
 "కస్యాన్త్యన్తం సుఖముపేతం మఖమేకా న్తతోవా, నీ చై ర్గచ్ఛత్యన్త
 చ దశా చక్రనేమికమేగా" ఇతి కాళిదాస పంచమ స్కంధస్య.
 కాలస్యగతిః కుటిలా పతిబోధయన్నివ తస్య కచాలిః పక్రతా మవాప
 కుటిలకుంతల స్పృహల ఇతి భావః

తా! ఎవ్వరి కయినను జీవితమంత గూ సుబహుయమై యుండదు.
 అట్లే దుఃఖమయముకూడగారు. సు. దుఃఖ మిశితమైయుండును అసెగు
 సత్కమును బోధించునట్లు ఆ బాలః డొకసారి పెదవి విప్పుచు ముందరొక
 సారి మూయుచునుండును కాలము కుటిలమయిడినుమా యసి బోధిం
 చునట్లా బాలకుని కేశముల వంకరలు తిరుగుచుండెను. ఇందు బాల్య
 వర్ణనము మిక్కిలి చమత్కారముగ నున్నది.

32. యో రకకోఽ భూ ద్భువనపక్షజోప

మనద్భ్రూః ప్రప్థు మక క్త నే యమ్,

ప్రసూ ర్విభో స్తవ్య గతఽపి రక్ష

బన్ధం వ్యథాన్తిత్ మణిమన్త్రపూతమ్.

వ్యా:- య ఇతి :- యః దేవః, జోషం సుఖం యథాలభా, భువనస్య లోకస్య, రక్షితః రక్షితా. అభూత్ ఆసీత్. 'తూష్ణీమథే సుభేజోష' మిత్యమరః. యం దేవం అనద్గహః దుష్టగృహః (స్వప్నం స్వగ్ధం కర్తృమపి, నో అశక్త నాశకన్. ధాతుచాతే "శక విభాషితో మర్షణే" ఇతి వచనాన్, దివాది పఠితః శకధాతుః ఆత్మనేపద్ధపి తస్య రూప మశక్త ఇతి. తస్య విభో రేవస్య గతే గీవాయాం, ప్రసూః మాతా, మణిః మన్త్రశ్చ పూతం పవిత్రం. రక్షాబన్ధం రక్షామూత్రం, వ్యథాన్తిత్, బబన్ధ, నిపూర్వక బన్ధ బన్ధనే ఇతిధాతోర్లుక్.

య స్వర్వలోకా న్సుఖేన రక్షితః, యం దుష్టగృహదయో వీక్షితుం (స్వప్నమపి న శక్నువన్తి తస్య దేవదేవస్య శిశోః కణ్ఠసీమ్ని, మణిమన్త్రపూతం రక్షాబన్ధనం తస్మాదా బబన్ధ. దుష్టగృహ బాధానివారణార్థం బబన్ధే విభావః.

తా|| ఎవ్వరినీ సకలలోకములను సుఖముగ రక్షించుచుండెనో, యెవ్వని దాడుటకుం నూడ భూతప్యేతాది దుష్టశక్తులకు శక్తిలేదో శిశురూపుడై యున్న యా దేవ దేవుని మెడలో నాతిని తల్లి మణిమన్త్ర పూతమైన తామోతును దుష్టగృహ బాధానివారణార్థము గట్టెను.

33. అజప్ర మౌష్ఠ్యం తనుతే దినేః

సమస్త స్వచిన్త్రితీ నాశితోః,

యవ్య తావేన విత్ సుఖం సోఽ

స్వాప్ని ద్ధ్య స్వనిక మాదిదేః.

వ్యా:- అజప్రమితి - సమస్తస్య సర్వస్య జగః సృష్టిస్థితి నాశానాం సృష్టిస్థితిలయాం, హేతోః కారణభావం, యస్య విభోః దేవదేవస్య, ప్రభావేన మహిమ్నా దినేశః నూః, అజప్రం సన్తతం

బౌద్ధ్యం ఉష్ణం తేజః. తనుతే విస్తారయతి, సః ఆదిదేవః పరమాత్మయాహా
 బాఁకః, హసన్యాః జ్ఞేయధానికాయాః, అ చైకం సమీపే, సుఖం అస్మా
 ప్తీత్ సుహృదాం. "అజ్ఞానధానికా జ్ఞానశకట్య పి హసన్యపి [హసన్యపి]
 ఇత్యమరః. స్వప్ శయో ఇతి ధాతోర్లుబ్ధః

సృష్టి స్థితిలయ కర్తృ యస్య దేవస్య మహిమ్నా, అథవా
 అజ్ఞాయా సూర్యోఽపి స్వీయ ముష్ణం తేజః స స్తతం ప్రసారయతి,
 సః దేవః ఇదానీం హసన్తీ సమీపే సుఖం నిద్రాతిస్మ,

తా! ఏ దేవుఁడీ పృథంచమును పుట్టించి, పెంచి, తుదకు నాశ
 నముఁ గూడఁ గావించుచుండెనో, యెవ్వని మహిమచే నూర్చుఁడుఁ
 గూడ తన వేడికాన్తిని వెదజల్లుచుండెనో, యా దేవుడివ్వడు మాఁ వ
 బాంబుఁడై చలిని బోగొట్టుకొనుటకు వెచ్చని కుంపటిదగ్గర నిద్రించు
 చుండెను.

"భీమాస్మాద్వాతః పవతే భీషాదేతి నూర్యః" అని శ్లోకవచనము.

34 ముదన్విత స్పృశత సాక్షితత్వ
 మద్వైత మాత్మీయ మథాఽ తనిష్ఠ,
 స్తనన్తయో మంజూ నిర్వికార
 దృష్ట్యా న ఆన్దోన రమ్య మజ్ఞే.

వ్యాః:- ముదన్విత ఇతి:- అథ అనన్తరం, సః స్తనన్తయః
 అర్భకః ఆన్దోలనేన చలనేన రమ్య మనోహరే వ శ్చైవ పర్యక్షే. షోలి
 కాశయన ఇత్యర్థః ముదా ప్రీత్యా అన్వితః యుక్తః, మజ్జులానున్దరా
 నిర్వికారా వికృతిరహితా యా దృష్టిః నీక్షణంతయా. నిర్మలనిర్వికారా
 వస్తదృశే త్యర్థః. ఆత్మీయం స్వీయం. అద్వైతం భేదరహితం. స్తనన్త
 సాక్షి తత్త్వం సతతసాక్షి భావా, అతనిష్ఠ అతనోత్. విస్తారయామా
 సేత్యర్థః. తను విస్తారే ఇతి ధాతోర్లుబ్ధః.

హోలికాశయనే శయాః స డిమ్భః విర్వికారదృశా సర్వం పశ్యన్
స్వీయ మద్వైతం సాక్షిత్వం ప్రకటిచకార.

తా! ఆత్మకరూపముతోనున్న యా దేవదేవవుడు ఉయ్యలలో
నుండి యూగుచు విర్వికారముగ నన్నిటిని జూచుచు, నేను సర్వ
సాక్షిని. నాకేదానితోడను సంబంధములేదు, అను భావమును బ్రక
టించుచున్నట్లుండెను.

35. నిజాత్మనో యస్య కదాపి నాన్య
దృష్టి ర్యరాజీ సరోజ మాలామ్,
ఐక్షిప్త తత్రోపరిభాగ బద్ధాం
శిశుః పరివ్రాడివ యోగముద్రామ్.

నా నిజాత్మన ఇతి :- ఆత్మనః ఆత్మకరూపస్య, యస్య దేవస్య,
కదాపి కస్మిన్చిత్తమయేఽపి, నిజాస్వీయా, అన్యదృష్టిః అన్యదర్శనం.
నన్యరాజీత్ సరరాజ, సః శిశుః అర్భకః, తత్ర ఆన్దోలికాయాః, ఉపరి
భాగే ఊర్ధ్వప్రదేశే, బద్ధా నిబద్ధాం, సరోజమాలాం పద్మగుజం, పరి
వ్రాట్ సన్యాసి యోగముద్రామివ భ్రూమధ్యవీక్షణమివ, ఐక్షిప్త,
అపశ్యత్. విపూర్వకస్య రాజప్రదీప్తా నితిధాతోర్లుజ్. ఈ ఈశే
ఇతి ధాతోర్లుజ్, ఉపమాలక్ష్కారః.

యథా యోగీ యోగముద్రాం ధృత్వా అన్యత్కించేదపశ్య
న్నాత్మానమేవ పశ్యతి తథా అయ మర్భకః శిశువ్యపశ్యన్ సరోజమాలా
మేవ వీక్షమాణ ఆత్మే

తా! సన్యాసి సంతతము యోగముద్రనుబట్టి తన్నుదాను
జూచుకొనుచు నానందించును. అట్లే యీ బాలుడు కూడ ఉయ్యలకు
మీఁదుగాఁ గట్టబడిన పద్మమాలనే చూచుడు నానందించుచుండెను.

36. వ్యమైకైక్యం స్వదృశం నివర్త్య
భూమిం న క్షత్వైర్భూ దుర్జనానామ్,
భిన్నా మలోకిష్ట దయార్థ్యచిత్తే
మాదేవ బైషింతి దీనబన్ధుః

వాగ్ధ:- వ్యమైకేతి :- దయార్థ్య చిత్తైః కృపాపూరిత మనాః
దీనబన్ధుః దీనవత్సవః సః భగవాన్బాలః వ్యమై గగనమేవ ఏకైక్యం
గగనమేవ ఏకలక్ష్మ్యం ముఖ్యలక్ష్మ్యం, గగనమేవ పశ్యంతీ మిత్సర్థః,
స్వదృశం స్వదృష్టిం, నివృత్తిపరివృత్తి, దుర్జనానాం దుష్టానాం కృత్యైః
హింసాత్మక కర్మణః బహు ఆత్మైస్స, భిన్నాం దుఃఖతాం వీడితా
మిత్సర్థః భూమిం ధరిణీ, దేవి హేధరిణీ! ముఖ్యైః భయం మా
ప్రాప్నుహి. ఇతి ఏవం నాంత్యయన్నివ, అలోకిష్ట అవశ్యత్, లోకృ
దర్శనే ఇతి ధాతోర్లుప్.

“అహ మద్భావతీర్థి, దుష్టజనకైర్భూ వీడితాం త్వా మహ
ముద్ధరిష్వామి, త్వం మాభిషే” ఇతి కథాన్నివ స బాలకః వ్యమై
గతాం దృష్టి నివర్త్య భూమి మపశ్యత్.

తా! అంతపటకాకాశమునే చూచుచున్న యా బాలుడు తన
చూపును మరల్చి తిప్పి, దీనవత్సలుడు కృపార్థి చిత్తుడు గావున
భూమిని జూచి, ఓ దేవి! యేల భయపడెదవు దుష్టజనులచే వీడింపఁ
బడుచున్న నిన్నుద్ధరించుటకే నేనవలించితిని. భయమును వీడుము.
అని బోధించుచున్నట్లు క్రిందకు జూడనారంభించెను. బాలుని యథో
దృష్టి యిట్లు క్షేపింపబడెను బాలుడు క్రిందకు జూడనారంభించెను.

37. గత్వా ప పితం కైవల్యయా
విస్మిత్య పూజావ్యతిమాం గృహిత్యా,
అపిపత ద్ధూర మపి స్వభావే
దేవేషు మాత్పర్య మితివ దేవః.

వ్యా:- గత్యేతి - దేవః సః దేవయావ స్స బాలకః, కుల
దేవతాయాః పీఠం దేవతామద్విరం, గత్వాయాత్వా, విస్మిత్య వికట
హాసం కృత్వా, పూజాపూరితమాం పూజార్థం పీఠే క్షిప్తాం దేవతా
ప్రతీకాం గృహీత్వా స్వీకృత్య, మాత్సర్యం అనూయా, దేవేషు అపి
దేవతాసు అపి స్వభావః సహజగుణః, ఇతీవ ఇతి కథయన్నివ, దూరం
అపీవతత్ పాతయామాస సుదూరం చిత్తే పేత్సర్థః, పత్తగతా వితి
ధాతోః ణ్యంతాల్లుః, అనేక చక్రముగాదిలక్షణం బాలకస్యా విరాసీ
దితి ద్యోత్యతే.

తా|| ఆ బాలుఁడు దేవపూజా మందిరమునుజొచ్చి యచ్చటఁ
బూజార్థమై పీఠమందుంచఁబడిన దేవతావిగ్రహమునుగాంచి, పెద్దగా
నవ్వుచు, దాని నందుకొని, “ఈ దేవతలందుఁ గూడ మాత్సర్యము
సహజగుణము” అని తెలుపుకొని వానిని దూరముగ విసరెను. తాను
దేవుఁడు. అవియు దేవతారూపములే కావునఁ దాను వానిని జూచి
సహింపలేక యీ వని చేసెనని కవీయాశయము. ఈ వర్ణనముచే నా
బాలకునకు పూజకుట నడచుట మున్నగుచేష్ట లారంభమైనవని చెప్ప
వచ్చును.

38. ముహు ర్మథేచ్ఛం కృతమన్దహసై
రకామతః కల్పిత ముగ్ధ కృత్యైః,
అవ్యక్తవాదై ర్విజతైశ్చం సో
బ్రభ్రాజ దేవం ప్రియివాధ్యయోగి.

వ్యా:- ముహురితి :- సః అర్భకః, ముహుః పునః పునః
యథేష్టం, కృతాః యే మన్దహాసాః దరహసితాని తైః, అకామతః
అసంకల్పతః కల్పితాని కృతాని ముగ్ధాని మన్దరాణి యాని కృత్యాని
కార్యాణి తైః, అవ్యక్తాః అస్పష్టాః యే వాదాః సమ్భాషణ పదనాని
తైః, ఏవం ఇథం, స్వతః శవం, స్వీయం శిశుత్వం, ఆధ్యయోగీ యోగీ

శ్వరః స్వమివ ఆత్మాన మివ అబ్రభాజత్ ప్రకాశయామానః. ఉపమా
లక్ష్మరః బ్రాహ్మదీప్తావితి ధాతోః ణ్యన్తాల్లబ్ధః. తే “బ్రాహ్మభాసభాసః”
త్యాదినా ఉపధా ప్రాప్త్యాభావే ఏతద్భూతమ్.

తా! నిష్ఠాతుడైన యోగీంద్రుడు మాటి మాటికి దశలోఁ
దానే నవ్వుకొనుచు, సంకల్పము లేకున్నను ఏమో మంచివస్తువును
గావించుచు, తనలోఁదానే యస్పష్టముగ గొలుగుకొనుచు జీవించునట్లు
ఈ బాలుడుకూడ ముసిముసినవ్వులు నవ్వుచు చిత్రవిచిత్రములైన
చేష్టలఁజేయుచు, వచ్చీరాని పలుకుల నస్పష్టముగఁ బలుకుచు, దశ
శ్రేణవదళను బ్రకాశింపఁ జేసెను.

39. ఆహ్వయి తాతేన న జీవతేతి

యదా స్ఫురద్ జ్ఞానవిప్లవకణ్ఠః,

తదాఽగమ ద్రాక్షితు రఙ్కదేశం

స్మిత్యాప్రభు ర్భక్త జనానుకూలః.

వ్యాః :- ఆహ్వయితి :- యదా యస్మిన్సమయే, తాతేన
స్వపితా, “తాతస్తు జనకః పితా” ఇత్యమరః. జీవత! చిరజ్ఞీవిత్ !
ఇతి ఇత్థం, ఆహ్వయి ఆహూతః, తదా తదానీ మేవ, స్మిత్యా విహస్య,
స్ఫురత్ వికసత్ యత్ జ్ఞానం తేన విప్లవైః పరావృత్తైః కణ్ఠః గళః
యేన సః, భక్తజనానాం ఆశ్రితానాం. అనుకూలః అనుయాయీ, సః
వ్రభుః బాలకహాసో దేవః, పితుః స్వజనకస్య, అఙ్కదేశ ఉరుభాగం,
ద్యాక్ శీఘ్రం. అగమత్ జగము, గమ్య గతా వితి ధాతోర్లుబ్ధే బ్రుదిత్వా
దశీయావమ్.

యదా స్వపితా చిరజ్ఞీ విన్నితి తం బాలక మాజుహువ తదా
స బాలః స్మయమానః స్వపితౄ రఙ్కసీమాన మారోహతి, అయం పితా
ఇయం మాతా ఇత్యాదికం జ్ఞాన ముచిర్భవతి. తేన ధ్వనిమాత్రేణ
జ్ఞాత్వా, స్వగ్రీవాం పరావృత్త్య, తం పశ్యన్ హసతీతి భావః.

తా! ఓ చిరంజీవీ! యని తన తండ్రి తన్ను బిలువంగనే, నవ్వుచు వచ్చిరాని జ్ఞానముతోఁ దన తండ్రి తన్నే పిలుచుచుండెనని మెడత్రిప్పి పోల్చుకొని, ధ క్తజనానుకూలఁడగు నా బాలదేవుఁడు వేగముగా తన తండ్రి తొడపై కూర్చుండెను.

40. ప్రశస్తయోగాస్వత జాతకస్య
బాలస్య లోకోత్తర లక్షణస్య.
మౌహూర్తికా స్తస్య ముదా యథార్థ
మదీసరం స్తారక నామదేయమ్.

వ్యా:- ప్రశస్తేతి :- ముహూర్తం కాలవిశేషం యే జానన్తి
తే మౌహూర్తికాః, దైవజ్ఞాః, ప్రశస్తాః శ్రేష్ఠాః యే యోగా,
రాజయోగా ఇత్యర్థః. తైరన్వితం యుక్తం జాతకం జాతక చక్రం యస్య
తస్య, లోకోత్తరాణి లక్షణాని చిహ్నాని యస్య, తస్య,
బాలస్య శిశోః, ముదా ప్రీత్యా, యథార్థం స్థావరకం, తారక ఇతి నామ
ధేయం నామ అదీధరన్ ధారయామానుః, ధృష్ణోధారణ పోషణయోః
ఇతి ధాతోః ణ్యంత్రాల్లజ్.

దైవజ్ఞాః తస్య బాలకస్య జాతక కుణ్డల్యాం ప్రశస్తాన్ రాజ
యోగాన్, శరీరే దిష్టాని లక్షణాని చ పరిశీల్య, తస్య తారక ఇతి
యథార్థం నామ చక్షుః. వారయతి సంసారసాగరా త్సర్వానితి తారక
పదస్యార్థః. సంసారిణ స్తారయితే మవతీర్ణస్య అస్య తారక నామ
ధేయం సముచిత మితి మత్వా తథాకాద్వరీతి భావః.

తా! జ్యోతిష్కు-లా బాలకుని జాతక చక్రమును బరిశీలించి,
యందలి రాజయోగములనుగాంచి, యా బాలకుని శరీరావయవము
లందలి లోకోత్తర సాముద్రిక లక్షణములను దిలకించి, యితఁడు లోకము
నుద్ధరించుట కుద్భవించిన మహామహుఁడని నిశ్చయించి, వానికి 'దారకు'
డను సాధికనామమును గావించిరి.

ఇట్లా బలకునకు నామకరణ మహోత్సవము జరిగెను.

41. అవాప్తకామం నతకాత్మ తృప్త

మన్నస్వరూపం విభు మహిమః ధ్య.

మాతా నుతం జానుచరం దివేశం

త మా శిశత్వా యన ముత్సవేన.

వ్యాః:- అవాప్తేతి:- మాతా జన్మ జానుచరం జానుభ్యం
చరన్తం, తం మితం కుమారం, అవాప్తాః సమూహాః కామాః వనో
రథాః యేన తం, సమూర్థ కామ మిత్యర్థః, సూతం సన్తతః అస్మిన్
త్వం, అత్యుదర్శనానన్విత చిత్ర మిత్యర్థః, అన్న మేవ స్య గూఢం యస్య
తం, “అద్వితేత్తి చ భూతాని తస్మాదన్నం తదుచ్ఛత ఇతి శ్రుత్వా
అన్నస్యహ వ మిత్యర్థః. ఈశం ఈశ్వరం విభుం పరమాత్మకం
అప్రిబుధ్య అజ్ఞాత్వా. దివా అహని, శుభేరమయ ఇత్యర్థః. ఉత్పన్నేన
ఉత్పన్నా కృత్వా. పాయసం క్షీరాన్నం, ఆశితో పాయయామా స.
అన్న పాశనోత్సవం చ కారేత్యర్థః, అశ భోజనే ఇతి భాగోఽన్యన్యైశ్చ
తస్య పౌత్యవసానార్థత్వాత్ అజౌకర్తృః సుతస్యకర్మత్వం, తద్వాచ
కాత్ స్వతీయా చ.

విశ్వత్సం పూర్ణకామం అన్నిరూపం వరనాత్మకం త
మజ్జాత్వా తస్య జఃనీ సామాన్యభావ క ఇతి బుద్ధ్యా శుచి లభే సాయ
సేవ అన్న ప్రాశస్త్యోక్త్యం చ శార.

తా॥ ఈ బాలుడు పూర్ణ క ముందు నిత్యశ్చ పుడు అన్న స్వరూ
పుడు నగు పరమార్థయే యని గోపింపవేక, సామాన్య బాలకనిఁ
గాదలంచి. ముగితులతో బ్రాకుచున్న వయసురాగానే యీ తాటికు
నకుఁ దల్లి సుముహూర్తమునఁ బాయసమును దినిపించెను.

42. ఏకం పిబన్మాత్మపయోధరం వ

విమర్దయన్ క్షేమం పాణినాఽవ్యమ్.

నిమింతాః స్ఫులిపారవశ్యా

దదిద్యుత నిర్గుణ మాత్మ తత్త్వమ్.

వ్యా:- ఏకమితి :- సః బాలతారకః, ఏకం మాత్మ_స్వం జననీపయోధరం, పిబన్ ధయన్. కోమలపాణినా మృదుఃశ్రే, అస్యం ద్వితీయం మాత్మకుచం, విమర్దయన్ వీడయన్. సుఖపారవశ్యాత్ సుఖ పరవశత్వేన హేతునా, నిమిలితే అక్షిణీ యేన సః నిమిలితనయన స్సన్, నిర్గుణ గుణరహితం ఆత్మ తత్త్వం స్వయాధార్థ్యం ఆదిద్యుతత్ ద్యోతయామాన. ద్యుత దీప్తావతి ధాతోః ణ్యన్తాల్లజ్.

స బాలతారకః స్తన్యపానమయే ఏకం మాత్మ_స్వం పిబన్ అస్యం స్వకశేమర్దయన్, సుఖపరవశతయా నిమిలిత నేత్రయుగ లస్సన్, నిర్గుణ మానస్వరూపం నిజతత్త్వం నిరూపయామాన. ఆత్మ_స్తన్ధయస్య అన్య స్తన స్పర్శనరూపా సహజచేష్టా వర్ణితా.

తా! ఆ బాలతారకుడు చిల్లిపాలు దాగ్గుచు నొకచేతితో గొండవ స్తనమును దాకుచు, నానందపరవశుడై నిమిలితాక్షుడై తన నిర్గుణానంద తత్త్వమును బయటికిఁ జాటుచున్నట్లుండెను.

43. హితాహితం సోఽవిగణయ్య నిత్యం

సోఽస్థితిం ప్రాప్య మహానుభావః,

అకాశవగ్కల్పితరూప ఉర్వీ

దేవాత్మజోఽభూ ద్భువనైక వన్ద్యః.

వ్యా:- హితాహితమితి :- మహాన్ అనుభావో మహిమా యస్య సః, భువనేషు లోకేషు ఏకవన్ద్యః. ముఖ్యోయా సమగ్గురణ మోగ్యః ఏకే ముఖ్యాన్యకేలూ ఇత్యుతయః సః ఉర్వీ దేవాత్మజః భూమర

పుత్రాః తాతకః, హితంచ అహితంచ హితాహితం ఇష్టానిష్టి వివక్షిషి
ద్ధంచా నధికరణవాచీ త్యేకవచ్ఛానః అవిగణయ్య అనఁఖ్యాయః, నిత్యం
స్వాదా, సాక్షిస్థితిం సాక్షిత్వం, పాపవ్య లభ్యా, ఆకాశవత్ గగన
వివ కల్పితం రూపం యస్య సః నిరాకారోఽపి రూపవా ని వేత్సర్థః.
అథాత్ బహువ, భూసత్తాయామితి ధాతోర్లుజ్.

తా॥ ఆ తాతకుడు లోకైక నమస్కృతుడు, మహానుభావుడు
ఆ దుచేతనే యాతడు మేలు కీడు అని చూడక, వానిని వట్టిచుకొనక
నిత్యము వానినన్నిటిని జూచుచు వానికి లోబడక, సాక్షిభూతుడై
ఆకాశమువలె రూపములేనివాడై నను రూపభారియై మెలగుచుండిను,
ఆకాశమునకు రూపములేదు. దానికి దలమలినత్వాదులు భ్రాంతిఃకల్ప
తములు అట్లే యాత్మకును రూపములేదు. అందుచే “ఆకాశ శరీరం
బ్రహ్మ” అను వచనము హసిద్ధమైనది.

44. ముఖే పదజ్ఞుష్ట మసా నిధాయ
స్వభావ రమ్యామల దీర్ఘదృష్టిః,
విస్మృత్య తీక్ష్ణ తథ మర్దితోఽవ్య
క్రీడిన్మహానస్తపయోధి మగ్నః.

వ్యాః:- ముఖిళిః:- అసా బాలతాతకః, పదస్య పాదస్య,
అజ్ఞుష్ఠం ప్రథమాజ్ఞుళిం. ముఖే వక్త్రే. నిధాయ విశిష్ట, స్వభావేన
వక్రప్రత్యా రమ్యా నున్దరా అమలా నిర్మలా దీర్ఘా విశాలా దృష్టిః
యస్య సః, తీక్ష్ణం తీవ్రం, అస్మృధికా మిశ్నోద్ధిః. త్సుఖం త్సుచ్ఛాధాం
విస్మృత్య, అర్దితోఽపి పీడితోఽపి, మహానస్త ఏవ పయోధిః సాగరః.
అస్మిన్ మగ్నః, నిమగ్నః, అక్రీడిత్ అపలత్, క్రీడ్యవిహారే ఇతి
ధాతోర్లుజ్.

స్వపాదజ్ఞుష్ఠం ముఖే నిధాయ వక్రప్రతి రమ్యయా నిర్మలయా

దృశ్య సర్వం పశ్యన్. క్షుత్ప్రీడితోఽపి తాం బాధా మవిగణయ్య,
బ్రహ్మనస్త మనుభవన్ స తారక అఖేల దితి భావః.

ముఖే స్సాగ్ల్యం నిక్షేపణం బాలస్యభావ ఇతి నిరూపయామాన
మహాకవిః. అత్ర, “కరారవిదేన పదారవిదం ముఖారవిదే వినివేశ
యస్తమ్. పటస్య పత్రస్య పుటే శతూసం బాలం ముకుందం మనసా
స్మరామి” ఇతిశ్లోకః స్మర్యతే.

తా|| ఆ కారకుడు తన కాలిబాటవేలిని నోటియందుంచు
కొని, స్వభావమందరము నిర్మలముగగుతన చూపుతో నన్నింటిని గనుచు
నాకలి బాధను గూడ లెక్కింపఁ బ్రహ్మనందము నందుచు నాడుకొను
చుండెను.

45. తదున్ననం సుందర మస్తహంసం

ప్రపన్న మత్యంత వికలనేత్రమ్,

చారు స్ఫుటామృత సదృశ వక్త్రం

సదాన్య బోధాయ సగోత్రదృగ్భిః

వ్యా:- తదున్ననమితి:- ఉన్నతానాసికా యస్మిన్తత్ ఉన్న
సం ఉన్నతనాసికం, బహువ్రీహా “ఉపసర్గాచ్చ” ఇతి నాసికాస్త
బహువ్రీహః అచ్ నమానాస్తః తత్పం నియోగేన నాసికాశబ్దస్య
ససాదేశశ్చ. సుందరః మనోహరః. మస్తః దరః, హాసః యస్మిన్ తత్,
తత్ ప్రసిద్ధం చారు సుందరం, స్ఫుటా వికసితం, యత్ అమృతం
పద్మం, తేన సదృశం తుల్యం, వక్త్రం ముఖం, స గోత్రదృగ్భిః బాధవ
దృష్టిభిః. సదా నిత్యం, అన్యబోధాయ అన్యభూయతే. సగోత్రబాధవ
జ్ఞాతి బంధు స్వస్వజనా స్పృహః ఇత్యమః, అనుపూర్వక భూధాతోః
యజ్ఞాత్కర్తృణి లుక్. అను పూర్వకో భూధాతు స్సకర్మకః.

ఉన్నతి నాసికం వికలనయనం నదరహంసం సద్యోవికసితామ్భారు
హసమాం తస్య తారకస్య ముఖం దృష్ట్యా బాధవా నిత్యం ముముదుః.

తా॥ ఆ తారకుని ముఖము మిక్కిలి అందమైన అవ్వడే వికసించిన తామరపూవువలె నున్నది. ముక్కు ఎత్తుగ సోగగా నుండెను. కన్నులు వెడల్పుగ నుండెను. చిఱునవ్వుతో కలకలనాడు నా తారకుని ముఖమును జూచుచు బంధుజనులు సీత్యకో నంది చుచుండిరి

46. త్రాతార మేవార్దయతి పృథ్విశ్చ
కృతవశారం న విచార్య మూఢః,
సస్తప్త మాత్రజ్ఞాత మాచుకేనాఽ
బోబుధ్య భిక్షం శిశునేతి లోకః.

వ్యా :- త్రాతారమేవ స్వరక్షకమేవ, అర్దయతి పీడయతి, ఇతి ఏవం, సస్తప్తం దస్తపీడితం యత్ మాయః స్వజన్మాన్తః అశ్చింతం పూజ్యం చూచకం స్తనాగ్గం యేన తే, శిశునా బాలకేన, లోకః జనసమూహః అభిక్షం అత్సస్తం, అబోబుధి బోధితో బభూవ. బుధ అవగమనే ఇతి ధాతోర్య జనాల్లుజ్.

అసౌ బాలకః శ్వశ్వ స్తస్యదాయిత్యః స్వజన్మాన్తః స్తనాగ్గి మేవ దస్తై స్సస్తప్త్య, లోకః ఏవమేవ కృతోపకారం త్రాతారమేవ పీడయతీతి భావం బోధయతి.

తా॥ మూర్ఖలోకము తమ మూఢబుద్ధిచే దమకుపకార మాచరించినవారికే, తన్నుఁ గాపాడినవారికే యపకార మాచరించుచుండును అను భావమును లోకమునకు బోధించుచున్నట్లు, ఆ తారకుడు తల్లి పాలుద్రావుచున్న సమయమున సవ్వడవుడు ఆమె స్తనాగ్గిమునే కఱచుచుండెను. బాలకుల స్వభావము నీకవి చమత్కారముగ వర్ణించెను

47. యోవేదశివ్యాసయతి వృషువ్రతం
జానాతి యో యం న హి నేతిలోకః,

**అమ్మపదం శత్యం ఏష వత్తుం
మాతేతి మగ్నప్రమదార్థవేదభూత**

వ్యా:- య ఇతి:- యః, వేదాః శ్రుతయః ఏష నిశ్వాసాః
నిశ్వాసమరుతిః తైర్మునిః యుక్తః వేదప్రకాశభూమిర్నిత్యః “యస్య
నిశ్వాసితం వేదాః” ఇతి శ్రుతిః ప్రమాణమ్. యః సమస్తా సర్వం
జానాతి, సర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః. యం, లోకః జనః సహివేత్తి సజానాతి,
ఏషః ఏతాదృశః, అసౌ బాలకః అమ్మ ఇతి పదం మాతా ఇతి శబ్దం,
వత్తుం కథితుం శత్యతే శక్నోతి, ఇతి, మాతా తస్య జననీ, ప్రమదార్థవే
ఆనందసాగరే మగ్నా నిమగ్నా, అభూత్ ఆసీత్.

తా॥ ఎవ్వని నిట్టూర్పులే వేదములయ్యెనో, యెవ్వడీ సర్వ
ప్రపంచము నెఱుంగునో, యెవ్వని నీలోకము మాలిమెఱుంగదో యా
దేవదేవుడే తారకుడై తనకుజన్మించి, యమ్మా! యని పిలుచుటకు
బ్రయత్నింపగ నే, వానితల్లి తన కుమారునకు మాటలువచ్చుచున్న
వనియు, దన్నమ్మాయని పిలిచెననియు, బొంగి యానంద సముద్ర)
ములో మునిగిపోయెను.

48. అమ్మనృశక్తో నహి వాక్రప్రజ్ఞో
పునః పునః పశ్చజనేన భావ్యః,
అమౌ త్యుచిత్యా మహిమాన మన్య
జనాంస్తదా ఏషద దర్శకోఽసౌ.

వ్యా:- అమౌతి:- వాక్రప్రజ్ఞో సారస్వతే. పశ్చజనేన మను
ష్యేణ, “స్యః పుమాంశః పశ్చజనాః పురుషాః పురుషానరః” ఇత్యమ
రః, పునః పునః భూయో భూయః, భావ్యః వాచ్యః, అమ్మనృశక్తి
అమ్మనృబాదన్య ఇతర శక్తిః, సహి నాస్తిఖలు, ఇతి ఇత్యం, బోధయన్,
అమ్మ ఇతి ఉచిత్యా అమౌ త్యుచిత్యా, అన్య అమ్మనృబాదన్య, మహి
మానం ప్రభావం, తదా శైశవే, అసౌ అర్భకః ఆయం బాలతారకః,

జనాన్ మనుజాన్, అవీవదత్ బోధయామాన, వదవ్యక్తాయాం వాచీతి
ధాతోర్జ్యనైల్లజ్.

స్వర్వైర్వానవైః ప్రథమతః సర్వా స్వవ్యవస్థాసు ముహూర్త్యహుః
అమ్బాశబ్ద ఏవ ముఖాన్నిస్సరతి, నాన్య శబ్దః, ఇతి తస్య శబ్దస్య
మహిమానం బోధయన్నివ స తారకః అమ్బేత్య వాచీత్.

తా॥ ముందుగ మానవులన్ని యవస్థలందును “అమ్బా”
యనియే పలుకుదురు. మాటలు వచ్చుటకు ముందమ్మాయనువదమే
నోటినుండి వచ్చును, కావున శబ్దకాలములో నావదమే ముఖ్యమయిం
దని దాని మహిమ సందరకును డెలుపునట్లా బాలతారకుడు తల్లిని
అమ్మాయని పిలువ నారంభించెను. అనగాఁ దారకునకు మాటలు
వచ్చుచుండెను. అని భావము.

49. వక్త్రాలకలంకృత ఫాలభాగం

బస్థాన్విదిత్వా కృతమస్తహసమ్,
యనస్త ముత్థాతు మముం విలోక్య
మోదార్దవే సా జననీ న్యమాక్షిక,

వ్యాః :- వక్త్రేః కుటిరైః అలకైః చూర్ణపస్తలైః
అలంకృతః భూషితః ఫాలభాగః ఫాలదేశః యస్య తం, బస్థాన్ బస్థజ
నాన్ విదిత్వా విజ్ఞాయ, కృతః మస్తహసః దరహసితం యేన తం, ఉత్థా
తుం ఉత్థానాయ, యనస్తం యతమానం, అముం బాలకం తారకం,
విలోక్య వీక్ష్య, సా జననీ మాతా, మోదార్దవే ఆనస్తసాగరే, న్యమా
క్షిత్ న్యమజ్జత్. నిపూర్వక మస్తే ధాతోర్జ్యనైల్లజ్.

కుటిల కుస్తలాలంకృత ఫాలభాగం అగస్తాస్పృహ నలిజ్ఞాయ
హసస్తం ఉత్థానాయ కృతయత్నం తం తారకం వీక్ష్య తస్య జననీ
పరమానస్త మవాప.

తా|| ఆ తాంతుని నుదురు వంశరముంగురులతో వందముగా నుండెను. అతడు బంధువులురాగానే వారిని బోల్చుకొని చిన్నగా నప్పుచుండెను. మాటిమాటికి నిలబడుటకు యత్నించుచుండెను. ఇట్టి పుత్తునిగాంచి యాతని లిల్లి మిక్కిలి యానందించుచుండెను.

50. ప్రత్యగ్రసాన్ద్యానత కైశికేన
తమో రజస్సోష్ణతలేన సత్త్వం,
స్మితేన బాలోఽనిశ్చర్దుణ్డోఽవ్య
థా న్లీలయా లోకవిదమ్పనాయ.

వ్యా:- ప్రత్యగ్రేతి:- బాలః శిశుః తారకః, అనిశం సత్త్వం, నిర్దుణ్డోఽపి సత్వాదిగుణరహితోఽపి, లీలయా విలాసేన, లోకవిదమ్పనాయ లోక వశ్చిన్నార్థం ప్రత్యగ్గ్రం నూతనం సాన్ద్యం స్నిగ్ధం ఆనతిం నయ్యం వక్రమిత్యర్థః. యత్ కైశికం కేశవక్షుః తేన, తమో తమో గుణం, స్వస్య ఓష్ణతలేన దస్తచ్ఛదేన, రజః రజోగుణం స్మితేన హసి తేన, సత్త్వం సత్వగుణంచ, అథాల్ దధార. దుధాఞ్ ధారణపోషణ యోరితి ధాతోర్దుష్.

నిర్దుణ్డోఽపి స తారకః నీలకేశ భారేణతమః, శోణాధరేణరజః ధవళస్మితేన సత్త్వంచ దధార. అనేనాస్య బాలకస్య కేశవాళః తమ ఇవ నీలవర్ణః, అధః రజ ఇవ రక్తవర్ణః, హః సత్త్వమివ ధవళవర్ణ అధూదితి భావః.

తా|| ఆబాలుడైన తాంతుడు లోకవిదంబసమునకై గుణవిహీ నుడయినను, కేశముచే దమోగుణమును, పెదవులచే రజోగుణమును చిఱువపుచే సత్త్వగుణమును ధరించెను. అనగా నాతని జాట్లు వంశరలు తిరిగి దట్టముగ నున్నగ నల్లగనుండెను. పెదవులు ఎఱ్ఱగాను నపు, తెల్లగాను నుండెనని భావము.

51. స్వాత్వావనిమ్మ స్వకల క్షురణం
 బాలయో బుభుక్ష పరతన్త్ర జీవః.
 అసోమవిష్టే త్వరని న్యమాతు
 రసా వతన్యోఽపి వయాఽని వీత్వా.

వ్యా:- స్వాదితి :- చర స్తీతి చరాః జగద్రమాః పాణినః, తేమాం
 సకలః సర్వః, స్వప్రాణి సమూహ ఇత్యర్థః. పాణియః బహుళః, బుభు
 క్షాయాః అశనాయాః పరతన్త్రః అధీనః జీవః జీవనం యస్యసః,
 స్వావనిమ్మః ప్రాణీనః. స్వాత్ ఇవేత్, “అధీనో నిమ్న ఆయ తి”
 ఇత్యమరః, ఇతి ఇత్తం బోధయన్నివ అసా బాలః, అతన్యోఽపి :- ద్వా
 విరహితోఽపి, “తన్యో నిదాగ్విబాలయో” రిత్యమరః. తన్యో తన్దాగ్
 సమార్థకే ఇతి తేమః. పయానిక్షీం స్వస్య మిత్యర్థః. వీత్వా :- వీయా,
 స్వమాతుః స్వజనన్యాః, ఉరసి వక్షసి, అసోమవిష్ట అశేత. స్వ
 ధాతోర్వజనాల్లుజ్.

సర్వేపి జగద్రమాః పాణినః క్షుత్పరతన్త్రా నిదాగ్ధీనాశ్చ ఇవేయు
 రితి సత్త్వం బోధయన్నివ అసా బాలః మాతు స్వస్యం వీత్వా తస్యా
 ఏవోరసి సుమ్యావేతి భావః

తా ఆ బాలుడు తల్లి పాలు కడుచూచి దాగి యామె రొమ్మ
 ముపై నే నిద్రించుచు లోకములోఁ దటమగ సర్వప్రాణిజాతము లకలి
 దప్పికలకు లోనగును సుమా! అను సత్త్వమును బోధించుచున్న
 టుండెను.

52. ఆయాపా పుత్రేతి యదా న్యపితౄ
 హూత వ్రదాఽసా కరతాం కర్తౄ.
 అజగమిష్టాస్థిర మాపురక్ష్య
 ద్వయన్ని తాన్యః ఏతు రజ్జదేశమే,

వ్యా:- ఆయాపీఠి:- కరాభ్యాం కరతలాభ్యాం తాలస్య
 కాలక్రియామానస్య శబ్దస్య కర్తా తేన, “తాలః కాలక్రియామాన”
 మిత్యమరః. స్వపితౄ స్వజనకేన, యదా యస్మిన్కాలే. పుత్ర!
 కుమార! ఆయాపీ ఆగచ్ఛ, ఇతి ఇత్థం. ఆహూతః ఆకారితః తదా
 తదాసీం, అసౌ తారకః స్మితాస్యః హాసాలబ్జుత ముఖమండలస్సన్,
 అస్థిరే చలితే నూపురే మజ్జీరే యస్మిన్ తత్ అజ్ఞీద్వయం పాదయు
 గలం యస్యసః, పితూః జనకస్య, అబ్జదేశం ఊహదేశం అబజ్జమిష్ట
 అగాత్ - అరురోహేత్కర్థః. గమ్ గతా విధి ధాతోర్యజన్తాల్లబ్ధః.

హే పుత్ర! ఇత ఆయాపీఠి కరతలద్వయేన శబ్దా కుర్వన్
 స్వపితౄ యదా త మా హూతవాన్ తదా స తారకః స్థయమానః
 శిశ్నేత నూపురద్వయస్సన్ స్వపితౄ రబ్జ మారురోహేతి భావః.

తా! ఓ కుమారా! ఇటు రమ్మని, తన తండ్రి, చేతులతో
 చిటికలు వ్రేయుచుఁ జప్పట్లు చరచుచు. దన్నుఁ బిలువఁగ నే యాతార
 కుడు నవ్వుచుఁ గాలి గజ్జెలు చప్పుచుచేయుచుండ నేగి తన తండ్రి
 తొడపైఁ గూర్చుండెను.

53. ఇత స్తత స్సుందరలోఽదృష్టి
 రవ్యక్త మగ్ధామృత కణ్ఠాదః,
 జమ్బూనం లగ్న మనోహరాణ్ఠో
 ద్విహాయనో బాల్యమదాదధిష్ఠి.

వ్యా:- ఇత స్తత ఇతి:- ఇత స్తతః పరితః, సుందరా మనోహరా
 తోలా చవలా దృష్టిః యస్య సః. అవ్యక్తః అస్పష్టః ముగ్ధః సుందరః
 అమృతమివ మధురః కణ్ఠనాదః కణ్ఠస్వరః యస్యసః, జమ్బూనేన పశ్చేన
 “జమ్బూనః పశ్చి-ఽస్త్రీ శాదకర్దమా” ఇత్యమరః. సంలగ్నం సం
 లిప్తం మనోహరః సుందరం అబ్జా యస్యసః, ద్విహాయనః పత్రరద్వయ

పరివీలవయ్యా, స తారకః, బాల్యం బాల్యం చాపల్య మిత్యర్థః. అదా
దధిష్ఠ అధితమే. దద్ ధాతోర్యజనాల్లజ్.

తా! ఇటు నటు సందముగఁ జూచుచు, నవ్యక్త మధురముగఁ
జూచుచు, ధూళిధూసరిత సుందర గాత్రుడై రెండువత్సరములీడుగల యా
బాలుఁడు చిలిపిచేష్టల వాఁడాయెను.

54. భూత్వా యథేచ్ఛం పృశ్యతే రథినో
నానావిధా విహిక మూఢచేష్టాః,
స నైత్య దివ్యస్థితి మాత్మన స్సౌఽ
హసి ద్విలాసాయ నదాచలోఽపి.

వ్యా :- భూత్వేతి :- సః తారకః సదా నిత్యం, అచలోఽపి
చలనాది లక్షణవిహితోఽపి యథేచ్ఛం స్వేచ్ఛయా, ప్రకృతేః మూల
పృశ్యతి రూపమాయాశక్తేః, అధీనోభూత్వా విశవరీసన్, నానా
విధాః బహు ప్రకారాః విహికాః ఇహలోక సమ్బంధినీః మూఢాః,
ముగ్ధాః చేష్టాః క్రియాః, స నైత్య విసౌర్య, ఆరభ్యేత్కర్మః. ఆత్మనః స్వస్య;
దివ్యస్థితిం దేవతానుభావం, అహసీత్ తత్యాజ ఓహాత్ త్యాగే క్రితి
ధాతోర్లజ్.

తా! ఆ తారకుఁడు చలనాది లక్షణములులేని యాత్మరూపుఁ
డయినను పృశ్యతికి లొంగినవాడై బహువిధములు నైహికములునగు
మూఢచేష్టలను గావించుచుఁ దన దివ్యత్వమును మఱచితిరుగుచుండెను.

55. కుమారక స్సమ్యక్ చివత్స్వరూపం
ద్వౌక్ ప్రగల్భోఽతి తిరాయదవ్య
ఏదా ఏద్రదాయ దసౌ నగర్వా
నశశ్యమ త్స్వీయకులం మహిమ్నా

వ్యా :- కుమారక ఇతి :- కుమారకః బాలతారకః స్వరూపం
స్వాకారం, సమ్యచిచత్ సమ్యక్ పుష్ట మకరోత్. వర్ధయామాసే

త్యక్తః, అన్య కుమారస్య, దృశౌ నేత్యద్యయం. పృగల్భః ప్రాగల్భ్యం
 అతి తిరాయత్ ఫలయామాన. అసౌ కుమారః సగర్భ్యాన్ సోదరాన్,
 సదా సర్వదా, అససధాయత్ అను సృత్యాగచ్ఛత్. మహిమ్నా
 స్వప్రభావేన స్వీయకులం, అశిశ్రియత్ శోభాయుత్త మకాన్వీత్.
 సమీచి - ఇత్యస్మాల్లుజ్ అచిచిత్. తిరాయి - ఇత్యస్మాల్లుజ్ అతితి
 రాయత్. సధాయి - ఇత్యస్మాల్లుజ్ అససధాయత్. శాయ -
 ఇత్యస్మాల్లుజ్ అశిశ్రియత్.

తా॥ ఆ తారకుడు తనరూపమును జక్కగ వృద్ధినందునట్లు
 గావించెను వాని నేత్యములు పొగల్భ్యమును ప్రాథతను జూపు
 చుండెను. అతడు తన సోదరుల ననుసరించి తిరుగుచుండెను. అతడు
 తన మహిమచే తన కులచుంతయు శ్రీమంతమగునట్లు గావించెను.

56. నఖాగ్రవజ్జి రలకేన్ద్రసిలి

రోష్ఠ ప్రవాతేన సదస్త తారైః,

వత్సజ్చకాఖానననేత్ర పద్మా

ల్యే వాచకానీ న్మతి పుష్పరాః.

వ్యా:- నఖాగ్రేతి:- సః కుమారః. నఖాగ్రాణి ఏవ వజ్రాణి
 తైః, అలకాః కుస్తలా ఏవ ఇన్ద్రసిలః ఇన్ద్రసిల మణయః తైః, ఓష్ఠః
 రదనచ్ఛద ఏవ పృథ్వీ తేన, దస్తా ఏవ తారాః. మాత్రికాని తైః,
 పద్ పాదాః, వత్సజ్చకాఖానరా, ఆననం ముఖం, నేత్రనయనే, ఏవ
 పద్మాని, తేషాం ఆల్యా పక్ష్యా, మణిపుష్పరాశిరివ మణీనాం రత్నా
 నాం పుష్పాణాం కుసుమానాం చరాశిరివ సమూహ ఇవ, అచకాన్వీత్
 అకాజత్. చకా స్పృహీప్రావీతి ధాతోర్లుజ్. ఉపమాలక్ష్కారిః.

ఆ కుమారుని గోళ్య కొనలు వజ్ర మణులవలె దెల్లగ నుండెను,
 ముంకురు లింద్రసిలమణులవలె నల్లగ నుండెను. పెదవులు పవడముల
 వలె నెఱ్ఱగ నుండెను. దంతములు ముత్యములవలె దెల్లగ నుండెను.

మఱియు, పాదములు అరచేతులు కన్నులు ముఖము తామరపువ్వుల
పంక్తివలె నుండెను. అందుచే నాతాంకుడు రత్నములు, పుష్పములు
కలిపి పోతిపోసిసట్లుండెను. ఈ యావమ్య మెరియో మనోహరము.

37. ఉరూదకుమ్మం నహసా దృఢస్తం
నైవేద్య మన్నం ఝటితి గ్రవేస్తమ్.
త మర్చితం నిగ్రహ ముత్కివస్త
మక్షింస్త మాతా తనయం నమిక్ష్య.

వ్యా :- ఉర్వితి :- ఉరు బృహత్ యత్ ఉరకుమ్మం జలభాణ్డం
ఉదకశబ్దస్య ఉదాదేశః, సహసా శీఘ్రం దృఢస్తం దారయస్తం,
నైవేద్యం నివేదితం దేవతాభ్య అర్చిత అన్నం పాయసాదికం, ఝటితి
శీఘ్రం, గ్రహస్తం అదస్తం, అర్చితం పూజితం విగ్రహం దేవతావ్రతి
మాం, ఉత్కివస్తం ఉర్ధ్వం విక్షివస్తం, తం తనయం కుమారం,
సమీక్ష్య దృష్ట్వా, మాతా తస్య జననీ అక్షంస్త కమతేస్య క్షమూష్
సహనే ఇతి ధాతోర్లుప్.

స కుమారిః బాల్యవేష బృహస్తం జలపూర్ణం కలశం ఉద్దధార.
దేవతా నివేదిత మన్నం ఝటితి అగ్రగత్. పూజితాం దేవతా వ్రతి
మాం ఉర్ధ్వం చిక్షేవ. బాల్యచావలేన కృతాన్యేషం విధాని కుమార
చేష్టితాని పశ్యస్త్రపి మాతా నా కువ్యత్. కిన్తు సహతేస్య.

తా॥ ఆ తారకుడు బాల్యముండే పెద్ద పెద్ద నీటికడవలను బగుల
గొట్టుచుండెను. నైవేద్యపస్తువులను మ్రొగుచుండెను. పూజింపబడిన
దేవతా విగ్రహములను మీదకు పోలుచుండెను. ఇన్ని పాడుపనులను
జేయుచున్నను, వాని తల్లి వానిని జూచి, కోపింపక క్షమించుచుండెను.

58. అమమ్రద త్వీయమన మ్మహా ద
 ప్య పప్రథ త్సత్త్వగుణం పయోదః,
 అచక్రశ నైజ తమ స్స శూన్యా
 ద దద్రథ ధైర్య మదప్యకణ్ఠాత్.

వ్యా :- అమమ్రదదితి :- సః తారకః స్వీయం మనః స్వకీయం
 స్వా స్తం సు హృదపి పుష్పాదపి. అమమ్రదత్ మృదుత్వ మనైషీత్.
 స త్వగుణం గామీభ్యం, పయోధే రపి సముద్రాదపి, అవప్రథత్
 విస్తార మనైషీత్. నై జం స్వీయం, తమః తమోగుణం, అజ్ఞానమిత్వ
 ధః, శూన్యాదపి అకాశాదపి, అచక్రశత్ క్రశిమానం కృశత్వం
 అనయత్, ధైర్యం ధీతాం, అగపకాణ్ఠాదపి పర్వత శ్రేష్ఠాదపి
 కులగిరీరపీత్యర్థః. అదద్రథత్ దృఢి హనం దృఢత్వం అనయత్.
 “పాతిపదికాధాత్వకే బహుళ మిష్టవచ్చ” ఇతిగణనూత్యేణ మృద్వాది
 శబ్దేభ్యః టిచ్, అమమ్రదిత్యాదీని ణ్యంతానాం మృసి - పృథి, కృశి,
 దృఢి, ధాతునాం లుజ్ రూపాణి.

తస్య తారకస్య మనః పుష్పాదపి మృదుత్వమయాసీత్. గామీభ్య
 ర్యం సముద్రాదపి పృథుతర మభూత్. అజ్ఞానం శూన్యాదపి శూన్య
 మాసీత్, ధైర్యం కులపర్వతాదపి దార్ఢ్యమవాప, స తారః మనో
 మార్దవే కుసుమం, గామీభ్యో బలధిం, అజ్ఞానే గగనం, ధైర్యే కుల
 గిరిం చాతిచక్రామ.

తా। ఆ తారకుడు హృదయమార్దవముతోఁ బువ్వును, మనో
 గాంభీర్యముతో సముద్రమును అజ్ఞానముతో నాకాశమును, ధైర్య
 ముతోఁ గులపర్వతమును మించెను.

—: మాలిని వృత్తమ్ :—

59. నవరవిరుచివేది నర్వభూతానువాది

లలితపరశువారి సాధ్వలజ్జ్వలధారి.

పరవశమఖ యోగ శ్చిత్రవజ్జ్వల భోగ:

కవి రివ న కుమార: ప్రస్తుతౌఽభూ దుదార:.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ మదజ్ఞానాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవి
విర చితే తారకాభ్యే మహాకావ్యే

ప్రథమ స్కంధః.

వ్యా - నవరసేతి :- ఉదార: మహాన్, "ఉదారో దాత్మ
మహతో" రిత్యమర: , స కుమార: తారక: , కవిరివ కవీశ్వర ఇవ నవా
నాం నూతనానాం రసానాం కట్నాం లవణమధురా దీనాం, రుచి:
స్వాదుతా, తస్యా: వేదితా వేత్తా. కవిపక్షే, నవనాం నవసంఖ్యానాం
రసానాం వీరశృంగార కరుణాదీనాం రుచి: ఆసక్తి: తస్యా: వేదీ జ్ఞాతా
సర్వాణి భూతాని ప్యాణిని. తావ్యనుసృత్య పదయ్యచ్చరతీతి నర్వ
భూతానువాదీ నర్వభూతానుకరణసమర్థ ఇత్యర్థ: . కవిపక్షే, నర్వభూతా
నాం అనువాదే వర్ణనే సమర్థ: , లలితాభ్యాం సుందరాభ్యాంపాదాభ్యాం
చరణాభ్యాం చరతీతి లలితచరణ చారి, కవిపక్షే. లలితై: మనోహరై:
చరణై: పద్యపాదై: చరతి రచయతీతి, లలితపదపద్య నిర్మాణచతుర
ఇత్యర్థ: . సాధూన్ ఉచితాన్ అలజ్కారాన్ ఆధరణవిశేషాన్ ధరతీతి
ధారి, బాల్యోచితాధరణాలంకృత ఇత్యర్థ: . కవిపక్షే, ఉపమాత్రే
క్షౌది మధురాలంకార విన్యాస సిపుణ ఇత్యర్థ: . పరవశ: అన్యాధీన:
సుఖయోగ స్సుఖసగ్ల: యస్యస: , పరాధీన స్వసుఖ ఇత్యర్థ: . కవిపక్షే,
పరవశం యస్సుఖం తేన యుక్త: పారవశ్యోత్పాదక రసానస్తదాయీ
త్యర్థ: , చిత్రా సుజ్కల్పా: మనోరథా: తేమాం భోగ: అనుభవ: యస్య

సః, సజ్జల్పాను గుణభోగ వానిత్యర్థః. కవిపక్షే, చిత్ర విచిత్ర కల్పనా విస్తృతి వానిత్యర్థః. ప్రస్తుతః పృణుతః అభూత్ ఆసీత్.

శ్లేషగర్భితోపమాలక్ష్కరః

మాలినీ వృత్తలక్షణమ్.

“ననమయ యయు కేయం మాలినీ భోగిలోక్తేః”

ననమయయాః గణాః. అష్టను సప్తను యతిః.

తా! కవీంద్రుడు వీరశృంగారాది రసములను గుర్తించుచు, సర్వ వస్తువులను వర్ణించుచు, జక్కని వృత్తములను నిర్మించుచు, నుపమా ద్వలంకారముల నుపయోగించుచు, నితరులు రసాస్వాదముగావించు రీతుల చిత్రవిచిత్ర కల్పనలతో, గావ్యమును రచించును. అట్లే యీ తారకుడును కొంగ్రొత్త రుచుల నెఱుఁగుచుండెను. తనకుఁగనఁబడిన వాగ్జెల్లు పలుకుచుండిరో యట్లే పలుకుచుండెను. బాల్యమునకుఁ దగిన మురుగులు గజ్జెలు మున్నగు నాభరణములతో నొప్పుచుండెను. చిత్ర విచిత్రములై కోరికలుగలిగి వాని ననుభవించుచుండెను. కావున నాబాలతారకుడు బాలకవివలె నుండెను.

ఇతి బ్యాఖ్యానావధి బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం భావార్థ దీపికా ఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం ప్రథమ స్కంధః.

తారకేద్వితీయః సర్గః.

అజధికారః

—: మాలినీ :—

1. తదుపనయన శర్మాపథా కరోత్తస్య తాతః
నకలనిగమ ధర్మస్థాపనాయాన వద్యమా,
పరవశ మురుకప్తం దేవ ఆయు ర్మరాణాం
న పృథుక ఇతి భిక్షాపాత్ర మికోఽవ్యధత్త.

వ్యా:- తదుపనయనేతి:- అథ బాల్యానస్తరం, తస్య తారకస్య, తాతః పితా, “తాతస్తు జనకః పితా” ఇత్యమరః. తత్ ప్రసిద్ధం, అనవద్యం పూజ్యం ఉపనయనకర్మ ఉపనయన సంస్కారం, నకలనిగమేషు సర్వవేదేషు యే ధర్మాః తేషాం స్థాపనాయ, అనుష్ఠానాయ, వేదవిహిత సకలకర్మా చరణార్థ మిత్కర్త, అకరోత్ చకార. దుశ్కృత్ కరణే ఇతి ధాతోర్లజ్. దేవ ! హే పరమేశ్వర ! నరాణాం మానవానాం, ఆయుః జీవితం, పరవశం పరాధీనం, ఉరూణి బృహన్చి కష్టాని దుఃఖాని యస్మిన్స్తత్ ఉరుకప్తం కష్టభూయిష్ట మిత్కర్త, ఇతి ఇత్థం జ్ఞాపయన్నివ, సః పృథుకః బాలకః, “పృథుక శ్శాబక శ్శిశుః” ఇత్యమరః, ఈశోఽపి దేవోఽపి నన్, భిక్షాపాత్ర అధత్త దధార. దుధాత్ ధారిణి పోషణయో రితి ధాతోర్లజ్. నిదర్శనాలక్ష్కార భేదః.

బాల్యానస్తరం మహేశ్వర వర్జితః స్వకుమారస్య తారకస్య నకలవేద కర్మానుష్ఠా నార్థం ఉపనయ సంస్కారం చకార. సోఽపి తారకః దేవోఽపి మానవ జీవితం దుఃఖభూయిష్టమితి సర్వేషాం బోధయన్నివ భిక్షాపాత్ర మగ్రహీత్.

మాలినీ వృత్తమ్. లక్షణస్తూతమ్. సర్గేఽస్మిన్ సర్వాణ్యపి మాలినీ వృత్తాన్త్యేవ, అన్తేఽనుష్టు బువనిబధ్ధా.

తా|| బాల్యము చాటుగానే యా తారకునకు దనతల్లిదండ్రులను
మహిళ్యుడు, నకలనేద విహితకర్మముల నాచరించుటకై యువనయన
సంస్కారమును గావించెను, దేవుడయ్యు నా తారకుడు, మానవ
జీవితమంతయు గవ్వ భూయిష్ఠమని బోధించునట్లు భిక్షాప్రాత్రమును
ధరించెను.

2. కరయుగం ఉదగ్రం పర్ణదణ్డం వలగ్నై
స్ఫురదభినవ మౌజ్జే బన్ధవం బ్రహ్మసూత్రమ్,
హృది శిరసి శిఖానాం వచ్చాకం దర్శనీయం
వటు రభరత కట్టాం పీతకాపీన మేషః.

వ్యా:- కర యుగలగ్నితి - ఏష వటుః అసౌ బ్రహ్మచారీ తార
కః, కరయుగలే హస్తవ్యయే ఉదగ్రం ఉన్నతం పర్ణదణ్డం పాలాశ
దణ్డం "పలాలః కింతుకః పర్ణో వాతపోథ" ఇత్వయరః. వలగ్నే మధ్యే
"మధ్యమం చావలగ్నంచ మధ్యః" ఇత్వయరః. "వప్తి భాగురి రల్లోప
మవాప్సోరువ సర్గయోరితి భాగురియతేన అకాలలోపే వలగ్న ఇతి
యావత్. స్ఫురత్ పృథాకమానం అభినవం నూతనం యత్ మాజ్ఞ్యః
తృణవిశేషస్య బన్ధనం, మౌజ్జేరజ్జబన్ధ మిన్సర్థః, హృది వక్షసి, బ్రహ్మ
సూత్రం యజ్ఞేవ పీతం, శిరసి మూర్ధని, దర్శనీయం రమణీయం శిఖా
నాం వచ్చాకం వచ్చాశిఖాః. కట్టాం జఘనే పీతం హరిద్రాజ్ఞీతం కాపీ
నం చీరఖణ్డం, గుహ్యచ్ఛాదక వస్త్రఖణ్డ మిత్సర్థః, అభరత బభార,
భృగ్భరణే ఇతి ధాతోంజ్ఞే.

కరతలద్వయేన పాలాశదణ్డం మధ్యదేశే మాజ్ఞేబన్ధం వక్షసి
బ్రహ్మసూత్రం శిరసి శిఖావచ్చాకం కట్టాం పీతకాపీనంచ ధృత్వా న
వటు స్తరకః రరాజేతి భావః.

తా|| అ తారకుడు పనీతుడై చేర మోక్షగుండంబునుధరించి,
ముంజగడ్డితో జేసిన త్రాటిని మొలకు జుట్టి వక్షమున బంధించుచు

చుండ వంచఖిణి. తలపైఁ బ్రకాశింప వసువువచ్చని గోచిని గట్టుకొని
మిక్కిలి చక్కగ నుండెను. బ్రాహ్మణా బ్రహ్మచారి స్వయావమిందు
వర్ణింపఁబడెను.

3. నిజగురు వదభక్తం సర్వవిద్యానురక్తం
సకల సుజన మిత్రం మజ్జులశ్వేతగాత్రమ్,
అతులిత కులదీపం వీక్య విద్యత్కలాపం
ముద మవహ దమన్తం వ్రత్యహం బన్ధుబృన్ధమ్.

వ్యా :- నిశేతి :- నిజగురోః స్వీయాచార్యస్య, పదయోః పాద
యోః, భక్తం భక్తియుక్తం. గురుభక్త మిత్యర్థః. సర్వాసు సకలాసు
విద్యాసు, అనురక్తం ఆసక్తం, సకలవిద్యా సంగ్రహాభిలాషిణ మిత్యర్థః.
సకలానాం సర్వేషాం సుజనానాం రజ్జనానాం మిత్రం వయస్యం. సజ్జన
మిత్ర మిత్యర్థః. మజ్జులం మనోహరం శ్వేతం ధవళం గాత్రం శరీరం
యస్య తం, సున్దరధవళదేహ మిత్యర్థః. అతులితః అనువమః కులస్యదీపః
తం, స్వకుల ప్రకాశక మిత్యర్థః. విదుషాం నూరీణాం కలాపం భూషణం
విద్యదాభరణ మిత్యర్థః. తా తారకం, వీక్య ఆలోక్య, బన్ధు బృన్ధం
బన్ధుసమూహాః, అహన్యహని ప్రేరిదినం, అమన్తం ఆధికం యథాతథా
ముదం ప్రీతిం అవహతీ ఉవాహ, వహ ధారణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా. ఆ తారకుడు భక్తితో గురుపాదపద్మముల నారాధించు
చుండెను. విద్యల నన్నింటిని నేర్వవలెనని కుతూహలపడుచుండెను
సజ్జనులతో మిత్రి సంపాదించుచుండెను. అతని దేహము ధవళచ్ఛాయతో
మిలమిల మెఱుఱుచుండెను. వంశదీపమై విద్యదాభరణమై
యున్న యా తారకుఁ గాంచి బంధుబృన్ధము నిత్యము మిక్కిలియాసం
దించుచుండెను.

4. అపి వరమరహస్యం జ్ఞానవిత్తం గురుభ్యోః
ద్యుత్తర ఇహమేధా వైపుణే నోపలభ్య.

మృదుల మదురరీత్యాఽ తపయ తృప్తౌమం
 వినయ మలభతాఽసా స్వీయ విద్యానుకూలమ్.

వ్యా :- అపీతి :- అసా తారకః. అద్భుతకరం ఆశ్చర్యకరం, బహు అధికం మేధాయాః బుద్ధిః నైపుణం కాశలం, తేన, “ధీర్ధారణా వలీ మేధేత్మ” మరః. ఆశ్చర్యకరస్వబుద్ధి కాశలే నేత్యర్థః. పరమరహస్య మపి అతి గుహ్యమపి, జ్ఞానవిత్తం జ్ఞానధనం, గురుభ్యః ఉపాధ్యాయే భ్యః, ఉపలభ్య ప్రాప్త్య. మృదులా మృద్వీ మధురా యా రీతిః పద్ధతిః తయా, పద్ధతానాం విదుషాం, ఓఘం సజ్ఘం అతోషయత్ అప్రీణయత్. తుష్ ప్రీతౌ ఇతి ధాతోర్లజ్. స్వీయవిద్యానుకూలం స్వస మ్పాదిత విద్యావిశేషాను రూపం వినయం సంస్కారం కార్యాకార్య వివేక జ్ఞాన మిత్యర్థః. అలభతలేభే. దులభమ్ ప్రాప్తాంతి ధాతోర్లజ్.

విద్యాధనం విదుషాం హృదయేష్యేన గుప్తతయా నిక్షిప్తమ్. తద్గ్రహణ మతి దుర్లభమ్. తథావ్యసా తారకః గురూ స్ప్రియైత్వా స్వబుద్ధి కాశలేన తేభ్యస్తత్త్వం జగ్రాహ, తద్విద్యా మహిమ్నా పణ్డితా సతోషయత్, విద్యానురూపం వివేకాదీక మపి సమ్పాదయా మాన, స తారకో విద్యానుభూత్వా పణ్డితా ప్రజ్ఞయన్ వినయేన సశ్చచార.

తా॥ విజ్ఞానము ధనమువంటిది. ఆ ధనము విద్యానుల హృదయములందలి గూఢముగనుండును. దాని నార్జించుట మిక్కిలి దుర్లభము. ఈ తారకుడు తన బుద్ధి చాతుర్యముచే గురువులను మెప్పించి వారి నుండి యా జ్ఞానధనమునంతయు నార్జించెను. స్వవిద్యాశక్తిచే పండితులను మెప్పించెను. విద్యానుకూలమగు వివేకముతో మెలగఁగఁచుండెను.

5. అతుల లలితరూప స్పర్శవేదః ప్రకాశః

సకల జననమాన స్పర్శ తప్త స్వతన్త్రాః,

విజిత సమవయస్కా విద్యయా వద్యకస్కాఽ
భ్య లపత పరదేశా లోకనం తత్కుమారః.

వ్యా:- అతులేతి:- న విద్యతే తులా యస్య తదతులం సాదృశ్య
రహితం లలితం మందరం రూపం ఆకాశో యస్య సః, సర్వాస్వేదా
నధీతీ యః సర్వవేదః, వ్రతాన్తః శాన్తస్వభావః, సకల జనానాం సర్వే
షాం మానవానాం సమానః సమః సర్వసమ ఇత్యర్థః, సర్వాణి లిప్తాణి
శాస్త్రాణి యస్య సః సర్వతన్త్రః స్వతన్త్రః స్వచ్ఛన్త్రః, విద్యయా
విజితాః పరాజితాః సమవయసః యేన సః సత్ అనుత్తమం యశః
యస్యసః సద్యశస్కః, సచాసౌ కుమారః తత్కుమారః, తారకః, పర
దేశాలోకనం పరదేశాన్ దృష్టుం అభి లపత విచ్ఛత్.

మందరరూప ముపేత్య, సర్వశాస్త్ర విద్య భ్యస్య, శాన్తస్వభావం
సమృద్ధ్య సర్వమావప సౌభాగ్య మాః య్య, విద్యావిశేషై స్సమాన
వయసో విజిత్య, కీర్తి ముత్తమా ముపార్జ్య, స్వతన్త్ర భావోపేత స్సతార
కః పరదేశాన్ దృష్టు మభిలలాప.

తా! ఆ తాంకుడు మంచి యందగాడయ్యెను. శాంతస్వభా
వుడై సమబుద్ధితో సర్వజనులను జూచుచుండెను. ఆతనికిఁ దెలియని
శాస్త్రములులేవు. ఆతఁడు మిక్కిలి స్వతంత్రుఁడు. తన సహాధ్యాయు
లను సమవయస్కులను విద్యా విశేషములచే నోడించి, మంచి కీర్తి
నార్జించెను. ఇట్టి తారకునొకనాఁడు పరదేశములకేగవలెనను కొరిక
జనించెను.

6. సహజవశముపేతో లీలయా గూఢతేజా

అశన వసననక్తో బాఽ చాపల్యయుక్తః,
తత ఇత ఇవ దేవే బాఽ కోఽ జోఽపి గచ్ఛ
న్విబుధనగరనామ ప్రావిశత్పత్తనం నః.

వ్యా:- సహజేతి:- అజః జన్మరహితః, గూఢం గుప్తం తేజః యస్య
 సః గూఢతేజః, వికాఢ పృథావః, సః బాలకః, తారకః, దేవతాఽపి
 దేవతాఽపి, సహ జాతః సహజః యః స్వభావః తస్య వశం అధీనతా
 ముపేతః, ప్రకృతి వశవత్తీ, అశనే భోజనే, వసనే వస్త్రధారణే చ
 సక్తః ఆసక్తః, బాల్యచావల్యేన బాల్యదశా సాధారణచపలబుద్ధ్యా,
 యుక్తః సంయుతః, లీలయా విలాసేన, ఇతః తతః పరితః, గచ్ఛన్ పరి
 భ్రమిన్, విబుధసగర నామ విబుధసగర మితి నామ నామధేయం యస్య
 తత్, పత్తనం పురం ప్రావిశత్ ప్రవివేక, ప్రపూర్వక విశప్రవేకనే
 ఇతి ధాతోర్ద్వజ్.

గూఢతేజస్కుః జననరహితః స తారకః దేవతాయాప్తాఽపి
 ప్రకృతివశ మావన్నః స్వేచ్ఛయా ఇతస్తతః పరిభ్రమన్ కదాచిత్
 విబుధసగరమితి నామ్నా ప్రసిద్ధం పత్తనం ప్రవివేక.

తా|| ఆ తారకుఁడు గుప్తతేజస్కుఁడు. జనన మరణాది
 శూన్యుఁడనగు దేవుఁడే యయినను ప్రకృతికి లొంగినవాడై బాల్య
 చాపల్యమున వేషధారణమందు భోజన విశేషములందు నాగుత్తుడై,
 స్వేచ్ఛగ నిటునటుఁ దిరుగుచు నొకనాఁడు విబుధసగరమను పెరుగల
 పత్తనమును బ్రవేశించెను.

- 1 మధురవనపరీతా స్వాదుపానీయపూతా
 వకలజన సమృద్ధా గన్ధవాత ప్రశస్తా,
 పృథుల భవనరమ్యా సాదుబృన్దామగమ్యా
 వ్యలసదురు మదేభా సాపురీ తివ్యకోభా.

వ్యా:- మధురేతి:- సాపురీ విబుధసగరీ, మధురాణి ప్రియాణి వనాని
 ఉద్యానాని తైః పరీతా వ్యాప్తా. స్వాదు రుచ్యం యత్ పానీయం
 జలం తేన పూతా పవిత్రా, సకలాని నానావిధాని ధనాని సమృద్ధః
 తైః సమృద్ధా సమృల్లా, గన్ధవారః గన్ధవహా వాయుః తేన ప్రశస్తా

శ్లాఘ్య, పృథులూని బృహచ్చి యాని భవనాని మద్విరాజి, తైః రమ్యా
సుందరా. సాధుబృద్ధైః సజ్జన సజ్జైః అనుగమ్యా అనుసృతా అనుగస్తుం
యోగ్యా, ఉరవః ఉన్నతాః మదేభాః మత్తమాతక్లాః యస్యా, సా,
దివ్యశోభా దివ్యతా నిస్సృతీ, వ్యలగత్ అధికం రరాజ, విపూర్వకల
సజ్జేషణ కీడనయో ఇతి ధాతోర్లక్ష్య.

తద్వి బుసపురే మనోహరాఽన్యుద్యానాని సర్వత్ర దృశ్యంతే.
తత్రస్థం జలం స్వాదుతరం పవిత్రం చాసీత్. తన్నగరం సర్వసమ్మత్పరి
పూర్ణ మిభవత్. తత్ర మరభిః గన్ధవహాః పృజాతి, తత్ర వికాలాని
భవనాని రాజంతే. సాధుజనాస్తత్రే న్యవసన్, బహవో మత్తమాతక్లా
స్తత్ర నిత్యం సచ్చరన్తి. తస్మాత్సామ్రాట్ దివ్యశోభా బభూవ.

తా|| ఆ విబుధసగర మందెచ్చటఁ జూచినను అందమైన
యుద్యానవనములు గనఁబడును. త్రాగుటకచ్చట తియ్యనిజలమున్నది.
అన్ని విధములైన సంపదలు నటఁగలవు నిత్యమచ్చటఁ గమ్మని గాలి
వీచుచుండును. అందలి భవనములన్నియును వికాలములే. సత్పురుషు
లెందరో యచ్చట నివసించుచుండిరి. మత్తగజములందు నిత్యముఁదిరుగు
చుండును. ఆ పురము దివ్యశోభతోఁ గలకల యాడుచుండును.

3. లలిత కులవతీని స్వాదుకీలాన్వితాభి

శ్చతురపురుషవర్త్యే స్పాధితామౌషకర్త్యే.

అమల పృథునివాసై న్నర్వవమ్మద్విలాసై

ర్నగరవర ములాజ త్కుచ్చిని భూషణం తత్.

వ్యా :- లలితేతి :- కుమ్భివ్యాః పృథివ్యాః “గౌరిలా కుమ్భిని
క్షమా” ఇత్యుతురః. భూషణం ఆభరణం తత్ నగరవరం విబుధసగరం,
సాధుకీలేన ఉత్తమ స్వభావేన అన్వితాభిః యుక్తాభిః, లలితాభిః సుందర
భిః కులసతీభిః కులకాన్తాభిః. స్పాధితాని నిర్వర్తితాని అమోఘాని సఫ
లాని కార్యాణి కర్మాణి యైః తైః, చతురాః నిపుణాః యే పురుష

వక్తాః పురుషశ్రేష్ఠాః తైః, సర్వాసాం సమృదాం విలాసాః యేషు
తైః, అమలాని నిగ్మలాని వృక్షానిబృహన్తి నివాసాని భవనాని తైః,
సర్వసమృదలఙ్కృతవిశాల నిర్మలవద్విరై రిత్యర్థః, ఆరాజత్ రరాజ,
రాజ్యదీప్తావితీ ధాతోర్ద్రిజ్.

తా! ఆ నగరముందలి కులకాంతలందఱును మంచి రూపవతులు
శీలవతులు వతివ్రతలు, అందలి పురుష శ్రేష్ఠులందఱును తమ వసులను
వ్యర్థముగాకుండ నెర వేర్చు నిపుఁడులు, అందున్న భవనము లన్నియును
ధవళచ్ఛాయలతో సకలవిధ సుందరలతో నిండియున్నవి. ఆ నగరము
భూతుండలమునకు మండనమని చెప్పవచ్చును.

9. ప్రతిహతపవదానాం గంధ అత్మమృరీణాం
ఖల చపల ముసల్య క్రూర కర్ణే జపానామ్,
జడ శత కృపణానా మేడమూకా ద్వరాణాం
సకృదపి నహి తత్రాఽ సీ నిరస్తా స్థిరాణామ్.

వ్యా:- ప్రతిహతేతి:- ప్రతిహతాః చలితమనస్కాః “మనో
హతః ప్రతిహతః ప్రతిబద్ధోహతశ్చ సః” ఇత్యమరః. కువదాః కుత్సితవా
దిః, తేషాం, “సమా కువాద కుచరా విత్యమరః, ఆత్మానమేవ యే
న్విగ్రహి తే అత్మమృత్యుః. కుక్షిమృత్యు ఇత్యర్థః. తేషాం, “ఫలేగ్రహి
త్యాత్మమృత్యుః” ఇత్యనేప నిపాతః. ఖలాః దుష్టాః, చపలాః చచ్చల
శీలాః ముసల్యాః మా సలేన వధ్యాః ముసల్యో ముసలేనయః” ఇత్యమరః.
క్రూరాః ఘాతుకాః కర్ణేజపాః పిశునాః “కర్ణేజపన్నాచకస్యా త్పిశునః”
ఇత్యమరః. తేషాం జడాః మంద్రాః శతాః గూఢః ప్రియ కారిణః, “గూఢ విప్ర
యన్మచ్చతః ఇత్యమరః కృపణాః లుబ్ధాః తేషాం. ఏడమూకాః మూక
బధః లక్షణాః “అనేడమూకస్తు వక్త్రంశ్రోత్రమశిక్షితే” ఇత్యమరః. అత్ర
సర్థో సాదృశ్యే. అద్వరాః అదనశీలాః “ఘస్మరొద్వరః” ఇత్యమరః
తేషాం, నిరస్తాః సమా సితాః, అస్థిరాః చలచిత్రాః, తేషాంచ, తత్రనగ రే

సకల్ కిచ్చిత్, గన్ధోఽపి లేశోఽపి, నహి ఆసీత్ నాభూత్. 'గన్ధో గన్ధక ఆమాదే లేశే సమృద్ధగర్వయోః' ఇతి నానార్థ రత్నమాలా.

తా: అవిబుధసగరమున, మనసు చెడినవారు, కుత్తిరవాదములు చేయువారు, తమ పొట్టనింపుకొని యితరులను దలంపనివారు, కూర్మిలు, చలచిత్తులు, రోకళ్ళచే దండింపదగినవారు, కఠినహృదయులు, చాడీలు చెప్పవారు మంజుమతులు, మోసగాండ్లు లుల్లులు, దీనులు, మూగ చెముడు లక్షణములుగలవారు, తిండిపోతులు, దేశబహిష్కృతులు, అస్థి హృదయులునగు మానవులు మచ్చునకై నను గానిరారు.

10. సకల కమిత భావః ప్రాభవద్భూమి దేవః

పృథుమహదనురక్తం సాధు మూర్ధాభిషిక్తః,

సకలవిభవ దృశ్యః పత్రనే వాఽపి వైశ్యః

పరపిత గుణభద్రః సర్వథా తత్ర శూద్రః.

వ్యా:- సతతమితి:- తత్ర పత్రనే తస్మిన్నగరే. భూమిదేవః భూసురః, సతతం నిత్యం కమితః శాస్త్ర భావః, స్వభావో యస్యః, స తత శాస్త్రశీల ఇత్సభిః, మూర్ధాభిషిక్తః రాజ్యపాలకః, సాధు సమ్యక్, పృథో అగ్నౌ మహత్సు మహాత్ముని చ అనురక్తః, అనురాగవాన్ యాగకరణ శీలః మహదారాధక శ్చేత్సభిః, వైశ్యః అర్జ్యః సకలవిభవైః సర్వసమృద్ధిః, దృశ్యః దర్శనీయః, శూద్రోవా శూద్రోపి సర్వథా పరహితైః పరానుకూలైః గుణైః భద్రః విద్యత కరః శుభకరః, ప్రాభవత్ అభూత్. ప్రపూర్వక భూధాతోర్లబ్ధః.

తా|| ఆ సగరమున బ్రాహ్మణులు నిత్యము శాంత స్వభావులు, క్షత్రియులును యజ్ఞయాగాదికముల నాచరించుచు మహాత్ముల నారాధింతురు. వైశ్యులు సర్వసంపత్సరిపూర్ణులు, శూద్రులుకూడ పరహితములును మంగళదాయకములునగు గుణములు కలిగియుందురు.

11. అనువద.మవి వర్ణి కథ్యమావం వ వృద్ధై
 క్షురిత మితి పురాణం యన్మగర్యాః పృథ్వీధ్యః
 చతురమతి రపశ్య న్మానవానాం వితానం
 నకలః కలుష నిమ్నం తత్పురే కణ్డదమ్ముమ్.

వ్యా:- అనువదమితి :- ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా అనువదం వదేవదే, వృద్ధైః అతీతవయోభిః కథ్యమానం వాచ్యమానం, పురాణం ప్రాచీనం యత్ చరితం చరిత్రం, తత్, పృథ్వీధ్య అపి, జ్ఞాత్వాపి, చతుర మతిః నిపుణబుద్ధిః, సుః వర్ణి బ్రహ్మచారి తారకః, తత్పురే తస్మిన్పుత్రనే, మానవానాం మనుష్యాణాం వితానం సమూహం, 'పూగో వితానం ప్రకరః' ఇత్యమరః కణ్డదమ్ముం గళ పరిమాణం యథాతథా, ప్రమాణే ద్వయసచ్ఛ దమ్ముచ్ఛ మాత్రానః ఇతి మానార్థే దమ్ముచ్ఛ పృథ్వీయః, సకలకలుషాణాం సర్వదోషాణాం నిమ్నం అధీనం, 'అథీనో నిమ్న ఆయత్ర' ఇత్యమరః, అపశ్యత్ దదర్శ, దృశిత్ ప్రేక్షణే ఇతి ఛాలోర్లక్ష్యం.

వృద్ధజనాః విబుధనగర ప్రాచీన చరిత్ర మతి విశిష్ట మితి తస్మై తారకాయ వదేవదే ఆబోధయన్, తథాపి కుశలమతి స్స తారకో తన్నగరం పరిశీల్య ఇదానీ మిదం నగరం కణ్డదమ్ముం పాపకర్మాధీన మిత్యజానాత్, కణ్డదమ్ము ప్రయోగేన కుత్రచిత్ క్వచిత్ సచ్చరిత మవ్యస్తీతి నూచితమ్.

తా। పూర్వోక్త విధముగ వృద్ధుల విబుధనగర చరిత్ర మతి ప్రశస్తమని వర్ణించి చెప్పిరి కాని, యాతారకుడు మాత్స్యబుద్ధి కాపుర తనజాతి వైశద్యముచే దాను పరిశీలించి యిప్పుడా సచ్చరిత్రములో మూడువంతులముప్పాతిక లోపించి నట్లును, సర్వదోషములతో నిండి నట్లును గ్రహించెను.

12. తరపరిహృతవిత్తం సాయథా తథ్యవృత్తం
 ఘనవ విధిత శిష్టాచార దూరం చతుస్తాత్,

వపు దివ గతజీవం వత్తనం జీర్ణవృత్త్యం
 విపుణతరమతి సోఽ తర్కయ ద్విప్ర ఇతః.

వ్యా:- వరేతి:- విపుణతరా అత్యంతకుశలా మతిః బుద్ధిః
 యస్య సః కుశాగ్రిబుద్ధి రిత్యర్థః సః విప్రః బ్రాహ్మణ స్స తారకః
 పరైః శత్రుభిః పరిహృతం అపహృతం విత్తం ధనం యస్మాత్తత్, పరా
 పహృత ధన మిత్యర్థః యథా తథ్యం యథార్థం న భవతీతి అయథా
 తథ్యం, అసత్య మిత్యర్థః. తేన సహవర్తత ఇతి. సాయథా తథ్యం వృత్తం
 చరితం యస్మిన్ తత్, అసత్యచరితో పేత మిత్యర్థః. “యథార్థం తు
 యథాతథం” ఇత్యమరః, సమన్తాత్ సర్వత్ర, శిష్టానాం శ్రేష్ఠమాన
 వానాం యః ఆచారః నియమః తేన దూరం శిష్టాచార విహిత మిత్య
 ర్థః. గతజీవం అవగతజీవం వపురివ శరీరమివ, మృత మిత్యర్థః, జీర్ణ
 వృత్త్యం శిథిలిత వృత్త్యతార్యం, వత్తనం నిబుధనగత ముద్దిశ్య, ఇథిం వత్త్య
 మాణీత్వా, అతర్కయత్ తర్కయామాన.

తద్విబుధనగరే స్థితం సర్వం ధనం శత్రుభిః రపహృత మథాత్.
 శిష్టాచార స్త్రీలుప్త ప్రియ అసీత్. పూర్వవర్ణితం తత్తచ్ఛరీతం
 అసత్యమేవ బధావ. జీవరహితం శరీరమివ తన్నగరం వృత్త్యాహీన
 మవర్తత, తాదృశం నగర మాలోక్య స తారక ఇత మచిన్తయత్.

తా! ఆ నగరమందలి సంపద సంతను శత్రువు లవహరించిరి. శిష్టా
 చారము లన్నియు నకుగంటింపి వృద్ధులు డెప్పిస సల్లక్షణములేమియు
 నిటఁగానరావు. వారి మాటలసత్యములే యయినవి. మృతశరీరము,
 వలె నీ నగరము వృత్త్యాహీనమై కనఁబడెను. అట్టి నగరమునుగూర్చి
 యా తారకుడి క్రింది విధమునఁ జెరించెను.

13. అవయ దిహ కుమార్తం ధర్మకూన్యాఫిశారి
 వతరాజనః పరమాహం వృత్తతః క్రిప్త మద్య.

అహ మఖిలనగర్యా మావిలాయా మపశ్యం

నిఖిల మనిల మమ్మో రోగమూలం పృగాథమ్.

వ్యా :- అనయః పతి :- ఇహ అస్మిన్నగరే, అద్య ఇదానీం ధర్మశూన్యః అజ్ఞాత ధర్మః ధర్మః పితృః, అధికారి ధర్మవ్యవహారద్రష్టా పౌడ్వీవ క ఇత్యర్థః. వృత్తతః స్వప్రవర్తనా త్ క్షిప్తం భవ్యం. స కలజన సమూహం సర్వమానవ బృహత్, కుమార్తం కుత్సిత వధం అనయత్ నినాయ, నీ పౌవణే ఇతి ధాతోర్లజ్ అహం ఆవిలాయాం కలుషితాయాం అఖిలనగర్యాం సర్వస్యాం పుర్యాం, నిలం సర్వం, అనిలం వాయుం అమృతం, జలంచ, పృగాథం భృశం, రోగమూలం రోగకారణం అవశ్యమ్ దదర్శ, దృశిత్ సీక్షణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా. ఈ నగరమున సింపుడు, ధర్మమెఱుంగని ధర్మములేని ధర్మాధికారి, సర్వప్రవర్తనాదులనుండి దిగజారిని మానవులను దప్పు మార్గమును బట్టించుచుండెను. పట్టణమందంతట నీరును గాలియు సర్వమును రోగముల కాలవాలమై పూర్తిగఁ జెడెను.

14. అఖిలన వయసా ప్రక్షిబితో న్యాయకర్తా

గురు గురుధనలుబ్ధౌ శ్రద్ధధానోఽన్య శిష్యః,

ఏశున ఇహ గృహస్థోఽపత్యపాఽలక్ష్మిక తీ

నరపతి రవివేకి వజ్రాక వ్రస్య మస్త్రీ.

వ్యా :- అఖిలవేతి :- ఇహ అస్మిన్నగరే, న్యాయకర్తా న్యాయ నిర్ణేతా, అఖిలన వయసా. నూత్నయావనేన. ప్రక్షిబితః అతిమత్తః. గురుః అధ్యాపకః ఉరుధనలుబ్ధః అధికధనలోలువః అన్య శిష్యః తచ్ఛాత్రః, అశ్రద్ధధానః గురౌ విద్వాయా మపి శ్రద్ధావిహీనః శ్రద్ధా విరహితః, గృహస్థః కేహే, ఏశునః నూచకః. స్త్రీ కాంతా అవత్రపా నిర్లజ్జా నరపతిః రాజా, అవివేకః వివేకశూన్యః, లస్య మస్త్రీ తదమాత్మ్యః, వజ్రాకః ధూర్తః, చ అలక్ష్మిత అదృశ్యత. లక్ష్ దర్శనే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా|| ఈ ప తనమందలి న్యాయాధికారి మదమత్తుడైన యువకుడు. గురువు శిష్యుల తాభిలాషి, శిష్యుడు శిష్యాధిపతినుడు. గృహస్థుడు కొండగాడు. అడుది సిగ్గులేనిది రాజు వివేక శూన్యుడు వాని మంత్రి మోసగాడు.

15. నహి కులగుణ విద్యాః ప్రాభవనైరవాయ
ద్రవిణబల కుట్రాసత్కవాక్యై ర్విసేహ,
అనవరత మసేవంతాఽగ్రజా వేదబాహ్యన్
స్వసుఖ మభిలషంతః పారుషం త్యక్తవంతః.

వ్యా:- సహిత:- ఇహ అస్మిన్పత్తనే, ద్రవిణం ధనం, బలం శారీరకశక్తిః, కుతన్త్రం పశ్చాదం అసత్కవాక్యం అస్పృశం, తైర్విద్యా తాని విహాయ. కులం వంశః గుణః ధర్మాదిగుణః, విద్యాచ విజ్ఞానాది కం చ, శారవాయ వ్రతిష్ఠాయై, నహి ప్రాభవన్ యోగ్యా నాభవన్ ప్రపూర్వక భూతత్రాయా మితి ధాతోర్లజ్. అగ్రజాః బ్రాహ్మణాః స్వసుఖం, అభిలషంతః కాష్టంతః, పారుషం పురుష యత్నం త్యక్త వంతః శిష్టవంతః. అనవరతం సేవనం, వేదబాహ్యన్ వేదాధికార శూన్యాన్ శూద్రాదీన్, అసేవంత అభిజంత. పేవసేవాతూ మితి ధాతోర్లజ్.

అత్యధనవతాం బలవతాం కుతన్త్ర పరాణాం అసత్కవాదినామేవ శారవం, కుట్ర కులీనానాం గుణవతాం విదుషాం చ, కిచ్చాత్య విప్రా స్వసుఖాభిలాషిణః స్వీచ్ఛద్వోగం విహాయ శూద్రాదీనభజంత

తా|| ఈ పురమందు ధనమున్నవారికిని, బలమున్నవారికిని, వంశకులకును అబద్ధములాడువారి శారవ మర్హుడలుగాని, కులీనులకును గుణవంతులకును విద్యావంతులకును శారవమర్హుడలలేవు. మఱియు నిందలి బ్రాహ్మణులు ప్రయత్నములను విడిచి, తమ స్వసుఖముగోరి వేదబాహ్యులను సేవించుచుండిరి.

16. అకురుత కులబాహ్యః స్వైరిణీవజ్రాకోదు
 మ్భృతరత మత ఉచ్చైః వత్రనే కూన్యవాదమ.
 నట విట భటతీర్థ ధ్యాంక్ష కాపాలికైః పా
 ణద దవగత దేవాగర మాచారహినైః.

వ్యా :- అకురుతేతి :- వత్రనే పుర్యాః, స్వైరిణీనాం జారిణీ
 నాం స్త్రీణాం, వజ్రాకః ధూర్తః, దుష్కృతేషు దుష్టకార్తేషు, రతః
 ఆసక్తః మతః గజ, లోప్యస్య గః, కులబాహ్యః కులబహిష్కృతః,
 మానవః, శూన్యవాదం దేహోనాస్తి ధర్మాధర్మా నస్తః ఇత్యాది
 నాస్తికవాదం, ఉచ్చైః ఉన్నతస్వరేణ, అకురుత చ కార, దుష్కృతోః
 కరణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

అవగతిం సుప్రసిద్ధం, దేవాగరం దేవమన్దిరం, నటైః నర్త
 కైః, విటైః వేశవాటీ సజ్జాంభిః, భటైః రక్షకభటైః తీర్థధ్యాంక్ష
 మూర్ఖైః "తీర్థే ధ్యాంక్షా ఇతి-" ధ్యాంక్షేణక్షేపే ఇతి పాణినిః,
 కాపాలికైః హస్తే కపాలంధృత్వా భిక్షామటద్భిః పాశుపత్యైః చ
 జనైః పాణిదత్ దధ్యాన ప్రపూర్వస్యనద నాదేశజ్జే ఇతి ధాతోర్లజ్

తా. ఈ సగరమున జారిణీ వంచకులు పాపకార్య సక్తులుగను
 కులభిష్టులచే నాస్తికవాదములు గావించబడుచున్నవి. దేవాలయ
 మంటపములన్నియు నటులతో విటులతో రక్షకభటులతో మూర్ఖు
 లతో కాపాలకులతో నిండి యెల్లప్పుడు వారి మాటలచే బ్రతిధ్వనిం
 చుచుండెను. దేవాలయమున ధర్మప్రబోధములులేవు. నాస్తికవాదములు
 జరుగుచున్నవి. వేదమంత్ర ధ్వనులుగాని పూజాపురస్కారములుగాని
 లేవు. నట విట భటాదుల ధ్వనులే పెద్దవిగా వినబడుచున్నవి.

17. జననుతకులతో హం జాతవా నిత్యహం యు
 ర్వి బుధ నదని జల్ప స్తు త్రమాత్మీయ గోత్రమ్,
 అభవ దిహ న గే హిహ గతః క్షుప్తః -
 నవరత వరనారి లమ్పట స్పృమ్మ దన్ధః.

వ్యా:- జననతేతి:- ఇహ పురే, అజన్మ జన్మవ్యభిచారి దుష్టః దోషయుతః. దుష్టవ్యవర్తన ఇత్యర్థః. అనవరతం సంతతం పరనారీ లమ్పటః పరకాంతా సక్తః, పరనారీ పరాయణ ఇత్యర్థః. సమ్మదస్థః సమ్మన్మద మత్తః గేహిశూరః గృహ ఏవ శూరః సతయ్యుధే, పాత్రే సమితాదయశ్చేతి నిపాతితః. సః తాదృశః మనుజః, అహం జననత కులతః సర్వజనశ్లోఘ్నా ద్వంశాత్. జాతః ఉత్పన్నః, ఇతి ఇత్థం, అహం యః అహంకారీ అహంయుస్యాదహంకారీ ఇత్యుచరః. విబుధసదసి పణ్డితసభాయాం, ఉత్తమం ప్రశస్తం, లబ్ధియగోత్రం ఆత్మకులం, జల్పన్ పదన్, సర్వగోత్రేషు మదీయం గోత్రం ప్రశస్తమితి వదన్నిత్యర్థః, అథ వత్ ఆస, భూసత్తాయామితి ఛాలోక్లబ్ధః.

తా|| ఆ సగరమున, పుట్టివదాది పాడుపనులు చేయుచు, బర కాంతలతోఁ గ్రీడించుచు, నింటి కడగొప్పలు చెప్పచు, సంపదలచే విజ్ఞప్తిగు బ్రాహ్మణుఁడు, కన్నులున్నుగానక, నేనే యుత్తమకుల సంజాతుఁడను, నాగోత్రమే యన్ని గోత్రములకంటె గొప్పది. అనిపండి తులకడ వదరుచుండెను.

18. అహరహ ఇహ మేషా మ్కృత్కటా వ్యేథయిత్వా

సతత మధికపూజ్యా నూషయిత్వా మదేన,

ప్రతిదివ ముపదంతై రేష మద్యం నివీయా

గమయ దవధి మాత్మాయుర్యథాజాత ఇత్థమే.

వ్యా - అహరహ ఇతి:- ఇహ ఆత్ర, ఏషః యథాజాతః అజ్ఞః, 'అజ్ఞే మూఢ యథాజాత మూర్ఖ వైధేయ బాలికాః' ఇత్యుచరః. అహర హః ప్రతిదినం, మేషాన్ ఏడకాన్, కుక్కుటాన్ చరణాయుధాన్, యోధయిత్వా, సతతం నిత్యం మదేన గర్వేణ, అధిక పూజ్యాన్ పూజ్యతరూన్జనాన్, దూషయిత్వా వినిష్టః, ప్రతిదినం ప్రత్యహం, ఉపదంతైః వ్యంజనైః, సహ మద్యం సురాం, నివీయ వీత్వా, ఇత్థం

వేదం, ఆత్మాయుః స్వజీవితం, అవధిం ఆత్మం, అగమయత్ నినాయ,
గమ్యగతావతి ధాతోః ణ్యన్తాల్లజ్.

తా. ఈ వట్టణమున మూర్ఖుడొకఁడు ప్రతిదినము గొట్టెవందెము
లను గోళ్యవందెముల నాడించుచు, పూజ్యులయిన మహాత్ములను
నిందించుచు, ప్లంజనములతోఁ గలిపి మద్యమును సేవించుచు, తన
వయస్సునంతను దాటించుచుండెను.

19. క్వచి ధరమత సోఽయం జాలికవ్యాధని తైః

* క్వచి దలభత హేయం వేష మన్యాలయేషు,

క్వచి దవమతలజ్ఞోఽపి రీశానుకూలం

క్వచి దనువ దరిం కిం వీరసూత్రస్య మాతా,

వ్యా. :- క్వచిదితి :- ఈ అయం జనః, క్వచిత్ కుత్రోచిత్
జాలికాః వాగురికాః, వ్యాధాః మృగయవః, నీచాః ప్రాకృతాః తైః
అరమత అక్రీడత్. రము క్రీడాయామితి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్, కుత్రో
చిత్, అన్యాలయేషు అన్యదీయధవనేషు, హేయం నిస్వయం, వేషం,
ఆకల్పం, అలభత ఆప్నోత్. దులభష్ ప్రాప్తావతి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్
కుత్రోచిత్, అవమతా త్యక్తా లజ్జా త్రాపా యస్యసః, లజ్జావిహీన స్సన్,
నీశానుకూలం నాస్తిశానుకూలం యథాతథా, అవక్ ఆవోచత్. వచ
పరిభాషణే ఇతి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్ కుత్రోచిత్, అరిం రిపుం,
తస్య మాతా జననీ, వీరసూత్రం వీరసూత్రా కిం ఇతి ఆనువత్ నునావ.
స్తితిం చకారేత్యర్థః. అస్తవన ఇతి ధాతో స్తాదారికాల్లజ్.

తా. ఇందలి జనుడొక్కచోట జాలకులతో వేటకాండ్రతో
పానుకులతోఁ గలిసి యానందించెను. ఒక్కచోట పైవారిండ్లలో
సంవ్యములైన వేషములను ధరించుచుండెను. వేరొక్కచోట సిగ్గువిడిచి
నాస్తిక వాదములను గావించుచుండెను. షటియొకచోట శత్రువును
గూడ నీ తల్లి వీరమాతయని పొగడుచుండెను.

20. రుచిర తరుణదాసీ మేలకో వాజిపేథః.

పరయువతి ముఖామౌఖికీణం రాజనూయమే.

ఫలమిహ నిజసౌఖ్యం జీవితేన నల్పమేవ

వృత్తివినమితి ఖట్వారూఢ ఏవ వ్యజానాత్.

వ్యా:- రుచిరేతి:- వాజిమేఘః అశ్వమేఘయాగః, రుచిరా నుస్థరీ తరుణా యువతిః యా దాసీ వేశ్యా పరిచారికా వా తస్యాః మేలకః సమ్మేలనదాయీ తస్య యాగస్య దాసీ సమ్మేలన మేఘఫల మిత్యర్థః. రాజనూయయాగః, పరయువతీనాం పరకాంతానాం ముఖామౌఖికం ముఖపద్మం తస్య ఈశానం దర్శనం తస్య యాగస్య పరకాంతా ముఖ దర్శనమేవ ఫలమిత్యర్థః ఇహ అస్మిన్జీవితే నిజసౌఖ్యమేవ అత్యనుభవేన, అనల్పం అత్యధికం. ఫలా లాభః, ఇతి ఏవం, ప్రతిదినం ప్రత్యహం. ఏషః అయంఖట్వారూఢః బాల్మికీ. మూర్ఖ ఇత్యర్థః 'ఖట్వాక్షేపే' నిందా యాం ఏవ సమానుః విధీయతే. వ్యజానాత్ జానాతిస్మృ, విపూర్వకజ్ఞా ధాతోర్లక్షణే.

తా|| అశ్వమేఘయాగము నాచరించికవారికి దాసీ సమాగమ ఫలము మాత్రమే లభించును. రాజనూయముఁ జేసినవారికి పరకాంతా ముఖదర్శనమే ఫలము. ఈ జీవితమున నున్నంత ఫలము మరెచ్చటను లేదు. ఇదియే మిక్కిలి యధికమైనది. అని యీ మూర్ఖుడు ప్రతి దినము భావించును. ఆ యోగముల ప్రయోజనము వాని కేమాత్రము తెలియదని భావము.

21. ఋణ మిహ ఏకునేనా దీయత స్పార్తవృద్ధ్యై

పరిజన తృతకేభ్యోఽక్రియతాల్పైపి మత్స్యః.

సుమ మధు ఫల కాశం దేవనమ్పృష్ఠి వర్వం

ఐహులకువడ పొప్పొగి మృచావేన తేన.

వ్యా :- ఋణమితి :- ఇహ అత్ర పిశునేన లుబ్ధేన స్వార్థ పృథ్వీ స్వధన సంవర్ధనాయ, ఋణం ఉద్ధారః, వజినేభ్యః సేవకేభ్యః భృతకేభ్యః కర్మకేభ్యః అదీయత దీయతే స్మ. బహులాః అధికాః కువదాః కుత్సిత వా దినః కేహం పోష్టా పోషకః తేన, మితమ్బుచేన లుబ్ధేన అల్పౌపి అతిస్వల్పౌపి మత్స్యః మివాన్. దేవసమ్బుద్ధి దేవతా దీనం, సుమం పుష్పం, మధుమక్షికం, ఫలం. కాకః, తేహం సమా హారః తత్సర్వ మిత్కర్థః అక్రీయత క్రీయతే స్మ.

తా। పట్టణమున లుబ్ధుడు వడ్డీలకై సేవకులకును చిన్న జీత గాండ్రీకును ఋణములిచ్చుచుండెను. చాలమంది కుత్సితులను బెంచుచు తాను మాత్రము కడుపునొండ దినక బ్రతుకు నాలుబ్బుడు దేవతలకు సంబంధించిన పువ్వులను తేనెను పండ్లలను, కూరలను. చివరకు చిన్న చిన్న చేపలను గూడఁ గొనుచుండెను.

22. శ్రుతిసముదిత కన్యాదానకాలేపి మద్యం

తరస మిహ గవాం ప ప్రాశయద్వేద తాహ్యన్.

త దపరిమితవ స్వగ్రన్యేత ద్విణ్ణపాలైః

ప్రతిదిన మురుదుర్తదౌగిది ర్మన్త్రి ముఖ్యైః

వ్యా :- శ్రుతిః :- ఇహ అత్ర, సః వివ్రా, శృతి సముదితే వేదవిహితే కన్యాదానకాలే కన్యాదాన సమయేపి మద్యం సురాం, గవాం తరసం గోమాంసంచ, “తరసం క్రవ్యమామిష ! మిత్యమరః” వేదబాహ్యన్ వేదాధికార హీనాన్, శూద్రా దీనిత్కర్థః. ప్రాశయత్ భోజయామాన, పృథ్వాకాత్ అశ్ అశనాయామితి ధాతోర్లజ్. తస్య, అపరిమితం అసంఖ్యాకం, వసు ధనం, ద్విణ్ణపాలైః శత్రు గాఙ్నైః, ఉరు అధికం యే ధూర్తాః పశ్చాతాః తైరుద్యోగిభిః, మన్త్రిముఖ్యైః అమాత్యాదిభిశ్చ పరిదినం దినే దినే అగ్రస్మత్ అభిక్ష్యత. గృస భక్షితే ఇతి ధాతోః కర్మణి లజ్.

తా॥ ఈ పట్టణమందలి విప్రుడు పరమపవిత్రము నేదవిహితము నగు కన్యాదాన కాలమందుఁ గూడ గోమాంసముతో మద్యముతో శూద్రాదులకు విందుచేయుచుండెను. వాని ధనమును శత్రురాజులు వంచకులై న యుద్యోగులు సమాశ్వాదులును నిత్యము మింగుచుండిరి.

23. శ్రుతిరిప్తుకులజాయ స్వీయ నమ్మక్కుమారి
మనుచితకరఖిన్నాం విర్తయ స్సోర్పయిత్యా,
అయ మనిశ మవిన్ద జీవనం తన్య హేతే
ర వృజామతి రవి న్యక్కుక్రుయుగ్మం విధూన్యన్.

వ్యా :- శ్రుతిరిపురితి:- సః ఆయం ద్విజః, నిర్దయః దయానిహీన స్సన్, అనుచితేన అపర్వేణ కరేణ హస్తేన, అధవా బలినా, అన్నాం దుఃఖతాం, అనర్హ పాణిగ్రహణ దుఃఖతాం అధవా అనుచిత ధాగధేయ దుఃఖతాం వేత్సర్థః. స్వీయసమ్మక్కుమారిం స్వసహృదూపాం కన్యాం శ్రుతిరిపవః శూద్రాదయః తేషాం కులే వంశే, జాతాయ ఉత్పన్నాయ దత్వా వితీర్య, అవృజామతిరపి కుటిల బుద్ధిరపి, స్వీయం స్వకీయం, శ్మశ్రుయుగ్మం, విధూన్యన్ కంపయన్, తన్యహేతోః జామాత్రం, అనిశం సుతతం, జీవనం వర్తనం అవిన్దత్ పావ. సుద్ధీలాభే ఇతి ధాతోర్లక్ష.

తా॥ ఈ పురమందు బ్రాహ్మణుడు కఠినహృదయుడై తన సర్వస్వమైన కన్యకను, ఆమె యిష్టపడక దుఃఖించుచున్నను. శూద్రుల కిచ్చి వివాహముగావించి, ఘనకార్య మాచరించినవానివలె సంతసించి, తన గడ్డమును మీసమును దువ్వుకొనుచు, నిత్యమాయల్లునికై తన జీవితమును వినియోగించుచు బ్రతుకుచుండెను.

24. విధినియమిత కర్మాశిష్య కక్వ చ్ఛ్చవృత్తాః
క్షణికథన ముపార్జ్య మ్లిప్త మేవానులవ్య,

అగమయ దవసావం పోలనక జాతీయవేషైః

వృకట కపటకీలో జీవితం బ్రహ్మబంధుః

వ్యా :- విధీతి :- సః బ్రహ్మబంధుః బ్రాహ్మణ బుధుః, అధమ
[బ్రాహ్మణ ఇత్యర్థః, విధినియమిశం వేదవిహితం, కర్మ కర్మవిశేషం,
అక్షిప్య త్యక్త్వా, శత్రుత్ నిర్వృత్తిం, శ్వవృత్త్వా సేవయా, 'సేవాశ్వవృత్తి'
రిత్యమర్థః, క్షణిక ధనం, అతిచిచ్ఛలం ధనం, ఉపార్జ్య సమ్పాద్య,
స్లిష్టమేవ అవి స్పృష్టం యథా లెఖైవ, "అథ స్లిష్ట మవి స్పృష్ట" మిత్య
మర్థః, అనులప్య మహుర్ముహుః కథయిత్వా, "అనులాపో ముహు
ర్భాషా" ఇత్యమర్థః వృకటః పక్షిశృంగం కపటం వశ్యం శీలం స్వభావః
యస్య సః, వృకటితకృత్రిమః, భావస్సన్నిత్యర్థః, అన్యజాతీయ వేషైః
ఇతరదేశ జనానుకూల వేషధరితాదినా, జీవితం ఆయుః, అవసానం
అంతం, అగమయత్ నినాయ గమ్ గతావితి ధతోర్యజనాల్లజ్.

తా। ఈ సగరమున బ్రాహ్మణాధముడు వేదవిహితములైన
తన కర్మములను విడనాడి, సేవక వృత్తిచే ధనము నార్జించుచూ, మాటి
మాటి కస్పృష్టముగ గొలుగుచు, తన కపటస్వభావమును బ్రకటించు
కొనుచు, అన్యజాతీయ వేషములను ధరించుచు, జీవితమును గడుపు
చుండెను.

25. బహుల ధనయుతశ్చ దీర్ఘవామాఖిదాయ

స్వకుల నియత కర్మస్తోమ మారా ద్వీధూయ,

సకల పరిలభోజీస్తతం మద్యపాయ్య

న్యవర దవనిదేవైసా దివాకీర్తి వృత్తమ్.

వ్యా :- బహులేతి :- అసౌ అవనిదేవః, ఆయుః భూసురః,
బహులధనేన అధికధనసమ్పదా యుతశ్చేత్ యుక్తోయది, దీర్ఘవామ
అతిదీర్ఘం నామధేయం, అఖిదాయ ఉక్త్వా, స్వకులస్య స్వవంశస్య నియ
తః నిర్ణీతః యః కర్మస్తోమః కర్మసమూహః, తం ఆరాత్ దూరం

విధూయ విక్లిప్త్య నకల వలలభోజీ నవ్యజన్మమాంస భక్షకః, నస్తతం నిత్యం మద్యపాయానురాం పిబన్, చవాక్రీర్తి వృత్తం చణ్డాలచరితం, అన్యసరత్ అనుససార. "చణ్డాల ప్లవ నూతన్ల దివాక్రీర్తి జనన్లమూ" ఇత్యమరిః. అను పూర్వక నృగతా విధి ధాతోర్లజ్.

తా। ఇందలి బ్రాహ్మణుడు పెద్ద ధనవంతుడయినచో దన పేరు పెద్దగాజేసి చెప్పకొనుచు, బ్రాహ్మణాచారములను సంపూర్ణముగ విడిచి, నిత్యము కల్లుదావుచు, చణ్డాలములైన మాంసములను దినుచు, చండాలునివలె దనజీవితమును గడుపుచుండెను.

26. కిమపి పాత మపశ్య స్థివనోపాయ మన్యం

బహు యజన మిషేనార్థజడాన్భిక్ష మాణి,

వృత్తిపిన మిహ దారా స్ఫుప్తైర్మృష యిత్వాఽ

దయ మనయ మజా మాలమ్భయద్యా మజాకః.

వ్యా :- కిమపి - ఇహ అస్మిన్ నగరే యాయజ్ఞాః యజ్ఞా, పునః పునః యజతీర్థ్యచే యజ్. "యజజు గళాః యజః" ఇత్యుక్త ప్రత్యయః, హితు క్షేమజ్ఞురం అస్యం ఇ యం జీవనోపాయం తవన సాధనం, అవశ్యన్ కిచ్చిదవ్యజానన్, ప్రితిదీపం నిత్యం, యజన మిషేన యజ్ఞచ్ఛద్రునా, జడా నృన్దాన్, బహు ఆధికం, భిక్షమాణః యాచమా నః, భూషణైః తద్ధన నిర్మితాధరణైః, దారాన్ భార్యాం, "దారాః పుంసి చ భూమ్నోవ" ఇత్యమరిః. భూషయిత్వా ఆలంకృత్య. అద యం దయారహితం యథారథా, అనయం నీతివిరహితం యథా రథా, అజాం ఛాగీం, ఆలమ్భయత్ విశరస మకరోత్, అజ్ పూర్వకాత్ "లభమ్ పాప్తా" విధి ధాతోః ఆది "లభేశ్చ" ఇతి సూత్రేణ నుమ్. ఆలమ్భయదితి రూపమ్.

తా। ఈ నగరమున సోమయాజి జీవితశై మతీయుక బ్రతుకు తెరువుగానక, యజ్ఞాచ-ణమే జీవనాధారముగఁ గావించుకొని, మంద

బుద్ధులకడకేగి, యజ్ఞమును మిషతో వారి నెక్కువగా యాదించి, ధనము నార్జించి, యా ధనముతోఁదన భార్యకు సగలుగావించి యామె నలంకరించి, కనికరములేక మేకను జంపుచున్నాఁడు. తాను బ్రతుకుటకును భార్యను సంతోషపెట్టుటకును యజ్ఞాచరణ మాలేనికి ఫలము.

27. ఉరుతర మిహదత్తం పాదపూజాధనం చే
దయ మకురుత దాసీ పుత్రగేహేఽపి విశమ్.
అనయ మఖిల బస్థా న్స్వి న్పరివ్రాద పుష్య
త్సకల మత నియంత్రాన్త్ర పీతాధిగన్తా.

వ్యా:- ఉరుతరమితి:- ఇహ అత్ర, సకలమతానాం ద్వైతా ద్వైతాది సర్వమతానాం, నియంత్రా నియామకః, అత్రాంతం సంతతం పీతాధిగన్తా సన్యాసిపీత మారూఢః అయం పరివ్రాట్ ఏష సంన్యాసీ, ఉరుతరం అత్యధికం, పాదపూజాయై ధనం విత్తం, దత్తం చేత్ దీయేత యది, దాసీపుత్రగేహేఽపి పరిచారికా పుత్రగృహేఽపి శిక్షా మకురుత, ఖిత్వా మగృహ్లాత్, దుకృష్ణోకరణే ఇతి ధాతోర్లజ్. స్వాన్, బస్థాన్ బాస్థవాన్, అపుష్యత్ పుషోష. 'పుష్ పుష్ట' ఇతి దైవాది కాల్ ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఈ పురమందు, సర్వమతముల వారిని నియమించువాఁడును నిత్యము పీతమందేయున్న పీతాధిపతియగు సన్యాసి, పాదభిక్షసధికముగా నిచ్చినయెడ దాసీపుత్రుని యింటియందుఁ గూడ భిక్షగ్రహింపుచు, పాదభిక్షలచే లభించిన ధనముతోఁదను బంధువులను బోషించుచుండెను. దవార్జనముకొఱకు సన్యాసముగాని ముక్తికొఱకు కాదు.

28. బహుధన వరధూర్తః పూరిత ధర్మగేహే
ముహు రిహ విరచయ్యా నర్థకం కూటసాక్ష్యమ్,
అవిదితవిగమార్థోఽజ్ఞప్రమేషోఽగృణాతిః
నమచరదురు మూఽక్రిత వాదాధి కారః.

వ్యా - బహుధనేతి :- ఇహ అస్మాం విబుధసగర్యాం, ఏషః అగ్రజాతిః అమం విప్రః, అవిదితః అజ్ఞాతః నిగమార్థః వేదార్థ స్పృశి, కూటసాక్ష్యాదిమప్త కర్మాచరిణేన సరకయాలినా సమ్భవిష్యస్తీత్యజానన్నిత్యర్థః. ఉరుమూలేన అధికధనేన క్రితః వాదనే అధికారిః యేన సః అధికధనం దత్త్వా వాదనాధికార ప్రభుత్వం క్రిత్యేత్యర్థః. బహుధనే అధికధన సమ్పాదనే యే పరాః అసక్తాః తైః ధూర్జైః పశ్చిక్తైః, పూరితే సమ్పూర్ణే ధర్మగోపే ధర్మాధికరిణే, ముహూః పునః పునః, అన్యథం అన్యధాయా, కూటసాక్ష్యం అసత్యసాక్ష్యం విరచయ్య నిర్ణాయ, ఆజగ్రం సస్తతం, సమచరత్ సశ్చచార, సమ్సూర్వక చరభక్షణే సంచారేచ ఇతి ధాతోర్లక్ష్యం.

తా॥ ఈ సగరమున బౌద్ధాదులు ధర్మాధికరణమున (కోర్టు) వాదించుట కుపయుక్తమైన యధికారవలీమును (ప్రీతిదరులట్లా) పోచుచు ధనమిచ్చుకొని, కూట సాక్ష్యము సరకప్రదమను వేదార్థము నెఱుంగక, ధనాశాపరులతో నిండిన యధికరణమునకుఁ బోయి, యచ్చట కూట సాక్ష్యములను జెప్పించి నిత్యము బ్రతుకుచున్నాఁడు.

29. సకలనిగమ బాహ్యం కర్షకం ద్యూతకారం

భృతి భుజ మిహ కన్యా విక్రయం సార్థవాహమ్,

ద్యుజకుల ఉరువృద్ధ్యాజీవ మాద్యాన మైశ్చ

ప్రకట కపటవేషం శిశ్విదానం భ్రుకుంసమ్.

వ్యా :- సకలేతి :- ఇహ అత్య, ద్యుజకులే విప్రజాతే, సకల నిగమ బాహ్యం సర్వవేదశాస్త్ర విహీనం, కర్షకం కృషీవలం, ద్యూతకారం సుభిక్షం, “సధికాద్యూత కారకాః” ఇత్యమరః, భృతిభుజం కర్మకరం, “భృతకో భృతిభుక్కుర్మకరో వైతనిశ్చసః” ఇత్యమరః, కన్యా విక్రయం కన్యా విక్రేతారం, సార్థవాహం పర్యాజీవం, ఉరువృద్ధ్యాజీవం అధికకుసీదేన జీవంతం, “కుసీదం వృద్ధిజీవం” మిత్యమరః, అద్యా

నం దొడరికం, పరాన్నజీవిన మిత్యర్థః. “అద్యూన స్యా చాదరికః”
 ఇత్యమరః. వ్యకట కపటవేషం ధూర్తం, శిశ్విదానం దురాచారం,
 “శిశ్విదానో కప్టకర్ణా” ఇత్యమరః. భ్రుకుంసం స్త్రీవేషధారిణం,
 ‘భ్రకుంసశ్చ భ్రుకుంసశ్చ భ్రుకుం సశ్చేతి నర్తకః, స్త్రీవేషధారీ పురు
 షః’ ఇత్యమరః. ఐశ్నే అవశ్యమ్.

ఈ నగరమందలి బ్రాహ్మణులు వేదశాస్త్రములను బూర్ణముగ
 విడిచినవారు, నేలను దున్ని వ్యవసాయముఁ జేసి బ్రతుకువారు, జాద
 మానువారు. కూలిపనిపలన బ్రతుకువారు, కూతుండ్ర నమ్ముకొనువారు
 వర్తకముఁ జేయువారు, హెచ్చువడ్డీలకప్పునిచ్చి యా వడ్డీధనముతో
 జీనించువారు, ఇతరులపై నాధారపడి పొట్టపోషించుకొనువారు కపట
 వేషముల ధరించి తిరుగువారు. దురాచారపరాయణులు, స్త్రీ వేషము
 లను చాల్చి సృత్యములఁ జేయువారునై యుండిరి.

30. ఉదవహ దిహ వృద్ధో నిర్ఘ్నః క్షీర కణ్ఠా
 మవృణుత కులబాహ్యః సమృదన్తః కులీనామ్,
 హతమతి రభిశస్త్రః ప్రావ్రజ ధూళభోగో
 బహుల ధనరతి ర్రిగ్భృహ్మణం నామశిష్టమ్.

వ్యా :- ఉదవహదితి :- ఇహ అత్రనగరే, వృద్ధః అతీతవయః,
 నిర్ఘ్నః దయారహిత స్సన్, క్షీరకణ్ఠాం అతిబాలాం ఉదవహత్ పర్యణ
 యత్, ఉత్సూర్వస్య వహ గాతోర్లోజ్. కులబాహ్యః కులబహిష్కృతః,
 సమృదన్తః సమృద్ధర్విత్ స్సన్ కులీనాం సత్కుల సజ్జాతాం కన్యాం
 కుమారీం అవృణుత పరయామాస, అభిశస్త్రః పరితానాగ్రహణాదినా
 నిర్దితః, హతమతిః బుద్ధిదీన స్సన్, గూఢ భోగః గుప్తమార్గేః భోగా
 సనుభవన్, బహులధనరతిః బహుధనార్జనా సక్తస్సన్. ప్రావ్రజత్
 పరివ్రాజకః అభూత్, ప్రపూర్వక వ్రజగతా వితి ధాతోర్లోజ్. నామ
 శిష్టం నామమాత్రావశిష్టం బ్రాహ్మణం భూసురం వ్రతి, ధిక్ నిన్దాన్తు

తా॥ ఈ సగరమున మిక్కిలి వృద్ధుఁడు చాలా చిన్నపిల్లను వివాహమాడెను. వెలివేయఁబడినవాఁడు ధనవంతుఁడై సత్కులజాత యగు కన్యను వివాహమాడఁ దలంచెను. నిండితుండై న మందఱుద్ధి గుప్తముగా భోగముల ననుభవించుచు ధనార్జనమునకై సన్యాసశ్రమమును స్వీకరించెను. ఛీ - ఏమి బ్రాహ్మణుఁడు. పేరునకు మాత్రము బ్రాహ్మణుఁడనిపించుకొనుచున్నాఁడు.

31. సకల నిగమ పుష్టాస్యాయ మస్యాం మృషార్థం
పురి వికృత పవోః బోధితం బువ్యమానః,
అవగణిత ధరిత్రీదేవతా హినః ॥
పృథయ దమితగర్వం కద్వద స్సమృదన్తః.

వ్యా :- సకలేతి :- అస్యాం పురి అస్మిన్నగరే, ఏషః అయం హీనవర్ణః శూద్రాది జనః, వికృతాని విరుద్ధాని వచానాని వచనాని యేషాం తైః, వేదవిద్యవాది భరిత్యర్థః. బోధితం కథితం సకలనిగమ పుష్టాస్య సర్వవేద సమూహస్య, మృషార్థం అసత్యార్థం. బువ్యమానః జానన్. అవగణితాః తిరస్కృతాః ధరిత్రీదేవతాః భూసురాః యేన సః అవమానిత వివిస్రన్నిత్యర్థః. కద్వదః కల్పితాని పదన్, 'రథపద యోశ్చ' ఇతి నూత్యేణ కు శబ్దస్య కదాదేశః. "గర్వావాదీతు కద్వదః" ఇత్యమరః. సమృదన్తః విశ్వర్యమదమ త్రస్నన్, అమితగర్వం అపార దర్పం, అవిధయత్ ప్రకటితకార, పృథవ్యఖ్యాన ఇతి ధాతోః ॥ ౩౧.

తా॥ ఈ సగరమునఁ గొందరు దుష్టులు వేదముల కపార్థములను గల్పించి యిదియే పరమార్థమని బోధించుచుండిరి. దానిని విని శూద్రాది హీనవర్ణుఁడు వేదార్థము నెఱిగినట్లు గర్వించి, బ్రాహ్మణ జాతినే యవమానించి, లక్ష్యపెట్టక సమృదఁడుడై నోటికివచ్చినట్లు పద రుచు, గర్వముచేఁ దనమాటయే యథార్థమని చాటుకొనుచున్నాఁడు.

32. శృతినిగదితమార్గం నాజహా నిర్విశేషం

దృఢ మిహ పరపద్యాం నహ్యవాలమ్ముకాయమ్,

అమనుత బహు దుఃఖం నో సుఖం మానవేఽద్యా

పశ్యత ముపశ్యతం దుర్వృత్త ఉన్మత్త చిత్తః.

వ్యా:- శ్రుతినిగదితమార్గం నాజహా నిర్విశేషం, అయం జనః, శృతినిగదిత మార్గం వేదవిహితం వన్ధానం, నిర్విశేషం సమ్మూర్ణతయా, స అజహాత్ స తత్యాజ. ఓహాక్ త్యాగే ఇతి ధాతోర్లజ్. దృఢం స్థిరనిశ్చయేన, పరపద్యాం పరమార్గం, “సరణిః పద్ధతిః పద్యా” ఇత్యమఃరః, నహి- అవాలమ్ముత, నస్తీచకార, అవపూర్వకస్య లబి అవ స్రుంసనే ఇతి ధాతోర్లజ్. అద్య ఇదానీం, మానవః మనుజః, దుర్వృత్తః దుష్టప్రవర్తనః, ఉన్మత్త చిత్తః ఉన్మత్త స్వాస్త్యః బహు అధికం సుఖం దుఃఖంచ నో అమనుత సమేనే మన ఆలోచన ఇతి ధాతోర్లజ్. బహు అధికం ఉపశ్యతం అపశ్యతం వా స అమనుత యద్దుఃఖదాయ యత్సుఖదాయ యేనోపకారో భవతి యేనాపకారో భవతీతి సవేదేత్యర్థః.

తా! ఈ వర్తనమందలి జనులను వేదమార్గమును పూర్తిగ విడువలేదు. పరమార్థము నింకను స్థిరబుద్ధితో గ్రహింపనులేదు, ఇందలి జనుఁడు దుష్ప్రవర్తనుఁడు నున్మత్త చిత్తుఁడు నగుటచేత. నెద్దాన సుఖముగలదో యెద్దాన దుఃఖము వచ్చునో యేది యుపకారమో యేది యపకారమో తెలియఁ వాఁడై యుండెను.

33 స జగదుపచిక్షిత్త వ్రక్కయన్మిత్కుదారః

కృచిదపి పరిగచ్ఛన్మన్త మాలోల దృష్టిః,

ప్రమదవన సమీపే గన్ధవాశేన హృష్టో

మన మదుర రవేణాయ దిత్తం మహాత్మా.

వ్యా:- సజగదితి:- మహాన్ ఆత్మా అనుభావః యస్యసః, మహామనా ఇత్యర్థః, ఉదారః జేదార్మయుక్తః, దాతేత్యర్థః, సః తార

33. జగత్ లోకం ఉపదిక్షింః ఉపకర్తు మిచ్ఛుః, ఇతి పూర్వోక్త
వ్యకారేణ, తర్కయన్ ఊహయాః, క్వచిదపి కుత్యచిదపి పరిగచ్ఛన్
సజ్జరన్, మందం శనైశ్శనైః ఆలోల దృష్టేః చశ్చలదృష్టేః ఇతస్తతః
వశ్యన్నిత్యర్థః. వ్యవదవనసమీపే ఉద్భావన సన్నిహౌ గన్ధవాతేన
సురభిల వాయునా హృష్టః ప్రాప్తహర్షః ఘనేన గమ్భీరేణ వధురేణ
స్వాదునా రవేణ ధ్వనినా ఇత్థం ఏవం అగాయత్ జగ్. గైశ్శబ్దే ఇతి
ధాతోర్లక్షణం.

తా! మహానుభావుడు నుదానుడుగు నా తారకుడు లోక
వృత్తమును గూర్చి తనలోదాను దర్శించుకొనుచు లోకమున కుప
తారముఁ గావింపఁదలంచి యొకనాఁ డెటకో పోవుచు రాజాస్తః పుర
సమీపమందలి యుద్భావనన సమీపముననున్నే యట ఘోరాతర్పణ
మగు గాలికిఁ బరవశుడై మధురముగ గంభీరగ్వభావమున నీక్రింది విధ
ముగఁ బాడనారంభించెను.

34. జనని తవ జనోతిక్రమ్య వేదోపదేశం

ప్రతిదివ మవర తస్వచ్ఛన్ద హినో హతాః.

ఇతి ముహు రభవ స్త్వం సుష్టు రోరుద్యమానా

ద్విజ నివద విలాపై నృన్ధయోః కర్మభూమే !

వ్యా:- జ.నీతి :- జనని హేమా తః! తవ భవత్కాః, జనః
మానవసమూహాః, వేదోపదేశం వేదధర్మం, అతిక్రమ్య అపహాయ
స్వచ్ఛన్దహినః స్వాతంత్ర్యహీనాః, హతా ఆశాదేహి నః విగతసంకల్ప
స్థాన, ప్రతిదివం నిత్యం సజ్జచార సమచరత్, ఇతి ఇత్థం హేకర్మ
భూమే ! భారతావని ! త్వం, నృన్ధయోః ఉభయోః ప్రాతస్సాయం
నృన్ధయోరపి, ద్విజానాం పక్షిణాం, "దస్త విప్రీణ్ణజా న్ద్విజా" ఇత్య
మరః, నివదాః రవాః ఏవ విలాపాః రోదన ధ్వనయః, తైః ముహుః
పునః పునః సుష్టు రోరుద్యమానా రుదస్త్రీ అభవః.

హ మాతః భారతావని ! మత్పుత్రాః వేదమార్గ మపహాయ
కింక రవ్యతా విమూఢాః ప్రతినినం నిరర్థకం సశ్చరన్తీతి చి నయన్తీ
సన్ధ్యాద్వయేఽపి విహగజత మిషేణ రోదిషి. అహో దౌర్భాగ్యం తవ.

తా. అమ్మా ఓ కర్మభూమీ ! నీ పుత్రులందఱును వేదోప
దేశములను విడిచి యేమిచేయుటకును దోచక, నిరర్థకముగ స్వాతంత్ర్య
హీనులై తిరుగుచుండుటనుకొని యిరు సంజలందును పక్షియరపు
లను మిషచే విలపించుచున్నావు. నీకెట్టి దురవస్థ పట్టినదమ్మా.

35. అశ మిహ పురామేక్షిత్రియోఽధత్త నామ

స్ఫుటతర మధునా తత్సర్వ వర్ణోఽప్య గృహ్లాత్.

ఇతి శిఖరతరూణా మాకుగేన శ్వసిత్వా

క్షితిభృదయ మముఞ్చన్నిర్ఘరాశ్రు పృవాహమ్.

వ్యా :- అనిశమితి :- ఇహ అర్క, పురా పూర్వకాలే, శ్చ త్రి
యః బాహుజః, అనిశం నిత్యం, మే మమ, నామ శ్చ త్రియ ఇతి నామ
ధేయం, స్ఫుటతరం అతిస్పష్టం, అదత్త దధార. శ్చ తా త్రాయత ఇతి
యన్నామ విద్యతే తన్నామ బాహుజః ఏక ఏవ నిత్యం దధారేతిభావః
అధునా ఇదానీం, తత్ తన్నామధేయం, సర్వవర్ణోఽపి వివిధజాతిసము
ద్భవోఽపి, అగృహ్లాత్ జగ్రాహ ఇతి ఇత్థం శిఖర తరూణాం కూటస్థ
పక్షాణాం, ఆశుగచ్ఛతీత్యాశుగః వాయుః తేన, శిఖరతరూణాతే నేత్యర్థః
శ్వసిత్వా నిశ్వస్య, అయం క్షితిభృత్ పర్వతః, రాజేతి సూఢార్థః,
నిర్ఘరః జలప్రవాహ ఏవ లక్ష్యుః శామ్నాని, తేషాం ప్రవాహం ధారా
సమూహం, అముఞ్చత్ తత్వాజ.

పురా శ్చ త్రియ ఇతి నామధేయం తద్వంశీయ ఏవ ధృత్వా
తత్సర్థక మకరోత్, ఇదానీం తన్నా మధేయం సర్వవర్ణోపి స్వీచకార.
అహో మమ దౌర్భాగ్యమితి ఆయంక్షితిధరిః శిఖరగతవాయు మిషేణ
నిశ్వసన్, నిర్ఘరమిషేణ ఆశుదారాః అముఞ్చత్. క్షితిభృత్పదేన
రాజాప్యేవం రురోదేత్కథానరః ద్యోత్యతే.

36 రుచిర మురు గభీరాస్వాతం తన్నికమ్య
 న్నిత మి దవిష్ట క్రావ మర్జిష్ట గీతమ్.
 ఉపవన తరుకేలి లోల భాపాలపుత్ర
 న్త మవివిదిష దార్యం సాధు గాయ న్త మి చ్చైః.

వ్యా:- రుచిరమితి:- రుచిరం మనోహరం, ఉరు: గభీరశ్చ
 య: అర్థ: తేన అన్వితం యుక్తం, గర్భారభావసముపేతం, న్నిత
 మివ ఘనఘర్జిత మివ. దవిష్టాదపి క్రావ్యం అనిదూరాదపి శ్రీవణ
 యోగ్యం తత్ అక్లిష్టగీతం మధురగానం నిశమ్య శ్రుత్వా ఉపవనే
 ఉద్వానే యే తరవ: పృథ్వా: తేషు కేరీ నీలా తస్యాం లోల: ఆశక్త:
 భాపాలపుత్ర: రాజకుమార: ఉచ్చైః క్షమితస్వరేణ సాధు సుష్టు
 గాయ న్తం గానం కుర్వ న్తం ఆర్యం రాజ్యం తం కారకం అవివిదిషత్
 వేదితు మ్నిచ్చత్. విదజ్ఞానే ఇతి ధాతో సన్నతాల్లజ్.

తా॥ గంభీరార్థముతోఁ గూడి దూరముగానున్నను శ్రావ్యమై
 మధురమై ఘనగర్జితమువలె వినఁబడుచున్న యాగానమును, సమీప
 ద్వానమున పృథ్వావృత్తిలో వినోదముగ విహరించుచున్న రాజకుమ
 రుడు విని, యా గాయకుఁడెవఁడో వానిని తెలిసికొనవలెనని సంకల్పిం
 చెను

37. వికసితలవనేనా నస్తరం జాక్షికేన
 తివసుత భటేన ప్రార్థ్యమాన స్స విద్వాన్,
 లలిత ధవళవర్ణ స్సచ్చిదానస్తపూర్ణ
 స్సమ చరదిప మస్తం మ త్తమాతజ్ఞపోశః.

వ్యా:- వికసితేతి:- అ స్థూలగాన శ్రవణానస్తరం, వికసి
 తలవనేన ఉల్లసదాననేన, “వత్సా వ్యవదనం తుణ్ణి మానసం లవనం
 ముఖం” ఇత్యమర: జాక్షికేన జజ్ఞాకరికేన, జజ్ఞే జీవనకార్యా యశ్య

సః జఙ్ఘలత్వా త్వరితగమనేన, దూరవారాధికం నీత్వా జవతేత్సర్థః
జఙ్ఘలిక జఙ్ఘికా విత్సమరః క్షితిపసుతభద్రేన రాజకుమార సేవకేన
ప్రార్థ్యమానః పార్థివస్సన్, రాజకుమార స్వామాహ్వాఞ్చతి. తత్సమీప
మాగచ్ఛేత్త్యా హూతస్సన్నిత్యర్థః. లలితః సుందరః ధవళః శ్వేతః వర్ణ
శరీరకా విర్భస్యసః సచ్చిదానన్ద పూర్ణః పరమాత్మ స్వరూపః, స
విద్వాన్ వజ్రేణ స్తారకః, మత్తమాతజ్గపాత ఇవ మదగజ శిశురివ, 'పోతః
పాకోర్భకో డియ్యః' ఇత్యమరః మన్దం శన్తైశ్శన్తైః సమచరత్ సమ్య
గగమత్, సమూర్వక చరగతా వితి ధాతోర్ల జ్. ఉపమాలాక్ష్యరః

తా|| తారకుని గానమును విని, యా రాజకుమారుఁ డాతని
నొక భటునిద్వారా పిలిపించెను. ఆ భటుఁడును వికసన్ముఖుడై యా
తారకుని సమీపించి రాజకుమారుఁడు మిమ్మాహ్వానించుచున్నాఁడని
విన్నవించెను. అంత, సుందరుఁడు ధవళగాతుఁడు పరమానందరువుఁడు
నగు నాతారక వండితుఁడు, మందతుంద గమనమున గున్నయేనుగువలె
నాతనికడ కేగెను.

38. స ఉపవనవిశేషా నద్భుతా స్థర్శనియాన్

స్మితలలిత ముఖాబ్ధౌ లక్ష్మ యన్మత్కవీన్ద్రః.

అభినవ బహురాజత్కల్పనా మూహమానౌ

తర దవగతమార్గం తోషిత ప్రాణివర్గం.

వ్యా :- స ఇతి :- సత్కవీన్ద్రః సత్కవిశ్రేష్ఠః, సః తారకః
అద్భుతాన్ ఆశ్చర్యకరాన్. దర్శనీయాన్ రమణీయాన్, ఉపవన విశే
షాన్ ఉద్యానవనదృశ్య విశేషాన్, లక్ష్మయన్ వశ్యన్, స్మితేన దరహసి
తేన లలితం సుందరం ముఖాబ్జం ముఖవద్దం యస్యసః, హాస వికసిత
ముఖారవిన్ద స్పన్నిత్యర్థః. అభినవాం నూతనాం బహు అధికం రాజస్త్రీం
కల్పనాం, ఊహమానః ఆలోచయన్, తోషిత ప్రాణివర్గం సమస్త
జనాశ్రాంతం, అవగతం విదితం మార్గం వస్థానం అతరత్ అతిచక్రమ
త్యూతరజే ఇతి ధాతోర్ల జ్.

తా! సత్కవిశ్రేష్టుడైన యా తారకుడు ఉద్భాసనమందలి వింతలను విశేషములను గాంచుచు. వాని సౌందర్యమునకు మెచ్చుకొనుచు, దనలోదాను కొంగ్రొత్త కల్పనల నూహించుకొనుచు, సంతుష్టులైన జనులతో నిండిన యా తెలిసినత్రోవ వెంటనేగను.

39. వినయ వమితమూర్ధ ద్వార స్థితా నీతిమాణః

ప్రకటితసచివాద్యై రజ్జసా వస్త్రమానః,

అనుపద మపి ధన్యం స్వం ముదా మన్యమానః

నృపతిసుతి చకోరాయాత్రసోఽ పూర్ణచన్ద్రః.

వ్యా :- వినయోతి :- అత్ర, స తారకః, వినయోఽ వినయితాః సమీకృతాః మూర్ధానః శిరాంసి యేషాం తాన్, ద్వార్ధితాన్ ద్వారపాలతాన్. ఈమాణః పశ్యన్, ప్రకటితాః కృతపరిచయాః యే సచివాద్యాః అమాత్యాదయః తైః అజ్ఞసా త్వరితం, వస్త్రమానః సమస్కృతస్సన్, అనుపదం పదే పదే, స్వ మపి అత్మాన మపి, ముదా ప్రీత్యా, ధన్యం ధన్యజీవనం, మన్యమానః భావయన్, నృపతిసుతిః రాజకుమార ఏవ చకోరః జీవం జీవః, చన్ద్రీకాపాయా వక్త్రవిశేష ఇత్యర్థః. తస్మై రాజపుత్రచకోరాయ, అపూర్ణచన్ద్రోఽపూర్ణచన్ద్రపదధవత్. పూర్ణచన్ద్ర ఇవ ఆచరతీతి పూర్ణచన్ద్రః, ఆచారాధేయః, లబ్ ఆపూర్ణ చన్ద్రోత్.

పూర్ణచన్ద్రం దృష్ట్వా చకోరః యథాముద మవాహ్నీతి లెఖతం తారకం దృష్ట్వా రాజపుత్రే ముద మవాహేతి భావః, ఉపమాలంకారః.

తా! మౌనమధ్యమున సమశిరస్కులై నిలబడియున్న దాత పాలకులను జూచుచు, తమ్ము దాము పరిచయము గావించుకొని త్వరగా నమస్కరించుచున్న మంత్రి సామంతాదుల నమస్కృతుల నందుకొనుచు, మాటిమాటికి, దన్నుదాను ధన్యంగ భావించుకొ

నుచు, జకోరపక్షికిఁ జందుడువలె నా తారకుడు రాజకుమారున
కానందమును గూర్చెను.

40. సమ తరుణ వయస్కం స్వీయ రూపాను కారం
సరసిజ సదృశాక్షం సన్నతం రాజపుత్రమ్,
సవినయ సత శీర్షం సోమ బిమ్బస్య మార్యం
స పది త మవలోక్యా సావసుఖ్య ద్విజేన్ద్రః

వ్యా:- సమేతి:- సః అసౌ ద్విజేన్ద్రః సోఽయం బ్రాహ్మణ
శ్రేష్ఠః తారకః, సమం తుల్యం తరుణం సూతనం వయః యస్య తం,
స్వసమాన సూతన వయస్కు మిత్యర్థః, స్వీయం స్వకీయం య త్ రూపం
ఆకారః తస్య అనుకారం. స్వసమానరూప మిత్యర్థః. సరసిజాభ్యాం పద్మా
భ్యాం సదృశే తుల్యే అక్షిణే నేత్రే యస్య తం, పద్మవయన మిత్యర్థః
సస్థిః సజ్జనైః సుతం సుత్యం, వినయోన సతం సమశీర్షం శిరః యస్య
తం, వినయ విమితోత్తమాజమిత్యర్థః. సోమబిమ్బవత్ చన్ద్రమండల
తుల్యం ఆస్యం ముఖం యస్యతం, ఆర్యం పూజ్యం, తం రాజకుమారం.
అవలోక్య దృష్ట్వా. సపది సద్యః, అనుఖ్యత్ సుఖమవాప, సుఖ,
ధాతోః శండాదిత్వా ద్యక్.

తా|| వయస్సులో రూపములోఁ దనకు సమానుడై, సుంద
రుడై, తామరపువ్వులాంటి కన్నలు చంద్రబింబమువంటి ముఖమును
గలిగి, సజ్జనస్తుతి పాత్రుఁడును వినయవినమితోత్తమాంగుఁడునై
యున్న యీ రాజపుత్రునిగాంచి యీ తారకుడు మిక్కిలి యానం
దించెను.

41. అనిపపతికుమారో ధారుణీదేవ మౌళిం
సహృదయ మపి పుంసాం మోహనాకారయు క్తమ్,
త మపరిమిత తేజశ్శాలినం సర్వవేదం
సకలిగుణనిధిం సోఽవంతా వా ప్తకామమ్.

వ్యా: అవనివరీతి:- స: అవనివరికుమార: రాజపుత్ర: సహృదయం శోభనహృదయం, పుంసామపి పురుషాణామపి, మోహాన: ఆకర్షక: య: ఆకార: రూపం తేన యుక్తం, జగన్మోహన మిత్స్యర్థ: అపరిమితేన ఆత్మధికేన తేజసా శాలినం సహితం, అధికతేజోవన్మిత్స్యర్థ: సర్వవేదం సకలవేద వేదినం, సకలగుణనిధిం సర్వగుణనిధానం అవాప్త కామం పూర్ణ కామం, నిష్కామ మిత్స్యర్థ: తం ధారుణీకేన మౌళిం బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠం తారకం, అవనత అమృత్. ఏది అభివదన స్తుతో: ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా: పురుషులనుగూడ మోహింపజేయు రూపముతో, ఉత్తమమైన మనస్సుతో, అపరిమితమైన తేజస్సుతోనొప్పము, సర్వవిద్యానిజరదుడై సకలగుణనిధియై సంపూర్ణ కాముడై యున్న యా తారకు: కు రాజపుత్రుడై సమస్కారమును గావించెను.

42 దుగ్రత అయపరిమేయం గీత ముద్బుద్ధ తారం
బహుగుణాలితం సద్దయ వాగ్దేయ కార:,
అనుపమ కవితాతోఽప కృదా శీర్షవాని
క్షితిపతివరనూనో వృ ప్రవృద్ధ్యై స్మితాస్య:

వ్యా:- దుగ్రీతేతి:- వాగ్భి: గాతం యోగ్యం గేయం వాగ్దేయం తక్కిరోతీతి వాగ్దేయకార:, న విద్యతే ఉపమా సాదృశ్యం యస్య స: అనుపమ: కవీనాం రాజాకవిరాజ: కవిశ్రేష్ఠ: “రాజాహస్పతిర్భిష్టచ్” ఇతి టచ్. స: తాగక:, దుగ్రతలయోగ దుగ్రతాభ్యేన లయవిశేషేణ, పరిమేయం పరిమాతం యోగ్యం, ఉద్బుద్ధ: వికసిత: తాగ: తారస్వర: యస్య తత్, బహుభి: గుణై: రాగలక్షణై: లలితం మనోహరం. గీతం గానం, సద్దయ సమ్యక్ గాత్వా స్మితాస్య: హాసాలక్యత వదనస్సన్ క్షితిపతివర నూనో: రాజకుమారస్య, ప్రవృద్ధ్యై అభివృద్ధియే.

సన్నితౌ గ్యాని ఆశీర్వాదాని ఆశీర్వాదాన్, అవక్ అవోచత్. వచ
పరిభాషణ ఇతి ఛాతోర్లక్ష.

తా। ఆ తారకుడు కవిరాజు, వాగ్గేయకారుడు అందుచే
నాతడు తారస్థాయిలో దుర్బలయ్యతో చక్కనిరాగము నాలపించి
మంచిమాటలతో నా రాజకుమారు నా శీర్షదించెను.

43. పరిజన ఉభయో రన్యోన్య సఖ్యం చికిర్వ్య
ద్విజ నృపసుతయో ద్దాగి జితం బోబుధిత్వా,
మణివలయవదేహ ద్వైతయో రిద్ధయో గౌ
భవదితి వ సమస్తా నిర్భరానస్త మాప్నోత్.

వ్యా :- పరిజనేతి :- సః సమస్తః పరిజనః సర్వపరివార జనః
అన్యోన్యసఖ్యం పరస్పరమైత్రిం, చికిర్వ్యః కర్తృమిచ్ఛతోః, ఉభయోః,
ద్విజసుతశ్చనృప సుతశ్చ ద్విజపుత్రసంతౌ ద్విజకుమార రాజకుమారౌ
తయోః, “ద్వంద్వాస్తే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేకం సమ్మన్యతే”
ఇతిన్యాయేన సుతశ్చద్య ఉభయత్రాప్య న్వయః, ఇజ్జితం హృద్గతం
భావం, బోబుధిత్వా నితరాం విజ్ఞాయ, అద్య ఇదానీం. ఏతయోః
కుమారయోః, ఏవః ఆయం, ఇద్ధయోగః ప్రకాశమాణః మైత్రీసమ్మన్యః
మణివలయవత్, మణినారత్నైవ వలయవత్ కజ్జణమివ, వలయేన
కజ్జణేన మణివత్ రత్నమివ, అభవత్ ఆసీత్, ఇతి ఇత్థం, నిర్భరా
నస్తం సమ్మాపూర్ణప్రీతిం, ఆప్నోత్ అవాప అభువ్యాప్త ఇతి ఛాతో
ర్లక్ష. ఉపమాలక్ష్యం.

తా। ఆ రాజకుమార విప్రీకుమారు లిరువురు నొకరితోనొకరుమైత్రి
గావించి నుత్సుకులైరి. వారి యభిప్రాయము నచ్చటనున్న పరివార
జనము బాగుగాగ్రహించి, స్వర్ణకంకణముతో రత్నము, రత్నముతో
స్వర్ణకంకణము కలియునట్లు వీరిమైత్రి గొప్పగా నున్నదని మిక్కిలి
యానందించెను.

44. తరుణ పురుషరత్నం నర్వవిద్యా వాతం
 తిరిగి తనయ స్వచ్ఛందశీలం విదిత్యా,
 నవది వ నిజవిత్రే దర్శయిష్య నివసితం
 యవనహయ మసా వారోహయ మ్భూమిదేవమ్

వ్యా:- తరుణేతి:- నం అయం క్షితివతితనయః సోఽయం రాజకుమారః, భూమిదేవం భూసురం తాతకం, తరుణం యువానం, పురుషరత్నం పురుషశ్రేష్ఠం “జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం నిద్రగ్నిమితి గీయతే” ఇతి నూక్తిః నర్వ విద్యాభి శ్చ నాథం యుక్తం, స్వచ్ఛంద శీలం స్వతంత్రస్వభావం చ, విదిత్యా జ్ఞాత్యా, నవది తదానీమేవ, స్వపిత్రే స్వజనకాయ. దర్శయిష్యన్ దర్శనం కారయతు మిచ్ఛన్, విసీతం సుశిక్షితం, యవనహయం యవన శస్త్రం, ఆరోహయత్ ఆరోహ యామాన, ఆజ్ పూర్వక రహస్వీః జన్మని పాద్యుర్భావే చేతి ధాతేః ణ్యనాల్లజ్.

తా! ఈ విప్రకుమారుడు యువకుడు, పురుషశ్రేష్ఠుడు, నకల విద్యాపారంగతుడు స్వతంత్రుడు. అని గ్రహించి యా రాజకుమారుడు వానిందన తండ్రికి జూపించే దలంచి, మద్చితపడిన మంచి యా జానేయాశ్యముపై నా తారకుని గూర్చుండఁ బెట్టెను.

45. గగనమణి రివ న్వచ్ఛంద భావోఽతిరవ్య
 త్తిమిర మివ మహనా సైక్య మారస్య దత్త,
 అకలయదిపతేజో జ్యోతిః జోఽల్ప విద్యా
 న్న మచరదివ ఘోరః ప్రజ్ఞతస్థాపకారి.

వ్యా:- గగనమణిరితి:- అతీనగరే, స్వచ్ఛందభావ ఇవస్వతంత్ర భావ ఇవ, గగనమణిః సూర్యః, ఆతిరవ్యత్ అస్తర్థాన మగచ్ఛత్. మహా నా సైక్యమివ అవ్యధికనా సైక భావ ఇవ, తిమిరం అన్ధకారః

జౌరస్యత్ బలివృక్షభూత్, “తిరిస్-ఉరిస్-ఇతి కాణ్డ్యాదిగణేథాతూ,
తాభ్యాం కణ్డ్యాదిభ్యోయక్” ఇతి యక్ వ్యత్యయః, యగస్తస్య
“సనాద్యంతా ధాతవః” ఇతి థాతు సంజ్ఞా. తతో లజ అతిరస్యత్, జౌర
స్యత్ - ఇతిరూపే అల్పనిద్వానివ అల్పజ్ఞః వణ్ణిత ఇవ, జ్యోతిరిజ్ఞః
ఖిద్యోతః, కేజః కాప్తిం, అలయత్ అవాప్నోత్, కలగతౌ సంఖ్యా
నేచ ఇతి ధాతోర్లజ్. పాప్తితస్థావకాః పాప్తినాః మతస్థావకా
చార్థాః. కేషాం అరిః ఇవ కతుర్నివ మతవిరోధీవేత్కర్తృః, ఘూకః
ఉలూకః సమచరత్ సమ్మక్ సజ్చచార, సంపూర్వక చరగతా వితి
ధాతోర్లజ్. సు లోపమాలంకారః.

శ్లోకేఽస్మిన్రాత్రి ర్వర్ణ్యతే నగరసామ్యేన. రాజాన్తః పురప్రవేశ
సమయే రాత్రి రాసీదితిచ నూన్యతే.

అత్యనగరే స్వతంత్రభావ ఇవ నూన్యః అన్తర్ధాన మవాప,
నాన్తికభావ ఇవ అన్తకారః బలియానభూత్. అల్పజ్ఞ ఇవ ఖిద్యోతః
తేజస్వీ బభూవ, పాప్తినమత విరోధీ ఉలూకః సమస్తతః చచార.

తా॥ ఇందు సూర్యాస్తమయముతో రాత్రి వర్ణింపబడు
చున్నది. వీరురాజాంతఃపురమును జేరుకొని రాత్రియయ్యెననినూచింపఁ
బడుచున్నది.

ఈ నగరమున స్వతంత్రభావ మంతరించినట్లు నూన్యడస్తమిం
చెను. నాన్తికభావము ప్రబలమయినట్లు చీకటి దట్టముగ వ్యాపించెను,
అల్పజ్ఞుడు తన ప్రతిభను జూపుచున్నట్లు మిణుగురు పురుగు మిలమిల
మెఱయుచుండెను. పాప్తినమత విరోధి యంతట తిరుగునట్లు గుడ్డ
గూబ యంతటఁ దిరుగజొచ్చెను.

నూన్యడస్తమింపఁగనే చీకటి వ్యాపించుటయు మిణుగురులు
మెఱయుటయు గుడ్డ గూబలు తిరుగుటయు సహజము, ఇది రాత్రి
లక్షణము.

46. ఉడుగణ ఇవ శిష్టాచారచారో వ్యరాజ
 త్తుహింసాశోభే వాభ్యు దైదైవ భక్తిః
 తత ఇవ సమపుల్ల త్రైరవ శ్రీస్సమన్తా
 దురుతరనిరతి స్వచ్ఛందజీవే జనన్యః.

వ్యా :- ఉడుగణ ఇతి తతః అనన్తరం, ఉడుగణః సక్షత్యసమూహః
 శిష్టాచారవార మివ శిష్టాచార సమూహః ఇవ, వ్యరాజత్ అరాజత
 విపూర్వక రాజ్య దీప్తా వితి ధాతోర్లజ్, తుహింసాశోభా చప్యస్య శోభా
 కాన్తిః దైవభక్తిః ఇవ దేవతా ప్రీతిరివ, అభ్యుదైత్ అభివృద్ధ్యా అభూత్.
 అభిపూర్వక ఇత్ గతావతి ధాతోర్లజ్. కైరవశ్రీః కువలయశోభా.
 జనన్య మూనవన్య, స్వచ్ఛందజీవీ స్వత స్సౌజీవనే, ఉరునిరతిరివ అధికా
 నక్తిరివ, సమపుల్లత్. వికసితా ఆసీత్, సమపూర్వక పుల్లవికసనే ఇతి
 ధాతోర్లజ్. ఉపమాలాజ్కరః.

తత్రసగరే నక్షత్ర్యసమూహః శిష్టాచార ఇవ ర రాజ, చన్ద్రకాన్తిః
 దైవభక్తిరివ వృద్ధి మగమత్. కువలయశోభా జనన్య స్వచ్ఛంద జీవనా
 నక్తిరివ సమన్తాద్వికాస మవాప, పూర్వసదాశ్రీ రాత్రివర్ణన మేవ
 సగరసామ్యేన నిరూపితమ్.

తా|| నక్షత్ర్యగణము శిష్టాచారిమువలె మిలమిల మెఱుముచుం
 డెను. చంద్రకాన్తి దైవభక్తివలె వెలుగుచుండెను. కువలయశోభ మాన
 పులందలి స్వేచ్ఛాజీవనానక్తివలె సంతట వికసించెను.

ఈ శ్లోకద్వయమందు రాత్రి వర్ణనముద్వారా సగర జన జీవి
 తము నిరూపించబడెను.

47. చతుర తరధరిత్రీవేపతా వాజిరాజం
 పరిచిత మివ ధృక్వా లీలయాఽసా ఖలీనమ్,
 సహస్రపతిమతీనా స్సన్ధితాక్షిష్టగత్యాఽ
 గమయ దనరిబాధం పల్లవ నాజసాధమ్.

వ్యా :- చతురతరేతి :- అసౌ చతుర తర ధరిత్రీదేవతా అతిని
 పుణః భూసురః, లీలయా విలాసేన, ఖలీనం కవికాం, "కవికాతు

ఖలీనోఽస్త్రీ" ఇత్యమరః. ధృత్వా గృహీత్వా. నృపతినుతేన రాజ
కుమారేణ, సంల్లవన్ సంభాషణం కుర్వన్, పరిదిత మివ పరిచయో
పేత మివ స్థితం, వాజిరాజం అశ్వరత్నం ఆర్కవిదితా నాతివేగా నాతి
విలంబా, ఆక్లిష్టా సుఖప్రదా యా గతిః గమనం తయా, "ఆర్కవిదితం
ధోరతిక రేదితం శల్లితం ప్లుతమ్" గాతయోఽమీ వశ్చిధారాః" ఇత్య
మరః అనరిబాధం శత్రుపీడా విరహితం రాజరూఢం రాజప్రసాదం
అగమత్ అనయత్, గమ్ గతావితి భాతోర్జ్జిస్తాల్లజ్.

తా|| నిపుణ మతియగు నా తారకుడు, విలాసముగా కళ్యేమును
బట్టుకొని, పరిచయమున్న దానివలెనున్న యా గుట్టమును నడిపించుచు,
రాజకుమారునితో మాటలాడుచు నహజగమనమున నెట్టి యాటంక
ములు లేకుండ రాజధవనము చేరెను.

48. హయవర మథ హత్వా స్వ స్తికం సోతిరిచ్ఛా

ద్భుతకర బహుదీపై ర్దీప్యమానో మహాత్మా.

నృపతి సుతగృహీత స్వీయహస్తా ముదా ప్రా

విశ దధిపగృహ నారుహ్య సోపానపాలిమ్.

వ్యా:- హయవరమితి:- అథ అనంతరం, నః మహాతా-
మహినుభావ స్స తారకః, హయవరం, అశ్వరాజం, హిత్వా త్యక్త్వా,
స్వ స్తికం ప్రాచీద్వారం గృహం, "స్వ స్తిక స్వర్యతో భద్ర" ఇత్యమరః,
అతిరిచ్ఛ అతిక్రమ్య, అద్భుత కరైః ఆశ్చర్యదాయకైః బహుభిః అనే
కైః దీపైః, ప్రదీపైః, దీప్యమానః ప్రకాశ్యమానః, నృపతినుతేన
రాజకుమారేణ, గృహీతః స్వీకృతః, స్వీయహస్తా న్నః స్వకరః యస్య నః,
ముదా ప్రీత్యా, సోపాన పాలిం సోపానపక్షిం ఆనుహ్య అధిష్ఠాయ,
అధిపగృహన్ రాజధవనం, అత్యగృహశబ్దోనిత్య బహువచనః పుంలిం
బ్రశ్య "గృహః పుంసచ భూమ్నోవ" ఇత్యమరః. ప్రావిశత్ ప్రవి
వేశ, ప్రపూర్వక విశవ్యవేశనే ఇది భాతోర్జ్జిస్తాల్లజ్.

తా॥ ఆ తాంకుడు వెంటనే గుట్టమొనుండి దిగి, తూర్పుదేవదీ గల భవనమునుదాటి, మధ్యమస్థి చిత్తానిచిత్తామ్మలై న దీవతాంతులలో వెలుగుచు, రాజకుమారుడు తనచేతినొందుకొని నడచుచుండ, సంతోషముగా మెట్లస్థాయిను వాటి రాజసేధిమను బ్రవేశించెను.

49. సవయస మనిష్యధం రూపవస్తం కులీనం

కృతిన మవసదేవం రజ్జకం లబ్ధవర్ణమ్

గురు పుహ భజనీయం మే పితౌపాదిశత్రా

గజజ మితి తత్రైవైత్సమ్మదం రాజపుత్రః.

వ్యా:- సవయసమితి:- ఇహ అస్మిన్వస్తే సవయసం సమాస వయస్కం, అనిష్యధం స్వతస్త్వం, రూపవస్తం సుందరం. కులీనం కత్తుల సమాత్వస్కం. కృతినం నిపుణం, రజ్జకం వాక్చేష్టాది భిన్ననోహరం, లబ్ధవర్ణం విచక్షణం అవనిదేవం భూసురం భజనీయం సేవనీయం, గురుం ఆత్మహి లభస్యశ్శిష్యప్రకపురా. పితౌ మజ్జసః. మేమహ్యం ఉపాదిశత్ ఉపదిదే. ఉపపూర్వక దిశి అతిస్పర్శనే ఉతిథాతోర్లక్ష్యే. అహం, త్వావ పిత్రుక్త ప్రకారేణైవ తాదృశం గురుం. అభజమి వాగ్విషమే, ఇతి, రాజపుత్రః రాజకుమారిః సమ్మదం ప్రేమాదం, పితౌ అవాప. భజ సేవాయా మితి ధాతోర్లక్ష్యే. ఇహ గతామి ధాతోర్లక్ష్యే.

తా॥ సమాసవయస్కుడు, స్వతంత్రుడు, సుందరుడు, ఉత్తమ కులసంజాతుడు, సేర్పరి, పండితుడు, మనోరంజకుడు నయిన బ్రాహ్మణుని గురువును గాఢేసికొని యాతని సేనిపుముని నాలి ద్రి నా కింతమము చే దప్పియుండెను. సేదట్లే యట్టి గురువును నేను పొందగలిగితి నని యా రాజకుమారుడు మిక్కిలి యానందించెను.

50. వపది స కృతకృత్యం పణ్ణికం భోజయిత్వా

పరిషద మథ. నిత్యాఽ కుణ్ణికం రాజకీయామ్,

పితర మధిక విద్యాకౌతుకం వ్యం పదాన్యం
త మపసపతి పుత్రౌఽ దర్శయ ద్భూమిదేవమ్.

వ్యా :- సవదీతి :- సః అవనిపతి పుత్రః సోఽయం రాజకు
మార్యః సవది సద్యః, కృతకృత్యం నిర్వర్తిత కర్మకలాపం, పణ్డతం
విద్వాంసు తారకం, భోజయిత్వా భోజనాదినా తర్పయిత్వా, అథ
తతః, రాజకీయాం రాజసస్పృహనీ, పరిషదం సభాం, అకుణ్డతం నిర్ని
రోధం యథా తథా, నీత్వా స్వావయ్య, అధికవిద్యాసుకౌతుకం కుతూ
హలినం, పదాన్యం దాతారం, స్వం పితరం స్వజనకం, తం భూమిదేవం
తం భూసురం తారకం అదర్శయత్ దర్శయామాన, దృశిత్ ప్రేక్షణే
ఇతి ధాతోర్న్యన్తల్లజ్.

తా॥ స్నానసంభ్యాది కర్మకలాపములను నెరి వేర్చుకొనియున్న
యూ తారకునకు పెట్టిన భోజనమును పెట్టించి, యూ రాజకుమారుఁ
డా తారకుని రాజసధి కెట్టి యాటంకములులేకండఁ గొనిపోయి, విద్యా
సక్తుఁడు పదాన్యుఁడునగు తన తల్లిడి శాలినిఁ జూపెను.

51. ద్విజతనయ మదారం సర్వవిద్యావతారం
ధరణి పతిచరేణ్యౌఽశ్న శ్రుజాతం విలోక్య,
నిటల మతిత హస్త ద్వంద్వ ఆర్ఘ్యం ప్రణమ్య
శ త మమితముదేపావేశ యద్రత్నపీఠమ్.

వ్యా :- ద్విజేతి :- ధరణిపతిచరేణ్యః రాజశ్రేష్ఠః, ఉదారం
మహోస్త్రం, సర్వవిద్యా యస్మిన్నవతరన్తి స సర్వవిద్యావతారః, సకల
విద్యా పరిపూర్ణ ఇత్యర్థః తం, అశ్నశ్రుజాతం అజాతశ్మశ్చిం, ద్విజతన
య బ్రాహ్మణకుమారం విలోక్య వీక్ష్య, నిటలతే ఫాలభాగే ఘటి
తం విన్నస్తం, హస్త ద్వంద్వ కరద్వయం యేన సః, కరతలాలజ్ఞుత
ఫాలభాగ సున్నిత్యర్థః, ఆర్ఘ్యం పూజ్యం, తం తారకం, ప్రణమ్య నమ
స్కృత్య, ఆశు కీఘ్రిం, అమితముదా అధికప్రీత్యా, తం బాలకం

బ్రాహ్మణపుత్రం, రత్నపీఠం రత్నాననం ఉపాశేషయత్ సంగస్య కేశయత్. ఉపపూర్వక విశవోవేశనే ఇతి ధాతోః యనాలజ్

తా|| గడ్డము మీసమురాని లేతవయస్సులోనే సర్వవిద్యావిశాలదృష్టి వదాన్యుడై యొప్పు నా బ్రాహ్మణ బాలకునిగాంచి, యీ రాజ్య ప్రశేషమును తన రోపై జీతముజోడి చుకొని ననుస్కరించి వెంటనే పరమానందముతో నా తాలకుని రత్నాననమాకై సుగుండబట్టెను.

52. ఉపేత ముపేతనాయస్తార్థ మాలోక్య కేచిత్

సపది ఆ మనురూపు స్మియం ప్రాప్య కేచిత్.

అపరిమిత మదోపాశ్లోకయస్తాశు కేచిత్

ద్విజమణి మనుబాహుద్రావి వన్యాత్ర కేచిత్

వ్యా:- గుచిరేతి:- అభి సృభాయాం, కేచిత్ కణిచప సభ్యః, ఆర్థం పూజ్యం. తా తానకం, ఆహాకృషీత్త్య. గుచిరం ముగ్ధం ఉదమనాయస్త సాత్పుకా అభవన్, కేచిత్ సపది సద్భ్యః, విస్మయం ఆశ్చర్యం ప్రాప్య తా తానకం అనురూపన్ గురు భావయ భిన్న కేచిత్, ఆశు శీఘ్రం అపరిమిత మదా అమితా వ్యక్తి ఉపాశ్లోక యస్త అవర్ణయన్, కేచిత్ ద్విజమణి బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠం, అభివన్య అభివాదనం కృత్యా, అనుభాయస్త స్త్రీయం సుఖం వేదయా మాను ఉత్పూర్వక మనశ్శబ్దాత్ క్షణిజ్. గుగు శబ్దాత్ క్షణిజ్, ఉపపూర్వక శ్లోకృథాతోః నిచిలజ్. సుఖ శబ్దాత్ క్షణిజ్

“సుఖాదిభ్యః కర్తృవేదనాయాం” ఇతి వ్యక్త. స్త్రీయ సుఖవేదనాయా మేవాయం క్షణిజ్. పరిస్థ సుఖవేదనాయా తా ‘పరిస్థ సుఖం వేదయతే’ ఇతి వ్యక్త రూపమేవ. స వృత్తిః.

తా|| ఆ సభలోనున్న సభ్యులలో కొందఱు బాలకునిజూచి, యున్నకులయిరి మఱికొందఱాతని గౌరవించిరి. ఇతఁ క కొందఱు క్షీ రించిరి. కేరొక కొందఱు ననుస్కరించి సుఖవతులమని తెలిసిరి.

53. అభినవరుచిరహ చిత్రనత్కావ్యస్యపై

రపి సకల జనానాం మోహకృద్దాన శక్తేః,

ప్రమద బహుల పారావారమధ్యే న్యమజ్జ

న్మఖిల విబుధవన్ద్య స్యాన్య రాణ్ముఖ్య సభ్యాః.

వ్యా :- అభినవేతి :- రాణ్ముఖ్యసభ్యాః రాజవర్యో సభాసదః, నిఖలవిబుధైః సర్వవర్ణైః వన్ద్యస్య సమస్కరణయోగ్యస్య, అగ్ర తారకస్య, అభినవా నూతనా రుచిరా మనోహరా యా ఊహభావనా తయా చిత్రం యత్ సత్ ఉత్తమం కావ్యం గ్రంథః తస్య ప్రేమే నిర్మాణాత్, సకలజనానాం సర్వేషామపి మోహకృత్ అత్యాస్త దాయకం యత్ గానం గీతం తస్య శక్తేః ప్రభావాచ్చ, ప్రమదేన ఆమోదేన బహులః పూర్ణః యః పారావారః సమద్రః తస్యమధ్యే, అనన్దసాగర మధ్య ఇత్యర్థః, న్యమజ్జసి నిమగ్నా బభూవుః, నిపూర్వక మర్జితాల్లోక.

తా॥ ఆ రాజసభాని సభ్యులందఱును సగ్రహిబుధ వంద్యుడైన యా తారకునియొక్క, మనోహరకల్పనలతో సపూర్వముగా నున్న కవితాచమత్కృతికిని, సర్వులను మగ్ధులనుగావించు గాన శక్తికిని, పరవశులై యానందసాగరమున మునింగిరి. పరిమానంద మను భవించిరి,

54. కవితిలక ముపాస్యాఽథా చ్చగత్యాన్య సఖ్యం

హితకర మభివాద్యాఽసౌ సమస్తాగమ జ్ఞాన్.

స్వనుత మివ విభూష్యతేఽభిభర్తా స్వయం తం

సుఖ ముచితనివాసేఽ వాసయ ద్భూమిదేవమ్.

వ్యా :- కవితిలక మితి :- అథ అనంతరం ఆసౌ క్షోణీధర్తా రరాజా, కవితిలకం కవిశ్రేష్ఠం, అచ్చగత్య అభిమఖం గత్వా, అచ్చ ఇత్యవ్యయస్య “అచ్చగత్యర్థవశేష” ఇత్యనేన గతిసంజ్ఞాయాం, “కుగతి పాదయః” ఇత్యనేన గతిసమాసే క్రొత్విల్యబాదేశేరూపమిదమ్. ఉపాస్య

సంసేవ్య, సఖ్యం మైత్రీం, అవ్య పావ్య, అభివాద్య నమస్కృత్య,
 నమస్తాగమజ్ఞం సర్వవేద శాస్త్రవేత్తారం, తం, స్వసుతమివ స్వపుత్ర
 మివ, స్వయంవిభూష్య స్వయమేవాధరణై రలజ్ఞుత్య ఉచితసవాసే
 సముచితభవనే, భూమిదేవం భూసురం. తం తారకం సుఖం సుఖం
 యథాతథా, అవాసజుత్ స్వవేశయత్, వసవివాసే ఇతిధాతోః
 ణ్యన్తార్లజ్.

తా|| పిమ్మట నా రాజ కవిశ్రేష్ఠుడయిన యా తారకున కడు
 రుగా నేగి, సేవించి, మైత్రిగావించి, పితృడయిన యాతనికి నమస్కృ
 రించి, తనంతటతాను స్వయముగ జక్కని యాభరణములతో దిన
 కుమారు నలంకరించి నట్లులంకరించి, మంచి భవనమున వానిని సుఖ
 ముగా నుండునట్లు గావించెను.

55. ఉదభవదివ కల్మం ప్రేమ వేదాధికారే
 రటదివ బలిపుష్టాన సప్రమదాయ ను వాదీ,
 అరుణరుచివ స్వచ్ఛస్త జీవే చిదాసీ
 దరజవివ రథాజ్ స్వీయ దేశాభిమానీ.

వ్యా - ఉదభవదితి :- కల్మం ఉమః కాలః “ప్రేమాజుః
 హర్మ్యం కల్మ ముమః ప్రేమ్యమసీ అపి” ఇత్యమరః, వేదాధికారే వేద
 మార్గే ప్రేమేన స్నేహాభవ ఉదభవత్ అవిర్భూవ. ఉదయమియా
 యేత్యర్థః, ఉత్పూర్వక భూధాతోర్లజ్. బలిపుష్టః కాశః, “కాశేతు
 కటారిష్ట బలిపుష్ట సకృత్ప్రజాః” ఇత్యమరః అసప్రమదాయ ను
 వాదీవ సనాతన సదాచార విరోధీవ, అటల్ దధ్వాన, రట ధ్వనా
 వితి ధాతోర్లజ్. అరుణరుచిః అరుణకాంతిః.

స్వచ్ఛస్తజీవే స్వేచ్ఛాజీవనే చిదివ చై తస్యమివ అసీత్ బభూవ,
 రథాజ్ఞః చక్రవాకః, “కోశశ్చక్రః చక్రవాకో రథాజ్ఞోహ్వయ నామ

కః ఇత్యమరః, స్వీయదేశాభిమానీవ స్వదేశాభిమానీవ అరణ్యో
అతుష్యత్, ఇద్ధరాగే ఇతి ఛాలోర్లోజ్.

ఉపః కాలః వేదమార్గాభిమాన ఇవా విరభూత్. కాకః సనా
తన సుష్ముదాయః సరోధీవ అరటత్, అరుణోదయ కాన్తిః స్వతస్త్ర
జీవనే చైతన్యమివోదచలత్, చక్రవాకః స్వదేశాభిమానీవ అతుష్యత్
అత్యనూర్యోదయ ఉపవర్ణి తః. ఉపమాలక్ష్మరః.

తా। వేదమార్గమున ప్రేమ యుదయించినట్లు ఉపః కాల
మారంభమయ్యెను. సనాతన సుష్ముదాయ విరుద్ధవాది యరచునట్లు,
కాకి యరవ నారంభించెను. స్వచ్ఛన్దజీవనునియందు చైతన్యమువలె
నరుణకాంతి ప్రకాశించుచుండెను. దేశాభిమానివలె జక్రవాక వక్షి
సంతసించెను. ఉపః కాలముకాగానే కాకులరచును. పిమ్మట నరుణో
దయమగును. స్వేచ్ఛాజీవుని జైతన్యము లభించును, వియోగ
ముతోనున్న చక్రవాకము గుంపించును. ఇట్లు నూర్యోదయము లోక
మునకు సరిపోల్చి చక్కగ వర్ణింపబడెను.

56. సతత మనుచరనై సర్వశాస్త్ర పృమాణం
ముహు రభిజన యోగమ మాలోచయన్తే,
ద్విజసుత నృపపుత్రా వధ్యతిష్ఠానతాం తౌ
బహునిపుణతయైకగీవ ముద్దిష్టకార్యమ్.

వ్యా :- సతతమితి - తౌ ద్విజసుతనృపపుత్రే బ్రాహ్మణరాజకుమారా,
సతతం నిత్యం, సర్వశాస్త్ర పృమాణం సర్వశాస్త్రజన్య ప్రమాణ జ్ఞానం
అనుచరనై అనుసృత్య సచ్ఛగ్రే, ముహూః పునః అభిజనస్య జన్మ
భూమే యోగం అప్రాప్య ప్రాప్తిం, క్షేమం ప్రాప్తస్య రక్షణంచ,
అలోచయన్తే, చిన్తయన్తే బహునిపుణతయా అధిక కుశలత్వేన, ఏక
గీవం ఏకకణ్ఠ్యం, ఉద్దిష్టకార్యం నిశ్చితకరణీయం, కార్యం, అధ్యతిష్ఠా

సతామ్, సాధయితుమిచ్చునై వభూతామ్, అధిపూర్వకస్థా ధాతో, సన్నంతాల్లజ్.

తా॥ ఆ కుమారు లిశువును నేనప్రమాణమునను సరించుచు, మాటిమాటికి దను జన్మభూమి యోగ క్షేమములం గూర్చి యాలోచించుచు మంచి నేర్పగులగుటచే నెట్టి భేదాభిసాయములు లేనివారలయి, స్వసంకల్పిత సశ్చితకార్యముల నరవేర్ప గోరుచుండిరి.

57 స్వయ మచిర ముపజ్ఞానైతవే నెపలత్యా
జ్ఞితచతుర గురూవాం బోధనేన ప్రబుధ్యః
ప్రథిత సకలవిద్యాదారణాపా జగత్యాః
సమ జిగమిషతాం తౌ మద్విరం స్వాధిపానామ్,

వ్యాః:- స్వయమితి :- తౌ కుమారవరౌ, జగత్యాః భూమేః ప్రథితాః ప్రబుధ్యాః యాః సర్వాః విద్యాః, ఆచారాః ప్రవర్తన పద్ధతయః, భాషాః తాః, స్వయం ఉపజ్ఞా నైతవేన స్వాద్వజ్ఞాన ప్రాథవేన, “ఉపజ్ఞా జ్ఞానమాద్యం స్వా” దిశ్యమితి అదిరం శీఘ్రం, ఉపలభ్య సమాప్త్య, అభ్యుతాః పూజ్యాః చతురాః నిపుణాః యే గురవః ఆచార్యాః, తేషాం బోధనేన ఉపదేశేన, ప్రబుధ్య జ్ఞానం లభ్యై, స్వాధిపానాం స్వప్రభూణాం, సార్వభౌమానాం మిత్యర్థః, మద్విరం భవనం సార్వభౌమనివాసస్థాన మిత్యర్థః, సమజిగమిషతామ్, సమ్యగ్గతు మైచ్చతామ్, సమూర్వక గమ్గతా వితి ధాతో సన్నంతాల్లజ్.

తత్కుమారద్వయ మితి శీఘ్రకాలేన స్వబుద్ధికాశలేన స్వయమేవ సర్వా విద్యాః సకలాభాషా సర్వదేశాచారాంశ్చ విదిత్వా అనంతరం పూజ్యగురువదేశేన పరపూర్ణం విజ్ఞాన మాకలయ్య, భారతసార్వభౌమ నివాసస్థానం గతుమైచ్చ దితి భావః.

తా॥ ఆ బ్రాహ్మణ రాజకుమారులిరువును, స్వాపజ్ఞా ప్రభావమున, స్వయముగ సచిరకాలమున, అన్ని విద్యలను, అన్ని దేశభాష

లను. అన్ని దేశముల యాచార వ్యవహారములను, ఎఱిగి. గురూ
త్తముల నాశ్రయించి, వారి యుపదేశమహిమచే నుండి జ్ఞానవంతులై
భారతదేశమునకు సార్వభౌములై యున్న పాశ్చాత్య ప్రభువుల నివాస
స్థానమునకుఁ బోవ సంకల్పించుకొనిరి. పాశ్చాత్యదేశ ప్రయాణము
గావింప నిశ్చయించిరి.

58. జగదధిపతి మన్వగూఢయ గోపాయితం స్వే
బహువిదితయువానౌ పార్థ్యతౌ దేవదేవమ్.
న నుఖ మితి విదిత్వా స్వైరితా మస్తరేణ
ప్రదిత దృఢమనస్కా వాప్నుశాం ధూమనౌకమ్.

వ్యా:- జగదితి:- తౌ బహువిదిత యువానౌ బహుత్వే
యువానౌ తౌ ద్విజరాజపుత్రౌ, జగదధి పతిం సార్వభౌమం, అన్వ
గూఢయ అనుకూలం కృత్వా, స్వే స్వదేశ విషయే, గోపాయితం
రక్షితం దేవదేవం రాజశ్రేష్ఠం, పార్థ్య అర్థయిత్వా, స్వైరితామస్త
రేణ స్వేచ్ఛాం వినా న నుఖం, నుఖం న భవేత్, ఇతివిదిత్వా జ్ఞాత్వా
ప్రదితం ప్రఖ్యాతం దృఢం స్థిరం మనః స్వాంతం యయోస్తా, స్థిర
నిశ్చయా సంతా విత్యర్థః, ధూమనౌకాం బాష్పయానం నావం ఆప్ను
తాం అనావతుః ఆప్ వ్యాస్తా ఇతిధాతోర్ల జ్.

తా! ఆ కుమారు లిరువురును నకలవిద్యాగనాథులు. యువకులు.
తమదేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనమునకు సార్వభౌముల యనుగ్రహ
మావశ్యకమనియును. స్వేచ్ఛలేనిదే నుఖములేదనియును నిశ్చయించు
కొని వారిరువురును రాజును బౌద్ధించి దృఢనిశ్చయముతో ధూమ
నౌక కడకు (ప్రీమర్) వెళ్ళిరి.

59. సాంయాత్రిక మాతరేణా
ప్రియేతాం నావికోత్తమమ్.

ప్రీత్యా సాప్తవదీనేన
పోతవాహం సుహృద్వరః.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీమదజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవి
విరచితే తారకాభ్యే మహాకావ్యే.

ద్వితీయ స్కంధః

వ్యా :- సాం యాత్రికమితి :- సుహృద్వరౌ మిత్రశ్రేష్ఠౌ, తౌ
కుమారౌ, ఆతరేణ తరవశ్యేన, "ఆతర స్తరవశ్యం స్యాత్" దిత్యమరః,
సాంయాత్రికం పోతవశిజం, "సాంయాత్రికః పోతవశిగి" త్యమరః,
ప్రీత్యా శ్రేష్ఠా, నావిశోత్తమం కర్ణధారశ్రేష్ఠం, 'కర్ణధారస్తు నావిక'
ఇత్యమరః, సప్తభిః పదైః భవతీతి సాప్తవదీనం స్నేహః, తేన, పోతవా
హం నౌకాయంతారం "నియామకాః పోతవాహః" ఇత్యమరః, అప్రీయే
తామ్ - పీతాన్ చక్కతుః.

తా! ఆ మిత్రులిరువురును నౌకాప్రయాణమున రుసుముపుచ్చు
కొను వస్త్రకుసకు సుంకముఁ జెల్లించి, చుక్కానిపట్టు కర్ణధారుని ప్రియ
వాక్యములఁ దృప్తిపరచి, పడవనడుపువానితో మైత్రిగావించుకొని వారి
మువ్వర నానందపరచిరి.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థదీపికా ఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం ద్వితీయస్కంధః.

తారకే తృతీయ స్కంధః

లి డ థి కార :

1. ధుస్వనై దేహసాఖ్యాతిమానం ధూమమివ ద్విజౌ
శ్రితాం స్తారయతుం కోలాచక్రతుస్స్వి భవామ్బుధేః.

వ్యా:- ధుస్వంతాతి:- ద్విః జాయతే ఇతి ద్విజః, తౌ ద్విజ
స్మానౌ బ్రాహ్మణా ఊత్రియకుమారౌ, మార్త్యగ రాభిన్నిర్గమనం పృథ
మం జన్మ. ఉపనయన సంస్కారః, ద్వితీయం జన్మ. లోకే బ్రహ్మ
ఊత్రియ విశాం ద్విజత్వం పృసిద్ధమ్. దేహసాఖ్యే స్వశరీరసుఖే, అభి
మానం ఆవరణం, ధూమ మివ, ధుస్వనై పరిత్యజన్తై, భవామ్బుధేః
సంసారసాగరాత్, శ్రితాన్ ఆశ్రితాష్టనాన్. తారయతుం తీర్థాన్క
ర్తుం, స్వాస్వాత్మానౌ, కోలాచక్రతుః కోలపదకురుతామ్ “ఉడుపంతు
ష్టవః కోలః” ఇత్యమరః.

యథా ధూమనౌ కా ధూమ ముత్పన్నస్తీ స్వసంని విష్టాష్టనాన్
సాగరం తారయతి, తథా ఏతౌ యువానౌ స్వదేహసుఖం పరిత్యజ్య
స్వజనా నుద్ధర్తుం ఉద్యుక్తావభూతామ్.

ద్విజయోః కోలత్సకథనేన రూపకాలంకారః. నామధాతుత్వే
కృష్ణో ధాతోరను పృయోగేలిట్.

తా|| ధూమనౌక పాగను బయటికి జమ్ముచు తనయందున్న
జనులను సముద్రమునుండి దాటించునట్లు, ఈ ద్విజరాజకుమారు లిరు
వురు తత్కృత్యించిన జనుల నుద్ధరించుటకై సిద్ధపడిరి. ఆ కార్యక్ర
మమున వారు నిజదేహసుఖమును గూడఁ బరిత్యజించిరి.

- 2 చక్రవక్త్రే విదున్వానః చరిదుచ్చాడమాడవాన్.
ష్టవః ప్రబోధయామాస ధ్వనన్కుక్కుటపక్షనాన్.

వ్యా:- చక్రవర్తి:- చక్రే పత్యే ఇవచక్రవర్తే, పతా
కాతం చక్రద్యయ మిత్త్యర్థః, విధున్వాసః కమ్పయన్, ఉన్నతా ఉద్ధరా
చసా చూడా ధ్వజయస్త్రి యస్యాస్స ఉన్నతచూడా, చలన్తీ ఉన్నత
చూడా యస్యాస్స చలదుచ్చూడా, చలుచ్చూడా చూడా పతాకా
యస్యాస్స చలదుచ్చూడ చూడా, "గోప్రిమో రువసర్జనస్యేతి ఉప
సర్జన హ్యస్యః, సా అస్మిన్నస్త్రీతి చలదుచ్చూడ చూడవాన్, ప్లవ
ఇత్త్యర్థః, చలదున్నత పతాకాలఙ్కృత ఇతి భా. ౩. కుక్కుటోచ్ఛేతా
దృశ ఏవ, ఉన్నత శిఖాఙ్కృత శిరస్క త్వాత్. తాదృశః ప్లవః
కోటిః, ధ్వజన్ శబ్దం కుర్వన్, కుక్కుటవత్ చరితాయుధ ఏవ జనాన్
ప్రయాతృమానవాన్, ప్రబోధయామాన, ఉపమాంకృతిః.

శిఖావలః కుక్కుటః స్వఃక్షౌ కమ్పయన్ ఉపమానలే ధ్వనిం
కృత్వా యథా మానవాన్ నిద్రాణః ప్రబోధయతి, తద్వదయం
ఉన్నతధ్వజవటాలఙ్కృతః ప్లవః క్వచక్రే కమ్పయన్, ఉచ్చై స్వరం
కృత్వా, ప్రయాతృన్ముఖా న్మానవాన్ ప్రబోధయామాన.

తా॥ తలపైఁబెద్ద పింఁగముగల మగకోడి, వేకువజామున తన
రెండు రెక్కలను జాడించి, పెద్దగాఁ గూత పెట్టి నిద్రనుండి జనులను
లేపునట్లు, ఎత్తయిన ధ్వజముపై పతాకాగ్రములతో నొప్పు నా
వడన తన రెండు చక్రములను గడుపుచు, ప్రయాతృన్ముఖులయిన
వారిని సిద్ధముగా నుండుడని బోధించునట్లు పెద్దగాఁ గూతవేసెను

3. వాతప్రకోపం కమయ స్త్రిపయ స్తరరానఽవః.

నౌ తనో తూర్ణయ ధాతు నైవ్యామాస స పావిళి.

వ్యా: వాతేతి:- ఈ నావిళి కర్ణధారి, వాతప్రకోప, వాయు
వేగం, వైద్యపక్షే వాతదోషాధిక్యం, కమయన్ శాన్తి మాపాదయన్,
జరరానలం ప్లవగన్భదేశస్థ మగ్నిం అన్యత్ర జాతరాగ్నిం ఉద్ధీపయన్,
దీప్తం కుర్వన్, నౌ ఏవ తనుః శరీరం, తస్యాః, ధాతున్ అవయ

వాన్ అన్యత్ర రక్షమజ్జాదిధాతు విశేషాన్, ఊర్జయన్ ఊర్జస్వలాన్
తృధాన్కుర్వన్, వైద్యామాన వైద్య ఇవ బభూవ. వైద్యశబ్దా
వాచారాథే క్విపిలిట్.

యథా వైద్యః వాతపితృ కఫానాం మధ్యే వాతస్య ప్రకోపం
శమయన్, జాతరాగ్ని ముద్దీపయన్, రక్తాదిధాతునాం పుష్టిం తనోతి,
తథా అయం నావికః వాయుబాధాం వారయన్, గర్భస్థాగ్ని ముజ్వల
యన్, అవయవభాగాన్ దృఢీభుర్వన్, ఉపచచార, శ్లేషగర్భితోయం
రూపకాలక్మరః.

తా॥ ఆయుర్వేదవైద్యుడు, ముందుగ వాతప్రకోపమును
దగ్గించి, అజీర్ణతను బోగొట్టుటకు జ్వరాగ్నిని వృద్ధిగావించి, ధాతువు
లకు బుష్టినిొసంగి, శరీరము నారోగ్యవంతముగావించునట్లు, ఈ నావి
కుడు, వాయువేగము నడ్డుకొనుచు, లోనున్న యగ్నిని మంజించుచు,
పడవభాగములను దృఢములుగా నొనర్చి, పడవను సిద్ధముగానుంచెను.

4. అస్తర్దధౌ మహీ దూరే ప్రజ్ఞాన ఇవ సంస్కృతిః.

పయోధిమద్యే దిక్కాల భేద ఏవ న దిద్యుతే.

వ్యా :- అస్తర్దధావితి :- దూరే దూరదేశే, మహీ భూమిః
ప్రజ్ఞానే సమ్పూర్ణే ఆత్మజ్ఞానే, సంస్కృతిరివ సంసార ఇవ, అస్తర్దధౌ
అస్తర్ధాన మగాత్, మహీమణ్డలం దృష్టివిషయ మతిక్రాంత మిత్యర్థః.
పయోధిమద్యే సముద్రస్య మధ్యభాగే, దిశాం ప్రాచ్యాదీనా మాశా
నాం, కాలస్యభూత వర్తమానాదికాలస్య చ, భేదవచ వికల్ప ఏవ, న
దిద్యుతే న జ్ఞాయతే, దుధాఞ్ ధారణ పోషణయో రితి ధాతోఃలిట్.
మ్యుతదీప్తావిత ధాతోర్లిట్.

ధూమనాకాయాం దూరంగతాయాం భూమి రదృష్టానీత్,
యదా నాకా మధ్యే సముద్రం గతా తదా దిగ్భేదః కాలభేదశ్చ
నాజ్ఞాయే తామితి భావః. ఉపమాలక్మరః. స్వభావోక్తిశ్చ.

తా॥ ఆ ధూమ్రానౌక సముద్రము లో దూరముగ నగచుండ,
భూమి యాత్మజ్ఞానముకలుగ సంసారము కనబడనట్లు కానరాదయ్యెను.
“జ్ఞాతే తత్త్వే కస్యంసారః” అని జగద్గురు వచనము. ఇడవ సముద్ర)
మధ్యమును బ్రవేశింపగనే, యే దిక్ష్కే పక్కనున్నదో, యెంతకాల
మయినదో యేమియును దెలియఁజలేదు.

౧. శ్రీయవృద్ధి అకయస్య జన్మభూమ్యన్యరాస్త్రియోః.

కృమకోఽను బభూవాతే జనైర్మాతృకలత్రవత్.

వ్యా:- శ్రీయవృద్ధి ఇతి :- జనైః. నా నాప్రయాత్మమానవైః.
జన్మభూమా జన్మస్థలే, అభిజన ఇత్యర్థః. అన్యరాష్ట్రే రాజ్యావ్రతే చ,
పరరాష్ట్రే ఇత్యర్థః. అకయస్య అభిప్రాయస్య, తత్పక్షాభిప్రాయే సమ్మత్యా
వష్టి. శ్రీయశ్చ వృద్ధిశ్చ శ్రీయవృద్ధి నాకనాభివృద్ధి, మతః జనన్యాం,
కలతే భార్యాయాం చ, ఇవ కృమశః. కృమానుసారేణ, అయబ
భూవాతే అన్యభూయేతామ్, అనుపూర్వస్య భూమిత్రయామితి దాతోః
కర్మణిలిట్. మాతాచ కలత్రం చ తయోవ సుతృకలత్రవత్.
మాతేరివ కలత్ర ఇవ ఇతి సమ్మత్యః. ఉపమాంగుళిః యథాసంఖ్యా
లక్ష్కారః.

యథా అదౌ మాలిరి స్థితోఽనురాగః పశ్చాత్ భార్యాయా
మాగతాయాం క్షిణోభూత్వా, తస్యాం వర్ధతే. తథైవ జన్మభూమి
స్థితోఽనురాగః కృమశః శ్రీయం యాత్వా అన్యరాష్ట్రేవృద్ధి మగచ్ఛ
దితి భావః.

తా॥ ముందు తల్లియందున్నప్రేమ, భార్యరాగానే యచ్చట
పెరిగి యిచ్చట క్షీణించుచుండును అట్లే యీ ఇడవ యందలి జనులు
మాతృభూమియందలి యభిమానమును విడుచుచు, పరరాష్ట్రమందలి
మానమును గగ్గరుముగాఁ బెంచుకొనుచుండిరి.

6. భేదం భేదం కూపకేన చ మభ్యాధరాతలమ్.

భానఁ బాన మకూపారం దారం దారం జగామ నోః.

వ్యా :- భేదం భేదమితి :- నోః ధూమనౌకా, కూపకేన గుణ వృక్షకేణ, నౌకాధ్వజే నేత్యర్థః. “కూపకో గుణవృక్షక” ఇత్యమర్థః, దివ మభి గగన మభితః, భేదం భేదం భిత్వా భిత్వా, భిదిర్ విదారణే ఇతిధాతోర్ణముల్. ఆధరాతలం ఆరసాతలం భానం భానం భాత్వా భాత్వా, ఖననవదారణే ఇతి ధాతోర్ణముల్. అకూపారం సముద్రం, “సముద్రోద్భిర కూపాః” ఇత్యమర్థః. దారం దారం విదీర్య విదీర్య, ద్రూ, విదారణే ఇతిధాతోర్ణముల్. జగామ అగమత్, గమ్ గతావతి ధాతోర్ణిట్.

తా|| ఆ ధూమనౌక తనయం దెత్తుగానున్న ధ్వజ స్తంభముచే నాకాశమును వేరుచేయుచు, అడుగుననున్న అలవముచే పాతాళమును దిప్రవృచు సముద్రమును జీల్చుకొనుచుఁ బోవుచుండెను.

7. దిక్సూచి యస్త్రమనసా కర్ణధారాత్మనాన్వితా.

సర్వభూతమయీ నౌకే వాఙ్భౌ జలదేవతా.

వ్యా :- దిక్సూచీతి :- దిశః పాగ్రాదీన్ సూచయతి బోధయతి ఇతి దిక్సూచి తత్ యంత్రం సాధనం, మనః ఇవ. తేన, మనస్సద్భవ దిక్సూచి యస్త్రేణేత్యర్థః, కర్ణధారః ఆత్మా చేతనేన తేన, జీవీయావ నావికే నేత్యర్థః, అన్వితా యుక్తా. సర్వభూతమయీ సర్వప్రియార్థ జనసహితా, అథవా అగ్ని వాయ్వాది భూతసహితా, అస్యత్ర సకలజల జన్తు సముపేతా, నౌకా ప్లవః జలదేవతేన జలాధిష్ఠానదేవతేన, ఆఙ్భౌ చకాశే, ఆజ్ పూర్వక భాధాతోర్ణిట్.

యథా సకలయాదోభిః యనసా జీవేన చ సహితా జలదేవతా భాతి, తథా అసా నౌకా ప్రియార్థజనైః అగ్ని వాయ్వాది భూతైః,

దిక్కుచి యస్త్రేణ, కర్ణధారేణ చ సముపేతా రరాజేతిభావః శ్లేషాను
ప్రాణితోపమలజ్కారః.

తా|| అహూహనోకయందు దిక్కులను దెల్పు యంత్రము గలదు.
చుక్కాని పట్టుకొని నావికుడు కూర్చొండెను అగ్ని వాయుది భూత
ములును చాలమంది వ్యయోగికులు నుండిరి. అట్టి నౌక, మనస్సుతో
జిప్సుతో సర్వప్రాణి జాతిముతోఁ గూడిన జలాధిపాని దేవతవలె
రాణించుచుండెను.

8. ఉపరిష్టా త్పార్శ్వతోఽథో దర్శయేమాతవారిధేః.

దర్శనా ద్దిక్షు వియత స్సాస్త్రానాం ఇవాట నౌ.

వాక్య:- ఉపరిష్టాదితి :- సా నౌ. అసౌ హూమనౌ కా, పార్శ్వతః
ఉభయ పార్శ్వయోః, అథః అథోభా గే చ, దర్శనాత్ దృష్టిగోచర
త్వాత్, అదర్శణః దర్శణః సమృద్ధ్యానాః భూతః దర్శయేభూతః,
అదర్శభూత ఇన్ద్రాక్షః. వారిధిః సముద్రః తస్య, తస్య వియతః గగనస్య,
ఉపరిష్టాత్ ఉత్తరభాగే, అస్త్రానాం అధ్యక్షతే, దిక్షు సర్వాను
దిశాను, అట ఇవ సప్త చారేవ. క్షిప్రేక్షాలజ్కారః, అటగతా వితి
ధాతోర్లిప్త.

అథోభాగే పార్శ్వద్వయేచ. స్వచ్ఛ జలతయా అదర్శఇవస్థితే
సముద్రే ప్రతిబింబితస్య గగనస్య ఉపరి అస్త్రానాం దిక్షుగచ్ఛతీవ సా
నౌ కా రరాజేతి భావః.

తా|| సముద్రము స్వచ్ఛజలమగుటజేసి, ఆ నీటియందు గగనము.
అద్దమందువలె ప్రతిబింబించుచుండెను. అన్నివైపుల కిందుమీదుల
నాగగనము ప్రతిబింబించుటచే, సముద్రముపై పోవునౌక ఆకాశమున
మీద, మధ్యభాగమునుండి దిక్కులకేగుచున్నదాయననట్లుండెను.

9. ఉత్తానేఽభి నృకాలుష్కాఽస్థితాఽదమ్బురాన్వితః,
అల్పజ్ఞ ఇవ గమ్భీరే బభూవాచ్చ సుధీ రివ.

వ్యా :- ఉత్తాన ఇతి :- సః అభిః సముద్రః, ఉత్తానే గాఢ
వృక్షే శీ, కాలుష్కేణ ఆపిలత్వేన, అస్థితయా చాశ్చల్యేన, ఆడమ్బు
రేణ సంరమ్భేణ చ, అన్వితః యుక్తః, అల్పం జానాతీత్యల్పజ్ఞః అల్ప
జ్ఞానీ, స ఇవ, గమ్భీరే అగాఢే, అచ్చః నిర్మలస్సన్, సుధీరివ వక్షిత
ఇవ, బహుజ్ఞ ఇవేత్యర్థః, బభూవ అభూత్.

యథా అల్పజ్ఞానీ కలుషబుద్ధ్యాః చపల స్వభావేన, అధికసంర
మ్భేణచ సంయుక్తో భవతి తథా అయం సాగరః గాఢస్థలే కలుషజలేన
చపలతరజైః అధికాడమ్బురేణ చవర్తతే. యద్వత్ సుధీః బహుజ్ఞః అచ్చ
హృదయః శాస్త్రస్వభావః నిరాడమ్బురశ్చ భవతి తద్వత్ ఆయ మగాఢ
స్థలేనిశ్చలో నిర్మలః నిరాడంబరశ్చ బభూవేతి భావః. ఉపమాలజ్ఞానః
భూసత్తాయా మితిధాతోర్లిట్.

తా! అల్పజ్ఞఁడెప్పుడును, కలుషితస్వాతుండై చపలచిత్తుండై
డాబుదర్పములతోఁ గూడి యుండును. అట్లే యీ సముద్రముగూడ
లోతులేనిచోట్ల కలుషజలముతో కదలుచున్న తరంగములతో నధిక
సంరంభముతో పెద్ద ధ్వనితోనున్నది. బహుజ్ఞఁడైన వండితుడు
నిత్యము నిర్మలస్వాతుండై శాంతచిత్తుండై నిరాడంబరుండై యుండును.
అట్లే యీ సముద్రముగూడ లోతైనచోట్ల స్వచ్ఛజలముతో నిస్తరం
గమై నిరాడంబరమైయున్నది.

10. అన్యగ్భావం తరిం నిన్యే నత్పథం పథి వన్మరుత్,

భాగ్యే నాపుశ్చిరారోగ్యం పర్వే నౌయాత్రికా అపి

వ్యా :- అన్యగ్భావమితి :- మరుత్ వాయుః, తరిం నౌకాం,
సభవత్ మిశ్రమివ అన్యగ్భావం అనుకూలో భూత్వా సత్పథం క్షేతర
హితం పథానం మిత్రపక్షే సత్పురుష మార్గం నిన్యే ఆనయత్ నీ

ప్రావణే ఇతి థాతోర్లిట్. సర్వే నౌయాత్రికా అపి నౌకాప్రయాతారః
 స్పర్శేపి, భాగ్యేవ భాగ్యవ శీవ, చిరాగోగ్యం చిరకాలం రోగహీనతాం,
 అపుః అవాపుః, అప్తవాప్తే, ఇతి థాతోర్లిట్. ఉపమాలాంతారః, అగ్ర
 తః సార్వతః పృథ్వీవాయుః అనుకూలో భూత్వా ఆస్తే సః ఆస్వ
 గ్భావ ఇత్సేర్థః.

యథా౨త్మాన మనుస్మత్కాయాస్తం జనం వయస్మోత్రమ
 స్పన్దార్గం నయతి తథా వాయుః స్వమనుస్మత్కాగచ్ఛస్తం స్థవం నిరా
 తబ్ధం నినాయ తదా తస్మిన్భూతా యాత్రికాః భాగ్యవశాదధిక
 మారోగ్య మవాపుః.

తా। ఉత్తమ మిత్రుః తన్ననుసరించి వచ్చువానిని సన్దా
 ర్గమునకు గొనిపోవుటలు అనుకూలవాయువు పడవను మంచిమార్గము
 నశీ తీసికొనిపోవుచుండెను. ఆ పడవయందలి యాత్రికులందఱును భాగ్య
 వశమున ఆరోగ్యవంతులై చిరకాలముండిరి.

11. నూత్నకాల మనుష్ఠాదాం పమావేశ స్పృహస్మయైః.

అ హూరాత్యే విదాంచక్రే ధూమనౌకా ప్రయాత్మతిః.

వ్యా :- నూత్నేతి :- నూత్నకాలే సూతా, సమయే యే సమా
 గతాః మనుష్ఠాః జనాః, తేషాం, సహ వీశః సహాగమః, సవిగ్నయైః
 ఆశ్చర్యవరవశైః, ధూమనౌకా ప్రయాత్మతిః ధూమనౌకా ప్రయాణ
 మాచరద్విర్జన్తైః, అనాశ్చరాత్మిశ్చ అహారాతే దీవానా తే విదాం
 చక్రే అజ్ఞాయః. విదజ్ఞానే ఇతి థాతోర్లిట్.

మార్గమధ్యే తత్ర తత్ర శేవన జనా ఆగత్స అహని చ రాత్రౌచ
 తాం నౌకా మారోహన్తిస్య, తదా తతస్థా జనాః ఆశ్చర్యవరవశా
 అభూవన్, కాలజ్ఞాశ్చ అభవన్.

తా। రేయిబవళ్ళు మార్గమధ్యమున బడినవేళ తమతో
 గలియుచున్న ప్రయాణికులను జూచి, పడయుదున్నవా రాశ్చర్యవశు
 చుండిరి. రేయిబవళ్ళను గ్రహించుచుండిరి.

12. అస్తస్సముద్రే భూమిద్రాస్తస్థుర్నైకవకారిణి,
సజ్జనోపద్రవకరా రాద్వాస ఇవ సూచకాః.

వ్యా:- అస్తస్సముద్రే ఇతి: సముద్రస్య అస్తా అస్తస్సముద్రోంతస్మిన్ సాగరాస్తగాతే, నౌకాపకారిణః నౌకానా మసాయమాచరంతః, ధరస్తీతిధాః మహాః ధ్రాః మహీధ్రాః మహీధరాః, రాద్వాసే రాజ్యవైరే, సజ్జనానాం సత్పురుషాణాం ఉపద్రవకరాః అపకారకారిణః, సూచకా ఇవ కర్ణేజసా ఇవ తస్యః అతివన్. స్థాధాతోర్లిట్. ఉపమాలక్ష్కారః.

తా! రాజంతఃపురములలో సత్పురుషుల కపకార మాచరించుకొండగాండ్రున్నట్లు, ఆసముద్రాంతర్భాగమున పడవల కసాయమును గలిగించు కొండలు గలవు.

13. డోలాయామివ వీచ్యాం త్రి డోలయామాస కచ్చపీ.

విహజ్జమ ఇవోలూపీ సందిడ్యే గుణివృక్షకమ్.

వ్యా:- డోలాయామితి:- వీచ్యాం తర్గజ్జే. కచ్చపీ కూర్మాజ్జనా డోలాయాం డోలికాయాం, త్రి ఇవ కాస్తేవ, డోలయామాస, డోలనంచకార, డోలిధాతోర్లిట్. ఉలూపీ మత్స్యశిశుః “ఉలూపీ శిశుకస్యమా” ఏత్యమరః. గుణివృక్షకం కూపకం, నౌకాధ్వజ మిత్యర్థః. విహజ్జమ ఇవ ఏక్షీవ. సందిడ్యే ఉదడయత, డీ విహాయసాగతావితి ధాతోర్లిట్. ఉపమాలక్ష్కారః.

యథా అంగనా డోలికాయాం స్థిత్యా ముహుర్ముహుః పురః వశాచ్చచ్చ డోలికయా సహ చలతి, తథా కాచన కచ్చపాజ్జనా తరజ్జమాయహ్య అగ్రేః వృష్టతశ్చ తర్గజ్జే సహచలతి, యథావిహజ్జః వృక్షాగ్రండయతే తథా కచ్చప మత్స్య శిశుః నౌకాధ్వజాగ్రమారోధు ముదడయతి.

తా! ఉయ్యెలలోఁ గూర్చొని యాడుది ముందుకు వెనుకకు నుయ్యెలతోకలిసి యూగున ట్లాకయాడ తాబేలు తరంగముపై

నూగుచున్నది. పక్షి కేలనుండి చెట్టుకొమ్మపై కగురునట్లు ఒక చిన్న చేపపిల్ల పడవ స్తంభము మీదికెగురు చుండిను.

14. బహుగమ్మిర మ ద్యే ష్టే ర సాంచక్రే తమిట్టిలః.

జీవనవ్య కథకారీ లోభోఽభ్యో యథాహృది.

వ్యా:- జీవనస్య జలస్య, అన్యత్ర జీవితాయాః స్తోత్రకారీ భంగకర్తా, “జీవనం భవనం వసనం” “అజివో జీవితావ రా వృత్తిర్విచ్ఛిన్న జీవనే” ఇతి చామరః. తిమిట్టిలః మహామత్స్యః, తిమింలతి గ్రసతి ఇతి తిమిజ్జలః. రాజ్ఞాం వృసాలానాం, హృది హృదయే, లోభోఽభ్యో లోభ గుణ ఇవ, అభ్యే సముద్రస్య, బహుగమ్మిరః. అధిక గాఢః యః మత్స్య దేశః అస్త్రాగః, తస్మిన్, సముద్రాగాధా నర్జల ఇత్యర్థః. ఆసాంచక్రే ఉవాస, ఆసథాతోః కర్తరిలిట్. శ్లేషగర్భితోప మాలక్ష్మో రిః.

తా! రాజుల హృదయములలో బ్రతుకునకే మువ్వనుదెచ్చు లోభగుణమున్నట్లు, ఆ సముద్రమున అగాధజలాంతరమున లోతు నీళ్ళలో తిమింగలమున పెద్దచేప నివసించెను.

అన్ని దోషములకంటె లోభము మహాదోషము “లోభః పాపస్య కారణం” అనినూత్తి. అది జీవితమునకే ప్రమాదకరము దెచ్చును. అట్లే ప్రమాదకరమగు మత్స్యము తిమింగలము. అది పెద్ద పెద్ద చేపలనే మింగును. అది యీ సముద్రమున నున్నదని భావము.

15. చకాసామాన సీతేవ తోయరేఖా తరీకృణః.

పోతాధానద్దమో వీజవాసేన వద్యతో లభో.

వ్యా: చకాసామానేతి:- తరీకృణా నేతక గమనేన నిష్కన్నా తోయరేఖా సీతు స్తవద్భాసమానా జలరేఖా, సీతేవ లాజ్జల పద్ధతి నివ, “సీతా లాజ్జలపద్ధతి” రిత్యుచరః. చకాసామాన అబధో. చకాశ్శరీరస్థా వితి ధావో. అన్ధాతోరసు ప్రయోగేలిట్. పోతాధానస్య ష్టుది

మత్స్యార్థ సుఖాతస్య, “క్షుదాన్తామత్స్య సుఖాతః పోతాధాన”
మిత్యమరః, ఉద్గమః బహిరా విర్భావః, బీజానాం ధాన్యాదీనాం
వాపేన ఆవాపేన సదృశః సమానః, బభౌ చ కాశే భాదీప్తావతి ఛాతో
ర్లిట్, ఉపమాలశౌరః.

తా! ధూమనాశ సముద్ర మధ్యమునుండి యేగుచుండగా
అందలి జలము రెండు పాయలుకాగా మధ్యనేర్పడిన రేఖ నాగేటిచాలు
వలెఁ గనఁబడుచున్నది, ఆ నీటి యడుగున నున్న చిన్న చిన్న చేప
గ్రుడ్లు, నీటినుండి బయటికివచ్చి ఆ చాలులోఁ దేలి, పొలములో నాగటి
చాలులోఁ జల్లఁబడిన విత్తనములవలెఁ గనఁబడుచుండెను.

16. జీవనక్షయసందేహా బదికానాయ వేదనా.

కువేణి బద్ధసం నాత్ర యుష్టై రనుబభూవిరే.

వ్యా - జీవనేతి :- అతి సముద్రమధ్యే, యుష్టైః మత్స్యైః
జీవనస్య జలస్య క్షయః నాశః లెస్మిన్ తద్విషయే, సందేహః సంశయః,
జలం క్షయః యస్మతి క్షిప్తి సుశయః, ఒడిశస్య మత్స్యబద్ధనస్య,
“బడిశం మత్స్యబద్ధన” మిత్యమరః, ఆనాయస్య జాలస్య, “ఆ నాయః
పుంసి జాలం స్వా” దిత్యమరః, వేదనా యాతనా, కువేణ్యాం మత్స్య
నిక్షేపణపాత్రే బద్ధసం, బద్ధః “మత్స్యాధానీ కువేణీస్వా” దిత్యమరః
న అనుబభూవిరే, న స్వభూయస్త, అను పూర్వక భూసత్తాయా మితి
ఛాతోర్లిట్, అత్ర జీవనక్షయ ఇతిస్థలే, జలాభావః జీవననాశశ్చేత్యర్థ
ద్యయమ్.

తా! ఈ సముద్ర మధ్యమున నివసించుచున్న చేపలకు, నీరికి
పోవునను సందేహముగాని, గాలమునకు లొంగుదుమను భయముగాని,
వలలోఁ జిక్కిదమను వెఱపుగాని, బుట్టలో బంధింపఁబడెదమను
భయముగాని లేవు. ఇట్టి ప్రయాదములీ సముద్ర మధ్యజలమునఁ జేవ
లకుఁ గలుగనవకాశములేదు.

17. కాలః పరస్పరాదౌపై యృతభావ్యర్థ చిన్తనౌ,
జనైర్విచిక్షిపేఽ శ్చైత విధ కాయాం సముత్సుకైః.

వ్యా :- కాః ఇతి :- అశ్వీర భోజనం కరణ, విదా వక్త్రయం
పితృ ఇతి వదన్తి యస్మాం క్రియ యం సా అశ్వీర పితౄణా, తస్మాం,
పానభోజనవ్యాపార ఇత్యర్థః, సముత్సుకైః అనుకైః జనైః వస్తుభైః,
పరస్పరం ఆన్యోన్యం అలాపైః సమ్భాషణైః భాషాః అతీతా, భాష
అగమీ, యోగిభ్యః ప్రయోజనం, తయోః చిన్తనైః, కాలః సమయః
విశ్రాంతి పాత్రపత్ర, కాలా నీత ఇత్యర్థః. అశ్వీరపితౄణా తస్మాం
తీతా సమానః క్షిప్తే వదే ఇతి భావోః కర్మణిలిప్త.

కా॥ తినుట త్యాగుట యను భోజన వ్యాపారమందాన క్తులైన
యందలి జనులు, ఒకరితో నొకరు సంభాషించు కొనుచు, గతాగతా
ర్థములను గూర్చి యాలోచించుకొనుచు, కాలమును వెళ్ళిందిరి.

18. ఉదీచ్ఛ్యాం ద్యోతనం భానో రవాచ్ఛ్యాం పృతివారణం
ఈక్షమాసే తదా నౌకాయాత్రికై ర్దిగ్భూమాన్వికైః.

వ్యా :- ఉదీచ్ఛ్యామితి :- తదా సముద్ర మధ్యప్రయాగాకాలే,
దిగ్భూమాన్వికైః దిగ్భూన్వి ముపేతైః, అవిదిత దిగ్భి రిత్సర్థః. నౌకా
యాత్రికైః నౌకాప్రయాత్మజనైః ఉదీచ్ఛ్యాం ఉత్తరస్యాం దిశి, భానో
నూర్వ్యస్య, ద్యోతనం ప్రకాశః, అవాచ్ఛ్యాం దక్షిణస్యాం దిశి, పృతి
వారణం అస్తభిశ్చ. ఈక్షమాసే దదృశే.

కా॥ సముద్ర మధ్యమున కావడవ పోవునరికి అందున్న యాత్రి
కులకు ఉత్తరమున నూర్వ్యాతియు, దక్షిణమున అంధకారమును గనఁ
బడుచుండెను. ఉత్తరదక్షిణములం దుదయాస్తరాసములు కనబడెను.

19. సర్పిర్నిధాయం హత్యా న పానీయం క్లిప్తమానసః,
తదానిం బుభుజే భిస్సాం యావద్ద్యదం తరీజనః.

వ్యా :- సర్పిరితి :- తదానీం తస్మిన్నయే, సః తరీజనః ధూమ నాకావ్యయాత్మ జనశమూహః, వాసీయం జలం, సర్పిర్నిధాయం ఘృత మివ సురక్షితం, హిత్వా నిధాయ, సంరక్ష్యే త్యర్థః, క్లిప్తమాససః క్షేళయుత మనా స్నన్, భిస్సాం అన్నం, “భిస్సాస్త్రీ ధ క్షమన్ధోఽన్న” మిత్యమరః, యావద్దేదం మావల్లభతే తావత్, బుభుక్షే లభక్షయత్ భుజభోజనే అనుభవేచ ఇతిలిట్. సర్పిర్నిధాయం- “ఉపమా నే కర్మణిచ” ఇతిగముల్. యావద్దేదం- “యావతి విద్వజ్జవోః” ఇతిగముల్.

తా॥ పడవలోఁ బయోగముగావిండు జనము, మంచినీటిని నేతనివలె సంరక్షించుకొని, కొంచెమే తాగి బాధపడుచు, దొరికినంత వఱ కన్నమునే తినుచుండును.

20. అరుచ్యం లవణజ్కారం జఘాస పత్వం జనః.

స్వదేహధారణాయాన్తు బుభుక్షుః క్లిశో భృశమ్.

వ్యా :- అరుచ్యమితి :- భృశం అత్యంతం, క్లిశితః క్షేళయుతః, జనః, స్వదేహధారణాయ స్వశరీర రక్షణార్థం, అన్న బుభుక్షుః అన్నం భోక్తు మిచ్ఛః, అరుచ్యం స్వాదుతాహీనం, లవణజ్కారం స్వాదు కృత్వా, అలవణం లవణం కృత్వా యుక్తే లవణజ్కారం, అత్యలవణ శబ్దః స్వాదు వర్జాయః, సత్వణం త్వణవ వ్యవర్తిత్యజ్య, సాకల్సే నేత్యర్థః, జఘాస అభక్షయత్, అదభక్షణే ఇతి ధాతోర్లిట్. లవణజ్కారం “స్వాదుమిగముల్” ఇతిగముల్, సత్పణం- ‘అవ్యయీభావేచాకాలే’ ఇతి సహస్యసః.

తా॥ మిక్కిలి యాకలిచే బాధపడుచు నాపడవయందున్నవారు, అన్నముఁ దినవలెనని తలంచి, రుచితేః పోయినను రుచిగాఁ జేసికొని, కొంచెమైనను మిగులకుండ అన్నమును దిసిరి.

21. భూజ్కర వైదా జజ్ఞే పృతికూలః పృశ్శనః.

అభిక్ష మభి ప్సంతుర్నన్ కథయామాస తాం తుమ్.

వ్యా:- భయబ్ధురతి:- తదా తస్మిన్నమయే ప్రతికూలః
అపరవ్యతి, భయబ్ధురః అతిభయదాయీ, ప్రభజ్జనః పవమానః, జ్ఞే
ఉదభూత్, జనీ ప్రాచుర్భావే ఇతి ధాతోర్లిట. అర్థి, సముద్రః అభీష్టం
అత్యస్తం, త్సుభ్దన్ సంచలన్, తాంతరిం తాంఘామనౌకాం, క్షోభయా
మాన, కంఠయామార, త్సుభ్ సంచలనే ఇతి ధాతోర్లిచి లిట.

తా|| ఆ సమయమున మిక్కిలి భయమును గలిగించుచు పెద్ద
గాలి, పడచుకెదురుగా వీచుచుండెను. సమాద్రముకూడ నల్లకల్లలమై
వడవ నటునిటు నూపుచుండెను.

22. ప్రవేశయామాస తతో గర్భం నిర్విణ్ణయాత్రికాన్,

తర్వా వితర్ది జతరం వావికః కుక్కుటానివ.

వ్యా:- ప్రవేశయామాసేతి:- తతః తస్మాదేతాః, నావికః
కర్ణధారః, నిర్విణ్ణః భీతాః యే యాత్రికాః ప్రయాతారః, తాన్,
తర్వా నౌకాయాః గర్భం సుభజ్జన, కుక్కుటాన్ కృకవాకూన్,
వితర్దేః వేదికాయాః జతరమివ అన్త్యాగ మివ, 'స్వాద్వితర్దిస్తువేదికా'
ఇత్యుచరః ప్రవేశయామాస ప్రావేశయన్. విప్రవేశనే ఇతి ధాతోః
ణిచి లిట. ఉపమాలజ్ఞాతః.

తా|| పెద్దగాలి వీచుచుండ యాత్రికులదరును భయపడిరి. అంత
నావికుడు వారినందఱిని, కోళ్ళను ఇంటియరుగు గూటిలోనికిఁ దెచ్చి
నట్లు, పడవ లోపలభాగమునకుఁ జేర్చెను.

23. వాయు నంకుభితామో యదా కాన్తి ముపేయివాన్,

నిష్ఠేదేవ తదా నౌకా టి స్వాధీన భర్తృకా.

వ్యా:- వాయుతి:- వాయునా ప్రభజ్జనేన సంకుభితః అతి
చలితః అమ్బాధిః సముద్రో యదా యస్మిన్ కాలే, కాన్తిం కాన్త
తాంః ఉపేయివాన్ ప్రాప్త, తదా తస్మిన్నమయే, నౌకా స్థవః, స్వాధీ

నః పతిః భర్తా యస్యా సస్య స్యాధీన భర్తృకా, కాస్తేవ అజ్ఞనేవ, నిష్ఠేదా శోకరహితా రేణే రరాజ. రాజృదీప్తా వితిథాతోర్లిట్, ఉప మాలజ్కారః.

పతి రనుకూలో యదాభవేత్తదా సా కాంతా నిశ్శోకాభవతి, తద్వదేవ, సముద్రః యదా శాస్త్ర ఆసీత్ తదా నౌకాపి నిష్ఠేదా బభూవేతి భావః.

తా। వ్యభంజన వేగముచే నల్లకల్లోలమైన సముద్రము శాంతింపఁగానే, యా పడవయుఁ బ్రమాదమునుండి తప్పి, స్వాధీనపతిక యగు శాంతవలె నిర్విచారయై యుండెను.

24. దరిద్రై రివ సమృత్తి రుగ్మతై రివ వార్తకా.

అనుబోధాయామృభూవే యాతిశయై రభ యస్థితిః.

వ్యా:- దరిద్రైరితి:- యాతిశయైః నౌకాప్రయాత్మభిః. అభయ స్థితిః నిర్భయతా, దరిద్రైః నిర్ధనైః సమృత్తిరివ సమృద్ధివ, రుగ్మతైః రోగిభిః, వార్తతేవ ఆరోగ్యమివ, “వార్తం ఫల్గున్యరోగే చ” ఇత్య మురః. అను బోధాయా మృభూవిరే అతిశయేన అవ్యభూయత. అను పూర్వక భాగుత్తామూమితి ఛాతోః యజ్జన్తా త్కర్మణిలిట్. ఉపమాలజ్కారః.

తా। ఆ పడవలోని యాతిగులందఱును, సంపదలనందిన దరిదుగులవలెను ఆరోగ్యమునందిన రోగులవలెను, మిక్కిలి నిర్భయముగ నుండిరి.

25. అధైకస్మి న్సుప్రభాతే మిత్రేణ నహ తారకః.

అవరోహ స్థామతర్యా అధితస్థా పురుష్లవమ్.

వ్యా:- అశేతి:- అథ ప్రయాణానంతరం, ఏకస్మిన్ సుప్రభాతే
 ఏకస్మిన్నమః కాలే, కారకః, మిత్రేణసహ వయస్వీనసాకం, ధూమ
 తర్గాః ధూమనాకాయాః, అవరోహన్ అపతీర్ణస్సన్, ఉద్యుప్లవం బృహ
 స్తం ఉడువం, అధితప్తే ఆనురోహ. అధిపూర్వకస్థా ఛాతోర్జిట్.
 "అధికీజ్ స్థానాం కర్మే"తి నూత్రేణ వైషణ్య కర్మ త్వాత్ ద్వితియా ।

తా! ఇట్లు సముద్రముపైఁ బయనించిన పిమ్మట నొక ప్రభాత
 సమయమున, కారకుడు తన మిత్రుడయిన కాజపుత్రునితోఁ గలిసి,
 యా ధూమనాకనుండి దిగి, మఱియొక పెద్ద పడవ నెక్కిను.

26. యాతా యాతే దువక్రేణీ నౌక తీరాంతరామ్నయే.

నిమ్నోన్నత తరణ్దేమ దృక్పాదృక్ సీతిం యయా.

వ్యా:- యాతేతి:- యాతాగచ్ఛన్తి ఆయాతా అగచ్ఛన్తి
 ఉడువనాం వైవానాంశ్రేణీః యస్యాస్యా నౌకా ధూమనాకా,
 అమ్నయేః సముద్రస్య తీరాంతరా తీర మధ్యే. నిమ్నాః నీచాః ఉన్నతాః
 ఉచ్చాః యేతరణ్దేః భక్తాః. తేషు, దృక్పా దర్శనయోగ్యా. అప్రకృష్ట
 దర్శనయోగ్యా యాసీతిః అపస్థా. తాం యయా ప్రావ. యా ఇతి
 ఛాతోర్జిట్.

తా! వచ్చుచుఁ బోవుచు నున్న చిన్న చిన్న తెప్పల మధ్య
 నున్న యా ధూమనాక, సముద్ర తీర మధ్యభాగమున, చిన్న పెద్ద
 కెరటముల పడుచు కనబడి కనబడ నట్లుండెను

! జన్మస్థానే స్వాధిపానాం విహర్తు ముపచక్రమే.

మిత్ర ద్వయం మహాత్మాహ పుల్లానన సరోరుహమ్.

వ్యా:- జన్మస్థాన ఇతి:- మిత్రద్వయం ద్విజరాజకుమార
 ద్వితీయం, మహతా ఉత్సాహేన అధికానందేన, పుల్లే విహసితే. అనన్త
 ఏవ సరోరుహే వచ్చే యుగ్యతే, ఉత్సాహవిసితమభవద్భంగత్

స్వాధిపానాం స్వప్రభాణాం, సార్వభౌమానా మిత్యర్థః. జన్మస్థానే జన్మభూమౌ, విహర్తుం సత్ప్రసాదే, ఉపచక్రే ప్రాకృతే, ఉపపూర్వక క్రమే పాద విక్షేపే ఇతి ధాతోల్లీట.

తా॥ మిత్రులయిన యారాజభౌహ్యులు కుమారు లిరువురును, ఉత్సాహః కసితముఖారవిందులగుచు, తమకుఁ బ్రభువులయిన సార్వభౌముల జన్మస్థలముందుఁ దిరుగ నారంభించిరి.

28. చన్ద్రద్వీపే నిత్యభద్రాం స్వతన్త్రప్రభుపాలితామ్,
పురం చన్ద్రమతీ నామ్నిం తా వుభావధిజగ్ముః.

వ్యా॥-చన్ద్రద్వీప ఇతి:-తే ఉభౌమారౌ, చన్ద్రద్వీపే, చన్ద్రనామ్నిద్వీపే నిత్యభద్రాం నిత్యవజ్రాణాం, స్వతన్త్రప్రభుణా స్వతన్త్రరాజన్వేన, పాలితాం రక్షితాం, చన్ద్రమతీ ఇతి నామ యస్మాస్తాం చన్ద్రమతీ నామ్నిం, పురం నగరీం, అధిజగ్ముః అధ్యక్షమతామ్. అధిపూర్వక గమ్యే గతా వితి ధాతోల్లీట.

తా॥ చంద్రద్వీపమునఁ జన్ద్రమతి యను పేరుగల యొక నగరము గలదు. అది స్వతంత్రులయిన సార్వభౌముల రాజధాని. అందు నిత్యమును సుంగళ కార్యములు జరుగుచుండును. ఆ నగరమునకే మిత్రులిరువురును జేరిరి.

29. ప్రావాహ పృథులా వాచ్యాం చన్ద్రకాన్తేతి విశ్రుతా.
చిత్రసేతు ర్నిత్యనావ్యా బహుజీవనదా నదీ.

వ్యా॥-ప్రావాహేతి :- ఆవాచ్యాం దక్షిణస్యాం దిశి, పృథులా విశాలా, చిత్రసేతుః విచిత్ర సజ్జమా, నిత్యం నాభిః నాకాభిః తర్తుం యోగ్యా, బహుభ్యః జీవనదా జలదాయినీ బహుజలదాయినీ బహు నాం జీవికాదాయినీ, చన్ద్రకాన్తా ఇతి విశ్రుతా పృథ్వీతా, నదీసరిత్, ప్రావాహ ప్రవహతిస్మ్య. పూర్వార్వక వహ వహనే ఇతి ధాతోల్లీట.

రా! ఆ వట్టానకు కష్టపడితేయందు చచ్చిపోతే యెవడు ప్రభావమైన నది ప్రభావించుచున్నది. దానిపై బెద్ద పెద్ద చిత్రిములైన వంటెనలు గలవి. ఇత్యము దానిని వడవల్పై చాటుచుందురు. ఆ నది వలుపురకు నీటిని బ్రతుకుగూడ నిచ్చుచున్నది.

30. పచ్చాయోజన విస్తీర్ణ తలల జనావృతా.

భూగోళే విహనా ౪౦ సా పురీ పురమతల్లికా.

వ్యా:- పచ్చేతి:- సాపురీ చచ్చయతీ:-గరి పచ్చేతి: యోజనై: వింశతి క్రోడై: విస్తీర్ణావికాలా, పచ్చయోజనవర్యస్తం వ్యాప్తేర్వ్యతిశయతలం నాభ్యానై: జనై: అవృతా ఆక్రాంతా తస్యాం అనేకలక్షజనా నుస్తీ త్యర్థ: అత్ర కలి కబ్జస్య అనేకార్థత్వమ్. ౪౦ బహునా, బహు థి: వశోథి: ౪౦ ప్రత్యాజనమ్. భూగోళే భూమిద్వారే, సా పురీ, పురమ తల్లికా నగరీ శ్రీషా. శ్రేష్ఠనగరీత్యర్థ: “మతల్లికా జచర్చికా ప్రకాశ్చ ముద్ధరల్లకౌ, ప్రకస్తవాచకాన్యమూన” ఇత్యమర్థ:.

రా! ఆ వట్టణము అయిదు యోజనముల విస్తీర్ణత గలిగి యున్నది. దానియందు పెక్కులక్షల జనులు నివసింపుచుండిరి. ఆ నగరము భూమండలమున కొక భూషణమే. పెక్కు మాటలేల. అది యన్ని నగరములను మించియున్నది.

31. చన్దికా ధవళచ్ఛాయా స్తతత్కారేజరే జనా.

సర్వసర్వం తహ చక్రవర్తిపాలన దీక్షికా.

వ్యా: చన్దికేతి:- తత్తర్యా: తన్నగరవాసిన: జనా: చన్దికా చన్దికాన్తి: తద్వత్ ధవళా శ్వేతా ఛాయాకాన్తి: యేషాంతే, చన్ది కావ దతి శ్వేతా ఇత్యర్థ: సర్వం నమస్తం సర్వసహాయా: భూమే: చక్రం మణ్డలం “సర్వసహా తనుమతీ” త్యమర్థ: తస్య ప్రతిపాలనే రక్షణే, దీక్షికా: బద్ధ శ్రీధ్వా: రేజరే చకాసరే రాజ్యదీప్తా వితి ఛాతోర్నిహ,

తా! ఆ నగరమందున్న జనులందఱును వెన్నెలవలె మిక్కిలి తెల్లని యొడలిరంగు గలవారు. అందఱును షహీమండలము సంతను రక్షింప నుడుదులు.

32. అన్యోన్య మైత్రీం కుర్వంత వృజ్ఞానస్తో యథాయథమ్,
ప్రియప్రియేణ యచ్ఛంతః కిరంత శుక్లశుక్లభామ్.

వ్యా :- అన్యోన్యమితి :- అన్యోన్యం పరస్పరం, మైత్రీం స్నేహం కుర్వంతః, పరస్పరం మిత్రభావేన వర్తమానాః ఇత్యర్థః. యథాయథం యథాత్మీయం యథా స్వభావం వా, కచ్ఛంతః గమ్యక్ జానంతః, స్వభావం అత్మీయం వా గమ్యక్ స్వతఃపర పరిశీలయంత ఇతిభావః ఆత్మజ్ఞా ఇతి యావత్. “యథాస్వే యథాయథ”మితి ద్విరుక్తిః. యథాస్వంతో యథాయథ” మిత్యుచరః. ప్రియప్రియేణ అతిప్రియమపివస్తు. యచ్ఛంతః అనా యాసేన దదతః, “అకృచ్ఛేప్రియ మఖయో తస్యతరస్యా” మితి ద్విరుక్తిః. శుక్లా శుక్లా యా భాకాన్తిః సా శుక్లశుక్లభా, తాం, అతి ధవలకాన్తి మిత్యర్థః. ప్రకారేగుణవచనస్య” ఇతి సూత్రేణ ద్విరుక్తిః. పూర్వభాగస్య పుంసద్భావః. కిరంతః క్షిప్వంతః, రేజరే ఇతి పూర్వేణ స్వయః.

తా! ఆ నగరమందలి జనులొకరితో నొకరు స్నేహము చేయుదురు. తమ్ముడొకరితో నొకరినాడు. ఎంత ప్రియమైన వస్తువునయినను సంక్షేపింపక యిచ్చువారు. తెల్లని కాంతితో వెల్లువారు.

33. విద్యయా నమయాకృత్య ప్రియాకృత్య ముపహర్తురూసి,
అత్మనే రాజసాత్కృత్వా దుఃఖాకృత్య నిరోధినః.

వ్యా :- విద్యయేతి :- విద్యయా విద్యాభ్యాసేనైవ, నమయాకృత్య కాలం యావయిత్వా, గురున్ ఆధ్యాపకాన్, ప్రియాకృత్య

ప్రియాస్కృత్యా గురుణా మనుగ్రహం సమ్పాద్యేత్సర్థః ఆత్మః,
స్వాన్ రాజసాత్కృత్యా రాజాధీనాస్కృత్యా, నిరోధః శత్రూన్
దుఃఖాత్కృత్య దుఃఖతాన్ కృత్యా, లేజరే ఇతి పూర్వేణాస్వయః,
“సమయాచ్చ యావనాయా” మితి డాచ్, “తదధీన వచన” ఇతి సాల్

తా! అందలి జనులు విద్యార్జనమునకై తామును వెల్పించు
చుండిరి. గురువులను సంతోషపరచి, వారి యనుగ్రహము నార్జించు
చుండిరి. తామెల్లవృథును ప్రభువున కధీనులై యుండిరి. శత్రువులను
దుఃఖితులను గావించుచుండిరి.

34. చారిత్రతోఽతిగృహ్తానై వ్యథమానా న పృతతః.

భవంతో దీనతోఽప్రసం జీవంతో దేవః ప్రతి.

వ్యా :- చారిత్రం ఇతి :- చారిత్రం అతిగృహ్తం, చారిత్రేణ
అన్యవతికృత్య వర్తమానా, పృతతః న వ్యథమానా, పృతేన న
చలంతః, “అతిగ్రహవ్యథన త్తేషాం వ్యతిరేగి నిరీయాయాః” ఇతి
తిసి, అజగ్రం సతతం, దీనః భవంతః, దీనానాం పక్షే ఉవంతః,
“వష్యా వ్యాకృయే” ఇతి తిసి. దేవః ప్రతి జీవంతః, శేవ వృత్తి
నిధయో భూత్వా జీవంతః, “ప్రతియోగే వ్యామూర్తసి” ఇతి తిసి,
లేజరే ఇతి పూర్వేణాస్వయః.

తా! అందలి జనులు చారిత్రముచే నితరులను మించినవారు,
వృత్తివలన బాధపడువాదులేరు. నిత్యము దీనుల నాదుకొనుచుండురు,
దేవతాప్రీతినిభులై యుండురు.

35. ఏకతానా స్సాంయుగీరా వాగ్మినో హృదయాలవః.

మమకార మహోత్సాహ ఉరస్యనో యశస్వినః.

వ్యా :- ఏకతానా, ఇతి :- ఏకతానా అనన్యవృత్తయః “ఏక
తానోఽనన్యవృత్తి” రిత్యమరః. సాంయుగీనాః రజే సాధవః, యద

విశారదా ఇత్యర్థః. “సాంఘ్యగీనో రణే సాఘ” రిత్యర్థః. వాగ్విద్యః
వాచోయ్యక్తిపటవః, య్యక్తియుక్త సమ్భాషణ చతురా” ఇత్యర్థః.
“వాచో య్యక్తి పటు ర్వాగ్వి” ఇత్యమరః, హృదయాలవః సుహృద
యాః, క్షేమబలరాః శుభకర్తారః, మహిమాత్సహః మహాద్యమాః,
ఉరస్వస్తః ఉరసిలాః, ప్రకప్తస్థిరస్కా ఇత్యర్థః. “స్వాదురస్వా మరసిలా”
ఇత్యమరః, యశస్విః కీర్తిమస్తః, రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా! అందలి జనులందఱు నేకాగ్ర చిత్తులు. యుద్ధవిశారదులు
య్యక్తియుక్తముగ మాటలాడుచారు. మంచి మనసుగలవారు. శుభ
కర్మముల నాచరించువారు. పెద్ద పెద్ద ప్రయత్నములు గలవారు.
ఉత్సాహవంతులు. పూర్వోరములు. కీర్తిమంతులు.

36. సమానపక్షి భోక్తార స్సమవర్ణ విభూషితాః.

సామాన్యభాషావక్తార స్సమానాచారవర్తినః.

వ్యా :- సమానీతి :- సమానా ఏకా వక్షిణీశ్రేణీ, వీధీత్యర్థః
తస్యాం భోక్తారః, ఏకవక్షి భోజనకర్తార ఇత్యర్థః. అత్ర సమానశబ్దస్య
ఏకార్థత్వమ్. సమవర్ణేన ఏకజాత్యా, విభూషితాః అలంకృతాః, ఏక
జాతయ ఇత్యర్థః. అత్ర వర్ణశబ్దస్య శరీర కాన్తి రిత్యవ్యర్థః. తేన ఏకశరీర
కాన్తయఃసమవర్ణా ఇత్యర్థః సామాన్య భాషావక్తారః ఏక భాషాభాషిణః
సమానాచారవర్తినః ఏకాచారవస్తరేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః

తా! అచ్చటి వారందఱు నొకే వంత్తిలో భోజనముఁ జేయు
దురు. ఒకే జాతివారు. ఒకే భాష మాట్లాడువారు. ఒకే యాచారము
గలవారు.

37. వయః పరిణయం ప్రేక్షాం విద్యాభ్యాసం స్వతస్త్రతామ్,
ప్రాపయన్తే నతస్వప్త స్పృహజ్య విహతద్యమాన్.

వ్యా:- పయ ఇతి :- స్త్రీణాం కాంతానాం, పయః పరిణయం యుక్తవయసి వివాహం, విద్యాభ్యాసం, విద్యాభ్యాసార్హతాం, స్వతంత్రతాం స్వాతంత్ర్యంచ, ప్రావయంత్రః యచ్చంత్రః, స్వరాజ్యస్య స్వీయ రాష్ట్రస్య, విహితాన్ క్షేమజ్ఞురాన్, ఉద్యమాన్ పయ త్నాన్, అపతస్వంత్రః కుర్యాణాః, రేణరే, ఇతి పూర్వేణాప్యయః.

తా| ఇందలివారు యుక్తవయస్సునందే స్త్రీలకు వివాహము గావించుదురు. బాల్యవివాహములు లేవని యర్థము. స్త్రీలందఱును విద్యాభ్యాసము గావించుదురు. స్త్రీలకు స్వేచ్ఛా స్వాతంత్ర్యములున్నవి. ఇందలివారు స్వరాజ్యమభివృద్ధి నందుటకు వలయు యత్నములు నాచరించుచుందురు.

33. సామాజిక అస్తికా వృద్ధిలీన ధార్మిక బుధాః.

కాకాపరా వావదూకాః కృతినః పురుషోత్తమాః.

వ్యా :- సామాజిక ఇతి :- సమాజం సమూహం సమవయస్తి సామాజికాః, సభ్యాః, అస్తి ధర్మః దేవః ఇతి మన్వానాః అస్తికాః, విశ్వస్తధర్మా ఇత్యర్థః. కర్ములీనాః ఉత్తమకులసజ్జాతాః, ధార్మికాః ధర్మ ప్రధానమతయః, బుధాః వజ్జితాః, కాకా ఏవ అహరః యేషాంతే కాకాజీరాః, సత్సమాంసాశిత ఇత్యర్థః. వావదూకాః అతివక్తారః "వావదూకోతి వక్తరి" ఇత్యమరః. కృతినః నిపుణాః, పురుషోత్తమాః పురుషశ్రేష్ఠాః రేణరే ఇతి పూర్వేణాప్యయః. ఏక క్రియాయా క్లోకావృతస్య సమన్వయాత్ ఏతిత్పర్యంతం కులకమ్, ద్వాభ్యాం యుగ్మం, త్రిభిః కాలావకం, చతుర్భిః కులమితి ప్రాచీనానాం సమయః.

తా| అచ్చటివాతందఱును సభలో నుండుటకు దగినవారు. ధర్మమున్నది. దేవుడున్నాడు. ను అస్తిక్య బుద్ధిలవారు. మంచి కులమున జన్మించినవారు. ధర్మబుద్ధిలవారు, మంచి పండితులు, కాకా

హరులేగాని మాంసాహారులుగారు. చాలసేపు మాటలాడు శక్తిగల వారు. మంచి నేర్పురులు. పురుషులలో శ్రేష్టులు.

39. తత్రత్వికా బభూవతీ వీరమాతా సులక్షణా.

గృహకార్యపరా ప్రాజ్ఞీ బుధమాన్యా పతివ్రతా.

వ్యా:- తత్రత్వికేతి :- తత్రత్వికా తత్రసగరే స్థితా, స్త్రీ కాంతా వీరమాతా వీరజననీ, శోభనాని లక్షణాని యస్యాస్స సులక్షణా, శుభలక్షణేత్యర్థః గృహకార్యేషు గృహకృత్యేషు, రతా ఆసక్తా, ప్రాజ్ఞా వ్యజ్ఞావతీ, బుధమాన్యా పణ్డితాదరణీయా, పతివ్రతా పతిమనోనుకూల వ్యవర్తిని, జాత్యేకవచనమ్. తత్రస్థా సుర్వానార్య ఏతాదృశా ఇత్యర్థః

తా|| ఆ సగరమందున్న కాంతలందఱును వీరమాతలు, శోభనాంగులు. గృహకృత్య నిర్వహణ సమర్థలు. అన్నియు నెఱింగిన ప్రజ్ఞావతులు, పండితులచే నాదరింపఁదగినవారు, పతివ్రతలు.

40. వీధీ ర్వికలా అమలా జలయన్త్ర పరిష్కృతా,

నిషద్యాస్తా దదృశతు స్సర్వవస్తు వమన్వితా.

వ్యా: వీధీరితి :- తౌ తారక రాజకుమారా, వికాలాః వివులాః, అమలాః నిర్మలాః, జలయన్త్రపరిష్కృతాః జలయన్త్రాలంకృతాః, వీధీః, సర్వవస్తుభిః సకలవద్భూతైః, సమన్వితాః సముపేతాః నిషద్యాః ఆపణాన్, “ఆపణస్తు నిషద్యాయా” మిత్యమరః, దదృశతుః అవశ్యతామ్. దృశిర్ ప్రేక్షణే ఇతిథాతోర్లైట్,

తా|| ఆ తారక రాజకుమారు లిరువురును, శత్రుచేదారములేక మిక్కిలి పెడల్పుగలిగి, కొళాయిలచే నిండియున్న వీధులను, అన్ని రకముల వస్తువులతో నిండిన దుకాణములను చూచిరి.

41. సాధా సమున్నతా రమ్యా అద్భుతారామ దీర్ఘికా.

నానావిధా శిల్పకాలా ప్రాభ్యా మిక్ష్ణం భూవిరే.

వ్యా :- సాధాఇతి :- సమున్నతాః అద్భుతాః. రమ్యాః
ఘండరాః, సాధాః ప్రాసాదాః, అద్భుతాః ఆశ్చర్యకరాః ఆరామాః,
ఉపనాని దీర్ఘికాః వాప్యః, నానావిధాః బహువ్యకారాః, శిల్పకాలాః
శిల్పగృహాణి, తాభ్యాం ద్విజరాజ కుమారాభ్యాం, ఈక్షాం లభూవిరే.
అవైక్ష్యస్త. ఈక్ష దర్శనే ఇతి ధాతోర్ద్రిట.

తా! ఆ కుమారులికపురుషు, అందముగా నెత్తుగా నున్న మేడ
లను, వింత వింతలైన తోటలను, మంచి మంచి దిగుడుబావులను, వలు
విధములైన శిల్పకాలలను గాంచిరి.

42. ఆకాశయానాని ధూమశకటాంస్తా మనోజవాన్.

తస్మిన్సారాః పాంస్తత్రయలోకతే మహద్భుతాన్.

వ్యా :- ఆకాశేతి :- తత్ర తస్మిన్నగరే, తే కుమారా. ఆకాశ
యానాని విమానాని. మనోజవాన్ మనోవేగాన్, ధూమశకటాన్
బాష్పశకటాన్. మహద్భుతాన్ అత్యాశ్చర్యకరాన్, తస్మిన్సారా
వహాన్ తస్మిన్సారాః ప్రసారకాన్. యలోకతే అపశ్యతామ్, లోక
లోకనే ఇతి ధాతోర్ద్రిట.

తా! వారికపురుషు నా నగరమందు, విమానములను, మంచివేగ
మునఁ బోవు రైలుబుడ్లను, ఆశ్చర్యమును గలిగించు తంత్రప్రసారము
లను, (తెలిగొమునోట్లు) చూచిరి.

43. తతః పాన్వ శీకర్తుం గేయం తద్దేశ భాషయా.

గాయన్తై కావుభౌ తత్ర ప్రతేలిషు విజహృతుః

వ్యా:- తత ఇతి:- తతః సగరదర్శనానంతరం. తౌ ఉభా. ద్విజనరవర కుమారౌ. పారాన్ పురజనాన్, పక్షీక్షుం స్వాధీనా స్విభాతుః, తద్దేశ భాషయా చన్ద్రద్వీప జనాభ్యస్త భాషయా, కేయం గీతం, గాయంతే. తత సగరే, ప్రతోలిషు రథ్యాను, "రథ్యా ప్రతోలి" రిత్యురః. విజహతుః చేరతుః, విపూర్వక హృష్ హంశే ఇతి ధాతోల్లిట్.

తా! పట్టామును జూచిన పిదప, నా కుమారు లిరువురును, ఆ సగరముందలి జనుమును స్వాధీనముగావించుకొనుటకై, వారి దేశ భాషలోనే కీర్తనలను బాడుచుఁ దిరుగనారంభించిరి.

44. సమున్నతౌ తావాజాను బాహూ వర్షజ్ఞ సుందరౌ,
బహుతేజస్విनౌ దృష్ట్యా ముమోహ సగరీ జనః.

వ్యా:- సమున్నతావతి:- సమున్నతౌ ప్యాంశూ, ఆజాను గాహూ జానువర్షస్తలబ్ధమాన భుజయుగతౌ, సర్వాజ్ఞేషు సకలా వయవేషు, సుందరౌ రణణీయౌ, బహుతేజస్వినౌ అధికతేజో విరాజ మానౌ తౌ ద్విజన్మపకుమారౌ, దృష్ట్యా వీక్ష్య, సగరీ జనః పారసమూ హాః, ముమోహ అముహ్యత్. ఆశ్చర్యపరవశో బభూవీత్సర్థః, ముమో మోహే ఇతి ధాతోల్లిట్.

తా! మంచి పొడగలలై యాజానుబాహులై సర్వాంగసుంద రులై తేజర్వంతులైయున్న యా కుమారుల నిగువరచుగాంచి, యా సగరమందలి జను లాశ్చర్య పరవశులైరి.

45. తత్సైందర్యం తదౌన్నత్యం తత్తేజ స్తత్పరాక్రమః,
తత్రారుఘ్యం తత్ప్రతిభా ముమోష జనమావసహ.

వ్యా:- తత్సైందర్యమితి:- తయోః కుమారయోః సౌందర్యం లావణ్యం, తయోః జౌన్నత్యం ఉన్నతత్వం, తయోః తేజః తేజస్విత్యం.

తయోః పరాకృమః, తయోః తాదుగ్యం యావనం, తయోః ప్రతిభా
నవనవోన్మేషశాసనీ ప్రజ్ఞాచ, జనమానససం, పారజనహృదయం,
ముమోష అముష్ణాత్, ముష్ అపహరణే ఇతిధాతోర్ద్రిచ్.

తా॥ ఆ పరమార్థ్యముయొక్క చక్కదనము, వారి యొన్న
త్యము, వారి తేజస్సు, వారి పరాకృమము, వారి యావనము, వారి
ప్రతిభయును, అందలి జనుల మనస్సులను దోచుకొనెను.

46. ద్వితస్య గౌరవణిక మిమాంసక సవార్తికాన్

పరాజిగ్ధతే ధార్మిక వైయాకరణ తార్కికాన్

వ్యా:- ద్వితస్యేతి :- ద్వే తస్యే అధీయతే ఇతి ద్వితిత్వా
యస్మిన్ సస్మిన్ పి శాస్త్ర ద్వయే వర్ణితా ఇత్యర్థః. తాన్, గోల్క్షణ
మధీయత ఇతి గోల్క్షణికాః గోశాస్త్రా ఇత్యర్థః. తాన్,
మిమాంసకాన్ మిమాంసాశాస్త్ర వేదీన్. తాన్ సవార్తిక
మధీయత ఇతి సవార్తికాః తాన్, ధార్మికాః ధర్మశాస్త్ర విద్వాన్
తాన్, వైయాకరణాః వ్యాకరణశాస్త్ర విశారదాః తాన్, తార్కికాః
న్యాయశాస్త్ర విశారదాః తాన్. పరాజిగ్ధతే పరాజితాంశ్చ
కర్తుః, పరాపూర్వక జ అభిధనే ఇతిధాతోర్ద్రిచ్.

తా॥ ఆ పరమారు లిరువురును, రెండు శాస్త్రములను నేర్చిన
వారిని, గోల్క్షణ వేత్తలను, మిమాంసా శాస్త్రజ్ఞులను, వార్తికము
లతోఁ గూడ శాస్త్రములను జదివినవారిని, ధర్మశాస్త్ర విశారదులను,
వైయాకరణులను తార్కికులను ఓడించిరి.

47. లోకైకవిరా తా సర్వతస్యై స్వాతస్యై కలినౌ,

నింహనంహననౌ ద్రష్టు మియేష నగరీ జనః.

వ్యా:- లోకైకేతి :- నగరీజనః నగరవాసీ జనసముహాః
లోకే జగతి, ఏకవిరా ముఖ్యవిరా, కేవలవిరా వా, “ఏకే ముఖ్యా
న్యకేవలాః” ఇత్యుక్తం. సర్వాణి తస్మాణి శాస్త్రాణి అధీయాతే సర్వ

తనా, గర్వశాస్త్ర విశారదా విత్కర్థః. స్వాతంత్ర్యశాలినా స్వచ్ఛంద భావోపేతే, సింహసుంహననౌ వరాజ్ఞ రూపోపేతయువానౌ. "వరాజ్ఞ రూపోపేతో య సింహసుంహననౌ యువా" ఇత్యమరః. దివ్యసుందర విగ్రహా విత్కర్థః, తౌ కుమారా, దృష్టం, వీక్షితం ఇయేష చకమే. ఇష ఇచ్ఛాయాం లిట్.

తా! లోకైకవీరులును, సకలశాస్త్ర విశారదులును, స్వాతంత్ర్య భావోపేతులును, దివ్యసుందర విగ్రహులును, యువకులునగు నా బ్రాహ్మణ క్షత్రియ కుమారులను జూచుట కానగరమందలి జనబృందము సంకల్పించెను.

48. హైయజ్ఞ వీన నిష్ఠాన కూర్చికామస్తు సంయుతమ్.

స్నాతానులిప్తా మృష్టాన్నం బుభుజాతేఽథ సాత్త్వికమ్.

వ్యా:- హైయజ్ఞవీనమితి:- అథ, తౌ కుమారా, స్నాతౌచ తౌ అనులిప్తాచ స్నాతానులిప్తా, స్నాత్వా గంధాదినా లలజ్ఞుత శరీరా, హైయజ్ఞవీన సద్యః కృతేన గోఘృతేన, "తత్తు హైయజ్ఞవీనం స్యాత్ హ్యోగో దోహాద్భయం ఘృతం," ఇత్యమరః, నిష్ఠానేన తేమ నేన, "స్యాత్తేమనతు నిష్ఠాన" మిత్యమరః, కూర్చికశా క్షీర వికృత్యా, "కూర్చికాక్షీర వికృతి" రిత్యమరః, మస్తునా వాణ్డేన, "వాణ్డం దధిధవం మస్తు" ఇత్యమరః, సంయుతం సహితం సాత్త్వికం సత్త్వ గుణాభివర్ధకం. మృష్టంచ తత్ అన్నంచ, మృష్టాన్నం శోధిత మన్నం. బుభుజాతే భుజపరిపాలనాభ్యవ్యవహారయోగితి ధతోః కర్తరి లిటి అత్యనేపదమ్ అభుంజతామ్.

తా! తరువాత నా కుమారు లిరువురను, స్నానముఁ గావించు కొని, శరీరములకు గంధద్రవ్యములఁబండి తొలినాటి వెన్నను చురగించి

యవ్వచే సిద్ధము చేసిన అవురతితో, తిమ్మముతో, జన్నుతో, పాల
మీసగడతో, గూడిన పరిశుద్ధమైన సాత్వికాహారమును భుజించిరి

49. ప్రసాధితౌ తౌరోఽష్టా వేషేణ నమయోఽతౌ.

విశేషక భృషరక స్థితఫాలౌ రరాజతుః.

వ్యా:- ప్రసాధితా వితి:- తౌ వీరకుమారౌ, వేషేణ వస్త్రాభిరణాద్యా కల్పేన, ప్రసాధితౌ అలబ్ధౌ తౌ రోఽష్టా కాన్త్యా విరాజమానౌ, నమయోఽతౌ కాలానుగుణౌ. విశేషకేన తిలకేన, “తమాలపత్ర తిలకచిత్రకాణి విశేషక” మిత్యమరః భృషరకైః లలాటో పరిపతత చిత్తరైః “తే లలాటేభ్యమరకాః కుశాత్పూర్ణకుశలా” ఇత్యమరః. స్థితః ఆకాగ్రస్తః ఫాలః ఫాలభాగః యయోస్తౌ, నన్తౌ రరాజతుః, రేజతుః, రాజ్యదీప్త్యాతి థాతోఽతౌ.

తా। ఆ కుమారు లిరువురు, భోజనానంతరమున వస్త్రాభరణములచే శరీరము నలంకరించుకొని, దివ్యశాంతులతో వెల్లుచు, కాలానుగుణముగ నొకట బొట్టుబెట్టుకొని, ముంగురలు నడచియుండు వేళాదుచుండఁ జూడ ముచ్చటగానుండిరి

50 మహాధనశీలౌ పృథ్వీం కుక సున్దరౌ,

గ్రైవేయకోఽగ్రా దేవచ్ఛన్త క్షణ్ణం భానురౌ.

వ్యా:- మహాధనేతి.- మహాధనం బహు మూల్యం, నిశారం హరిద్రాచ్చలం, అప్రివదీనం సాదాగ్రవ్యాపి, యత్ అంతుకం వస్త్రం తేన, సున్దరా రవణీయకౌ, గ్రైవేయకేన కణ్ఠాధరణేన, “గ్రైవేయకం కణ్ఠభూషా” ఇత్యమరః. స్మృతాభిః అబలీయకైః “అబలీయక మూర్మికా” ఇత్యమరః. దేవచ్ఛన్తేన శతయష్టికముక్తాహారేణ “దేవచ్ఛన్తోఽసౌ శతయష్టికః” ఇత్యమరః. క్షణ్ణభాగ్నం కర్ణభూషణభాగ్నం చ భానురౌ పృథాశమానౌ రేజతు రితి పూర్వేగాన్వయః.

తా। ఆ వీరకుమారు లిరువురు మిక్కిలి విలువగలిగిన పనుపు

పచ్చని యంచులుగని పాదగుల్ఫపర్యంతము వేలాడుచున్న వస్త్రములను ధరించిరి. మెడయందుఁ గంఠాధరణముతోపాటు నూరుపేటల ముత్యాల హారమును వేసికొనిరి. చెవులకుఁ గుండలములను బెట్టికొనిరి. చేతివేళ్ళకు గంగమల నుంచుకొనిరి. ఇట్లలంకృతులైరి.

51. తౌ చావ్య నుపదీనాని రాజ చ్చరణ సారసా,
స్వచ్ఛక్ష మె ప్లిప రమ్యా ధృతికాలో చితాయుధౌ.

వ్యా :- తావితి :- తౌ ద్విజగాజపుత్రౌ చారుభ్యాం రుచిరాభ్యాం అనుపదీనాభ్యాం సాదాయతో వాచ్యాభ్యాం విరాజతీ ప్రకాశమాన చరణసారసే పాదపద్మే యయే స్తౌ “సైవానుపదీనా చరణాయతా” ఇత్యమరః. స్వచ్ఛ ధృతం యత్ క్షౌమందుకూలం తస్య ఉష్ణీషేణ శిరోవేష్టనేన రిమ్నా నుద్దరా, దృతః కాలోచితః కాలానగుణః ఆయుధః యాభ్యాం తౌ, కాలోచితః యుధారిణా విత్యర్థః. రేజతు రితి పూర్వేణాన్వయః.

తా. వారిరువురును, అందఱు కాలికి సరిపోయిన జోళ్ళను ధరించిరి. తెల్లని పట్టుబట్టతో పాగాలు చుట్టుకొనిరి. కాలోచితములైన ఆయుధములను ధరించిరి. మిక్కిలి యందముగా నుండిరి.

52. పారసీకౌ వయస్యా తా వాచహ్య ద్రాక్షునస్యివౌ.

జగ్గుతూ రాజసదనం యువానా వక్షతో భయౌ.

వ్యా :- పారసీకావితి :- ముస్సినౌ మానవస్తే, యువానౌ తరుణౌ, నవిద్యతే కుతుః భయం యయౌః తౌ నిర్భీకౌ, తౌ వయస్యా నఖాయశా, విప్రీరాజకుమారా, దాక్ శీఘ్రం, పారసీకౌ పారశీక దేశోద్భవౌ, హయా అశ్వా, జానేయావిత్యర్థః, ఆరుహ్య అధిష్ఠాయ కాజసదనం రాజగృహం, జగ్గుతుః అగచ్ఛతామ్. గమ్మగతావితి ధాతోర్నిట.

తా! మానధనులు, యువకులు, నిర్భయులు, మిత్రులునగు నా ద్విజరాజకుమారు లిరువురను, వేముగా నాజానేయములైన పారిశీ కాశ్యముల నెక్కి రాజభవనమునకేగిరి.

53. సాయాహని సువస్థానం గచ్ఛన్తౌ పర్యక్తే స్పృహ.

సంకోధిత హిమానీకం లక్ష్మీయామా స తు స్పృహమ్

వ్యా:- సాయాహనీతి:- సాయాహని సాయంకాలగమయే, సంకోధితా సమూర్జితా హిమానీ హిమసంహతిః ఉస్మిన్ తం, “హిమానీ హిమసంహతి” రిత్యమర్థః. సువస్థానం రాజసూయింద్ర్యక్తే స్పృహ మార్గదర్శక జన్తె స్పృహం, గచ్ఛన్తౌ యాన్తౌ, సఖం ఆస్థానీం, లక్ష్మయామాసతుః దదృశతుః.

తా! సాయంకాలమున, త్రోవలోఁబడిన పెద్ద మంచును దుడిది శుభ్రము జేయఁబడిన రాజమార్గమునుండి కొందరు జనులు త్రోవఁ జూపుచుండఁ బయనించి, వారిరువురును రాజసభను గాంచిరి.

54 అధ్యాసీనం భవ్యవీరం వృచ్ఛంతం మన్త్రిణః కృతీ.

ప్రకృత్యా సుందరం వీరం చ క్రాంతే చక్రవర్తినమ్

వ్యా:- అధ్యాసీన మితి:- తౌ కుమారౌ, భవ్యవీరం సింహ సనం, అధ్యాసీనం అధిష్ఠితం, మహాసనాసీన మిత్యర్థః. మన్త్రిణః అమా త్యాన్, కృతీః కార్యాణి, వృచ్ఛంతౌ ప్రకృత్యా నిర్మలేణ, సుందరం రూపిణం, సహజ సుందర మిత్యర్థః. చక్రవర్తినం సార్వభౌమం, వీర్యం చక్రాంతే అవశ్యతామ్. విపూర్వక ఈ ధాతోర్లిటి ఆమ్ ప్రత్యయే లిటోలుకి ఆమంతాత్ లిటో పరకస్య కృతోఽను ప్రయోగః.

తా! సింహసనము నలంకరించి, మంత్రులతో రాజకార్యము లను సూర్పి ముచ్చటించుచున్న సహజసుందరుడైన సార్వభౌముని ఈ కుమారు లిరువురును జూచిరి.

55. అలోక్య సార్యభామస్తా పృథ్వీత్థాన పురస్సరమ్,
పృథోరస్కా తత స్తాభ్యాం దదౌ సముచితాననే.

వ్యా:- ఆలోక్యేతి :- తతః అన స్తరం, సార్యభామః చక్రకర్తీ
పూర్వం పృథులం ఉరః వక్షః యయోః తౌ. విశాలాన్నత వక్షస్కా
విత్కర్థః. తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, ఆలోక్య ఏక్ష్య. ప్రత్యుత్థానం
ప్రత్యుద్గమనం పురస్సరం యస్మి న్కర్మణి లత్ యథా తథా, ప్రథమ
తః ప్రత్యుద్గమనాది మర్యాదాం కృత్వేత్కర్థః తాభ్యాం వీరకుమారా
భ్యాం, సముచితే అర్హే ఆసనే పీఠే ద్వే అసనే ఇత్కర్థః. దదౌ అదాత్
దాత్ ధాతోర్లైట్. “పూర్వం స్తు పృథులేతిమ” ఇశ్యమరశేషః.

తా॥ ఆ చక్రవర్తియు, విశాల వక్షస్కులై వీరలక్షణములతో
నొప్పు నా కుమారుల ఏక్షించి, యెదురేగి, తోడితెచ్చి, మర్యాద
గావించి, యుచితాసనములపై వారిని గూర్చుండఁ జేసెను.

56. పూర్ణేన్దువిష్పు సద్భవీ పశ్యన్దేవి ముహుస్తయోః,
దర్శనీయాననే సభ్యానాపుస్తృప్తిం సవిష్మయాః.

వ్యా:- పూర్ణేతి:- సభ్యాః సామాజికాః, పూర్ణశ్చ సావి
న్దుశ్చ పూర్ణేన్దుః, రాకాచన్ద్ర ఇత్కర్థః. తేన సద్భవీ సమానే, తయోః
కుమారయోః, దర్శనీయాననేనున్ద్రముఖముల్లాలే. ముహుః పునః పునః,
వశ్యన్దేవి ఏక్షమాణా అపి, సవిస్మయాః ఆశ్చర్యవరవశాన్సస్తా,
త్వప్తిం సస్తృప్తిం, న ఆపుః నాప్రాప్నువన్. తన్ముఖమండలమాసేచనక
మితిభావః. అప్ వ్యాప్త ఇతిధాతోర్లైట్.

తా॥ పూర్ణచంద్ర బింబములవలె నందముగా కలకలలాడుచున్న
యా కుమారవరుల ముఖమండలములనుగాంచి, యా సభయందున్న
వారాశ్చర్యపరివశులై తృప్తిరక మాటిమాటికిఁ జూచుచుండిరి.

57. ఉరరీకృత్యవహరం నమస్కార పురస్కరమ్.

తయో దుదన్తం పవ్రచ్చ సార్వభౌమ వృవిన్మయః.

వ్యా:- ఉరీకృత్యైతి:- సార్వభౌమః చక్రవర్తి, నవిన్మయః ఆశ్చర్యావిష్టమనాః, నమస్కార పురస్కృతం వృధమం నమస్కృత్య తనన్తరం దన్తం, ఉపహారం ఉపదాం, ఉరీకృత్య ఆజ్ఞీకృత్య, స్వీకృత్యైత్యర్థః, తయోః ద్విజరాజకుమారయోః, ఉదన్తం వృత్తాంతం, "నార్తా వృన్మత్తి వృత్తాంత ఉదన్త" ఇత్యమర్థః. పవ్రచ్చ అవృచ్చత్, వ్రచ్చవ్రళ్నే ఇతి ధాతోర్లట.

తా। ఆ సార్వభౌమః, దాశ్చర్యపరివశుడై, నమస్కార పూర్వకముగ వారొసంగిన కానుకను స్వీకరించి, వారి వృత్తాంతము నడిగెను

—: ఉపహారి: —

58. మహాభిరూపా వినయాన్వితౌ తౌ వదావదౌ భారతఃర్ష దీపా.

ప్రవక్రమాతే గదితుం స్వవార్తాం ధీరా వుదారౌ జగదేకవీరౌ.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ మదజ్ఞాదాది ధట్ట నారాయణదాన మహాకవి విరచితే తారకాభ్యే మహాకావ్యే తృతీయ స్కంధః.

వ్యా:- మహాభిరూపావీరి:- మహాభిరూపౌ అతి సుందరౌ అథవా మహాపట్టతౌ, ప్రా ప్రయాపనుకూపాభిరూపా బుధమనోజ్ఞయౌ' రిర్యమర్థః. వినయాన్వితౌ వినయోపేతౌ, వదావదౌ సభాయాం నిర్భయం వక్తారౌ, "వదో వదావదోవక్తా" ఇత్యమర్థః. భారతవర్షస్య భారతభూమేః, దీపౌ దీపసదృశౌ, ధీరా ధైర్యవన్తౌ, ఉదారౌ జేద్యుభావోపేతౌ, అథవా మహన్తా, జగదేకవరౌ లోకైకవీరౌ, తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, స్వవార్తాం స్వదన్తం, గదితుం వక్తుం, ప్రచక్రమాతే ప్రారభాతే. వృహార్వక కృముపాద విక్షేపే ఇతి ధాతోర్లట. పృత్త లక్షణస్తు పూర్వమనోక్తమ్

తా॥ రూపవంతులు మహావంశీతులు, విషయవంతులు, వక్తలు,
దాతలు, ధీరులు, లోకైకవీరులు భారతవర్ష దీపములునగు నా ద్విజ
రాజగుమారు లిరువురు వారి వృత్తాంతమును జెప్ప నారంభించిరి.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంధల్ల

లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం

భావార్థదీపికాఖ్యానాం వ్యాఖ్యానాం

.తృ తీ య స్క థ ౧.

తారకే చతుర్థ స్వర్గః

— స్రగ్ధరా —

1. సృష్ట్యా దా వావిరాసీత్రపు వి మృగవృణాం

సంక్రయో యో హిమాద్యి

ర్వేద ద్రష్టవిసేవ్యా విలసతి తదవా

క్వార్వ్య తః కర్మభూమిః

సాఽద్యాదీశ త్వదీయోఖిల ధనఃలితా

నా వభూత్త్యో జన్మ

బ్రహ్మక్షిత్రో స్వ ఆవాం తవ యది కనువా

స్యాద్భవేవ పృథితౌ.

వ్యా:- సృష్ట్యాదానితి:- సృష్టేః అదా సృష్టిప్రాగ్మృగాశే, తరవః వృక్షాః, వయః పక్షిణః, మృగాః జన్తవా, నరః మనుష్యాః, తేషాం, ఉద్భిజ్జాణ జన్మేదజ జరాయుజానా మిత్యర్థః, సంశ్రయః అధారః యః హిమాద్యః హిమాలయః, అవిరాసీత్ అవిచ్ఛేదావ, సృష్ట హివవతః, అవాక్వాన్వృతః దక్షిణభాగే వేదాన్వశ్య స్తీరి వేదద్రష్టారః యే ఋషయః తైస్సీవ్యా, తేషా మాశ్రయభూతా, కర్మభూమిః భారతభూమిః, విలసతి ప్రకాశతే, అర్థశ, హే పృథో! నా భారత భూమిః, అద్య ఇదాసీం, త్వదీయం తావకీనం, అఖిలం సమూర్ణం, యత్ ధనం సమృత్. తేన కలితా యుక్తా, అభూదిత్స్వ ధ్యాహా! తత్ర తస్యాం కర్మభూమా, నా ఆవయోః, జన్మ జననం అభూత్ ఆసీత్, ఆవాం, బ్రహ్మక్షిత్రో బ్రాహ్మణ క్షత్రియ కుల జాతౌ స్వః భవావః, తవ భవణః కృపా కరుణా, స్యాద్వది భవేచ్ఛత్. పృథితౌ పృథ్వితౌ ప్రహృష్టౌ చ భవేవ స్యావ. “పృథితే పృథిర భ్యార విత్తః జ్ఞాతః శుతాః” “భ్యతే హృష్టే పృథిత స్యా” యితి చామరః.

సగ్ధ ప్రాగ్మృగమయే జరాయుజాణ్డజన్మేద జోద్భిజ్జానాం చతుర్విధసూతజాతానా మాధారభూతో హిమాలయో నామ పర్వతః

అవిర్భూత, తత్పర్వతస్య దక్షిణపశ్చ్యే కర్మభూమి రాసీత్. తస్యాం
వేదద్రష్టాః మహర్షయో నివసన్తిస్మ. సా కర్మభూమి రిదానీం భవ
ధీయసమ్మదా అలబ్ధౌతాస్తే. తత్ర ఆవాం విప్రశ్చ త్రైక్షలయో
కుత్సన్మాస్యః, యద్యావయోః భవతః కృపా పతేచ్ఛేదావాం ప్రసిద్ధా
పరమానందకలితౌ చ భవేవ.

తా| సృష్టి ప్రారంభమన హినువంతమను పర్వత మావిర్భ
వించెను. అందుఁ బక్షులు మృగములు క్షిమికీటకాదులు మానవులు
గూడ నుండిరి. ఆ పర్వతమునకు దక్షిణపార్శ్వమునఁ గర్మభూమి
యున్నది. అందు వేదద్రష్టలయిన మహర్షులు నివసించిరి. అందుమేము
బ్రహ్మశ్చ త్రైక్షలములందు జన్మించితిమి. ఆ భారతభూమి తమ సంప
ద్వైభవములతో నలరారుచున్నది. మీ దయ మా యందుఁ బ్రకరిం
చిన యెడల మేము ప్రిసిద్ధులము పరమానందభరితులము కాఁగలము.

— స్రగ్ధ రా ల క్ష గ మ్ —

“మ్రుభైర్న ర్యానాం త్రయేణ త్రిముని యతియుతా స్రగ్ధరా
క్షీరీతేయం”

మ - ర - భ - న - య - య - యాః గణాః త్రివారం
సప్తాక్షరైర్యతి.

— ప న న్త తి ల కా —

2. ధర్మం నదాన్వవనితేన భవత్త్వగేన

దేవేంద్యః కుజన దగ్ధతమో నిరన్తమః.

నచ్చక్రసమ్మద ఉరీకృత అతిశయి

ఘోకారు భీకర రవః సుతరాం విలుప్తః.

వ్యాః:- ధర్మమితి:- అద్య ఇదానీం, నః అస్మాకం, వేదే
కర్మభూమౌ, ధర్మం నదా సన్తతం అన్వపసితేన అన్వవగతేన, నిత్యం

ధర్మబద్ధేన, భవానేన భగః సూర్యః తేన, సూర్యయోజన భవతే త్యర్థః
 “శరార్థ విహగః భగః” ఇత్యమరః, కుజనానాం దుష్టానాం, దణ్డః
 శిక్షణం, తదేవ తేనః తిమిరిం, నిరస్తం దూరీకృతమ్. సస్త్రః సత్పు
 రుషా ఏవ చక్రః చక్రవాకః క్షిణః, తేషాం సమృద్ధిః ప్రమాదః ఉరీ
 కృతః విపురీకృతః. “కోకశ్చక్రశ్చక్రవాకః” ఇత్యమరః. ఆ తతాయినః
 వధోద్యుతాః పరానిష్టకారినో మానవాః. త ఏవ ఘూర్ణా ఉలూకాః,
 తేషాం ఉరుభీకరః అధికభయజ్ఞురః, రవః రురం, మతరాం అత్యస్తం,
 కలుప్తః సప్తః. “అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణి ర్థనాశహః, క్షేత్ర
 చారపారశ్చైవ వడతే హ్యత తాయినః” ఇత్యాతతాయీలక్షణమ్.

యథా సమాస్త్రీరణే సస్త్రం సస్త్రవతి సతి నైశాన్ధికారో విస
 శ్యతి, చక్రవాకస్తువ్యన్తి, ఉలూక రవః మతరాం విసశ్యతి, తథా
 ధర్మమార్గేణ భవతి రాజ్యం పాలయతి సతి, అగ్నేదేవే కుజనా ఏవ
 ససన్తి కుతస్తద్దణ్డనవారా. సత్పురుషా స్పృహ్యాదధరితా ఆసన్.
 ఆతతాయినోఽత్యస్త మస్తంగతాః

అత్ర రాజ సూర్యయోః కుజశతమసోః సత్పురుష చక్రవాకయోః
 ఆతతాయీలూకయోశ్చ సానోపరూపకాలక్కారః.

— వసస్త్ర తిలకా లక్షణమ్ —

“ఉక్తా వసస్త్ర తిలకా తథాజాన గౌగః”

త - థ - జ - జ - గ - గాః గణాః. పాదాస్తలఘ్న సుర్యత్రీ
 గురుతి క్షేయమ్.

తా! ఓ రాజా! సూర్యుడు వెలుగుచుండ చీకటి యంత
 ధానమగును, చక్రవాకములధికముగ నానందించును. గుడ్లగుబల
 ధ్వనులు వినిపడవు. అట్లే నీవు రాజ్యమునేలుచుండ, మూడేకమున
 కుజనందండనము లంతరించినవి. సజ్జను తానందభరితులైరి. పరులను
 బాధించు నాతతాయీవర్గము సంపూర్ణముగ నశించినది.

—పుష్పికా గా—

3. సకల ధరణి పాలకా అను త్వాం
తవ న నభోమతి రస్త మేతి రాజ్యే,
త్వయి మహిమవతి పృథో కవీన్ద్రా
భిపాత జడోఽపి విశారదాయతేఽద్య.

వా : - సకలేతి :- ప్రభో హేసార్వభౌమ ! సకలధరణి పాలకాః సర్వేభూవలయః, త్వా మను భవ స్త మనుస్మత్వ వర్తస్తే. భవతో హీనా ఇన్ద్ర్యైః “హీన” ఇతి అనోః కర్మప్రసచనీయత్వమ్. నభోమణిః సూర్యః తవరాజ్యే భవద్రాజ్యే, అస్తం నైతి నాస్తం గచ్ఛతి. యావత్సూర్యరశ్మిః పృథరతి తావత్త్వస్థం తవ రాజ్యమస్తీ త్యర్థః. త్వయి మహిమవతి త్వయి మహిమాన్తి సే సతి, కవీన్ద్రైః పండితోత్తమైః, అభిపాతః కథితః, జడోఽపి, మన్దబుద్ధిరపి, అయం మన్దమతి రితి కవీన్ద్రైః నిర్ణీతో వీర్యర్థః. అద్య విశారదాయతే విశారద ఇవ సర్వసమర్థ ఇవ ఆచరతి పండితో భవతీతి భావః.

హే సార్వభౌమ ! సర్వేపి ధరణిపాలాః త్వత్తో హీనాః. అతస్త్యా మనుస్మత్వ వర్తస్తే. మహిమన్తలే యావత్సూర్యస్త మాదిత్యః పృథవతి తావత్సూర్యస్థం తవ రాజ్య మస్తి. త్వదీయ మహిమాన్ మన్దబుద్ధి రపి మహాపండితో భవతి. విశారదాయతే ఆచారాథే క్యచ్.

—పుష్పికా గ్రా వృత్తలక్షణమ్—

“అయుజి నయుగ రేఫతో యకారః

యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పికాగా”

ప్రథమ తృతీయ పాదయోః న-న-ర-య-గణాః

ద్వితీయ చతుర్థయోస్తు -జ-జ-ర-గాః గణాః పాదా నేయతి.

తా॥ ఓ సార్వభౌమా! నేటి ఫణి పాలకులందఱును నీకంటఁ దక్కువవారే. నిన్ననుసరించి తిరుగువారే. నూర్చుఁ దత్తమించునంత వఱకు నీ రాజ్యమున్నది. నీ యసస్య మహిమచే మందబుద్ధియు మంచి పండితుఁ డగుచున్నాఁడు.

—అ ను మ్మ వ—

4. సింహలాభౌ మౌక్తికని తుహనని హిమాలయే,
పట్రని గౌతమీతరే యశాన్యద్య విభౌ తవ.

వ్యా:- సింహవేలి:- హేవిభౌ! సార్వభౌమ! అద్భుతదానీం, తవ భవతి, యశాన్తి కీర్తయః, సింహలాభౌ సింహలద్వీపరముద్యే, దక్షిణసముద్రే ఇత్యర్థః. మౌక్తికని మౌక్తికానీ వాచరని. “సర్వ ప్రాప్తిపదికేభ్యః క్విత్వాచ్యుః” ఇతి వచనేన క్విబంతం రూపమిదం. హిమాలయే హిమగిరౌ, తుహనని తుహినానీ వాచరని. ఉత్తరదిశీ త్యర్థః. గౌతమీతరే గోదావరీ పాతీతరే, అన్ధ్రదేశే, ప్రాచ్యాం విశీ త్యర్థః. పట్రని పట్రాణీ వాచరని.

భవద్యుతః దక్షిణదిశి సింహలగమః (ద్రప్రా)న్తే ముక్తాఫల మివ రాజతే, దక్షిణసముద్రే మౌక్తికాని లభ్యంత ఇతి వ్రసిద్ధిః. హిమాలయే హిమవద్యాజతే. హిమాలయే తుహినాభ్యంతం వ్రసిద్ధమేవ. ప్రాప్తి శి అన్ధ్రదేశే గౌదావరీతరే వజ్రమివ రాజతే. అన్ధ్రదేశో పట్రాణా మాకర ఇతి వ్రసిద్ధిః. సర్వాసు దిక్కు తవ కీర్తిః ముక్తాఫల వత్తుహిన సంహతి వ ద్వప్రమణి వ ద్వీరాజతి ఇతి భావః. ఉపమాలక్ష్యం.

తా॥ ఓ రాజరాజా! నీకీర్తి దక్షిణదిశయందున్న సింహల సముద్రమున ముత్యమువలెను, ఉత్తరదిక్కునఁ గల హిమాలయమున మంచుగడ్డవలెను, తూర్పున నాన్ధ్రదేశమందలి గోదావరీతరమున పట్రమువలెను వెలుగుచున్నది. అన్నిదిక్కులందునను నీకీర్తి వ్యాపించినది.

—దు ర వి ల మ్మ త మ్—

5. వ న్మబలిః క్వచిద ప్యరు భీకరః
 వ్యహానం న చిత్ కులయోషితామ్,
 భరత వర్షతలే నర విక్రయో
 న హి కృపా నిలయే త్వయి శాసతి.

వ్యా :- నేతి :- కృపానిలయే దయాకరే, త్వయి భవతి, శాసతి పరిపాలయతి సతి, భరతవర్ష తలే భారతభూమి, ఉరుభీకరః అధికభయోత్పాదకః న్మబలిః మనుష్యబలిః, న నాస్తి, కులయోషితాం కులకాంతానాం, చితౌ చితాయాం, వ్యహానం వధః, సహగమన మిర్మ్యధః, న నాస్తి, సరవిక్రయః మనుష్య విక్రయణం, మానవక్రియ విక్రయరూప కాశ్యకలాప ఇర్మ్యధః, న హి నాస్తివ.

హే సార్వభౌమ! దయార్థిహృదయే త్వయి పరిపాలకే సతి. భారతవర్షే కుతాపి; మనుష్య బలిర్నాస్తి. సహగమన దురాచారో నాస్తి. మనుష్య క్రియవిక్రియ రూపకశ్యకలాపోఽపి నాస్తి.

—దు ర విలమ్బిత వృత్తలక్షణమ్—

“దుర విలమ్బిత మాహ న భా భరా”

న-భ-భ-రాః గణాః సాదే యతిః.

తా|| ఓ సార్వభౌమా! దయార్థిచిత్తుడవైన నీవు రాజ్యము నేలుచుండ; భరతవర్షమున, దేవతాది నిమిత్తమై మనుష్యులనుబలిగాఁ జంపుటగాని, భర్తమరణించిన ఆశవముతో భార్యనుగూడఁ జిరిపె నుంచి కాల్చుటగాని, మనుష్యుల నమ్ముకొనుటగాని లేవు.

—భ జ జ్ఞ ప్రి యా తి మ్—

6. పశూనాం విన హింసయై వాతి దూరం
 నృవాతా చితా న్యన్రితో బ్రాజ్ఞయన్తి.

మరు ర్వప్రతి హరి రాజ్యే త్వదీయే
ధియాఽ సాధనియా క్రియా నా స్తిలోకే.

వాగ్మ:- పశూనామితి :- పశూనాం అశ్వోద్భిజన్తూనాం, హింసయా
వినావవ హింసాం : హింసయైవ, స్పృహం మానవానాం యాః వార్తాః
ప్రపృత్రయః తాసాం ఆదితాన్ భారాన్. స్పృహార్తాభ్యుత్పిలేభాది
సృష్టయా నిర్మిత్తః. యన్త్రిణః యన్త్రాగ్రాధాః ఆదిదూరం బహు
దూరం. ద్యాక్ శీఘ్రం, నయన్త్రి ప్రాపయన్త్రి. త్వదీయే భవదీయే;
రాజ్యే రాష్ట్రే. ఇహాపి అహంపి మరుః మరుభూమి, నిర్జలప్రదేశ
ఇత్యర్థః. వప్రతి వప్ర ఇవాచరతి కేదారాయతే, “వప్రః పిశిరి కేదారే”
ఇత్యమరః. లోకే జగతి, ధియా బుద్ధ్యా. అసాధనియా కర్తృమత క్రియా,
క్రియా కార్యవిశేషః. నా స్తి నశ్యతి ఖలు.

పురాకాలే అశ్వోష్టా దిజన్తూద్వారా మానవాః వార్తాప్రేషణ
మసుత్వన్, ఇదానీం తవరాజ్యే, నిజన్తూపీదాం పరిహృత్వా యన్త్రాధిష్ఠాన
పురుషాః, అథవా ధూమశకట విమానాది యన్త్రాజ్యేప తత్కార్యం
త్వన్త్రి. తవరాజ్యే నిర్జలా మరుభూమయోఽపి, నిజలః సజలః
స్పృహానుసూల కేదారా వవభవన్త్రి. జగతి బుద్ధే రసాధ్యం కిమపినా స్తి.
బుద్ధిమస్త స్పర్శమపి సాధయన్త్రి తి భావః. అర్థాంతర న్యాసాలక్యేణ.

— భుజద్గ ప్రయోతలక్రమమ్ —

“భుజద్గ ప్రయోతం భవే ద్దైశ్చయ్యుత్పిమ్”

య-య-య-యః గణాః. సాదే యతిః.

తా|| పూర్వపు దినములలో గుఱ్ఱములు పింఠెలు మున్నగు
జంతువులద్వారా, లేక చిలుకలు పావురములు మున్నగు పక్షులద్వారా,
వార్తలనంపుచుండిరి. ఇప్పుడు నీ రాజ్యమున నా జంతుజాతిమునకు శ్రమ
లేకుండ యంత్రములును, తదధికారులును ఆ కార్యముల నాచరించు
చున్నారు. నీ రాజ్యములో నిర్జలములైన యెడారుభూములుకూడ జల

సమృద్ధములై పంటపొలములైనవి. బుద్ధికి సాధ్యముకాని కార్యములుండువుగదా! బుద్ధియందు లన్ని కార్యములను సాధింతురు.

—స్వాగత—

7. నిమ్మగాః ప్రతిహతాః కఠినాల్కాః

జీవనం దదతి దూరజనాయ.

కృత్రిమాల్పనద విస్తృత హస్తాః

పీడయైవ దదతే వసు లుభాః.

వ్యాః:- నిమ్మగాః ఇతి:- కఠినానాం కఠినవస్తునాం సామాగేష్ట కాదీనాం, ఆల్కాః వక్ష్యాః, ప్రతిహతాః నిరుద్ధాః, దృఢసేత్వాదిభి ర్నిరుద్ధజలా ఇత్యర్థః. నిమ్మగాః సద్యః, కృత్రిమాః కల్పితాః అల్పన దాః అల్పకుల్యాః తేన విస్తృతాః తతాః హస్తాః కరాః యాసాం తాః, కృత్రిమ నిర్మితకుల్యా హస్తా ఇత్యర్థః. దూరజనాయ దూరదేశ స్థిత జనసమూహాయ, జీవనం జలం జీవకాంచ, దదతి యచ్ఛన్తి. లుభాః లోభగుణోపేతా జనాః, పీడయైవ నిర్భంజేనైవ, వసు ధనం. దదతే యచ్ఛన్తి. ససామ వాక్యైః. రూపకానుసృజితః అర్థాంతరన్యాసః.

నిమ్మం నీచం గచ్ఛన్తీతి నిమ్మగాః సద్యః. తాతవగాః సేతు సజ్జమాది కఠిన సామాగ్ధాభిః నిరుద్ధా స్సత్యః. కృత్రిమకుల్యాయాప హస్తాన్ ప్రసార్య, దూరస్థిత జనేభ్యః జలం యచ్ఛన్తి. ప్రకృత్యా ధనాసక్తా లుభాః కస్యైచిదపి కింఛిదపి ధనం సామాదివాక్యై ర్నయ చ్ఛన్తి. కిన్తు బలవద్భిః పీడితా ఏవ స్వధన మన్యేభ్యో దిశన్తి.

యథా లుభాః నిర్భంజేనైవ హస్తం ప్రసార్య అన్యేభ్యః స్వధ నం ప్రయచ్ఛన్తి తథా సద్య అపి సేత్వాదిభి ర్నిరుద్ధా స్సత్యః కుల్యాది భిః దూరజనాయ జీవనం యచ్ఛన్తీతి యావత్.

—స్వాగతా వృత్త లక్షణమ్—

“స్వాగతేతి రసభాద్గుడు యుగ్మమ్.”

ర-స-భ-గ-గా: గగా:, పాదే యతి:

తా! లోభివారిని లురిమాలిన ధనము నీయదు. బాధించిన వృత్తేతులను దాచి తమకడనున్న ధనమును నిలిపివేసిచ్చెదరు. అట్లే మీ దేశమున నదులన్నియు, అనకట్లను గట్టగా నిర్బంధింపఁబడి, చిన్న చిన్న కాలువలద్వారా దూరముననున్న వారికిఁ గూడ జీవనమునిచ్చుచున్నవి.

—కార్తూల విక్రీడితమ్—

8. పట్కర్మావగతా ద్విజాతయ ఇలా

గుప్త్యద్యతా: క్షత్రియా:

గోరక్షా కృపి విక్రయక్రయవరా

వైశ్యా వృదారాధకా:

శూద్రా వర్ణచతుష్టయ ప్రకటితా

యే భారతీయా జనా

స్తే దుష్టాధిప దూషితా అపి పున

కృద్ధిం లభ నై త్వయా.

వ్యా:- పట్కర్మేతి:- ద్విజాతయ: బ్రాహ్మణాః, పట్కర్మావగతా: జ్ఞాతపట్కర్మాణాః. యజ్ఞయాజనాధ్యయనాధ్యాపనదాన ప్రతిగ్రహా: పట్కర్మాణి, తాని జానంత: తదాచరణ నిరతా ఇన్ద్రేభ్య: క్షత్రియా: రాజానః, ఇలా భూమి, తస్యా: గుప్తి: రక్షణం, తస్య ఉద్యతా: ఉద్యుక్తా: భూపరిపాలన బద్ధదీక్షా ఇత్సర్థా, “శాలా మమ్మినీక్షమా” ఇత్సయర:। వైశ్యా: విశే: గోరక్షా ధేనురక్షణం, కృపి: కర్షణం, క్రయవిక్రయా వాణిజ్యం, తేషు, వరా: అనుక్తా: కృపి: గోరక్షా వాణిజ్యనిరతా ఇత్సర్థా, శూద్రా: సకాం సత్పురుషాణాం

ఆరాధనా, సజ్జనారాధన పరాయణ ఇత్యర్థః. యే, వర్ణచతుష్టయేన చాతుర్వర్ణ్యేన, ప్రకటితాః ప్రభావతాః, భారతీయా జనాః భారత భూమి నివాసిన్ మానవాః, తే సర్వే, దుష్టాధిపేన దుష్టప్రభుణా, దూషితా అపి కలశ్చీతా అపి, పునః భూయః, త్వయా భవతా, శుద్ధిం పరిశుద్ధతాం, దోషరాహిత్య మిత్యర్థః. లభంతే ప్రాప్నువన్తి.

భారతవర్షే బ్రాహ్మణ శ్రుతియైశ్చ శూద్రాః సర్వేఽపి స్వస్వకర్మసు నిరతా ఆసన్. తథాపి, దుష్టప్రభావాలక దోషైః స్వాచార భ్రష్టా అభూవన్. తథాపి త్వయా పున శుద్ధిం ప్రాప్నువన్తి.

— శార్దుల విక్రీడత లక్షణమ్ —

“నూర్యాశ్చైవ మనజస్తతా స్త గురవః శార్దుల విక్రీడితమ్”

మ-న-జ-న-త-త-గాః గణాః, ద్వాదశశిస్తు ప్రభిశ్చయతి.

తా। భారతదేశమున నాలుగు వర్ణముల జనులు గలరు. అందు బ్రాహ్మణులు మట్కర్మనితరులు, యజ్ఞములను శేయుట చేయించుట; వేదములను జదువుట చెప్పట, దానమిచ్చుట పుచ్చుకొనుట యను నవి యార్యకర్మములు. ఆ కర్మముల నెఱింగినవారు, రాజులు రాజ్య రక్షణ దీక్షితులు, వైశ్యులు వ్యవసాయ వాణిజ్య గోరక్షణముల నాచరితురు. శూద్రులు సజ్జనారాధకులు, ఇట్లు భారతీయులందఱును వారి వారి కర్మముల నాచరించుచున్నను, దుష్టప్రభు పరిపాలన ప్రభావమున వారి వారి కర్మములను విడిచి కలంఠితులైరి. అయినను మీ పరిపాలన మహిమచే వారు మరల శుద్ధిని బొందుచున్నారు.

— భుజబ్ధ ప్రయాతమ్ —

9. కులతీం హరన్ భూమిదేవం ప్రణిష్ఠన్

దృఢస్థిప గేహం దహన్పత్రనాని,

శకాధీశ్వరో భారతైశ్వర్య మవ

జ్ఞనో నాన్యదుఃఖం వినైతి స్వసాఖ్యమ్.

హ్నా :- కులస్త్రీమితి :- శకాధీశ్వరః శక దేశ ప్రభుః కులస్త్రీం కులకాంతాం, హరన్ అవహరన్, భూమిదేవం భూసురం, పృణిష్ఠన్ అధికందూషయన్, దేవగేహం దేవాలయం, దృఢన్ దారుయన్, నాశ యన్నిత్యర్థః. పత్రనావి నగరాణి దహన్ అగ్నిసాముర్జన్, భార తైశ్వర్యం భారత భూసంపదం, అపత్ ప్రాప్తం. అపాహరణిత్యర్థః. జనః మౌనవః, అన్యదుఃఖం వినా, ఇతరాన్ దుఃఖతా సత్కర్తా, స్వసాఖ్యం ఆత్మనుభం, న ఏతి న ప్రాప్నోతి. అథాన్తన్యగుః.

శక్త్యన శకాధీశ్వరః యః శకారతదేశం ప్రేక్ష్య, కులకాంతా అవహరన్, విప్రార్జిస్తన్, దేవాలయాన్విధ్వంశయన్. నగరాణి దహన్ సర్వం భారతైశ్వర్యం అపాహరత్, లోకే మానవః ఇతరాన్ సంపీ డ్యైవ స్వయం సుఖ మనుభవతి. నాన్యథా.

— భుజజ్ఞ ప్రయాత పృథ్వీగం పూర్వమనోక్తమ్ —

తా॥ శకాధిపతి యోగిండు భారతదేశమును బ్రవేశించి. పరకాంతల నవహరించుచు, బ్రాహ్మణులను నిందించుచు, దేవాలయములను పడగొట్టెను. పట్టణములను గాల్చెను, భారత దేశ సంపదసంతను దోచుకొన్నాడు. లోకమున, బహులను బాధించి తాము సుఖపడుట నిజమై నది. ఇతరులను బీడింపక తాను సుఖపడుట దుర్లభముగదా.

పృథ్వీ

10. యథేష్టే మతవృత్తయ న్నవజనా భజన్తే ముదం

నమః మధునాభయాః ప్రతివదన్తి ధర్మం ప్రభుమ్.

సువర్ణమపి మష్యతే న ఐహు విచ్యుతం చత్వరీ

పదా న హి సుఖాయతే కథ మఖిజ్జరాజ్యే జనః.

వ్యా :- యథేష్టమితి :- తన జనాః త్వదీయా మనుష్యాః, యథేష్టం యథాభిలషితం, పితరం, పృథివీ వర్తనం; చ యేషాంతే, అభీష్టమతాః లబ్ధివః అభీష్ట స్మృతిమస్తశ్చేత్సర్థం. ముదం పీరిం, భజన్తే ప్రాప్నువన్తి, అధునా ఇదానీం, అభయా నిర్భయా స్పృహంతః సమీక్షం అక్ష్ణోస్సమీపే, ప్రభుః గాజానం, ధర్మం ధర్మవిశేషం, ప్రతి పదన్తి కథయన్తి, చత్వరే అబ్జణే, చిచ్ఛతం భృష్టం, సువర్ణం కాశ్చాపం, బహ్వాపి అధిక మపి. న ముష్యతే నాపహ్నియతే. అభీష్టస్య సర్వజ్ఞస్య, రాజ్యే రాష్ట్రే, జనః జనసమూహః, సదా నిర్త్యం, కథం న హి సుభాయతే, కిమర్థం సుఖం నానుభవతి. సదా సుఖమనుభవత్యే వేత్సర్థం.

హే వృథా! భవదీయగాత్యే సర్వైః పి జనాః స్వేచ్ఛానురూపం మతం, స్వశక్త్యనుకూలాం పృథివీ స్వీకృత్య పరమానంద మనుభవన్తి. సభాయాం రాజ్య సృమక్షమేవ ధర్మం నిర్భీతా వదన్తి. త్వదీయ రాజ్యే ప్రమాదవశా దబ్జణే చ్ఛతం సువర్ణం బహ్వాపి తత్రైవ వర్తతే. నకే నాప్య పహ్నియతే. తదుచితమేవ. అభీష్టే రాజని రాజ్యం పాలయతి, సతి సర్వోపి సుఖమేవానుభవతి. న దుఃఖమితి భావః. కావ్యలింగ మలక్ష్యరః. “సమర్థసియస్యార్థస్య కావ్యలింగం సమర్థన” మితి తల్లక్షణమ్.

— పృథ్వీవృత్త లక్షణమ్ —

“జసా జనయతా వసుగహ యతిశ్చ పృథ్వీగురుః”

జ-స-జ-స-య-ల-గా-గణా, అష్టభిర్నవభిశ్చ యతిః.

తా॥ ఓ స్వామీ! మీ రాజ్యమున మీ వారందఱును, తోచిన మతమును తోచినట్లు గ్రహించి యానందించుచున్నారు. సుఖముగా జీవించుచున్నారు. మీ రాజ్యమున, ప్రమాదవశమునఁ ద్రోవలో జారిపడిన అంగారము ఎంత యధికముగా నున్నను, దాని నెవ్వ

రును ముట్టరు. అది యుచితమే ఏమనగా, సర్వజ్ఞుడైన ప్రభువు రాజ్యము నేలుచుండగా బ్రజలకు ముఖమే లభించునుగాని దుఃఖమెట్లు కలుగును? దుఃఖముండదు, ముఖమే యుండును.

— శి ఖ రి నీ —

11. అమాత్యా స్సర్వజ్ఞాః విపురతి నదా కర్మనచివా
మహామాత్రా ధీరా కృతురమనసోఽపి ప్రణిధయః,
పురోధౌఽధ్యక్షా స్సన్నతవృక్షావైదగ్ధ్య కవితా
యశోభి సామ్రాజ్యం తవ నకల భూపాలక మదే !

వ్యా:- అమాత్యాః :- సకలభూపాలకమదే! సర్వరాజస్య శ్రేష్ఠ! సర్వజ్ఞాః సకలజ్ఞాన విశారదాః అమాత్యాః ముద్రిణాః, కర్మ నచివాః సామాన్యకార్యనియుతాః నియోగినః, ధీరాః ధైర్యోపేతాః మహామాత్రాః, సేనాధిపతయః, చతురమతయః, నిపుణుద్ధయః అమీ వతే ప్రణిధయః గూఢచారి, సన్నతం సజ్జనశైలుం వృక్షం విస్తృతం యత్ వైదగ్ధ్యం నైపుణం తేన్యకలితాః యుక్తాః పురో ధసాం పురోహితానాం అధ్యక్షాః నాయకాశ్చ, తవ సామ్రాజ్యం భవత్సర్వభూమత్వం, యశోభిః కీర్తిభిః, సదా సత్తతం, విపురతి పూరయన్తి, వ్యూహాలన పూరణయోగి ధాతోర్లబ్ధాః.

హే రాజస్యశ్రేష్ఠ! తనామాత్యా స్సర్వార్థ విశారదాః, కర్మ నచివాః సకలకార్య కర్తారః, సేనానాయకాః ధైర్యసాహసోపేతాః, గూఢచారిణోఽపి నిపుణమతయః, పురోహితాధ్యక్షా స్సర్వజ్ఞా శైలుః కర్మకరణ వక్షాః. వతే సర్వేఽపి తవ రాజ్యం సదా యశోభిః పూర యన్తి. సామ్రాజ్య కీర్తిం వర్ధయన్తి.

— శిఖరినీ వృత్తలక్షణమ్ —

“రసై రుదైశ్చిన్నా యమన భలాగః శిఖరినీ”

య-మ-న-న-ధ-ల-గాః గణాః. షడ్వి రేతాదశభిశ్చ యతిః.

తా॥ ఓ సార్వభౌమా! సర్వజ్ఞులైన మంత్రులు, కార్యకరణ దక్షులైన యుద్వ్యోగసు, ధీశులైన సేవధిపతులు, నిపుణమతులైన గూఢచారులు, సత్కార్యకరణ విద్యులైన పురోహితాధ్యక్షులును (విషవృక్షులు) నీ సామ్రాజ్యమును సత్కీర్తితో నింపుచుండిరి.

హరిః

12. భృక మభిజనోఽస్మాకం యస్తే కృపాప్రతిపాలితో

బహుసుఖధనం లభ్యాత్వాం సోఽర్చతి ప్రియపుత్రవత్,
ఇహ సవయసా ధన్యావానాం త్వదఞ్చిత సమ్ముఖం
ద్రుత ముపగతా విత్తం "స్వామి ప్రమాణ మితః పరమ్".

వ్యాః:- భృకమితి:- తే కృపాప్రతిపాలితః, భవద్దయాభిరక్షితః, యః, అస్మాకం అభిజనః జేతః, "కులేఽవ్యభిజనో జన్మ భూమావసీ" త్యమరః, సః తద్దేతః, భృకం అత్యస్తం, బహుసుఖధనం అధికసుఖ సమృద్ధం, లభ్యాప్రాప్త్య, త్వాం భవస్తం, ప్రియపుత్రవత్ ప్రియ కుమార మివ, అర్చతి పూజయతి. ఇహ అత్ర. సవయసా వయస్యా, "స్నిగ్ధో వయస్య స్సవయాః" ఇత్యమరః. అవాం ధన్యా కృతార్థా. ఇత్తం. ఏవం, త్వదఞ్చితసమ్ముఖం పూజ్యధవత్సమీవం, ఉపగతో ప్రాప్త స్యః, ఇతః పరం ఇత ఉత్తర్యం, స్వామీ భవానేవ ప్రమాణమ్.

హే స్వామిన్! అస్మజ్జన్మభూమి భవత్కృపయా సుఖ పరి పాలితా సతీ సుఖసమృద్ధ మధిక మనుభవతి, సైషేదానీం త్వాం ప్రియపుత్ర మివ పూజయతి. ఇహగతా వానాం భవదాదరేణ కృతార్థాస్యః, అస్మదాగమన కారణం భవానేవ జానాతి. శ్రుత్వా జేషః ప్రమాణ మితి తాపూచతుః.

—హరిః పృథ్వీరక్షణమ్.—

"రస యుగ హత్యైః స్సా మ్రాజ్ఞా గోయదా హరిః"

న-న-మ-ర-న-ల-గా గణా, మట్టు చతుర్లు సప్తను చ
యితి.

తా! ఓ రాజా! నీవు దయతో మా దేశమును బాలించుదుండు
టం తేసి, మా దేశము విక్కిలి సుఖసంపదలతో నిండియున్నది. విమ్ము
విక్కిలి యభిమానముతో, బియ్యపుత్తునివలె గౌరవించుచున్నది.
ఇచ్చట మీరు మమ్మాదరించుటచే మేము ధన్యులమైతిమి. తమకు మా
చరిత్ర మిసవిచేసితిమి. తరువాత తమదయ.

— మి న్నా క్రా న్త —

13. శ్రుత్వా వాచో వృషతి రముయోర్భావగూఢా మనోజ్ఞా
యునోర్బుద్ధిం భువనవిదితాం విస్మితస్స స్ఫరిక్ష్ణః
దేవత్రామూ ఇతి సగణయన్సైన్యవత్సం ప్రదాతుం
మేనే-మూఢ్యామనమ చరితా మానసియా భవన్తి.

వ్యా:- శ్రుత్యేతి :- స వృషతి: స సార్వభౌమ: అముయో:
ఏతయో: కుమారయో: భావగూఢా: అభిప్రాయ గర్భితా: మనోజ్ఞా:
మనోహరా: వాచ: వచనాని, శ్రుత్వా అకర్ణ్య, విస్మితస్సన్ అశ్చర్య
పరవశస్సన్, భువనవిదితాం లోక ప్రసిద్ధాం, యూనోస్తరుణయో:
తయో: కుమారయో: బుద్ధిం మతిం, పరీక్ష్య పరిశీల్న్. అమూ ఏతే
కుమారా, దేవత్రా దేవపుత్రే, ఇతి గణయన్ భావయన్, అమూ
భ్యాం తాభ్యాం, సైన్యవత్సం సేనాధిపతిత్వం, ప్రదాతుం, మేనే అమ
న్యత, అనఘ చరితా: నిర్మలచరిత్రా: మానసియా: సూనార్హాభవన్తి
అర్థాంతరన్యాస:

స సార్వభౌమ: తయో: కుమారయో: సాభిప్రాయాణి మనోహ
రాణి వచనా న్యాకర్ణ్య, విస్మయ మవాప్య, లోకవిఖ్యాతిం లిస్మణివిశే
షం పరిశీల్న్, ఏతే దేవతాకుమారావితి నిశ్చిత్వ, తయో సేనానాయ

కత్వం దాతుం నిశ్చికాయ, తథాహి, ఉత్తమ చరితాః పురుషాః యత్య
కుతాపి సర్వైరపి మాన్యంతే.

— మన్దాక్రాంతా పుత్రలక్షణమ్. —

“మన్దాక్రాంతా జలధిపడగైర్మోఢనా తౌ గురూచ”

మ-ధ-న-త-త-గ-గ-గ-గా, చతుర్భిః పద్భిః సప్తశిశ్మయతి.

తా. ఈ తాపక రాజకుమారు లిరువురు భావగర్భితముగఁ బలుక, నా చక్కని మాటలను విని, యా సార్వభౌముఁ దాశ్చర్యపడి, జగత్ప్ర సిద్ధమైన వారి బుద్ధి కొకలమును బరీక్షించి, వీరిరువురును దేవకుమారులు గాని సామాన్యులుకారని నిశ్చయించుకొని, వారిని తమ సైన్యమున కధిపతులను గావింపఁ దలంచెను. అది యుచితమేదా! ఉత్తమ చరి తుని సత్ప్రవర్తనలునగు మానవశ్రేష్ఠుల నందఱును ఎచ్చటనయినను గూర్చుకొనుటగాదా! అందుచే సార్వభౌముఁడగుడ వారిని సేనాధిపతు లను గావింప సంకల్పించెను.

— ఉ ప స్థితా —

14. అశ్వస్యధికా వితి మన్యమాన

ప్రాభ్యాం ప్రసితోనకుపక్రవర్తి.

శక్యన్నిపుత పృథవీవ్రయోస్తే

మిత్రే నదపితృ మువాచ సామః.

వ్యా :- అర్మనీతి :- సామః నజ్జనః, సః, అనఘ చక్రవర్తి శ్రుణ్వ తీలః సార్వభౌమః, అర్మని స్వమనసి, అధికా ఇతి వీరౌ కుమారా నర్వ శేష్ఠావతి, మన్యమానః సంకల్పమానః, తాభ్యాం కుమారాభ్యాం, ప్రసి తః ఆసక్తః, “తత్ప్రచే ప్రసితానక్త” విర్యమరః. శక్యన్నిపుతః సప్తత శుభేచ్ఛుః భవన్ సన్, తే మిత్రే తౌ సఖాయా, నదసి నభాయాం, ఇతం ఏవం, ఉవాచ అనోచత్.

సజ్జన స్వ సార్వభౌమః, పరమాకావేత్ సర్వశ్రేష్ఠావతి మన్య
మానః, తయోః కాశ్యతనుఖం చిహ్నుః, సభాయాం తావద్దిశ్యేవ
మనోచత్.

— ఉపనిశా వృత్తలక్షణమ్ —

“సౌ తో గురునేయ ముపనిశా.”

త-జ-జ-గా గణా. పాదాస్తే యతిః.

అత్ర గురుకథో దృశ్యతే.

తా! సజ్జనుడు శ్రుగ్ధాయుడునగు నా సార్వభౌమఁడు ఆయిరు
పురను సర్వోత్తములుగా భావించి, వారికి కాశ్యతోపకార మాచ
రింపఁ దలంచి, సభలో వారినుద్దేశించి యిట్లు నను.

— గీతి : —

15 మలభౌ దేవా విపమే సంప్రాప్తా సత్కృతేషా మయిసాదా.

మహతాః విదేశగమనం తవతి వితాన్తం పరోపకారయః.

వ్యా :- మలభౌవితి :- యుతాం శవస్తా, ఇహ అత్ర. సర్వభౌ
సర్వవృత్తారైః, మయి మద్విషయే, సాక్షాదాగ్ర్యా, మే మమ, దేవా
విప మరావిప, మలభౌ సఖ్యభ్యో, సంప్రాప్తా లభ్య. మహతాం మహర్షి
నాం, విదేశగమనం పర దేశ పర్యాటం, వితాన్తం ఆత్మన్తం, పరోప
కారయః పరోపా ముపకారకరిణామైవ భవతి.

యథా దేవపరమారా తథాయువాం మమ సుఖలభ్యై వాస్తామ్,
సర్వాత్మనా యువయో రాదరః మయ్యథాత్. తద్యుక్తమేవ. మహ
త్పాపః పర దేశాన్లక్ష్వా త్కథావి ఇతరేషా ముపకార్యన్తేవ. అథానర
న్యాయః.

— గీతి లక్షణమ్ —

“అర్యార్థ సమా గీతిః.” పాదే యతిః.

తా! నాయందన్ని విధముల యాదరాధిమానములుగల మీరు దేవతా కుమారులవలె నాకు సులభముగ లభించిరి. మహాత్ముల విదేశ గమన మేనాడును వ్యర్థముకాదు. దానివలనఁ బరులకుపకారమే కలుగును.

మ త్రా

16. సజ్జాతా మే మహతి భవాద్యగ్రీరా ధీరా వఖిలగుణాఢ్యైః
మచ్చిత్రం గర్వతి మమసేవ్యో ప్రాప్తవాప్తాః కిథ్యైః జనైః న్యైః.

వ్యా :- సజ్జాతా వితి :- మే మమ, మహతి రాజ్యే. "మహా ద్రాజ్యంచోత్తమః ధీరా వజ్జితౌ. అథవా, దైర్యవన్తః, అఖిలగుణాఢ్యైః సకలగుణ పరిపూర్ణా, భవాద్యగ్రీరా త్యాదృశవీరకుమారా, సజ్జితౌ, ఉత్పన్నా, జననన్యై లోకపూజ్యై, యువాం. మేమమ, సేవ్యో సేవార్థాః, ఆప్తా వయస్యా. ప్రాప్తా లభ్యా, ఇతి, మచ్చిత్రం మమ మనః, గర్వతి గర్వయుక్తం భవతి. అనన్దతీతి భావః. అహమేవోత్కృష్ట ఇతి బుద్ధిః జనయతీతి యావత్.

భవాద్యశౌ వీరవరా సుధియా సకలగుణ సమ్పూర్ణా మద్రాజ్యే జాతావితి, భవన్తే మత్సకా శమాగత్య, మామాద్యత్య, మత్సభా జాతా వితిచ మే మనః పరమానంద మనుభవతి.

— మత్రా పుత్రలక్షణమ్ —

“మత్రా క్షేయా మభసగ యత్రా”

మ-భ-స-గాః గణాః. చతుర్భిష్టద్భిశ్చ యతిః.

తా! సజ్జనులు వండితులు లోకైకవీరులునగు మీజోంట్లు మా రాజ్యమున జన్మించిరినియు, మా దేశమునకు వచ్చి మాయందాదరముతో మాకు మిత్రులయిరినియును మా మనస్సు మిక్కిలి గర్వించుచున్నది. మేమెంతయో యానందించుచుంటిమి.

భుజి ప్రయాతమ్

17. ముదాఽద్య ప్రభృత్యన్యహం యుష్మదీయో
యువా మర్త్యే శృతవర్తిత్య మాప్తమ్.
భవనై మమాఽతీవ మిత్రే భవతా
మతార్హ్య దమూ ఇత్యసా సార్వభౌమః.

వ్యా:- ముదేతి:- అద్యప్రభృతి ఇత ఆరభ్య, అహం, ముదా
ప్రీత్యా, యుష్మదీయః భవదీయః అస్మిథవామి. యువాం భవనై, చక్ర
వర్తిత్యం సార్వభౌమత్వం, ఆప్తం బంధం, అర్హః యోగ్యాః, భవనై
యువాం మమమే, అతీవ అత్యంతం, మిత్రే వయస్సా, భవేతాం
స్యాతామ్. ఇతి ఏవముక్త్యా, అసా సార్వభౌమః. స చక్రవర్తి, అమూ
ద్విజరాజకుమారా, అతార్హిత్ తర్పయామాస.

అద్య ప్రభృత్యహం భవదీయోఽభూమ్. యువాం చక్రవర్తి
పదమపి లబ్ధమర్హా వితి మే మనీషా, ఇతః వృద్ధి నిగువాం మత్సభా
వభూతా మిత్యుక్త్యా స సార్వభౌమః తే ద్విజర జకుమారా స మమ
వతార్హిత్.

— భుజి ప్రయాత వృత్తలక్షణ స్తోత్రమేవ —

తా! “నేటినుండి నేను మీ వాడను. మీరు చక్రవర్తులుగా
సర్వమహిమండలమును బాలింప నర్హులు. నేటినుండి మీరు నా
మిత్రులు” అని పలికి యా సార్వభౌముడు వారి నానందపరచెను.

— శ్రగ్ధరా —

18. కాళ్యాం కారిష్యమాణం స్వవిషయ సుభగ
హృషకం కర్మ నత్య
స్త్రామోఽగచ్ఛద్ధిదృఢ ర్విజవదన మితా
పాలకస్యపవాదాత్.

ప్రాసాదం తా వయస్యా వృథుమభివవతః

స్వార్పితా జాగరూకా

స్వాధీనం స్యాత్పరాజా మభింమవి

జగ ద్భాగ్యవంయోజితానామ్

వ్యా:- తాభ్యామితి:- తాభ్యాం ద్విజన్మవ పుత్రాభ్యాం
తావిష్ణుమాణం అచరిష్ణుమాణం, స్వవిషయస్య స్వదేశస్య సుభగమ్భా
పుకం భాగ్యవృద్ధాయకం భవం కర్మ కృతిం “విషయస్సాద్విద్విత్తాశ్చ
దేశజన వదేశచ” ఇతి విశ్వవృత్తాశ్చ. భావుకం భవుకం భవ్య విత్వ
మరి. దిద్మత్తుః ద్విష్టు మిన్ము స్సన్. సభ్య స్తామి సామాజిక సమూ
హా, ఇలాపాకస్య సార్వభౌమస్య అవవాదాల్ అజ్ఞాయా, “అవ
వాదస్తు నిర్దేశో నిదేశ త్వార చ సః శిష్టిశ్చాజ్ఞాచ” ఇత్యమరి.
నిజసదనం స్వభవం, అగచ్ఛత్ జగము, తే వయస్యా, సఖాయా
ద్విజనరవరమతే. అర్పితే వ్రాజతే. జాగరూకా అప్రమత్తై సన్తే. పృథుం
వికాలం, ప్రాసాదం సాధం. అధివసతస్మ అధ్యతి వ్రతామ్, భాగ్యవంతు
యోజితానాం భాగ్యవతాం సరాణాం మానవానాం, అఖిలమపి జగల్
సగోఽపి లోకః, స్వాధీనం స్యాత్ వత్సం భవేత్.

— అర్థాంతరన్యాసాజ్ఞా రి. వృత్తలక్షణ మ్రాక్షమేవ —

తా। ఆ సభయందున్న సామాజికులందఱును, ఈ వీరవరు
లిరువురు కూడి, తమ దేశమున కెట్టి మేలుఁ జేయఁగలరో చూచెద
మను కోరికతో, రాజాజ్ఞను బడసి తమతమ నివాసమందిరములకేగిరి.
ఆ తారకరాజు పుత్రులిరువురును, సార్వభౌమునిచే గౌరవింపఁబడి,
యప్రేమిత్తులై, వికాలమైన రాజభవనమున నివసించిరి. భాగ్యవంతు
లైన వారెచ్చటికి వెళ్ళినను, ఆ యాచోటనున్న వారందఱును ఆ
భాగ్యవంతుల కనుకూలముగనే ప్రవర్తించుదురగా! “కృభోగ
మాప్నోతి స భోగ భాగ్యసః” అని శ్రీమద్భువి నూర్తి.

వచ్చుచామరమ్

19. కుమారికాః ప్రియా కులాబ్జా సుహృదౌ యహ్
 ద్వరౌ యువాన ఇత్యతివ పుత్రకౌ జరజ్జవాః.
 తదాహ్వయస్త తా పుత్రా వశేష లోక సమ్మతౌ
 ద్విషన్తి కేమపీతలి సతాన్త క్షుణ్ణాన్ధితాన.

వ్యా :- కుమారికా ఇతి :- అశేషలోకస్య కర్వజ-స్య, సమ్మతౌ
 ప్రియా, తాపుత్రా తౌ కుమారా, కుమారికాః బాలికాః ప్రియా.
 ఇతి సఖాయావితి, కులాబ్జనాః కులకాన్తాః, సహోదరౌ ఇతి సోదరావితి,
 యువానః తరుణజనాః సుహృదావితి మిత్రశ్రేష్ఠాపితి. జరజ్జనాః వృద్ధాః,
 పుత్రకావితి కుమారా వితివ. అతీవ సత్త్వంతం, తదా, అహ్వయస్త
 అహ్వనం చక్షుః. నితాన్తం అత్యంతం, క్షుణ్ణాన్ధితాన్ ఉత్తమగుణో
 పేతాజ్జనాన్, కే ద్విషన్తి ద్వేషబుద్ధ్యా కే వశ్యన్తి న కోపీత్యర్థః.
 అలక్ష్మీ-ర-అర్థాంతర న్యాసః ఉల్లేఖాలక్ష్మీశ్చ 'తయోస్సంకరః'

తత్యసగతౌ తౌ విప్రరాజదారకౌ దృష్ట్వా మిత్రబుద్ధ్యా బాలి
 కాః సఖాయా విశ్వాహ్వయన్తి కులకాన్తాః సోదరబుద్ధ్యా భ్రాతరా
 విశ్వాహ్వయన్తి. యువజనాః సుహృదా విశ్వాహ్వయన్తి. వృద్ధ
 జనాన్తు కుమార బుద్ధ్యా పుత్రావిశ్వాహ్వయన్తి. తద్వ్యక్త
 మేవ. ఉత్తమగుణోపేతా మానవాః సర్వత్రాపి స్మర్యేరిపి సమ్మా
 వ్యస్తే. నకోపేతా నవ్యబుద్ధ్యా పశ్యతి

“గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు : చ లిङ్గం న చవయః”

ఇతి భవభూతి వచన మిత్ర స్మర్తవ్యమ్.

—వచ్చుచామర వృత్తాంతమ్—

జరా జరా జగౌ వచ్చుచామరమ్.

జ-ర-జ-ర-జ-గాః గణాః. చతుర్షు చతుర్షు యతిః.

తా! ఆకుమారద్వయమునుగొంది, వశ్యుకణం మిత్రులారాయనియు కుల
 కాన్తల సోదరులారాయనియు, యువకులు సుహృదులారాయనియు

వృద్ధులు కుమారులారా యనియుఁ బలుచుచుండిరి. సద్గుణోపేతుల నందఱును బ్రేమింతురు. గౌరవింతురు. వారిని ద్వేషించువా గెవ్వరు నుండరు.

— చంద్రలేఖ —

20. మాసోఽయాసీత్తయో రత్యవశీతో రాజకీయో

ద్యౌగై స్సర్వప్రజానాం వశ్యక్రియా కల్పనాఽఽః.

శ్రుత్వా రాజానుజ్ఞో దుష్టుద్భిర్విబధ్ధో హతాత్మా

విత్కాపద్బాన్ధవా ఏదృశ్సార్వభౌమం స్మవత్తః.

వ్యా :- మాస ఇతి :- అత్ర అస్మిన్నగరే, రాజకీయాః రాజ సమృద్ధిః యే ఉద్యోగాః ప్రయత్న విశేషాః తైః, సర్వప్రజానాం తత్రాత్మానాం సర్వేషాం జ్ఞానాం, వశ్యక్రియా కల్పనాః వశీకరణ తస్యరచనాః, తయోః ఏకయోః మాసః కాలః ఏకోమాసః, క్షణ ఇవ క్షణకాల ఇవ, అయాసీత్ అగాత్. రాజానుజ్ఞ సార్వభౌమ సోదరః హతాత్ ప్రసభం, దుష్టుద్భి శత్రుత్వం, నిబధ్ధః ఆత్మాస్తః, ఇతి ఇత్థం వార్తాం, శ్రుత్వా ఆకర్ష్య, ఆపద్బాన్ధవో ఆపది సహాయకౌ తౌ ఏక వరౌ, సార్వభౌమం చక్రవర్తినం ఉదృక్ ఉదృశం, వత్తస్మై అవ దతామ్.

రాజకార్య నిర్వహణేన, జపవశీకరణ కార్యకల్పనయా చ తయో ర్ద్విజరాజకుమారయోః తస్మిన్నగరే మాస ఏకః ఏకక్షణ ఇవాగాత్, అత్యాస్తరే, సార్వభౌమ భ్రాతౌ శత్రునివహేన నిర్బంధితః ఇతి వార్తా ప్రచలితాఽసీత్, తాం శ్రుత్వా ఆపద్బాన్ధవా వేతౌ కుమారౌ రాజాన ముపసృత్య, ఏవ యవోచతామ్.

— చంద్రలేఖా వృత్తలక్షణమ్ —

“మ్రామ్యా యానై భవేతాం సప్తాష్టభి శ్చంద్రలేఖా”

మ-ర-మ-య-యాః గణాః, సప్తభిరష్ట భిశ్చ యతిః.

రాజకీయ వ్యయములతోడను, జనవశీకరణ తంత్రముల తోడను, పారిశుధ్యము నా నగరమున నొక మాన మొక క్షణమువలె చాటిపోయెను. అంతలోఁ జక్కవ రీతి సాధనము శత్రునిగృహీతుఁడయ్యె నను వార్త హఠాత్తుగ వ్యాపించెను. దానిని విని యావద్భాంధవులైన యా కుమారవరు లిరువురును సార్వభౌముని సమక్షమున కేగి, యీ తీరునఁ బలికిరి.

హ రి గ వ్త ర మ్

21. అశ్వర్యం జగతిపతే తవ దుర్బుధాం కిముపేషణం
త్వత్కేత్రప్రియయుగ్మ ఉద్యుగరిష్టమే సతి జీవతి,
మా శోచి రచిరేణ తేజ్జ్వలిసాదరం జితకాత్రవం
ద్రష్టాని ప్రమదేన నౌ రిపుమర్దనేఽద్య నియోజయ.

వ్యాః:- అశ్వర్యమితి :- జగతిపతే హే సార్వభౌమ! అత్య యుష్మన్నగరే, ఈ ద్యుగరిష్టమే ఈ ద్యుశః యే శత్రువః తత్సంహారణ దక్షే, త్వత్కేత్రే త్వదీయే, ప్రియయుగ్మ మిగ్నిద్యయే, జీవతి సతి ఉచ్చస్థి సతి తవ భవతి, దుర్బుధాం శత్రుగాం, పేషణం మర్దనం, కిము అశ్వర్యం భవతిమ్, సభవత్యేవ. మా శోచీః వివాదం మాకురు. అచిరేణ శీఘ్రమేవ జితకాత్రవం నిర్జిత శత్రుం తే భవతి, అశ్చిరసావ రం పూజ్యభ్రాతరం, ప్రమదేన అపదేన దృష్టాసి దృశ్యసి అద్య ఇదా నీం, రిపుమర్దనే శత్రుసంహరణ కార్యే, నౌ ఆవాం, నియోజయ నియుజ్ఞ్య, ఆత్మావయేత్సర్వః.

హే సార్వభౌమ! కిమర్థం చింతయసి. మా శోచీః, శత్రుసంహ రణదక్షా వావాం భవతః సభాయా స్వః, అపయో ర్జీవతో స్మతోః భవచ్చత్రు సంహరణ మాశ్వర్యం కిము! యుద్ధం శత్రుమావయో రనుజ్ఞాం దేహి. ఇదానీ మేవ త్వద్భ్రాతరం శత్రునిగృహీతం దృశ్యసి. ఇతి తా వవోచ తామ్.

తా! ఓరాజా! శత్రుసంహరణ దక్షులమైన మేము నీమిత్రులమై బ్రతికియుండగా నీ కీ విచారమేల! దుఃఖంపడుము. శత్రువుల నంత మొందించుట యెంతసని! మర్కటపురను యుద్ధమునకై నియమింపుము. శత్రువు నంత మొందించి నీ సోదరుని నీకుఁ జూపెదము. అని వారిరువురును బలికిరి.

— చ ప్ర రే ఖా —

22 శిష్టిం భూవస్యః ధ్వా భూదేవతాశ్చరీరా
వాచార్యాణాం స్మరంతే వజ్రీకృతైస్త్వం పృథస్తమ్,
పారాపారం తరంతే ద్రాక్షుమనౌకాధివాసా
త్తవరా చ్ఛత్రుదుర్గా ద్యాత స్పృధీర నిశీథే.

వ్యా:- శిష్టిమితి - తౌ భూదేవతాశ్చరీరా ఏతౌ వీరవరా భూసుర శ్చ త్రియకుమారా. భూవస్య రాజ్ఞః, శిష్టిం శాసనం. “శిష్టి శ్చక్షా” చేత్యుచరః. ఆచార్యాణాం స్మరంతే గురుస్మరంతే, “వస్తీ శీషే” ఇతి నూత్యేణ వస్తీ పృథస్తం శేష్టం, సైస్త్వం సేవాం, నశ్చిత్వ సమావేశ్య. ధూమనౌకాధివాసాత్ ధూమనౌకాశ్చయస్థానాత్, పారాపారం సముద్రం, తరంతే, “పారం అపారం అస్య పాతాపరః, ఇతివృత్తప్రతిః “సతమా స్సతమా లతయా పాతాపరాయ యస్య దావో దావ” ఇతిహరివృజోధే యనకస్థలే వృయోగః, నిశీథే అర్థ గాత్రే, ధీరా ధైర్యవంతే సంతే, శత్రుదుర్గాత్ ఆరాత్ శత్రుదుర్గ సమీపం, “ఆరాద్ధూర సమీపయో” చిత్తమరః. “అన్యారా”దిత్యా దిః వజ్రమీ. యాతఃస్పృ అగచ్ఛరామ్.

సార్వభౌమాజ్ఞాం సమ్పాద్య. స్వగురున్ సంస్కృత్య, సర్వసమం సైస్త్వం సమాసీయ, శీఘ్రమేవ ధూమనౌకాశ్చయస్థానాత్ సముద్రం నిస్తీర్య, నిశీథసమయే, ధీరా తౌ తారకరాజకుమారా శత్రుదుర్గ సమీప మగచ్ఛరామ్.

-- చంద్రలేఖా వృత్తలక్షణస్తోత్రమేవ --

తా॥ ఆ వీరాగ్రేసరు లిద్దఱును, సార్వభౌముని కాసమాను
గైకొని, తమగురువులను స్మరించుకొని, తగిన సైన్యమును సమ
కూర్చుకొని, త్వరగా నాకాశక్యమునుండి సముద్రమునుదాటి. మంచి
యర్థరాత్రు నవయమున కత్తుదుర్గ సమీపమును జేరుకొనిరి.

— శి ఖ రి ణి —

23. పురః పశ్చాచ్చతుర్భువతి ముదద్విష్ట సరితి
న్యరౌ త్పి త్రం పార్శ్వే నమచర దుదాసీనజనతా.
ప్రతిచ్ఛాం ప్రాచ్ఛాం ద్విట్రుటల మథనం కర్తుమస సా
ద్విధా కృత్వా సైన్యం త్వరిత మయతేతాం ద్విజవరౌ.

వ్యాః:- పురః:- శత్రుః రిపుః, సువతిం సార్వభౌమ సోదరిం,
ఉదధిసా సముద్రేణ శిష్టా సజ్జతా యా సరితోనదీ తస్యాం, పురః ఆగ్ర
భాగే, పశ్చాత్ పృష్ఠభాగే చ, న్యరౌ త్పిత్ నిర్బలస్థ. తం రాజ్యం ద
రం, పార్శ్వే, ఉదాసీనా తటస్థభావోపేతా యా జనతా జనసమూ
హాః, జనానాం సమూహాః జనతా, "గ్రామతా జనతా ధూమ్యా
పాశ్వాగల్యా పృథక్పృథక్" ఇత్యుచరః, సమచరత్ సచ్చచార. ద్విజ
వరౌ తౌ ద్విజతాజనమారౌ, ద్విషాం రిపుణాం పటలా సమూహాః
తస్య మథనం నాశం, కర్తుమసా చికిత్సా, ప్రతిచ్ఛాం పశ్చిచ్ఛాంశి;
ప్రాచ్ఛాం పార్శ్వీశి, సైన్యం సేనాం, ద్విధాకృత్వా ద్విధా విభజ్య,
త్వరితం కీఘ్రిం అయతేతాం యుద్ధయత్న ముపదేశామ్.

సార్వభౌమానుజః సముద్రసన్నిహిత సదీమధ్యే, శత్రుగ్రా
నిర్బంధితోఽభూత్, తస్య నికటే తటస్థః జనసమూహ అతివృత్. ఇతి
జ్ఞాత్వా తౌ మూలా ప్రాకృతీచిదిశయోః స్వసైన్యం ద్విధాకృత్వా
నియుజ్య శత్రుసైన్యం నాశయతు మారభేతామ్.

— శిఖరిణీ వృత్తలక్షణమ్ —

“రసై రుద్వై శ్చిన్నాయ మనసథలా గః శిఖరిణీ”

య-య-న-న-థ-ల-గః గణాః, మట్టు ఏకాదశసుచ యతిః.

తా! “సముద్రము లో కలియు నదియందు, శత్రువు రాజసాద
రని నిర్బంధించెను. వానికడనున్న వారందఱును తటస్థులే” యని
గ్రహించి, యీ తారక రాజ కుమారులు తమ సైన్యమును రెండుభాగ
ములు గావించి, తూర్పువడమరలందు నిలిపి, శత్రుసైన్యమును
నాశనముఁగావించ యత్నించిరి.

— శ్లే ని కా —

21. అగ్రతో రిపూ స్వ మిత్రసైనికా

మర్దయన్త ఇత్య ధీశ సోదరః.

ద్వీప మధ్య దుర్గరక్షిత విద

స్సన్వగా జ్జఘాన శత్రుమండలమ్.

వ్యా:- అగ్రత ఇతి :- స్వమిత్ర సైనికాః అత్యయమిత్ర
యోధాః, అగ్రతః పురోభాగే, రిపూన్ శత్రూన్, మర్దయన్తే సంహ
రన్తి, ఇతి ఇత్య, ద్వీపమధ్యేయత్ దుర్గం తత్రరక్షితః, అధీశసోదరః
సార్వభౌమ భాగతా, విదన్ జానన్, అన్వగాత్ అనుససార, శత్రు
మాండలం శాత్రీవసంజ్ఞం. జఘాన అహనత్.

ద్వీపమధ్య దుర్గస్థలే రక్షితః సార్వభౌమ సోదరః స్వమిత్ర
యోధా స్వత్యాన్నాశయన్తీతి వార్తాం శ్రుత్వా, స్వయమపి తానను
సార. స్వయం శత్రూనహనత్.

— శ్లేనికా వృత్తలక్షణమ్ —

“శ్లేనికారజౌ రతౌ గురుకృదా”

ర-జ-మ-ల-గా: గగా, పాదే యతి.

తా! ద్వీపమధ్య దుర్గములో రక్షింపబడుచున్న యా రాజ సోదరుడు, తన మిత్రులైన నిజులు శత్రువుల నెదుర్కొనిరని విని, తాను గూడ వారి వసుసరించి శత్రుసంహారము గావించెను.

— సు భ ద్ర క మ్ —

25. చోరభవ స్థవై-మ్ము విహత స్తరీ

రకృత భవృసాద్భుత గతి,

నీనకగోరి అన్తునదృశ: స్ఫుటన్

జనశతాన్యనివశ దురు:

అయవదూమనో నముదయ శృతమ్ముపగమై

ర్పభూవ దలిత:

కృత్రిమవిద్యు దద్యుశకగ గ్నివాఽదహ

దమోఘ యోధనివహమే.

వ్యా:- చోర ఇతి. అయుపహిత: జలాన్తర్గత:, స్థవ: కోల:, ద్రుతగతి: త్వరితగమ: స్పన్, చోర ఇవస్తేన ఇవ, తరీ: తరణీ, భగ్న సాత్ అకృత భస్మీ భూతా: అకాన్తీత్. ఇన్తు నదృశ: చన్ద్రాక్షాశ:, ఉద్యుజహన్, నీనకగోరిక: నీనకేన నిన్దిత: గోలాకార: అయుధవిశేష:, స్ఫుటన్ భిన్నస్పన్, జనశతాన్బహూన్ జనాన్, శతశతోత్రానేక వాచక:, అనీనకత్ నాశయామాన, శతాని ఘ్న స్తీతి శతఘ్న్య:, తానం య స్త్రవిశేషాణాం, ఉపగమోనభ్యురై:, అయన: లోహనిర్మిత:, ధూమ నాకానాన్ నముదయ: సమూహ:, దలిత: దీర్ఘ, అభూత్ అసీత్. కృత్రిమాశత్పితా, యా విద్యుత్ విద్యుచ్ఛక్తి:, అద్యుతకరేణ అశ్చ ర్యావహేన అగ్నివాఽహ్నినా, అమోఘ: దృఢ: యో యోధా: యుద్ధవీరా:, తేషాం నివహం సమూహం, అదహత్ దహహ.

జలమధ్యేఽదృశ్యతయా స్థితః కశ్చన జలాన్తర్గమిష్టః చోర
 ఇత త్వరితగవన సున నర్వాస్తరిణీ ర్భస్మసా చ్చకార, వలయాకారః
 ధవళః సీమంతిరీతః గోలః భిన్నసున అనేకాన్తైనితా నదహత్, కర
 ఘ్నః తీరిత ధూమనాకాసమదయం అదారయన్, కృత్రిమ విద్యు
 చ్చక్తిః స్వోద్భూతాగ్నిచ్ఛాల్వాభిః యోధావహా నదహత్.

— సుభద్రాకృత లక్షణమ్ —

“భరా నరా నరా నరా సుభద్రాకృమ్”

తా|| జలాంతర్గమి యగు వడవ నీటిలోఁ గనఁబడక యుండి
 దొంగవలెఁ దొందరగా వచ్చిపడి, శత్రునావలను బూడిదగావించెను.
 చంద్రబింబము వలెఁ దెల్లగ గుండ్రముగనున్న సీరపుగుండు (బాంబు)
 బద్దలై వందలకొలది జనులను జంపెను. శతఘ్నులు (ఫిరంగులు) ప్రేలి
 విప్రంభించి నముద్రాతీరముదలి ధూమ నాకాసను బగ్దలు గావించెను.
 కృత్రిమనిర్మిత విద్యుచ్ఛక్తి తః వేడిమిచే యుద్ధభటులను గాల్చెను.

— గ్రన్థిణీ —

26. మజ్జనోన్మజ్జనై ర్లోహనౌక పయో

చాయసివాఽచలద్వారి మాయావిసి,

దహ్యమానోఽపాగ్ని చ్చటాలీలయా

సా తమిస్రా విభాతిన్మ మధ్యాహ్నభా.

వ్యాః :- మజ్జనేతి :- లో హేన అయసా విర్మితా నౌకా, ప్లవః
 మజ్జనైః జలాన్తర్గమ్యైః, ఉన్మజ్జనైః బహిః నిష్క్రమ్యతైః, మాయా
 విసీ మాయావతీ, పయోవాయసీ ఇవ జలకాకాశ్లానేవ. వారి జలే, అచ
 లత్ సచ్చాల. దహ్యమానానాం అగ్నిపరీతానాం, ఉడుపానాం
 ప్లవానాం యా అగ్నిచ్ఛటాః పహ్నికీలాః, తానాం లీలయా కాన్త్యా
 సా తమిస్రా తామసీ రాశిః, అహ్నః మధ్యః మధ్యాహ్నః తస్య భా

ఇవ కాన్తి దివకాన్తిః యస్యాస్మా మధ్యస్థిన కాన్తిసమానా విభా
తిస్య బభౌ.

తజ్జలే ముహుర్నిమగ్నా ముహురున్మగ్నా లోహనోకామాయా
వినీ పయోవాయసీ వ రరాజ. దహ్యమాన వ్లవ సజ్జ్ఞావిహ్నిచ్ఛ్వలా
కాన్త్యా తమో భూయిష్ఠా రాత్రిరపి తేజసా మధ్యాహ్నా ఇవ రరాజ.
ఉపమాలక్ష్కరః.

— సృగ్విణీ వృత్తలక్షణమ్ —

“రై శ్చతుర్భి ర్మృతా సృగ్విణీ సన్మృతా”

ర - ర - ర - రాగణాః, పాదే యతిః.

కా. సముద్రమందలి లోహనోక నీటిలో మూటి మూటికి మును
గుమః దేయచు, మాయఃచేము నీటి కావలె గదియచుండెను. గట్టుఁ
మీదఁ గాలుచున్న పడవల మంటలు తిగి చీకటిని గుఱుమాఱుటచే
నారాత్రి పట్టవగలువలె వెలుగు చుండెను.

— ఆ ర్యా గీ తిః —

27. అపన్న వింశ యోజన

ఎన్తీర్ణ నదీన్త క్రతునౌ ద్విసహస్రమ్,

పద్విత్తన వర్షవ్యం తా

రత ఏరకుమార ప్రతాప విధ్వస్తమ్.

వ్యాః:- ఆసన్నేతి :- వింశతే రారన్నాని ఆసన్నవింశాని, “సం
ఖ్యయాఽవ్యయానన్న దూరాధిః సంఖ్యాః సంఖ్యేయే” ఇతి బహు.
వ్రీహిః, “బహువ్రీహా సంఖ్యేయే నైజవికలుగణాత్” : తి డచ్ సమా
సాస్త్రః. “తి వింశతే” రితి తిశబ్దః : వింశతే యోజనశబ్దేన విశే
షణ సమాసః. ఏకోనవింశతి యోజనాని, ఏకాధి వింశతి యోజనాని

వేత్సర్థః. తైః, విస్తీర్ణా విస్తృతా, యా, నదీ సహిత. తస్యాం స్థితాః శత్రూణాం నావః నౌకాః, తాసాం ద్విసహస్రం సహస్రద్వయం, ద్విజ్జనాః శత్రవః, తేషాం సర్వస్వం సర్వసమ్పుత్, తేన సహ, సద్విజ్జన సర్వస్వం, శత్రూణాం సర్వస్వ మిత్సర్థః. భారత వీరకుమారయోః తారక రాజకుమారయోః, పృథాపేన పతాత్రమేణ, విధ్వస్తం సమ్పూర్ణతయా వినష్ట ముసీత్.

అనన్మవింశతియోజన పరిమితప్రదేశే నద్వ్యాం స్థితాః. ద్విసహస్రసంఖ్యాకాః శత్రునౌకాః సర్వవచార్థస్యాకం భారతవీరకుమార ప్రతాపాగ్నినా భస్మసాదభూవన్. శత్రునౌకాబలం సర్వం విధ్వస్తం బభూవ.

— ఆ ర్థ్యా గీ తి ల క్ష ణ మ్ —

ప్రథమపాదే ద్వాదశమాత్రాః, ద్వితీయపాదే వింశతిమాత్రాః ఏవమాగ్నీగీతిర్భవతి, పాదాస్తే యతిః.

తా. పందొమ్మిది లేక యిరువదియొక్క యోజనములలోనున్న నది యందలి రెండు వేల నౌకలు వస్తుసామగ్గితో పాటు తారకరాజకుమారుల పృథాపాగ్నిలో దగ్ధమైనవి.

— అ ను స్తు త్ —

28. అథ్యమిత్ర్యో సాంయుగీనో ధీరా భరతవర్షజౌ,

సమూలహతం ప్రత్యర్థి సేనం ద్విపస్త్ర మాహతామ్.

వ్యాః:- అథ్యమిత్ర్యావీతి:- అథ్యమిత్ర్యో శత్రూణా మధిముఖం గచ్ఛంతే, సాంయుగీనౌ యుద్ధవికారదా, ధీరా ధైర్యయుక్తా, భరతవర్షజౌ భారతభూమి సముత్పన్నౌ, తౌ విపరీజపుత్రౌ, క్షీపణం ద్వీచే వర్తమానం, ప్రత్యర్థిసేనం శత్రుసైన్యం, విభాషా సేనే త్యాదినా

సేనా వ్రతస్య నపుంసకత్వమ్. సమూలం హత్యా సమూలఘాతం, సాకల్య మిత్యర్థః. ఆహతాం నాశయా మానయః.

ధీరా యుద్ధవిపుణౌ శత్రూణా మభిముఖం గన్తుం సమర్థౌ తే ద్విజరాజకుమారౌ, ద్వీపే వర్తమానం సర్వం శత్రుస్సైన్యం నిశ్చేషం నాశయాం చక్రతుః.

తా! ఆ తారక రాజకుమారు లిరువురును సర్భయముగ శత్రువుల నదుర్మోచున శక్తిగలవారు, యుద్ధమందు మంచి నేర్పరులు, ధైర్యవంతులు అట్టి వారిరువురును, ఆ ద్వీపమందున్న శత్రుస్సైన్యము నంతను నిశ్చేషముగ నిర్మూలము గావించిరి.

— శార్దూల విక్రీడితమ్ —

29. ఉల్కావ దృమతప్త పీఠగుళికాశ్శేణీ

ముహుః పాతితా

దోషాభూత మహ కృతమృత త సర

ధూమాన్త కారాన్వితమ్.

తేరీ భాక్కుత తర్తనైః పృతిభిః

ప్రాణార్థ మూర్తవ్యలః

కలోఽ మాచుర దాదురావ రుధిరం

పిత్యా శివాపంపతిః.

వ్యాః- ఉల్కేతి:- బహులిప్తాః అధిః తావయుతాః యాః సీఠ శుభికాః, తాసాం శ్రేణీ వర్జితాః, ఉల్కావత్ నిర్గతజ్వాలేవ. 'ఉల్కాస్యాన్నిర్గతజ్వాలా' ఇత్యమగః. జ్వాలాపహితా గ్నిరినేత్విత్థిః. ముహుః పునః పునః, పాతితా విస్మయః. అహః దివం, శత్రుస్సైన్యః తిరిగెననిస్మయః యః ధూమః, స ఏవ అన్ధకారః నిమః తేన అన్వితం యుక్తం సత్. శత్రుస్సైన్యం ధూమాచ్ఛాచ్ఛా వితం స నిర్మూలం దోషాభూతం

రాత్రి నివాసీత్. “అవ్యయస్య ద్వావత్వం శతీ వాచ్యమ్,” ఇతి నిశ్చ ధాత్ ఉత్వం న. ఉద్భవస్య బలవాన్, కాలస్సమయః, భేరిణాం దుద్దు భ్యాది వాద్య విశేషణాం, భాజ్యుత త ర్త్యన్తః భీషణభాంకారధ్వని భిః, వ్యతిథటానాం శత్రుాణాం ప్రాణార్థం ప్రాణధనం అచూచురత్ అనారయత్ అవజహరేత్సర్వః, శివానా హతిః శ్రోష్టీగమూహః, రుధిరం శోణితం పీత్యా నిపీయ, ఆరురావ సమస్తా దౌగిస్త్య.

తప్తాయః పిష్టానిభా స్తీగగోళకాః బహవో విస్ఫుష్టాః అగ్నిగోలా భివాపితాన్. శత్రుష్ణీ సజ్జాతేన ధూమాస్తకారేః దిశమపి రాత్రివ అస్థ కాంబద్ధుర మాసీత్. అతిభీషణై శ్భేరీ దుద్దుభి నినాదై శేవ మహాకాలః శత్రుాణాం ప్రాణధనస్య హహరత్ శివాసమూహః రుధిరం పీత్యా అధికం దీర్ఘారావా సకరోత్.

— శార్దుల విక్రీడితాపుత్ర లక్షణ ముక్తమ్ —

తా। కాలిచిన యుక్కు గుండలవలెనున్న సీగపు గుళికలు నివ్వు ఁ ములవలె మాటి మాటికి విసరఁబడెను. బండి ఫిరంగులనుండి వచ్చు పొగ చీకటివలె గవ్వటచే బవలు రాత్రి యయ్యెను. భీషణ భేరీ భాం కారధ్వనిచే కాలము శత్రువుల ప్రాణధనము నవహరించెను. (ఆడ) పిష్టము రక్తమును గడుపారఁద్రావి యురచుచుండెను.

— అనుష్టుప్ —

30. అతులహంపూర్వికా విభీషణా హమహమికా.

అ హూపురుషికా సాఽపి డ హూరాత్రాహ వక్రియా.

వ్యా :- అతులేతి :- సా వసిద్ధా, అహశ్చ రాత్రిశ్చ అహా రాత్రిః, తస్మిన్, ఆహవక్రియా యుద్ధవ్యాపారః, అహంపూర్వ మహంపూర్వ మిక్యాదికా క్రియా యస్యాం సా, “అహం పూర్వ మహం పూర్వమిత్యహం పూర్వికా క్రియా” ఇత్యమరః. విభీ

షణ్ణా ఆతిథ్యముచేసినా, అహమహమికా, అహం సమర్థః అహం సమర్థః ఇతి వచనం యస్యాం సా, "అహమహమికాతు సాస్యా త్పరివృత్తం యో ధవత్యహమ్భాః." ఇత్యుచురః, అహమహమికా, అహం! పునఃసహం ఇతి దర్పయుక్తస్య పురుషస్య శాపః యస్యాం సా, చ, "అహమహమికా దిగ్భాద్యా స్యాత్సమ్భావనాత్మనీ" త్యుచురః, ఆసీత్ బభౌవ.

తతః అహారాజ్యే యుద్ధమథవత్, తస్మిన్ముద్ధే కేచన భటాః, అహం పూర్వం యుద్ధం కరిష్యామి అహమేవ పూర్వం కరిష్యామి అహమేవ వదన్. అన్యే కేచన అహం సమర్థో యోద్ధా మహమేవ సమర్థో యోద్ధా హంకారాదవోచన్, అపరే కేచన ఆహా! అహమేవ పురుషః నాస్తి ఇతి దర్పా దబ్బువన్. ఏవం విధా అతులా ఆతిభీషణాచ యుద్ధమన్యైః ఆరాసీత్.

కా! అచ్చట రేయింబవళ్ళు యుద్ధము జరిగెను. అందు, నేను ముందేగెదను నేను ముందేగెదనునాడు కొందఱు, నేనే మునుముడను నేనే సమముడను అని యహంకారముతోఁ బలుకువాడు మఱి కొందఱు, నేనే పురుషుడను నేనే పురుషుడని దర్పముతోఁ బలుకువాడు ఇఁక కొందఱునై వీరభటులుండిరి. ఆ యుద్ధమతి ధయంకరమై సాటిలేసిగై యుండెను.

— శ మ్భు న ట న మ్ —

31. మహారణభువి త్కులిత పాదయుగలై

ద్దులిత బాహులి రపాస్తనయనై

రరేద్యురిజనై రసత్పదస్త్ర పతితం

గజపాయం పమతకార్త వినదమి.

రథాయుధమణి విచితభూషణపత్రై

రవ్యపజయ త్సమరభూమి రతిలా

వృద్ధి కిషత జస్తువటలం పరిరతం

బహు భయజ్జర కబన్ధనటనమ్

వ్యా :- మహారణేతి :- మహతీ వికలా, రణభూ యుద్ధ భూమి, తస్యాం, తృటితం చిన్నం పాదయుగలం పాదద్వయం యేషాం తైః, బలితౌ బలితౌ బాహూభుజౌ యేషాం తైః, అరిజనైః శత్రుభిః, అనకృత్ వారం వారం, ఆగోది ఆకృబ్దితమ్. ఆస్త్ర పరితం ఆయుధాహతం, గజాశ్చ హయాశ్చ గజహయం, సేనాన్యత్వాదేకపద్మావః, మూలకౌశ్య సమూహ ఇత్యర్థః, ఆర్త నివదం, ఆర్తనాదం, అనకృత్ పునః పునః, సమతత విస్తారయామాన, అఖలా నర్త్యా, సమరభూమి యుద్ధ భూమి, రథైః, స్యన్దనైః, ఆయుధైః శస్త్రైః, మణీఖచితభూషణైః, రత్న ఖచితా భరణైః పృతశ్చ వస్త్రైశ్చ వ్యవగాయత్ వ్యాప్తా బభూవ. బహుభయ జ్జరం బహుభీతిదం, యత్ కబన్ధనటనం శిరోహీనశరీర సృత్యం, పరిరతం మాంసానక్తం, జస్తువటలం జమ్బుకాది మృగసమూహం ఆవీధివత ఆవీషయత్.

తస్మిన్ మహాజ్గణే యుద్ధభటాః చిన్న పాదాః అవగతనయనాః విచ్ఛన్నభుజా స్పృహ గుద నిస్సృ, ఖడ్గాద్యాయుధైః కృత్రావయవాః గజా హయాశ్చ మహుర్ముహు రార్తనాదా మృచ్ఛంతః భూమా శరతేస్య, సర్వమపి యుద్ధ తలం తత్తితై రాయుధైః, భృష్టైః రత్నా భరణైః, భగైః రథైః, సృష్టైః వస్త్రైశ్చ, సంవృతా బభూవ, అరీణాం శిరోహీనదేహః (కబన్ధా) మాంసశోణిత లోలుపానీ జమ్బుకాది మృగాన్ త్రాసయన్తిస్య.

— శమ్భునటన వృత్తలక్షణమ్ —

“జననభా జజనభా లగౌ శమ్భునటనమ్”

జ-న-న-భ - జ-జ-న - భ-ల-గాః గణాః, పట్ను, అప్తను, పట్ను, పట్నుచ యతిః.

తా! ఆ యుద్ధరంగమునఁ బాదములు లేగి, కన్నులూడి, చేతులు పోయిన వీరభటులు దుఃఖించుచుండిరి. ఆయుధ ఘోరములచే నేలపైఁ గూలిన యేనుఁగులు గుఱ్ఱములను మాటిమాటికి నాత్తనాదములను విడుచుచున్నవి. ఆ రణరంగమంతయును, విరిగిన రథములతో, బడిన యాయుధములతో, జెదరిన రత్నాభరణములతో, జారిప బట్టలతో, గప్పబడి యుండెను. మొండెములు గంతులు వేయుచు, మాంసమును దినుచున్న కూరజంతువులను భయపెట్టుచుండెను.

— కౌశ్యప దా —

32. వ్యాకులయుద్ధే పరస్పర మేవ

భీకర రిపవ ఉషసి మహూ రతు వన్

ద్రాగ్జ్వతశేషా మహాభయకమ్పితా

శృరణ మయు రధికరణ జయిరామ

జాహుగణాపావృణం చరణోత్కరోచు

కమతవరికర మనిత శిర

రుట్పయైవాలి నజ్జాయ మద్భుతం

రుధిరజల మథవ దమిత నరః.

వ్యా :- వ్యాకులేతి :- వ్యాకులం విహస్తం చ తత్ యుద్ధం ఆయోధనం తస్మిన్, కిం రైవృతాశూన్యే సమరే ఇత్యర్థః. విహస్త వ్యాకులా సమా విత్యమరః. భీకర రిపవః భయభక్తర శత్రవాః, ఉషసి పృథాక సమయే, ముహూః పునః పునః, పరస్పర మేవ అన్యోన్య మేవ, అతుదన్ అపీడయన్. హతశేషాః హతాపశిష్టా భటాః, మహతా భయేన అధిక భీత్యా, కమ్పితాః చలితాః, ద్రాగ్జ్వలీభ్యుశ్శమేవ, అధికరణ జయినాం రణే అధికం జయ మాప్నువతాం వీరాణాం, శృరణం, అయుః పృథుః బాహుగణా భుజవత్క్రియ ఏవ అహివ్రజాః సర్పగణా యస్మిన్ తత్, చరణోత్కరాః పాదసమూహ ఏవ ఉరుకమతాః

బృహత్కచ్చపాః తేషాం సరికాః యస్మిన్ తత్, అసికాః నీలాః, శిరో
రుహం కేశపాశానాం. చక్షూః సమూహ ఏవ తైవాల సచ్చాయాః
జలనీ లీచయాః, యస్మిన్ తత్. గభిరం శోణితమేవ, జలం యస్మిన్
తత్, సత్. అమితరరః అవారితటాః, అద్భుతం ఆశ్చర్యకరం యథా
తథా, అభవత్ సేత్, గోపకాలజ్ఞాః.

ప్రభాతమే ఆగతే సతి, తస్మిన్నాయోధనే. అతిభయంకర
రివమి, ముహూర్తము రన్యోన్యమేవ నిజమ్ముః. హతకేషా భటాః
భయకమ్పితాః విజయినాం వీరాణాం శరణ మవాపుః. తస్మిన్వణరజ్జే,
అమితైర్భుజాభుజ్జన్తుః, అపారైః పాదకచ్చపైః, అతినీలైః కేశకైవా
లైః, అతిరిక్తైః శోణితజలైశ్చ పరిపూర్ణ మాశ్చర్యకర మపారం సరో
వర మావిర్భభువ.

— క్రాశ్చ పదావృత్త లక్షణమ్ —

“క్రాశ్చపదా భృష్టా నననాన్తా ఇమశరవనుముని విరతి రిహ
భవేత్.

భ-మ-న-మ-న-న-న-న-గాః గణాః. విరతి ర్నదృశ్యతే
పశ్చిను పంచను అష్టను సప్తను యతిః.

తా॥ ప్రభాతమగు సరికాయుద్ధమున నేమిచేయుట కుండోచక.
యా శత్రువులు వారిలోవారే యొకరి నొకరు పొడుచుకొనిరి. చావగా
మిగిలినవారు భయకంపితులై జయించినవారి శరణుజొచ్చిరి. అయుద్ధ
రంగమంతయు నొక పెద్ద చెఱువుగా మారెను. అందు రక్తమే జలము.
తెగిన చేతులే పాములు, తెగిన పాదములే తాండ్రేళ్ళు. నల్లని జుట్ట
నాచుతీగలుగ నుండెను. ఆ సరోవరము చూచుటకు మిక్కిలి యాశ్చర్య
జనకముగ నుండెను.

— తస్మి —

33. కృత్రపదోఽపి శ్రుతిభట మవధి

ద్యోధవరః నవది జహజహితి

కుద్ధ మవంపి ద్విజయన మనుహ్మ

కృత్తి దనూనయంది నమనమేతి.

శత్రు మహర్షి ద్దుతిగతి చతురః

ప్రాప్తజయో యుజ - హర హరతి

.వృ మనాపి ద్విజయగ మతులం

సైనికవత్త్రి రథ సహ నుహితి.

వ్యా :- కృత్రపద ఇతి :- కశ్చిత్ యోగవరిః యుద్ధభటః, కృత్రపదోఽపి నికృత్ర పాదయుగలోఽపి నవది వద్వ్యః. జహి జహి ఇతివదన్, పృతిభటం శత్రుం, అవధీత్ జహాన. క్షిప్రాననుభిహారే ద్వేవాచ్యే ఇత్యనేన ద్విరుక్తిః కశ్చిత్ అనుశ్చాత్ నిపుః. అనూన యుధి అధికయుద్ధే, కుద్ధం కుపితం, విజయినం ప్రాప్తవిజయం, నమ నమ ఇతి వదన్, అనంగీత్ ననావ. దురగతౌ క్షిప్రగమనే, చతురః నిపుణః, ప్రాప్తజయః విజయూ. కశ్చపి, ఘటితి క్షేపం, హర హర ఇతి వదన్, శత్రుం ద్విపం, అవధీత్ జహార. అథ అనివృతం, సైనిక వత్త్రిః సేనానివహః, అతులం అనద్వళం, ద్విజయుగం బ్రహ్మకృత్రి కుమారద్వయం, నుహి నుహి ఇతి వదన్. క్షిప్రం క్షిప్రం, అనాపీత్ ననావ.

నికృత్ర పాదోఽపి కశ్చిద్యోధా శత్రుం జహిజహితివదన్ జహాన. అవరః కశ్చిత్ కుపితం విజయిన సాద్య నమనమేతి వదన్నవాను, అన్యః కశ్చన విజయూ దురగమ. సైనికత్వా హర హర ఇతివదన్ జహార. సర్వోఽపి సైనికవర్గః కుమారద్వయ ముపేత్తి నుహి నుహితి వదన్ సుతిమహర్షిత్.

— తస్యీవృత్త లక్షణమ్ —

“భూతము నీనైర్యతి రివా భతనాః స్ఫృ భనయాశ్చ యది భవతి
తస్యీ”

భ-త-న-న-భ-భ-న యాః గణాః. వచ్చును సప్తమ ద్వాదశ
మచ యతిః.

తా|| యుద్ధవీరుడొకఁడు, తన పాదములు తెగివడినను, శత్రువు
వునుజేరి, చంపుము చంపుము అని పలుకుచుచంపెను. మఱియొక
శత్రువీరుడు కుపితుడై జయమునుగాంచియున్న వీరునిజూచి
మ్రొక్కుము మ్రొక్కుము అనుచు మ్రొక్కినను.

ఇంకొక వీరుడు జయమునుగాంచి, త్వరిత గమనమున శత్రువు
వునుజేరి, లాగుము లాగుము అనుచు లాగెను. సైనికసమూహమంత
యును, ఈ విప్రరాజకుమారద్యయమును జూచి, పొగడుము పొగడు
మని పలుకుచు బొగడెను.

— శి ఖ ర ణీ —

24. క్వచి త్కేశకేః వ్యధిత చికురో భిక్షక ఇవ
క్వచి న్ముష్టి ముష్టివ హతదశనోఽవిత్తదశమి
క్వచి ద్వాహాహి ప్రళమితబలో వాతకి వమః
క్వచి ద్దణ్డావణ్ణి ద్విదన్మగమితో రోచన ఇవ.

వ్యా:- క్వచిదితి :- క్వచిత్ కుత్ర చిత్ప్రదేశే వ్యధితః వ్యథా
వీడితః చికురః కేశభారః యస్య నః. ద్విత్ శత్రుః, భిక్షక ఇవ, కేశా
కేశి కేశయుద్ధం. అకరోదిత్య ధ్యాహారి, కేశేషు కేశేషు గృహీత్వా
ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం కేశాకేశి. క్వచిత్ కుత్రచిత్ స్థలే, హతదశ
నః అవగత దస్తా, ద్విత్ రిపుః. అవి త్తదశమి ఇవ ధనహీనః అతివృద్ధ

ఇవ, ముష్టిముష్టి ముష్టియుద్ధం అకరోత్, ముష్టిభిశ్చ ముష్టిభిశ్చ
 పృహృత్య ఇదం యుద్ధం పృహృత్య ముష్టిముష్టి. క్వచిత్ కుత్రచిత్పాగే,
 పృశమితలుః క్షీణన త్యై, ద్విత్ రిపుః, వాతకినమః వాతరోగీవ, "వాత
 రోగీతు వాతకి" రిత్యమరః. బాహుబాహి బాహుయుద్ధం అకరోత్.
 బాహుభిశ్చ బాహుభిశ్చ పృహృత్య ఇదం యుద్ధం పృహృత్య బాహు
 బాహి. క్వచిత్ కుత్రచిత్ దేశే, అస్మగమితః దుధిరాక్షః, ద్విత్ క్షతః,
 రోచన ఇవ కూటకాల్పరీ వృక్ష ఇవ, "రోచనః కూటకాల్పరీ" త్యమ
 రః. దణ్డాదణ్డి దణ్డయుద్ధం, అకరోత్, దణ్డాశ్చ. దణ్డాశ్చ ప్రహృత్య
 ఇదం యుద్ధం పృహృత్య దణ్డాదణ్డి. ఉపమాలక్ష్కరః.

శేఖభార పీడతాః శేచన రిపవః కుత్రచిత్ భిక్షుకా ఇవ శేఖ
 యుద్ధమకర్వన్, క్వచిదపగత దస్తాశ్చత్రపః అతివృద్ధా ఇవ ముష్టియుద్ధం
 చక్రః, క్వచిద్బలహీనాః రిపవః వాతరోగీణ ఇవ బాహుయుద్ధ మకర్వన్.
 క్వచిత్ రక్షసి క్షదేశా అరయః కాల్పరీవృక్షా ఇవ దణ్డయుద్ధమకర్వన్,
 శిఖరణీ వృక్షలక్ష్మణస్త్రాక్షమేవ.

తాః ఒకచోట, ముష్టివారు జట్టువట్టుకొని పోరాడుచున్నట్లు
 కొందఱు శత్రువులు శేఖయుద్ధమును గావించుచుండిరి. వేరొకచోట
 దంతములూడిన ముఱికొందఱు కదలలేని ముసలివారువలె ముష్టియుద్ధ
 మును జేయుచుండిరి. ఇంకొకచోట బలహీనులైన శత్రువులు వాత
 శ్లోగులవలె బాహుయుద్ధమును జేయుచుండిరి. ముఱియొకచోట ముఱి
 కొందఱు రక్షసి క్షశరీరులై బూరుగు చెట్లవలె కట్టలతో, గొట్టుకొను
 చుండిరి.

— మ త్రా క్రి తా —

౩౩. వేగోద్యద్ధమాఽ వౌ భేద్యం

సమచలయదపేష కరవటః॥

యన్త్రం భూమ్యారవిక్షిప్తం ప్రాస్ఫుట
 దమిత భటవర హృదయ భయదమ్
 అశ్వయం పాదాతం శత్రుం స్మ తమయతి
 త మతులిత మదగజతా
 మేఘద్వారా ద్యౌదశ్రేణ్మితి వదనకృ
 దభింగతి కుచిగుళికా.

వ్యా:- వేగోద్యదితి:- అభేద్యం భేత్తు మశక్యం, వేగేన
 ఉద్యన్ ధూమః యస్మా తత్ వేగోద్యద్ధూయం, తత్ అజః శకటం
 ధూమశకట మిత్యర్థః. “కీ బేన శ్చకటోఽస్త్రియా” మిత్యమరః, అస
 మా, అతులః, శిలా, తీక్షణః, యే శరాః వాతాదాః, తేషాం నికరం
 సమూహం సమచలయత్ విరుసర్జ. భూమ్యాం ధరణ్యాం, నిక్షిప్తం
 నిహితం, యన్త్రం యన్త్ర విశేష, అమితాః అనన్తాః, యే భటవరాః
 యోధారాః, తేషాం హృదయభయదం మనోభయ దాయకం సత్,
 ప్రాస్ఫుటల్ స్ఫుటిత మహత్, అతులితా అసదృశా, మదగజతా
 మత్తమాతల్లిసంభి, గజానాం సమూహో గజతేత్యర్థః. అశ్వీయం అశ్వ
 సహితం, పాదాతం పదాతియుక్తం, తం శత్రుం రిపుం, తమయతిస్య
 మమర్జ. యోధశ్రేణీ, యుద్ధభటనివహః, ‘మేఘద్వారాత్ ఆకాశాత్,
 ‘మేఘద్వారం మహాబిల’ మిత్యమరః. అనకృత్ అనేకవారం, అభిల
 గమః సర్వత్ర సంచారిన్యః యాః కుచిగుళికాః శ్వేతాగ్ని గోలకాః,
 తాః అక్షిపత్ చిక్షేవ.

అభేద్యం ధూమశకట మనన్తా స్త్రీవృ తాదానస్థుణ్. భూమి
 వ్యం యన్త్రం స్ఫుటిత్వా వీరభట హృదయానాం భయముత్పాద
 యోమాన, మదగజ సమూహః హయపదాతిసహితం రిపుం మమర్జ.
 యోధవరాః ఆకాశా దనేకా నగ్నిగోలాన్ అనకృ దక్షి వన్.

— మత్తా క్రీడావృత్త లక్షణమ్ —

“మత్తాక్రీడా మార్తానా నల్లిగితి భవతి వసుశర దళయతియుతా”
 మ-మ-ర-న-న-న-న-ల గాః గణాః, అష్టసుప్తాను దళమ యతిః.

తా: అరిగినము నభేద్యమునగు భూమకటము పొగను
జమ్ముచూ దీప్రమైవ కాణవర్షమును గురిపించుచుండెను. భూమిలోఁ
చూరియుంచిన యంతము బృద్ధై క్రతుభట హృదయములకు ధయ
మును గలిగించెను. మర్తమాతంగ యూధము విజృంభించి గుఱ్ఱము
లతోఁ గాల్చుముతో నిండిన క్రతువును గ్రుమ్మెను. యుత్థపీరు లాక
సమునుండి మాటిమాటిఁ జెల్లని యగ్నిగుళికలను విసరిరి.

— మ త్తే థ మ్ —

36. పాదార కాన్తిక తటః తృహ నివక

సాహస్ర చర్మ రదికా

శ్వరోహ కాపచిక కాత్తిక హైతిక

ధనుష్పన్నయాఽ రిప్పతనా.

విరో త్తమ ద్విజవర్యోఽగ్రశవః

వస్త్రా పకణ్ణతతివ

క్షుర్బుచ్చముపతి రజయ్యాఽ ఏ

భారతభుజాకార్య పిఞ్జర నిబద్ధః

వ్యా: . పాదాతీతి: - పదాభ్యా మతతి గచ్ఛతీతి పదాతి,
తేషాం నమూనాః పాదారం, వత్తిసంహతి రిత్కర్థః. "పాదారం వత్తి
సంహతి" రిత్కమరః. కుస్త్రం ప్రహరణం అయుధం అస్సేతి కాన్తికః
ప్రాసిక ఇత్కర్థః. "సమా ప్రాసికాన్తికా" రిత్కమరః. తే కాన్తికాః,
భటాః యోధాః, కుస్త్రాః సారథయాః, హస్తైః పాస్తిరి హస్తీపకాః,
హస్తీపకా ఏవ హస్తీపకా. హస్తాథే అథ. కుస్త్రా ద్వ్యధ్ధిః. హస్తా
రోహ ఇత్కర్థః. "అధోరగా హస్తీపకా హస్తా రోహ నివాహిని" ఇత్క
మరః. సాహస్యాః సహస్యాః, సహస్రభట సమబలముతా ఇత్కర్థః.
"బరినో యే సహస్రేణ సాహస్యాస్తే సహస్యా" ఇత్కమరః. చర్మః
ఫలకపాణయ, భేటకథారిక ఇత్కర్థః. "చర్మఫలకపాణిన్యా" రిత్కమరః.

రథిః రథిః, అశ్వరోహః, సాదిః, కావచిః పర్వధారిణి, కాత్తి
 రా శక్తిహేతిః, శక్త్యానుభా ఇత్యర్థః, “కాత్తి శక్తిహేతి”
 ఇత్యమరః. హైతిః సై స్త్రీం శిః, ఖడ్గపాణయ ఇత్యర్థః. ధనుష్ప
 స్త్రః ధానుష్కాః, స్వరూపం యస్యాః సా సాదాతి — ధనుష్పస్వయా,
 పౌరుష్యా ర్థేమయత్. అరిష్టతనా శత్రు)సేనా, పతన్త రతివత్ శలభ,
 సమూహా ఇవ, వీరోత్తమా వీరశ్రేష్ఠా యా ద్విజవరేశ్వరీ బ్రాహ్మణ
 క్షత్రియ శ్రేష్ఠా, తయోః ప్రతాప ఏకశిఖ అగ్నిః, తస్మిన్, ప్రతా
 పాగ్నా, నష్టా దగ్ధా బభూవ. అజయ్యోఽపి జేతు మశక్యోఽపి, క్షయ్య
 జయ్యా శక్త్యా ర్థే ఇతి పాణినిః. దుర్బుధాం రిపూణాం, చమూహతిః
 సేనానాయకః, భారతయోః భారతవీరయోః తారకరాజకుమారయోః
 భూకౌర్వం భజబలం, తదేవ వజ్రరం బన్ధనం, తత్ గతః ప్రాప్తః,
 బద్ధోఽ భూదిత్యర్థః.

సకలవిధ సైనికై స్సముపేతా శత్రు)సేనా సర్వాపి భారతవి-
 ప్రతాపాగ్నా పతితా శలభసమితి రివ దగ్ధాబభూవ. బలవాసవి శత్రు)
 సేనాఽతిః ద్విజరాజకుమారాభ్యాం నిగృహీతః బద్ధోబభూవ.

— మత్రేధ వృత్త లక్షణమ్ —

“తథా జజ్ఞా సరా సరా మత్రేధ విక్రీడితమ్,

“త-ధ-జ-జ-స-ర-స-గః గణాః, వసిద్ధమత్రేధ విక్రీడిత
 లక్షణస్య విలక్షణమేతత్.

తా! కాల్పలము, ఈ పెలవారు, వీరభటులు, సారథులు, సాదులు
 బలవంతులు. [వస్త్రాదులు] డాలుపట్టినవారు, రథికులు, అశ్వరోహకులు,
 శవచధాతులు, శక్తిధారులు, ఖడ్గధారులు, ధనుర్ధారులు మున్నగు వీర
 పరులతో నిండిన యా శత్రు)సైన్య మంతయును, మిదలల దండువలె,
 ద్విజకుమారుల ప్రతాపాగ్నిలోఁబడి దగ్ధమయ్యెను. బలవంతులైనను,
 శత్రు)సేనాధిపతియు వీరిఁ జిక్కి బంధితుడయ్యెను.

— సు ము క —

37. యువరాజ మథేతితం 1త

వ్యధితం విజయ ప్రమాదితమ్.

శిరిరేఽ భృమతాం సుహృద్వరా

కృతినౌ మహాదేవ భూభుజౌ.

వ్యా :- యువరాజమితి :- అథ యుద్ధసమూ వ్యస సగం, కృతినౌ విప్రుణౌ, సుహృద్వరా మిత్ర శ్రేష్ఠౌ, తౌ మహాదేవ భూభుజౌ భూసుర భూపతికుమారౌ, కృతవ్యధితం కృతపీఠం, విజయప్రమాదితం విజయ స స్తుప్తం, యువరాజం సార్వభౌమ సోదరం, ఈక్షితౌ దృష్టం, శిరిరే పటకుటీరే, అభ్యుమతాం బభ్రుమతుః.

విజయాన స్తరం తౌ తారకరాజ కుమారౌ శస్త్రప్రీడితమపి విజయ లాభేన స స్తుప్తచిత్తం తం సార్వభౌమ సోదరం వీక్షితం పటకుటీరే పర్యభ్యుమతామ్.

— సుముక వృత్త లక్షణమ్ —

“స సజా భభరా లగౌ సుముకః.”

స-స-జ-భ-భ-ర-ల-గ-గ-గ-దశను దశను యతిః. పూర్వా ర్థస్య లక్షణమేతత్ ఉత్తరార్థమేవ మేవోన్నయమ్.

తా! గాయములతో బాధపడుచున్నను, విజయము లేకునులభించినదని యానందించుచున్న యా సార్వభౌమ సోదరుని జూచుటకై యా కుమారవరు లిరువురును శిరిరమ లో నటు నిటు దిరుగుచుండిరి.

— మ త్ర మ యూ ర మ్ —

38. శయ్యాధీనం నిరవిపానుం 1తబాహుం

తా వాక్యానౌ లోకితు మిచ్చుం రజధీరమ్,

రక్తస్రావద్యక్ష మశక్తం బహు దృష్ట్యా
దుఃఖాతీతా వపక్షమూత్రం రుదితమ్ము.

వ్యా:- శయ్యాధీనమితి:- శయ్యా యా మధీనం పర్యక్తా-
శ్చితం, నీగపిపాసుం జలం పాతు మిచ్చుం, క్షతౌ బాహూభుజౌ యస్య
తం, ఆత్మానౌ తౌ ఆత్మగుహిణౌ అథవా ఆత్మనీసౌ తౌ కుమారవరా,
స్వా, లోకితుం వీక్షితుం, ఇచ్చుం కాంక్షంతం, రణధీరం యుద్ధే అపలా-
యినం, బహు అధికం యథా రథా, రక్తస్రావాత్ జగ్ధిగావగమాత్,
వత్తుం భాషితుం, అశక్తం అనుశక్తం, తం యువరాజం దృష్ట్యా ఆలోక్య,
దుఃఖం అతీతా వపి దుఃఖరహితావపి, తౌ కుమారా, అణుమాత్రం
ఈషవ్యాత్యం, రుదితః స్మ ఆరుదతామ్.

కేవలం శయ్యామేవాశ్చిత్య తిష్ఠంతం విక్షతభుజం నిస్సృత
రుధిరతయా వత్తు మవ్యశక్తం జలపానాభిలాషిణం స్వాద్రష్టు మిచ్చుం
తం రాజసోదరం వీక్ష్య దుఃఖాతీతా వపి తౌ కుమారా క్షణమాత్రం
కించదరో దిపామ్.

— మత్త మయూర పృత్ర లక్షణమ్ —

నేదై రన్ధ్రా మ్రా యగగా మత్తమయూరమ్,

మత్త-య-గ-గాః గణాః చతుర్షు నవను యతిః.

తా! ఆ సార్వభౌముని సోదరుడు శయ్యమీదనే పడియుండెను,
చేతులు కదులకుండెను. శరీరమెదున్న రక్తమెక్కువగా బోవుటచే
మాటలాడుటకు గూడ శక్తి చాలకుండెను. నీరు త్యాగపలెనని యను
కొనుచుండెను. ఈ కుమారవరులను జూడఁ దలంచుచుండెను. అట్టి
యువరాజును జూడగనే దుఃఖమెఱుంగని వారైనను నీరిరువురును
కొంచెము దుఃఖించిరి.

— ఉపస్థితమ్ —

39. ద్విజాతిమతి ముర్వీభృద్వతంసా
జగాద కరుణార్ద్రస్వాస్త్ర శక్తమ్,
దయామయ మహాత్మన్ భూమిదేవ
త్వమర్తసి చికిత్సాం కర్తు మస్య.

వ్యా :- ద్విజాతిరితి :- ఉర్వీభృతాం రాజ్ఞాం వరంసు శిరో
భూషణం, రాజకుమారః, కరుణార్ద్ర స్వాస్త్రః దయాద్రీకృత చిత్తస్సన్,
ద్విజాతిమణిం వివరత్నం తారకం, దయామయ కరుణామయ ! మహా
త్మన్ మహానుభావ ! భూమిదేవ భూమర ! త్వం భనాన్, అన్యాయవ
శాసన్య, చికిత్సాం రోగప్రతిక్రియాం, కర్తు విధాతం, అర్హసి నమ
రోఽసి, ఇత్యం ఇతి. జగాద అనోచత్.

తదానీం శాసనపుత్రః యువరాజ ఏక్ష్య కరుణార్ద్ర హృదయ
స్సన్, స్వమిత్యం తారక ముద్దిశ్య, భో మహాత్మన్ భూమర శేష్ ! అన్య
చికిత్సాం విధేహి ఇతి అవదత్.

— ఉపస్థిత వృత్త లక్షణమ్ —

“ఉపస్థిత మిదం జ్ఞౌ త్సౌ నగురుకం చేత్.”

జ-స-త-స-గాః గగాః పాదే యతిః.

తా ! ఆ యువరాజను గాంచినంతనే రాజకుమారుని మనస్సు
కరిగను. వెంటనే తారకునిజూచి, ఓదేవదేవ ! భూమరాగ్నే ! ఈతని
పాదము వివరింప నీవే నమస్కరించు, త్వరగా ఏమికి జికిత్స గావించు
మని కోరెను.

— ఉద్దేశాన్తా —

40. ఉపస్థితామి నపాజనద్వః స్ఫూర్వభౌమమతోఽయం
క్రొత్త కృత్తకత నజభతోఽప్యవయోస్పృహ విచ్యుః.

పర్యజ్ఞస్త్వం స్వవచన మవ ప్రాణయైవం మహాత్మన్
నస్యా దీదృగ్విజయ మహమాఽస్మాద్వివా సార్థకోఽద్య.

వ్యా:- అస్మదితి:- అస్మత్స్వామీ అస్మాకం ప్రభుః సార్వ
భౌమః, సహజసదృశః సోదరసమానః. ఆయుః ఏవః, సార్వభౌమాను
జః చక్రవర్తి సోదరః, శ్రాస్త్రః క్షీణస్త్రయః. శత్రుక్షతనిజభుజోపి
ఆయుధచ్ఛిన్న బాహు రపి, అవయోః నౌ, సజ్జం సజ్జతిః, ఇచ్ఛుః
శాంక్షమాణః. త్వం భవాన్. సర్వజ్ఞః సర్వం జానాసి. స్వవచనం
స్వీయ ప్రతిజ్ఞావాక్యం, అవరక్ష, మహాత్మన్ మహానుభావ! ఏనం
యువరాజం, ప్రాణయ జీవయ, అద్య ఇదానీం, ఉద్యగ్విజయమహిమా
ఉద్యతవిజయలాభః అస్మాద్వివా అముం వినా, సార్థకః సఫలః, నస్యార్థ
నశ్చేత్.

హే మహాత్మన్ తారక! సార్వభౌమః అస్మాకం సోదరతుల్యః
తస్యానుజః ఆయుమవ్యస్మాకం సోదర సమాన ఏవ. ఆయుధ చ్ఛిన్న
గాత్రోఽవ్యయం అస్మత్సజ్జతి మఖిలవతి. భవాంస్తు సర్వజ్ఞః, భవ
త్సోదరం భవతే దాస్యామితి యా ప్రతిజ్ఞా సార్వభౌమ సన్నిధౌ
త్వయా కృతా శాం పరిపాలయ. అముం ప్రాణయ, నోచే దిదాసి
మస్మత్సమ్పాదితోఽయం విజయః అముం వినానిరర్థక ఏవ భవేత్.

— మద్దేశాన్తా వృత్తలక్షణ స్తుక్తమేవ —

తా! ఓయీ! తారకమహాశయా! సార్వభౌముఁడు మనకు
సోదరునివంటివాఁడు. ఈతఁడు గూడ మనకట్టి వాఁడేగదా! యుద్ధ
మున క్షతగ్రాస్తై యుండియు నీ యువరాజ మన సహవాసము
నర్థించెను. నీ వన్నియు నెఱింగినవాఁడవు. నీసోదరుని నీ కప్పగించెదనని
సార్వభౌమునికడఁ బ్రసరిం గాఁగించితివి. నీ మాటలు నిలుపుకొనుము.
వీనిని బ్రతికింపుము. వీఁడు లేకుండ మన మేగినచో నీ విజయలాభ మం
తయు నిష్ఫలమే యగునునుమా! అని పలికెను.

— మా క్రిక మా లా —

41. శస్త్రచికిత్సాం ఝటితి న కుర్వన్
 జౌషధ మస్మై తదుపరి యచ్చన్
 వార్త మకర్షీదము మతివేలం
 తత్క్షణకాలేఽద్యుత మహిమాధ్యః.

వ్యా:- శస్త్రేతి:- అద్యుతేన మహిమా సానుభూత్యన అధ్యః పూర్ణః, నః తారకః, తత్క్షణకాలే సద్యవవ, ఝటితి కీఘ్రం, శస్త్ర చికిత్సాం శస్త్రవైద్యం, కుర్వన్ ఆచరన్, తదుపరి తదనంతరం, అస్మై యువరాజాయ, జౌషధం యచ్చన్ దదత్, అతివేలం అత్యంతం, అముం రాజసోదరం, వార్తం అలోగం అకర్షీత్ చకార. “వార్తం ఫల్గువ్య రోగేచ” ఇత్యుమరః.

— మా క్రిక మా లావృత్త లక్షణమ్ —

మౌ క్రికమా లా యది భతనాదౌ.

భ-త-న-గ-గాః గణాః, పశ్యసు సప్తసు యతిః.

తా. రాజకుమారుని మాటలను వినిన వెంటనేయతి మహిమో పేయదైన యా తారకుడు, వేగముగా శస్త్రచికిత్సను గావించి, మందుతాగించి యా యువరాజుని రోగవివిర్ముక్తుని గావించెను.

— లక్ష్మీః —

42. తిలకియకృత్ప్రహ కశేర్వాన్త్ర రుధిరపలం హృదయమన్యః
 భమంక పాలః క్షితిదేవః ప్రకృతి మగమయత పరిశోధ్య.
 న సేవది మూర్ఖం మథిక్షం నరపతి సహజముదమమింత
 ప్రథితన్మపాలేఽన్త్ర ముఖభుజుః సరథస మమవద మృతపథ్యమ్
 వ్యా:- తిలకేతి:- తిలకం క్లౌమ. కుక్షో స్థితిః శోణః మాంస విశేష ఇత్యర్థః. “తిలకం క్లౌమ” ఇత్యుమరః. యథాత్ కాలభిక్షా,

మక్షా దక్షిణభాగే స్థితః కృష్ణవర్ణో మాంస విశేష ఇత్యర్థః. 'కాల
ఖడ్గాదుకృతీతు సమ ఉభే" ఇత్యమరః. స్త్రీహా గుల్మః. హృదయే
వామ భాగే స్థితః స్త్రీహో మాంస విశేష ఇత్యర్థః. "గుల్మస్తు
స్త్రీహా పునీ"త్యమరః. కశేరుః పృష్ఠాస్థి. "పృష్ఠాస్థీతు కశే
రుకా" ఇత్యమరః. ఆస్త్రం పురీతత్, భుక్తస్య ఆహారస్య విభజనకర్తా
నాడీ విశేష ఇత్యర్థః. "ఆస్త్రం పురీత" దిత్యమరః. దుధిరం శోణితం,
వలలం ఆమిషం, హృదయం హృత్, పద్మాకారో మాంసవిశేష ఇత్య
ర్థః. "హృదయం హృద్"ిత్యమరః. మన్యా పశ్చాద్గీవాసిరా, గీవా
యాః పశ్చాద్భాగే స్థితా సిరా ఇత్యర్థః. "పశ్చాద్గీవాసిరా మన్యా"
ఇత్యమరః. ధమనిః నాడీ బృహన్నాడీ విశేష ఇత్యర్థః. "నాడీతుధమని
స్సిరా" ఇత్యమరః. కపాలం కర్పరం, "స్వాత్కర్పరః కపాలోఽస్త్రీ"
ఇత్యమరః. ఏషాం సమాహారః తిలకయశ్మత్ కపాలం, తిలకాది కపా
లాన్తా, స్ఫరీరావయవాన్, ప్యాణ్యజ్జత్వాదేకపద్భావః. పరిశోధ్య పరి
శీల్య, పరిశుద్ధాస్కృత్వా, క్షితిదేవః భూమరః తారకః, ప్రకృతి మవ
యో, సహజస్థితీ నకార్షీత్. యథాపూర్వముకరో దితిభావః. సః తార
కః. సపది సద్యః అభీక్షం అత్యస్తం, మూర్ఖాలం మూర్ఖితం, అవగత
చైతిస్య మిత్యర్థః. "మూర్ఖాలే మూర్తమూర్ఖితా"వి త్యమరః. సర
పతి సహజం రాజసోదరం, ఉదమమీలత్ ఉన్మిషన్నయన మకార్షీత్.
పరిశోధ్యపాలః ప్రసిద్ధో యువరాజః, అన్నబుభుక్షుః అన్నం భోక్తు
మిచ్ఛుః. సరథసం అతిశీఘ్రం, అమృతపథ్యం అమృతతుల్య మారోగ్య
వేద మాహారం, అఘనత్ అభక్షయత్.

స తారక స్పర్శ్యరం తిలకాదికపాల పర్యస్తం శరీరావయవభాగా
స్పరిశీల్య పరిశోధ్య యథాపూర్వస్థితీ నకార్షీత్. తతః మూర్ఖితం యువ
రాజ మున్మీలిత నయన మకరోత్. తదా రాజసోదరః క్షుచ్ఛిదీత్య అన్న
బుభుక్షు స్సన్నమృత సమానం పథ్య మాహారం బుభుక్షే.

— లక్ష్మి వృత్తలక్షణమ్ —

"సప్తవింశతి గురవః త్రయో లఘవః ఇత్యేవం త్రింశదక్షరాచే

ల్లక్ష్మీ రభవతి. ఏతల్లక్షణం తద్విలక్షణ మివ. భాతి.

తా! ఆ తారకుడు రాజసోదరుని కుక్షియందున్న నీరుతి త్రిని, యశ్చ
 స్త్రీహములను, వెన్నముకను, పేగులను, రక్తమాసంసములను, హృద
 యమును, మెడవెనుకనున్న పెద్దవాడిని, ధమనిని, కపాలమును, కణ్ఠ
 లించి, పరిశోధించి, వాని నన్నింటిని పూర్వమందున్నట్లు గావించెను.
 మూర్ఖులో మునిగియున్న వానిని కన్నులు విప్పవట్లు గావించెను,
 పిమ్మట నా రాజసోదరుఁ డాకలిచే నాహారమును దినుట కాశింప. వాని
 కమృత సమానమైన పథ్యాహారమును దినిపించెను.

— ఉ ప న ా తి : —

43. అప్రాసు రత్యద్భుత వైద్యదత్త
 జీవాతు సేతో ద్యువరాజ చన్ద్రః.
 తవన్య ఉల్లాసు ఉపాధ దేహ
 ఉవాచ వాచం మధురాం మహన్తా.

వ్యా :- అప్రాసురితి :- నః యువరాజ చన్ద్రః యువరాజకేన్ద్రః,
 అత్యద్భుతః అత్యాశ్చర్యకరః యోవై ద్యః భిషక్ తేన దత్తః జీవాతుః
 జీవనావధం, తస్మాద్ధేతోః. తారకదత్త జీవనావధ మహిమ్నోర్వర్ధః,
 అప్రాః ప్రాప్రాః అసవః పాణా యేన నః లబ్ధజీవితః, నః యువరాజః,
 ఉల్లాసుః భిషక్ రోగవినిర్ముక్తస్యన్ ఉల్లాసుో నిర్గతో గదా దివ్య
 మరః. ఉపాధః దృఢః దేహః శరీరః యస్యనః, దృఢకాయస్యన్, మహా
 త్మానా మహానుభావా తే ద్విజరాజకుమారా, మధురాం వాచం
 రుచిరాం వాగే. ఉవాచ అనోచత్.

న యువరాజ ప్రారకదత్త జీవనావధ మహిమ్నోర్వర్ధ జీవితః
 రోగవినిర్ముక్తః దృఢకాయ స్యన్ తే కుమారా వృద్దిశ ఏవం మధు
 రాం వాచమనోచత్.

— ఉపకారి వృత్తలక్షణ స్తుతమేత. —

రా! ఆ యువరాజు తారకుని చికిత్సవలన నాతఁ డిచ్చిన వివ్యావధము మహిమచేతను బ్రతికి రోగవినియ్యుటకై, దృఢశరీరుడై యా తారక రాజకుమారులను జూచి యిట్లు మధురముగఁ బలికెను.

— చ శ్చరీ కా వ రిః —

44. సృసింహౌ మత్ప్రాణ త్యాగ దీక్షగరిష్ఠా
భవన్తై వన్దేహం భారతీయా వతంసా,
భవచ్ఛారిత్రం సన్దేశ పారవతేభ్యః
మయాఽజ్ఞాయ పృత్యక్షం యువామద్య ఏ1.

వ్యా:- సృసింహావతి:- అహం, సృసింహా మానవశ్రేష్ఠా, మత్ప్రాణత్యాగే మదీయ ప్రాణరక్షణే దీక్షగరిష్ఠా బద్ధదీక్షా, భారతీయా వతంసా భారతీయ శిరోభూషణే, భవన్తై యువాం, సన్దేశమనుస్కరోమి. భవచ్ఛారిత్రం యుష్మదుదస్తః, సన్దేశపారవతేభ్యః వార్తావాహక కపోతేభ్యః “పారావత్య కలరవః కపోతః” ఇత్యుతురః. మయా, అజ్ఞాయ విజ్ఞాత మభూత్, అద్య ఇదానీ, యువాం భవన్తై, పృత్యక్షం సాక్షాత్, ఏక్షే వశ్యామి.

భో బ్రాహ్మణ రాజన్యకుమారా! యువాం మానవశ్రేష్ఠా, మత్ప్రాణరక్షణార్థ మిహాగత్య తద్రక్షణే బద్ధదీక్షా, భారతీయ రత్నాభ్యాం భవచ్ఛారిత్రం సమః, భవచ్ఛరీత మితః పూర్వమేవ సన్దేశ కపోతేభ్యః మయా ఆకర్షితమ్, ఇదానీం వా మహం పృత్యక్ష మవశ్యామి.

— చ శ్చరీ కావరీ వృత్తలక్షణమ్ —

“యమా రా విఖ్యాతా చ శ్చరీ కావరీ గః”,

య-మ-ర-ర-గాః గణాః, మట్సునస్తమ యతిః.

తా! ఏ ద్విజకుమాదలారా! మీ రిరువురును మానవశ్రేష్ఠులరు. భారతీయరత్నములరు. నా పాత్రములను గాపాడుటకు దీక్షఁబూనిన మహాత్ములరు, మీ కివే నా సమోవాకములు. వార్తలనందించు పాపురములద్వారా మీ చరిత్ర మింతకుముందే నాకుఁ దెలిసినది. ఇప్పుడు కన్నులారఁ జూచితిని.

— చ స్త్రీ లే ఖా —

45. సామ్రాజ్యం కీర్తిరావితం సార్వభౌమస్య దుర్బు
త్పనాయా శ్చౌర్య మద్యైవాధ్యం న సర్వం భవద్భ్యామ్,
అన్వాజీకృత్య ఖిన్నైహం ప్రాణిని ద్రాక్షుపద్భ్యాం
దేవో కి మ్యానవో బహ్వాశ్చర్య తేజః పృథితౌ.

వ్యా:- సామ్రాజ్యమితి :- భవద్భ్యాం యువాభ్యాం, దుర్బుత్పనాయా శ్చౌర్యసైన్యస్య. సర్వం శౌర్యం సకలపరాక్రమః, అధ్యంసి భ్యస్తాః అక్రియత. ఇథం ఏవం, అద్యైవ ఇదానీషేవ, సార్వభౌమస్య చక్రవర్తిసః. సామ్రాజ్యం రాజ్యం, కీర్త్యారాతి ధ్వనతీతి కీర్తిగావి యశః పూర్ణమథుత్ . ఖిన్నః అహం దుఃఖితః అహం, అన్వాజీకృత్య బలమాధాయ, ప్రాణిని జీవామి, దుర్బలస్య బలాధాన మన్వాజీకరణం “ఉపాశేన్వాశే” ఇతి సూక్తేణ గతి సంజ్ఞాయాం “కుగతి ప్రాదయ” ఇతి గతి సమాసే త్వో ల్యబాదేశే యావమ్. బహ్వాశ్చర్య తేజః బహ్వాశ్చర్యకరమహిమా, తేన పృథితౌ పృసిద్ధౌ, భవన్తౌ యువాం, దేవో కిం ఉత మానవో వా. దేవో వా మానవో వా బ్రూతమిత్సర్థః.

భవత్ప్రతాపాగ్నినా సర్వం శ్చౌర్యసైన్యం దగ్ధమితి అద్యైవ సర్వ మర్మదీయం రాజ్యం భవత్కిర్తిం ప్రకటయతి, దుర్బలైహం భవద్భ్యాం ప్రబలః కృతః. భవన్మహిమా వర్ణితౌ మశక్యః. భవన్తౌ మానవో వా ఉత దేవో వా అహం నజానే. బూతమ్.

— చంద్రలేఖా వృత్తలక్షణ స్తోత్రమేవ.

తా! మీ ప్రతాపముచే కఠోసేనా సముదాయ మంతయు నశించినదని, యిప్పుడే మీ కీ ర్తి మా సామ్రాజ్యమందంతట మారుమోగుచున్నది. మీ మహిమవలన దెబ్బలుతిన్న నేను బ్రతికితిని. బలిష్ఠుడనైతిని. మీ మహిమ యత్యాశ్చర్యకరము, మీరు మానవులలో దేవతలో నాకు దెలియకున్నది. చెప్పుడు.

— తోటకమ్ —

46. అనశిష్య మహం స్వబలేన నమం
న యువా మభవిష్యత మత్ర యః.
సఫలం వే కృషీష్ట తమాం యువయో
రచిరాయ మనోరథ మవృదినః.

వ్యా - అనశిష్యమితి:- అత్ర అస్మిన్నమయే, యువాం భవంతౌ, న అభవిష్యతం యది న శవేతాం చేత్, అహం, స్వబలేన నమం స్వసేనయా నహ, అనశిష్యం నాశనమగమిష్యమ్. నః అస్మదినః అస్య త్రైభుస్సార్వభౌమః, యువయోః భవతౌః, మనోరథం కామం, అచిరాయ ద్భాగ్, సఫలం ఫలవంతం, కృషీష్టతమాం నితరాంకరోతు.

అస్మిన్నమయే యువాం నాగచ్ఛేతం యది, అహం మత్తైస్త్వేన సాకం నాశన మగమిష్యమ్, యుష్మన్మనోరథం సార్వభౌమః సర్వభావ ఫలీకరోతు.

— తోటక వృత్తలక్షణమ్ —

"ఇహ తోటక మమృధిస్తే! ప్రథితమ్."

న.న-న-సా గణాః. సాదే యతిః.

తా! ఓ మహాత్ములారా! సమయమున కిచ్చటికి మీరు రాకుండి
నచో నేను నా సైన్యముతో నీపాటికి మరిగించియే యుందును. సకాల
మునకు వచ్చి నన్ను గాపాడితిరి. మీ మనోరథమును సార్వభౌముఁడు
తప్పక త్వరితముగ నెరవేర్పఁగలఁడు.

— అ లో లా —

47. పాణోకృత్య జయార్థం రక్షిస్తౌ పృథనాం మాం
భూభర్రార ముపేతాం మత్సౌదర్య మతస్త్వమ్.
ఇథం భారత వీర విజ్ఞప్తా యువరాజే
నానన్దామ్బుధి మగ్నైనాత్మన్తనం కుశలేన.

వ్యా :- పాణోకృత్యేతి :- జయార్థం జయేన లబ్ధా ధనం,
పాణోకృత్య స్వీకృత్య, “నిత్యం మాస్తే పాణాపువయమనే” ఇత్యనేన
పాణా విత్యస్య ఉపయమనార్థే గతిని జ్ఞాయాం, “కుగతిప్రాదయ” ఇతి
సమాస్తే క్త్విల్లబాదే శీ, పాణోకృత్యేతి యావత్. ఉపయమః శబ్దస్య
వివాహార్థకత్వమివ స్వీకారమాత్రేత్వంపి వైయాకరణై రక్షీకృతమ్.
పృథనాం సేనాం మాంచరక్ష నౌ పాలయ నౌ, భూభర్రారం సమ్యాజం,
మత్సౌదర్యం మద్భారతం. అతస్త్వం జాగరూతా యథా తథా ఉపే
తాం ప్రాప్నుతాం, ఇథం ఇతి, అత్యన్తం కుశలేన అతినిపుణేన, అనన్దా
మ్బుధి మగ్నైన సన్తుష్టేన, యువరాజేన సార్వభౌమ సోదరేణ, భారత
వీరా ద్విజరాజకుమారా, విజ్ఞప్తా ఉక్తా.

తదనన్తరం కుశలీ సన్తుష్టః యువరాజః, తా వాలోక్య, భో
భారతవీరా! యువా మిదానీమేష జయధనం స్వీకృత్య మయా సేన
యాచ సహ, మద్రాభృతృసకాశం గచ్ఛశమితి, విజ్ఞాపయా మాన.

— అలోలా పృథ్విక్షణమ్ —

“ద్విసప్తచ్చ దలోలా మాన, మౌ గా చరణే చేత్”

మ-స-మ-భ-గ-గాః గణాః. సప్తమ సప్తమ యతిః.

తా! అతి నివుణుడైన యా రాజసోదరుడు పరమావస్థ భరితుడై వారిరువురనుగాంచి, మహాత్ములారా! మీరు జయసంపదతో నాతో సేనతోఁగూడ నిప్పుడే సార్వభౌముడైన నా సోదరుని చాచుటకు, బయనముగండని మనవి చేసెను.

— ఉ ప జా తిః —

48. అవశ్యకార్యాణ్య చిరేణ కృత్వా
పక్ష్పత్య సైన్యం మహాసన్నపానైః,
రాజానుజాఙ్గాం పృతిపాలయన్తే
చన్ద్రాన్తరీపం సహసాఽపతుస్తాః।

వ్యాః :- అవశ్యేతి :- తే తారకరాజపుత్రైః, అవశ్యకార్యాణి ముఖ్యతయా కర్తవ్యాని కర్మాణి. అచిరేణ శీఘ్రం కృత్వా విధాయ, మహితాని యోగ్యాని అన్నపానాని, తైః. ఆహారైః పానీయైశ్చ, సైన్యం సేనాం, సత్కృత్వా సమూహ్య, రాజానుజాఙ్గాం రాజసోదరానుమతిం, పృతిపాలయన్తే అనుసరన్తే, సహసా శీఘ్రం, చన్ద్రాన్తరీపం చంద్రద్వీపం, ఆపతుః జగ్ముః.

తే తారకరాజకుమారా ముఖ్యకార్యాణి నిర్వర్త్యపాన భోజనాదినా సేనాం తర్పయిత్వా. యువరాజాదేశానుసారేణ ఝటితి చంద్రద్వీపం జగ్ముః.

ఉపజాతి లక్షణముక్తమ్.

తా! మీత్యలయిన యా కుమారు లిరువురను చేయఁదగిన ముఖ్యకార్యములను జేసికొని, అన్నపానాదులచే సేనకుఁ దృప్తిఁగావించి యువరాజ నాజ్ఞనుబాలించుచుఁ జంద్రద్వీపమును జేరుకొనిరి.

— భజన విజ్ఞానము —

49. దృగ్యస్త్రేణ ప్రేక్షావికం స్వమఖిం
 ధరణి పరివృథే జయధ్వజ భూషితమ్.
 హృష్ట్యా త్యానన్తం భేరిణి స్పకం వరవర
 వికరం వదమ్బుట భేదనిమ్.
 సోఽలంకృత్యాఽ భుక్తానా యాగమ
 దమిత హతజనయుత వ్రతం చలత్పదా
 తీక్రాంత్యా క్రోశద్వంద్వం సుఖకర వవన
 పులికతో మహావిభవాన్వితః.

వ్యా :- దృగ్యస్త్రేణ :- అఖిలధరణి నకలభూమిలస్య పరి
 వృథాః పృథాః సార్వభౌమః, దృగ్యస్త్రేణ దూరదర్శినీయస్త్రేణ, జయ
 ధ్వజః జయవరచాళః, భూషితం అలంకృతం, స్వం స్వీయం, అఖిలం
 సర్వం, అనీకం సైన్యం ప్రేక్ష్యదృష్ట్యా హృష్ట్యా సమస్తమ్, అత్యానన్తం
 స్వీయమన్తానం, భేరిణి భేరిదుస్తుభ్యాది వాద్యైః, నకలనగరవికరం నగర
 స్థిత సర్వమానవ సమూహం, వదన్ కథయన్, పుటభేదనం వత్తనం,
 “వత్తనం పుటభేదన” మిత్యుచ్యతే. అలంకృత్య తోరణాఽభి ర్భూష
 యిత్యా. అమితాః అసంఖ్యాకాః హితజనాః సుహృదః తైః యుతః
 సహితః, సన్, మహా విభవాన్వితః అమితైశ్వర్యసంయుతః. తరగ్దేవు
 థగ్దేవు చలన్ యః ప్రహరణా, తేన అతిక్రాంతః తీర్థః యః అర్చి
 తముగళ తస్మిన్, క్రోశద్వంద్వం గర్హుతిం, సుఖకర వవనేన సుఖదా
 తీక్రాంత్యా వాయనా. పులికతో హృష్యత్తమానుసా, అభుక్తానాం,
 తు ద్దమనాయ, అగమత్ జగము.

స సార్వభౌమ దూరదర్శినీయస్త్రేణ ఆగచ్ఛన్తః జయ వర
 అలంకృతః స్వీయం సర్వం సైన్యం విలోక్య, సమస్తమ్, స్వానన్తం

భేద్యాదివాద్య ధ్వని ద్వారా సర్వభక్తిః పాదేభ్యః క్రావయిత్వా, సగ
రం భూషయిత్వా, అనేకాప్రజన పరివృతః ధూమనాకా మూచుహ్య,
సముద్యే శ్రోతద్యయమాత్రం గత్వా, తద్వ్యాతేన రోమాశ్చిత కరీరః
తౌ కుమారవరా ప్రత్యుజ్జగామి.

— భుజబ్ధ విజృంభిత వృత్తలక్షణమ్ —

“వస్వీ శాశ్వచ్ఛేదో పేతం మమ తనయుగ నరసలగై ర్భుజబ్ధ
విజృంభితమ్”

మి-మ-త-న-న-న-ర-స-ల-గాః గాః గాః. అవ్వసు - ఏకాదశమ
సప్తమ - యతిః.

తా॥ ఆ సార్వభౌముఁడు దూరదర్శిని యంత్రముచే వచ్చుచున్న తన
సైన్యమునంతనుజూచెను. అదిజయపతాకలతో నలంకరింపఁబడియున్నది.
దానినిఁ గాంచినంత నే యాతనికి మితానందముగలిగెను. ఆయానందమును
భేరిమఁదులి మిన్నగు వాద్యధ్వనులద్వారా పట్టణములోనివారికందఱికిని
జెలియజేసెను. పిమ్మట నా ప్రమిత్తు లగుంభ్యాకముగఁ దన్నుఁగొల్వ
మహావైభవోపేతుఁడై ధూమనాక పథిరోహించి యా సార్వభౌముఁడు,
సముద్రమందు రెండు కోశుల దూరమేగి, యందలి చల్లనిగాలికే బత
పశుఁడగుచు, యా తారక రాజకుమారుల నెదుర్కొనినను.

— పంచచామరమ్ —

50. సహస్ర నావయావ్యసైన్య తల్లజం జయధ్వజా
న్వితం జగన్నుతో విలోక్య సార్వభౌమసత్తమః,
ప్రహృష్య పోఽదిరుహ్య నౌకుచర్చితం వ్యసాదతే
ద్యమాన భారతీయశఖరా పవక్య దుత్సుతః.

వ్యాః:- సహస్రీతి:- జగన్నుతః-లోకసన్నుతః, ఈ సార్వభౌమ
సత్తమః ఉత్తమ చక్రవర్తీ జయధ్వజాన్వితం విజయపతాకా విభూషిత

తం, సహస్రనాచరీవ్యం సహస్రైర్నాశిరాగః యః సైవ్యతల్లజః
శేష్యః తం నీనావిశేషం, "హేతుమేనుష్య" ఇత్యాదినాయావ్య పత్స్య
యః. "మితల్లి కామచర్చికా పృథ్వా ముద్ధతల్లజౌ, ప్రళస్తనాచకాస్య
మూని" ఇత్యనురః. విలోక్య నిరీక్ష్య, పృథ్వావ్య సస్తవ్య, నామ
చర్చికాం ప్రళస్తాం నావం, అధిరుహ్నా అరుహ్నా, ఉత్సృకా ఇష్టా
ద్యుక్తా, స్వసాద రేణ స్వభాతా ఉద్యమానా అక్ష్మా యమానా
భారతీయశ్శిరా భారతీరశ్శేషా, అవశ్యత్-దదర్శ.

సోఽపి సార్వభౌమః బహునాశాగతం జయలక్ష్మీ విరాజమానం
స్వసైవ్యం విలోక్య, ముదిత స్పృహ, స్వనాశాం విహాయ, తదీయ నాశా
మారుహ్య, తత్ర స్వభాతా ప్రళస్తమానం భారతీరద్యయ
మవశ్యత్,

— పశ్చిదామర వృత్తలక్షణస్తాకమేవ —

తా! ఉత్తమాత్తముడైన యా సార్వభౌముడు వేలొలది
నావలపై విజయలక్షణములతో విరాజిల్లి, వచ్చుచున్న తన సైన్యము
సంతోషుగాంచి, సంతోషాంతరంగుడై, తన పదపనుండి దిగి, ప్రళస్త
మైన వారి పదపై కేగి, యచ్చట నుత్సుకులై తన యనుబంధిచే గొని
యాడఁబడుచున్న యా భారతీ వీరకుమార యుగ్మమును గాంచెను.

— శి ఖ చి ణీ —

51. మహాబ్రహ్మం బ్రత్యా విజయమచిశం క్షిత్రియమణిం
పరిశక్తిష్కప్తిమ్లా సాచిన శత క్షుమ్ప్త నపజమ్,
అతివాతన్త్యాకు ప్తతనయన యుగ్మో నరపతి
స్స యాథా ప్రాక్షి దరశ్య దధితా నిత్యకుశలమ్.

వ్యా :- మహాబ్రహ్మమితి :- మహాంశ్చ సా బ్రహ్మచ మహా
బ్రహ్మ బ్రాహ్మనోత్తమః, తం వత్వా సమిస్కృత్య, "కుమానాదభ్య

మన్మథరస్యో" మిత్థనేన బ్రహ్మవృద్ధిర్యుతమ్. విజయముదీరం. జయ
సన్తుష్టం, క్షత్రియముగల రాజరత్నం, పరిశిష్ట అలిష్ట, అథ తతః,
ప్రేక్షాప్రీత్యా, మఖనం మఖవస్తం. సహజం అనుజం, సఖ్యమృత్యు
చుష్మిత్యా, అతీవ అత్యస్తం, అనన్తాశ్రుణి అనన్తబాహ్యైః పుత్రం
సిక్తం నయనయుగలం నేత్రద్వయం యస్య నః, పరిపతిః సార్వభౌమః,
అఖిలాన్ సర్వాన్, యోధాన్ సైనికాన్, అనన్తౌ పునః పునః, నిత్య
కుశలం నిత్యక్షేమం, అప్రాక్షీత్ అవృచ్ఛత్.

స సార్వభౌమః ద్వీజరత్నం తారకం ప్రణమ్య రాజరత్నం స్పృహ
కుమార మాలిష్ట్య. స్వసోదరం ప్రేక్షా పరిచుష్మ్య, అనన్తాశ్రుపరిత
నయన యుగలస్సన్, సర్వాన్విరభటా న్కుశల మవృచ్ఛత్.

— శిఖరిణీ లక్షణ వృత్తాంతము —

తా! ఆ సార్వభౌముడు మున్ముందుగఁ దారకునకు నమిస్కా
రము గావించి, రాజకుమారుని గొలిపించుకొని, ముఖయైన సోదరుని
ప్రేమతో ముద్దిడుకొని, పరమానందముతో వీరభటులందరి క్షేమామా
నదిగను.

— వా తో ర్మ —

52. పూర్వాహ్లాపా వగమ ద్రావధాని
మానన్తా మౌఢిని మగ్నో మహిళః,
పారైశ్చర్య జయతూర్వైః పృషన్తాత్
స బ్రహ్మ క్షత్రియ సోదర్య విది.

వ్యా :- పూర్వాహ్లాపి :- అసా మహిళః సార్వభౌమః,
అనన్తామౌఢా అనన్తసాగరే నిమగ్నస్య, పూర్వాహ్లా దివపూర్వ
భాగే, రాజధానిం ముఖ్యనగరం, అగమత్ జగామ. బ్రహ్మణా తార
కేన, క్షత్రియేణ రాజకుమారేణ, సోదర్యేణ అనుజేన సహ వర్తత ఇతి
స బ్రహ్మ క్షత్రియ సోదర్య, నః పుపతి, పార్తేః పురజన్తే, నయ

నాల్ సర్వత్ర, జయతూర్యః జయనాదైః, శక్వత్ ముహుర్ముహుః,
విడి విడ్యత.

స సార్వభౌమః పూర్వాహ్లాసమయే స్వరాజధానిః పరమానందేన
ప్రాణశక్తః, తదస్తరం పారాః తిం సార్వభౌమం ద్విజకుమారం తార
కం క్షత్రియకుమారం రాజానుజంచ ముహుర్ముహు రుచ్చైర్చయనాదై
రస్తువన్.

— వాతోర్కీ వృత్తలక్షణమ్ —

“మ-భ-త-గ-గాః గణాః చతుర్షు స సమ యతిః,

తా! ఆ సార్వభౌముడు సుతోమముగఁ బూర్వాహ్లామందే
తన రాజధానిని బ్రవేశించెను. అంతఁ బురజను లందఱును జయనాద
ములతో మాటిమాటికి, తారక రాజకుమారులను, సార్వభౌముని సోద
రునిఁ గూడఁ గొనియాడిరి.

— శి ఖ రి ణీ —

53. బహుశ్రేయా న్కాలోచిత సకలకృత్యాన్యవనిపః
వమాప్క్యాసా నింహనన మరివనన్ వభ్యనివహమ్,
బభావోత్థం యూయం కృణుత పరిషద్యా మమవచో
విలోక్యతా మేతా విహ తిరతవర్తే దృవమణి.

వ్యా :- బహుశ్రేయానితి :- బహూని శ్రేయాంసి యుగ్గతుః
బహుశ్రేయాన్, బహు శుభాన్వితః. అసా అపనిపః సార్వభౌమః, కాలో
చితాని సకలాని కృత్యాని తత్కాలార్హ కర్మకలాపం, సమాప్య
నిర్వర్త్య, సింహాసనం సింహపీఠం అధివసన్ అధితిష్ఠన్. “ఉపాఖ్య
ధాన్వసుః” ఇతి కర్మశ్రేయో ద్వితీయా, సభ్యనివహం సామాజిక సమూ
హం, ఉద్దిశ్య, ఏవం ఇత్యం, బభావ అవోచత్, పరిషది సభాయాం తిష్ఠ

స్త్రీ పరిషద్యాః సభ్యాః భోస్సభానదః! యాయం భవన్తః, మమ వచః మద్వచః, శృణుత ఆశ్రయధ్వం. ఇహ అత్య, భరతవర్షోద్భవ మణి రత్న సమానా భారతవర్షః జ్ఞాతౌ, ఏతౌ ద్విజరాజకుమారా, విశాక్షేతాం దృశ్యేతామ్.

తత్కాలోచితాని కార్యాణి నిర్వర్త్య, స సార్వభౌమః సభాయాం సి హాసన మధిష్ఠాయ, సత్వా న్సామాజికా స్వీక్య. ఏవ మవా దీత్. భోస్సామాజికాః! మద్వాక్యాని శృణ్వన్తు భవన్తః. భారత రత్న ఏతౌ ద్విజరాజకుమారా వశ్యత.

— శిఖిణీ వృత్తలక్షణం పూర్వమేక్షమ్ —

తా|| సకల శ్రేయస్సులతోఽగూడిన యా సార్వభౌమఃఁడు త్వరగాఁ దత్కాలోచితములగు కార్యములను నెరవేర్చుకొని, సభను జేరి, సింహాసనము నలంకరించి, సామాజికులనుగాంచి, ఓ సభాసదులారా! నా మాటలను మీరు వినుఁడు, ఇప్పుడి సభలోనున్న మీరు పురుషు భావతవర్ష రత్నములు. ద్విజరాజకుమారులు, మీరిని జూడుఁడు.

— వైశ్యదేవీ —

54. అష్టావింశత్య క్షహిణీం ద్వేషిసేనాం

హత్వాఽన్మద్రాజ్యం సోదరం రక్షితస్మి,

అభ్యాం కః కార్యోఽస్మాది రద్యోవ చారః

తిం తిమ్ముక్తం నత్పార్వదా ధర్మకాప్తేః.

వ్యాః:- అష్టావింశతీతి:- ఏతా వితి పూర్వశ్లోకే నాన్వయః. ఏతౌ వీరవరా. అష్టావింశత్య క్షహిణీం అష్టావింశతి సంఖ్యాకాక్షహిణీ సహితాం ద్వేషిసేనాం శత్రుసైన్యం, హత్వా నాశయిత్వా, అన్మద్రాజ్యం అన్మదీయం రాష్ట్రం, సోదరం మద్రాతరం చ, రక్షితస్మి అరక్షతామ్. అద్య ఇదాసీం. అస్మాభిః, అభ్యాం ఏతాభ్యాం వీరవరాభ్యాం, ఉపచారః ప్రత్యుపకారః పూజాదిక మిత్కర్మ. కః, కార్యః కర్తవ్యః,

హే సత్పాత్నదా! పూజ్యసామాజికా! ధర్మశాస్త్రేః కిం కిమి తత్తం
కథితం, భవన్తో బుధవన్తు.

భా: పార్వదా! ఏతే వీరకుమారా అష్టావింశత్యక్షాహిణీ
సహితాం శత్రుసేనాం నిహత్య, అస్మద్భాగ్యం మత్సోదరంచ రగక్ష
తుః, ఏతాదృశయో ర్వీరయో రద్యాస్మాభి ర్విధేయా అపచితిః కింభ
వేత్. ఏ తద్విషయే ధర్మశాస్త్రేషు కిం కింజితిమ్. భవన్తో నిశ్చిత్త్య
వదన్తు.

— వైశ్యదేవీ పుత్రలక్షణమ్ —

“పఞ్చాచ్యైశ్చ శ్రీన్నా వైశ్యదేవీ మమా యా.”

మ-మ-య-యా: గణా: పఞ్చాను సప్తను యతిః.

తా! ఓ సామాజికలారా! వీరకుమారులు ఇరువది యక్షాహిణు
లతోఁ గూడిన శత్రుసైన్యమును హరిమాపి మన రాజ్యమును గాపా
డిరి. నాసోదరుని రక్షించిరి. వీరికిప్పుడు మనము గావించదగిన సత్కా
రమేమి! ఎట్టిది! ఇట్టి వారిని సత్కరింప ధర్మశాస్త్రము లేమనుచున్నవి.
మీరు నిర్ణయించి చెప్పవలసి వలెను.

— శుద్ధవిరాట్ —

55. స్యాత్తజ్జన్మ పదా ప్యనర్థకం

యస్మి న్నాస్తి కృతజ్ఞతా నరే,

యః ప్రణత మహిమకారిణం

న క్షామ్యేత నమస్త సజ్జనైః.

వ్యా:- స్యాదితి - యస్మిన్ నరే మానవే, కృతం జానాతీతి
కృతజ్ఞః, తస్య భావః కృతజ్ఞతా, కృతజ్ఞతాబుద్ధిః నాస్తి నభవతి,
తస్య జన్మాపి జపన మపి, సదా సంపదా, అనర్థకం నిష్ప్రయోజనం,

స్వాత్ థ వేత్, యః జనః, పరోవకారిణః పరోవకార పరాయణం
పురుషం, జనం, వీణీత తోషయేత్, సః పురుషః, సజిస్త సజ్జనైః
సర్వై సుత్పురుషైః క్లాఘేత క్లాఘనీయో థ వేత్.

యః మానవః కృతజ్ఞతాశూన్య హృదయో థవతి తస్య జన్మ
నిరర్థక మేవ థ వేత్, యః కృతజ్ఞస్యన్ పూర్వోపకారిణః పృత్యుపకార
మాచరేత్ స సర్వైరపి సజ్జనైః సంస్తూయేత.

— శుద్ధ విరాడష్టిత లక్షణమ్ —

“మూఙ్లై శుద్ధ విరాడిదం మతమ్”

మ-స-జ-గాః గణాః, పాదాస్తే యతిః.

తా. పరోపకారమును మించిన వాని జీవితము నిష్ఫలము,
ఎవ్వఁడు కృతమును గుర్తించి, యా యుపకారికిఁ దిరిగి యుపకార
మాచరించునో వానిని సత్పురుషులు సర్వదా క్లాఘింతురు.

— అనుష్టుప్ —

56. భగవన్తం నిత్యత్వం జీవన్ముక్తం ద్విజోత్తమమ్

తథ మేతం తోషయేయం నశ్వరైహిక వైభవైః.

వ్యాః :- భగవన్తమితి :- భగా అస్య స స్తీతి భగవాన్, తం
భగవన్తం వద్దువొక్కర్య సమ్మన్నం. “ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య
యశసః శ్రీయః, జ్ఞానవైరాగ్యయో శ్చైవ షడ్గాం భగ ఇతిరణా”.
అథవా. “ఉత్పత్తించ వినాశం చ భూతానా మూగశిం గతిమ్, వేత్తి
విద్యా మవిద్యాంచ స వాచ్యో భగవానితి”. నిత్యత్వం నిత్యసన్తుష్టం
పూర్ణ కామ మిత్యర్థః. జీవన్ సన్ముక్తః జీవన్ముక్తః తం, ముక్తపురుషం
ఏతం ద్విజోత్తమం అముం బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠం తారకం, నశ్వరాణి
నాశకీలాని ఐహికాని ఇహలోక సమ్మన్దీని యాని వై భవాని ఐశ్వర్యాణి

తైః, కథం. తోషయేయం సంతృప్తం కరిష్యామి. అహం న జానే.

అసా బ్రాహ్మణోత్తమస్తారకః పద్మశ్శ్వర్య సమృన్నః, పూర్ణ కామః, క్షవ్యుక్తశ్చ, ఏతా దృశం అముం నశ్వరైః భౌతికైర్వస్తుభిః కథ మానస్తయేయం అహం న జానే.

తా. ఈతారకుడు సకలైశ్వర్య సంపూర్ణుడైన భగవానుడు. పూర్ణ కాముడు, నిత్యత్వ పురుషుడు, జీవన్ముక్తుడు, మహానుభావుడయిన యీ బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠున కేమిచ్చి యానందింపఁజేయుదును, నశ్వరి ములు భౌతికములునగు నీ సంపదలు వ్యత్యువతారమునకు సమానములు గావుగదా !

— ఉ ప చా రిః —

37. సమస్త విద్యావిధి రిధి కీర్తి
రఖిల్లతేజా భువనోపకారి,
ఇతః పరం బ్రాహ్మణవర, ఏష
భవేన్నమి ప్రాణపథో మహత్మా.

వ్యా :- సమస్తేతి :- సమస్తానాం సర్వాసాం విద్యానాం విధిః ఆరకః, ఇథా కీర్తిః యస్యసః ప్రకాశమాన యతః, అఖిల్లం అప న తేజః ప్రకాశ మహిమా యస్యసః పరిపూర్ణ తేజోయావః భువనోపకారీ లోకానా ముపకర్తా, మహత్మా మహానుభావః, ఏష బ్రాహ్మణ వర్ణః బ్రాహ్మణోత్తమః అయం తారకః, ఇతః పరం అద్యప్రభృతి, మమ నే దానా నతా ప్రాణ సఖః ప్రాణ ప్రియః ప్రియమిత్యం, భవేత్.

సకలవిద్యా కారకః పరోపకార పరాయణః యశస్వీ తేజః ప్రకాశ ఆయం తారకః అద్యప్రభృతి మమ ప్రాణసఖః ప్రియమిత్యం భవేత్.

— ఉపబాతి పుత్రలక్షణం పూర్వమేవో క్తమ్ —

తా॥ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడయిన యీ తారకుడు, సకలవిద్యా విశారదుడు, పరోపకారపరాయణుడు, కీర్తిమంతుడు, తేజోవంతుడు మహానుభావుడు. నేటినుండి యితడు నాకు బ్రాహ్మణమిత్రుడై యుండును.

— వి తా న మ్ —

58. ఇతః పరం బ్రాహ్మణ స్సాన్
దహంననీయః ప్రజాను,
మదీరురాజ్యే విదధ్యాత్
కరం న తస్యైవ పృత్వాత్.

వ్యా:- ఇతిఇతి:- ఇతిః పరం అద్యపరభృతి, మదీయ రాజ్యే అస్మద్రాజ్యే. ప్రజాను జనేషు, “ప్రజాస్యాత్సనతే జనే” ఇత్యమరః. బ్రాహ్మణః విప్రః, అహింసనీయః అపద్ధః, స్సాత్ భవేత్. తస్యేవ బ్రాహ్మణస్యైవ, పృత్వాః పృతేః “పృత్తిర్వర్తన జీవన” ఇత్యమరః, న విదధ్యాత్ న విదధీత.

అద్యరభ్య మద్రాజ్యే బ్రాహ్మణః సాపరాధోఽహింస మాస్తవ్యః, ఇత అరభ్య బ్రాహ్మణాత్ స్వపృతేః కరం నస్తీమశ్చాత్.

— వి తా న పు త్ర ల క్ష ణ మ్ —

“వితాన మాధ్యాం యదన్యత్” సమానితా ప్రమాణికాభ్యా మన్యద్వితాన ఉత్పత్తిః.

ర-జ-గ-లా స్సమానితా. జ-ర-ల-గాః ప్రమాణికా. వితానస్యతు పూర్వార్థే జ-ర-య-ర-ర-గాః గణాః. ఉత్పార్థ మేవ మేవోన్నయమ్.

తా! నేటినుండి నా రాజ్యమున బ్రాహ్మణుని హింసించరాదు.
అరేడుగాదిండు వృత్తికి నుండుము నిధింపరాదు.

— అనుష్టుప్ —

59. ఆచన్ద్రతారకం చంద్రే

ద్యంశ ఏతదుపకృమమ్.

మద్భాగదేయే ద్వాత్రింశ

తువర్షాన్మృతవాసరమ్.

వ్యా:- ఆచన్ద్రేతి:- వంశేకులే, ఏతదుపకృమం ఏతదారభ్య
ప్రతివాసరం ప్రతిదినం, మద్భాగదేయే మద్భాగ్యే. ద్వాత్రింశత్సు
వర్షాన్ ద్వాత్రింశత్సంఖ్యాక మవర్ణదీనారాన్, ఆచన్ద్రతారకం చన్ద్రశ్చ
తారకాశ్చ యావత్కాలం నిష్ఠన్తి తావత్కాలం, చిన్తేత్ లభేత్.

తా! నేటినుండి నా కులమందు, ప్రతిదినము ముప్పదిగెండు
బంగారు నాణెములు చొప్పున నా ధనమునుండి యా చంద్రతారక
మితడు పొందును.

— ఉపజాతి: —

60 సర్వస్వతస్త్రే బహుసాదుకర్మా

ధర్మాధికార్యేష సఖా మదియః.

విరజ్జుకో బ్రహ్మగ్రాగ్రగణ్యః

రాజ్యైశ్చిరే మే విహరే దజప్రమ్

వ్యా:- సర్వస్వతస్త్రేతి:- సర్వేషు కర్మసు స్వతస్త్రాః స్వతస్త్రాః.
బుద్ధిః, బహుళాని సాధూని కర్మాణి యస్యసః అనేకోత్తమకార్యకర్తా,
బ్రహ్మకులాగ్రగణ్యః బ్రాహ్మణవంశ ముఖ్యః, ఏషః ఆయుః, సదీయః
సఖా మిత్ర వయస్యః, ధర్మేషు ధర్మకార్యేషు అధికారః అస్మాన్మృతీ

ధర్మాధికారి ప్రాధ్వీవాకస్మన్. నిరఙ్కుశః అవ్యతిహతగతిః, అఖలే
స్వస్మిన్, మే మమ, రాత్యే రాష్ట్రే, అజస్రం అనవరతం, విహరేత్
సచ్చరతు.

సర్వత్ర స్త్రీ స్వతః స్త్రీః సాధుబుద్ధిః సత్కార్యకర్తా వివరముఖ్యః
మత్సరః అయం తారకః మద్రాత్యే ధర్మాధికారి భవతు. మద్రాత్యే
సర్వత్ర సర్వదా అవ్యతిహతగతి సచ్చరతు.

— ఉపహతి లక్షణస్తాక్షరమేవ —

తా. ఈ తారకుడు విప్రకులముఖ్యుడు, స్వచ్ఛస్త్వభావుడు,
సాధుబుద్ధి, సత్కర్మాచరణశీలుడు. నాకు బియ్యమిచ్చుడు. ఈరీతి
నా రాజ్యమున ధర్మాధికారిగనుండును. మఱియు నా రాజ్యమండల
తట నెల్లవైపు నేయడ్డు అడయులేక సంచరించవచ్చును.

— వి తా స మే —

61. దివస్పృథివ్యా వజ్రస్రం ప్రకాశితం శక్త ఏషః.

గుణోజ్వలః క్షత్రియేంద్రో భవేన్మదీయాత్మబంధుః

వ్యా:- దివస్పృథివ్యావీతి:- ద్యాశ్చ పృథివీచ దివస్పృథివ్యా
స్వర్లోక భూలోకా, అజస్రం అనవరతం. ప్రకాశితం పాలయితం,
శక్తః సమర్థః, ఏషః అసా, గుణోజ్వలః శౌర్యవీర్యాదిగుణగణవిరాజ
మానః క్షత్రియేంద్రో రాజశేఖరః, మదీయాత్మ బంధుః మమ సన్ని
హితః బంధుః, భవేత్ భవతు.

భూలోకస్వర్గలోకా ప్రభావసి పాలయితం సమర్థః సకలసద్గుణ
సముపేతః అయం రాజకుమారః మమ ప్రాణబంధు ర్భవతు.

— వి తా స వృ త్తలక్షణస్తాక్షరమే. —

దా! ఈ రాజస్య కమారుడు నద్దం క్షాభనీయుడు భూస్వర్గముల రెండింటిని కాలింప శక్తిగలవాడు. ఈతడు నా కార్యబంధువగును.

— మౌక్తికమాలా —

62. భారతవర్షం తదఖిల మేషాః

ద్యవృథృతి స్వైర ముపభునక్తు
ఇత్థ మదిత్యా న నిజకమార్కా
అగమనం సంసది విభు రైషిత్.

న్యాయ:- భారతవర్షమితి:- ఏమః రాజకుమారాః, అన్నదవృథృతి ఇత అరభ్య, తత్ వసిద్ధం, అఖిలం సర్వం, భారతవర్షం భారతభూమిం, స్వైరం స్వేచ్ఛయా, ఉపభునక్తు అనుభవతు, ఇత్థం ఏవం, సంసది సభాయాం, ఉదిత్వా త్రాత్యా, ఈ విభుః సార్వభౌమః, నిజకుమార్కాః స్వపుత్ర్యాః, అగమనం ఐషీత్ ఐచ్ఛత్.

అద్య దవృథృత్వసా రాజకుమారాః పకలమపి తద్భారతవర్షం స్వేచ్ఛయా పరిపాలయతు, ఇత్యుక్త్యా స్వపుత్రీం సభామానతు మఖిలం లావ.

— మౌక్తికమాలా వృత్తలక్షణ ముక్తమ్ —

తా! నేటినుండి యీ రాజకుమారుడు సర్వభారతవర్షమన కధిపత్తియై స్వేచ్ఛగా సర్వముఖముల ననుభవించుగాక! అని సభలో బలికి తనకుమారిని సభలోనికి వచ్చునట్లు జ్ఞప్తయిచెను.

— పౌహర్షిణీ —

63. జ్వాలా నృపతి భటోన్యవేదయ త్తం

రజాత్వాం ప్రమదకరాం వతిం వరాధ్యు,

పద్మాక్షి జలదశచా సువర్ణగతిః

సోత్కణ్ఠా నృ భవతి సా విరాట్కుమారి.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ మదజ్ఞాదాది భట్ట నారాయణదాస

మహాకవి విరచితే తారకాశ్లేష మహాకావ్యే చతుర్థస్కంధః.

వ్యా :- జఙ్గాల ఇతి :- జఙ్గాలః జాజ్ఞీకః, త్వరితగమన సుతర్థ
ఇత్యర్థః, నృపతిభటః రాజసేవకః, పద్మదశరాం ఆనందదాయినీం తాం
రాజాజ్ఞాం రాజాదేశం, పతిం వరాద్యై స్వయం వరాద్యై, స్వయమేవ
పతిం యా వృణోతి సా పతిం వరేత్యర్థః, రాజకుమార్త్యై నృపపుత్రి
కాయై న్యవేదయత్ నివేదయామాస, పద్మేష్వర అక్షిణీ యస్యాస్మా
పద్మాక్షి, సరసిజయనా, జలదేశ అమ్బుదేన తుల్యః కచః కేశపాళః
యస్యాస్మా జలదశచా, నీలవేణీ, సువర్ణం శోభనవర్ణం అథవా కాంచన
తుల్యం గతిం దేహః యస్యాస్మా సువర్ణగతిః కనకాక్షీ, సా విరా
ట్కుమారి సార్వభౌమపుత్రి, సోత్కణ్ఠా ఇష్టవస్తు సద్గుణనాభిలాషిణీ,
భవతి నృ బభూవ, భూతేలట్, లట్సే ఇతి పాణినిః

శీఘ్రగామీ కశ్చనరాజభటః త్వరయా తత్ప్రగత్వా, పతిం
వరాం రాజకుమారి మవలోక్య, సార్వభౌమా దేశం తస్యై నివేదయా
మాస, నలినాక్షి నీలవేణీ కనకాక్షీ సా మదతీ సభాయాం తం రాజన్య
కుమారం దృష్టు ముత్సుకా బభూవ.

— పృహర్షిణీ లక్షణ ముక్తమ్ —

తా। రాజభటుః దొకః డరివేగముగ రాజపుత్రి కదకేగి
యానందదాయకమైన సార్వభౌముః, యాజ్ఞను ఆమెకు వినిపించెను.
సుందరాంగియు సువిశాలనయనయు సునీలవేణీయునగు నా మదతి కా
బోవు పతిని జూచు కోరికతో నా సభ కేగ గమకట్టెను.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ గాంధర్వ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థదీపికా భాష్యాం వ్యాఖ్యానాయాం చతుర్థ స్కంధః

ప జ్ఞాన మ స్స ర్గః

— ప్రహర్షిణీ —

1. పశ్యన్తి నృపతనయా సభాం గవాక్షాత్

ధ్యాయన్తి పితృవచన ప్రయోజనం సా.

మాత్రామౌఢ్యపావదనా విభూష్యమాతా

శోభాధా త్వరితమనో భావతే తమ్.

వ్యా:- పశ్యన్తితి:- సా నృపతనయా రాజకుమారి, గవాక్షాత్ వాతాయనాత్, సభాం పరివదం. పశ్యన్తి ఏక్షమాణా, పితృ వచనస్య జనకాదేశస్య, ప్రయోజనం నిమిత్తం, ధ్యాయన్తి చిన్తయన్తి, మాత్రా జపన్యా, విభూష్యమాణా అలంక్రియమాణా, అమ్మోగుహం పద్మమీవ పదనం ముఖమణ్డలం యస్యా స్వా, శోభాధాకాన్తిమతీ, త్వరితమనాః త్వరితసంకల్పా సతీ, ఇత్థా వక్ష్యమాణరీత్యా, భావతే ఆలోచయా మాను.

పద్మాననా ప్రభావతీ పరిణామ సా రాజపుత్రి గవాక్ష రిద్ధేభ్యః రాజసభా మాలోయన్తి జనకాజ్ఞా ప్రయోజనం కిం భవే దితి మనసి విచిన్తయన్తి, స్వమాత్రా అలంక్రియమాణా త్వరిత మేవం చిన్తయామాను.

— ప్రహర్షిణీ వృత్తలక్షణ నూత్నమేవ —

సర్గానేపృత్త భేదః, సర్గేష్టిస్సర్వాణ్యపి ప్రహర్షిణీ వృత్తాశ్లేష.

తా! భటుడు చెప్పిన మాటలను విని, యా రాజకుమారి కిటికీకన్నములనుండి రాజసభను వాచుచూ, తనతండ్రి తన్ను సభకేల రమ్మననో దానికి గారణమేమైయుండునో యని తన మనస్సులో నూహించుకొనుచు, దనతల్లి తన లంకరించుచుండ దివ్యకాంతలతో వెలుగుచు, నీ క్రిందవిధముగ తొందరగా నాలోచించు కొనుదుండెను.

2. స్వాత్మచైతన్యత తథాఽహమేవ ధన్యా

కిం దేవః శ్శితజనలాలసాం సదేయాత్.

మాతా మే నవది నమిద్య తద్యశాంసి

దృక్వా హన్యహని కరోతి కర్ణవర్య.

వ్యా:- స్వాదితి:- తత్ తథాస్యా చ్చేత్, మత్పితామాం
రాజకుమారాయ దాస్యతి యది, జగతిలోకే, అహమేవ, ధన్యా సార్థక
జీవితా, ధనేయం స్వామ్, దేవః ఈశ్వరః, శ్శితజనలాలసాం ధత్తజన
మనోరథం స దేయాత్కిం స దద్యాత్కిమ్, దద్యాదేవ, మాతా
మజ్జననీ నవది నద్యః, అహని అహని వృత్తిదినం, తద్యశాంసి తద్రాజ
పుత్రస్య కీర్తిః, ఈ దృక్ ఇత్థం, సమీద్యస్తుత్వా, మేమమ, కర్ణవర్య
శ్రోతానస్తం కరోతి విషధాతి.

యది మత్పితా మాం తస్మై రాజకుమారాయ దద్యాత్తదా
మజ్జననీ సార్థకం ధనేత్, ధత్తజనవత్సలః భగవాన్ ఆశ్శితమనో
రథం స పూరయతికిమ్! సర్వథా పూరయిష్యత్యేవ, మజ్జనస్య పి
నిత్యం తద్రాజకుమారస్య యశో విశేషాస్సర్జయిత్వా మా మానస్త
యతి, మన్యాతు తే తదభిమత మేవ.

తా! నా తండ్రి నన్నా రాజకుమారునికిచ్చి వివాహముగావించినచో నా జీవితము సార్థకమగును. ధత్తవత్సలుడయిన భగవానుడు ఆశ్శితుల మనోరథముల నెరవేర్చుటకునా? తప్పక నెరవేర్చును. నా తల్లియు నిత్య మా రాజకుమారుని గుణగణములను గీర్తి విశేషములను వర్ణించుచుఁ గొనియాడుచు నా చెవులలో నమృతమును బోయుచున్నది. దీనిని బట్టి మా తల్లికి సంబంధము నమృతమైనట్లు కనఁబడుచున్నది.

3. తస్మై మే స్పృహయతి మానవం మదీయం

లావణ్యం భవతి హతం స కిం విరాజే,

భాగ్యమైన మమ ప అగతః కృతార్థః

మత్ప్రీతః యచ దధునా తదీయమైత్రి.

వ్యా:- తస్మాన్నితి:- మే మమ, మానసం మనః, తస్మై రాజకుమారాయ, స్పృహయతి కాంక్షతే. "స్పృహే రీప్సితః" ఇతి సుప్రదానశ్చైవ చతుర్థీ. మదీయం మామకీనం లావణ్యం సాందర్య విశేషః విరాజే రాజపుత్రాయ. హితం ఇష్టం, న భవతి కిం నభవేత్కిమి? హితం భవశ్చేత్యర్థః. "మత్ప్రీతః పరేషుచ్చాయా యా స్తరలత్వ విచాన్తగా, పరిభాతి యదస్తేషు తల్లావణ్య మిహాచ్యతే" ఇతిలావణ్య నిర్వచనమ్, కృతార్థః కృతకృత్యః, సః రాజపుత్రః, మద్భాగ్యమైన మద్భాగధేయమైన, అగతః అగతవాన్, అధునా ఇదానీం, తదీయ మైత్రి రాజపుత్రే సఖ్యం మత్ప్రీతే మజ్జనకాయ, అరుచత్ అరోచతి.

మన్యః తద్రాజపుత్రమేవ కాంక్షతే. తల్లావణ్యం తస్మాభి మతం భవేత మనేక, మద్భాగ్యలత్వేనైవ స రాజపుత్రః అగతః. తస్మి ణ్యంచ మజ్జనకాయ ప్రీతిపాత్య మభవత్.

కా! నా మనస్సా రాజపుత్రునే గోరుచున్నది. నా లావణ్య మారవి! రుదించుకున్నా! తప్పక రుదించునని నేననుకొందును. నా భాగ్యము ఫలించుటచేతనే యారడిటకు వచ్చెను అతని మైత్రి నా తండ్రి కెంతో యో రుదించెను. నాకోరిక తప్పక నరవేరును.

4. తద్విర్యం తదమల రాజవంశం త

తస్మైర్యం తదభినవం వయః పృశంతమ్,

తద్విర్యం తదమల క్షిప్తవైభవం కా

లోకాన్ సవది పతిం వరా న ముహ్యత్.

వ్యా:- తద్విర్యన్నితి:- తత్ పృశంతం వీర్యం బలం, తత్ వయః నిర్మలమ్, రాజవర్చసం రాజశేషః, తత్ సాందర్యం రుచిర్మయః, పృశంతం శ్రేష్ఠం, తత్ అభినవం నూతనం, వయః, తత్ దైర్యం శీర

తాం, అతులం అనువచనం, తత్ కీర్తివైభవం యశస్సుత్పదం, లోకీశ్వర
అలోక్య, పరివరాకా స్వయంవరాకా కన్యా, నవది నద్య, న
ముహ్యేత్ మోహ. పి ప్రాప్నుయాత్. సర్వా అతి వనం వరాకన్యా
ముహ్యేత్ యురే వేత్సర్థి.

తద్రాజకుమారస్య ప్రభాతం బలం నిష్కల్పమం రాజవత్సనం
నిరుపమానం సౌందర్యం విస్తృత మభివచనం వయః అనల్పం ధైర్యం అతు
లం యశశ్చ దృష్ట్వా పరివరాకా కన్యా మోహం న ప్రాప్నుయాత్.

తా! ఆ రాజకుమారుని యమోఘమైన యా బలమును, సాటి
లేని యా రాచరీతిని, చక్కని యా యందమును, సూతనమైన యా
యౌవనమును, సాటిలేని యా ధైర్యమును, శ్రేష్ఠమైన యా కీర్తిని,
జూచిన పిమ్మట స్వయంవర యగు ఏ కన్యక వానిని వరింపదు! తప్పక
వరించును. అందుచే నా కీ శోక కలుగుటలో తప్పలేదు.

5. సూనం యత్రభృతి మయా విరాడతో

స్వాంతం మే పరితపతిదృశం తదాది,

జీవేయం యది కృపయా న ఉద్యహేన్మాం

కిం జానే పరహృదయం వదా పరోక్షమే.

వ్యా :- సూనమితి :- యత్రభృతి యదాది, మయా విరాడో
రాజకుమారిః అలోకీ దృష్టః, తదాది తత్రభృతి, మే మమ, స్వాంతం
మః ఈ దృశం ఏనం రీత్యా, పరితపతి సంతాప మనుభవతి. సః రాజ
పుత్రః, కృపయా దయయా, మాం, ఉద్యహేద్యది పరగాయే చేచ్చత్,
అహం, జీవేయం జీవాని, అన్యథా మిరిమ్యామితి భావః. సూనం ధ్రువం
నజానే కిం భవేదహం న జానామి, పరహృదయం పరోహం మనః,
నదా సర్వదా, పరోక్షం అపర్యక్షంఖలు అర్థాంతరన్యాసాలక్కారః.

తా! ఆ రాజకుమారుని జూచిననాటి నుండియు నా మనస్సిక్లి
పరిపరి విధములఁ జుంఠాకాగ్నితమగుచున్నది. దయఁదలచి యాతఁడు

నన్నుఁ బరిగ్రహించెనా నేను బ్రతుకఁగలను. లేచో నేను జీవి నఁ జాలను. కాని నువ్వల మెట్లున్నదో నా కెట్లు జెలియును! ఎవల న్నాదయములందలి భావములను గ్రహించుట కక్కముగునా! కాదు.

6. ఇత్తు పా బహు భవతవ్య మూహమానా

వేషిణాఽపిర మబలాఽశ్చసా కృతేన,

నిస్త్రిం శీకృత వహజ స్ఫురత్కటాక్షైః

వ్యచ్చిత్తి త్ప్రతియువ గాఢదైర్య బన్ధమ్.

వ్యా:- ఇథమితి :- సా అబలా రాజకన్యా, ఇత్తం ఏవం, బహుళభిరం యథాతథా, భవితవ్యం భావ్యం కార్యముద్దిశ్య, ఊహమానా తిర్క్కు యస్తీ, అచిరం శీఘ్రం, అశ్చసా వేగేన, కృతేన నిర్దితేన, వేషిణా వస్త్రధారణాద్వా కల్పేన, నిస్త్రిం శః ఖడ్గః అనిస్త్రింశః నిస్త్రిం శః కృతః నిస్త్రింశీకృతః ఖడ్గీకృతః సహజస్ఫురంతః ప్రకృత్యాచ పలా యే కటాక్షైః అపాజ్జప్రసారాః తైః, ఖడ్గీకృతై రపాజ్జై రిత్కంభిః, యువానం యువానం పృతియువం వీహాయాం యథార్థేఽవ్యయీ భావః, సర్వేషాం యూనా మిత్కంభః, గాఢః దృఢః యః దైర్యబంధః దైర్యబన్ధనం, తం, వ్యచ్చిత్తిల్ - చిచ్ఛద.

— సూపకాఽంకరః. —

ఏవం భవతవ్యం చిన్తయస్తీ సా రాజకన్యా సర్వాభరణ భూషితా రాజరథాం ప్రవివేళ. తా మాలోక్య తత్రాస్థా సుర్యే యువా నా, తదీయ ఏక్మణాభివాతాః దృఢగవి స్వదైర్యం తిత్కంభః, ఖడ్గీని రజ్జబన్ధన మివ తస్మా కటాక్షైః తేషాం దైర్య మచ్చిద్యత.

తా. ఆ రాజకన్యక పైతీరుస తపభావజీవితము నూహించుకొ నుచు, సర్వాభరణ భూషితయై సభామందిరమున నడుగిడెను. ఆమె చక్కఁదనమునకును, ఆమెకటాక్ష ఏక్మణములకును, సభయందలి యువకవర్గ మంతయు దైర్యమును వీడెను.

7. శృంగార ప్రయోగః సభాసభాం తరుణ్యాః
 పాశురీద్ హృద్ధన ధనవశ్యతోహర వ్యః
 చంద్రేశ న్వరవిజలోచనం తదైవైః
 పార్తిత్వాన్విక ఉపవేశ్య పుత్రికాం తామ.

వా :- శృంగారణి :- తరుణ్యాః యువత్యాః రాజకుమార్యాః
 కః పసిద్ధః, శృంగారః శృంగారవేషః తరుణ సభాసదాం, మూనాం
 సభ్యానాం, హృదేవ హృదయ మేవభుజధనం అధికధనం తర్క పశ్యతో
 హరశీలి పశ్యతో హరః, నిపుణః చోరః, పాశురీ ఆసీత్, ఏవ
 చంద్రేశః చంద్రదీప్తిపాధివః అయం సార్వభౌమః, సరసిజలోచనాం వన్ద
 నయనాం, తాం పుత్రికాం దుహితరం, స్వాన్వికే న్వరమీషే,
 ఉపవేశ్య నివేశ్య, అహర్నితే ననన్ద.

సభాం ప్రవిశన్త్యాః తరుణ్యాః తస్యాః రాజపుత్ర్యాః శృంగార
 వేషః సకలయువజన మనోధన పశ్యతోహరః చోరః అభవత్. సా సన్న్య
 మాం మనాం స్యాచక్షర్. సార్వభౌమోపాగ్రతాం తాం కన్యాం కన
 మీషే నివేశ్య వరమానన్ద మవాప.

తా॥ యువతియైన యా రాజకుమారి తన శృంగారవేషముతో
 నటంగల యువజనుల మనోధనమును చూచుచుండగనే తస్కరించెను.
 యువకులందఱు నామెయందాన క్త హృదయులైరి. ఆ సార్వభౌముడు
 సభలోఁ బ్రవేశించిన తనకుమారిని తన దగ్గరనే కూర్చుండఁ బెట్టుకొని
 మిక్కిలి యానందించెను.

8. వామోయా ర్విజనకేన భావ్యమాణా
 ప్రాథారావసతముఖీక్షిత పృసూనైః
 సానన్దం ప్రియపదపిత మర్చయన్తి
 ఏత్యేదా తృతివచనాని మన్దమన్దమ్.

వ్యా:- వామోరు రితి:- వామా ముద్దరా తుమా యస్యా
స్యా వామోరుః. “వామస్తు వశ్యే రమ్యే స్యా త్వశ్యే వామగతే
పి చ” ఇతి వానార్థకోశః. ముద్దరీ రాజకన్యా నిజ జనకేన స్వపిత్రా,
భావ్యమాణా సమృద్ధాం క్రియమాణా సతీ, ప్రీతారాత్ లజ్జాభరణ,
అవసరం వ్రతం ముఖం లిసనం యస్యా స్యా, ఈక్షణాన్యేవ దృష్టయః,
ఏవ ప్రమాదాని వృష్పాణి, తైః, సావర్దం అనర్దేన సహ, ప్రియవదవీతం
ప్రియస్య పాదవీతకం. అర్చయన్తీ పూజయన్తీ, ప్రియపాదవీతం
వశ్యన్తీ త్వర్కః. చంద్రమందం శనై శ్శనై, పితే జనకాయ, ప్రతివచ
నాని సమాధాన వచనాని, అదాత్ దదా

సా ముద్దరీ రాజకన్యా సభా మాగత్య లజ్జాపకా దధోమళి,
సదృష్టిపాతేన స్వప్రియ పాదవీతమేవ వశ్యన్తీ, వృచ్ఛతే జనకాయ
శనై శ్శనైః ప్రతివచనాని దదా.

తా। ముందరియగు నా రాజకన్య సిగ్గుతోఁ దలవంచుకొని, తన
చూపులనెడు వువ్వులతోఁ దన ప్రియుని పాదవీతము ను బూజించుచు.
అనగా దానినే చూచుచు, తన తండ్రి తన్నుఁ బ్రేక్షించుచుండ మెల్ల
మెల్లగాఁ దగ్గడికి సమః ధాన మిచ్చుచుండను.

9. వామాక్షిం నృపతికుమారికాం సుగుల్ఫాం
రమ్యోష్ఠీం స్మితవదనాం సహవహితామ్,
రాజన్యో భృశ మలిలాబ్ధకోశనాం తా
మీక్షిత్యా నవది విమోహితో బభూవ

వ్యా:- వామాక్షిమితి:- సః రాజన్యః సరాజకుమారి,
వామాక్షిం వామవయనాం, ముద్దరనేత్రా మిత్యర్థః. శోభనా గుల్ఫా
యస్యా స్యా తాం, గూఢ గుల్ఫా మిత్యర్థః. “తద్దర్శనీ ఘటికే గుల్ఫా”
ఇత్యమరః. రమ్యా రమణీయా ఓష్ఠే యస్యా తాం, విమోహిన్తీ మిత్య
ర్థః. స్మితవదనాం స్మయమానముఖాం, సావహితాం అవహితా అకార

గోపనం రతనా సహితాః, "అపహితాః కారగుప్తి" రిత్యుతరః. అఖలా
క్షేణు సర్వావయవేషు శోభనాం శోభమానాం, సర్వాజ్ఞసుద్ధరీ మిత్య
ర్థః, తాం స్పృశతి కుమారితాం రాజపుత్రీం, ఈక్షిత్యా విలోక్య,
సవది సద్యః, భృశం ఆత్మస్తం, విమోహితో బభూవ ముమోహ.

రహణీయనయనాం గూఢగుల్ఫం బిమ్బాష్ఠీం దరహసిరవద
నాం హిమతీం సర్వాజ్ఞసుద్ధరీం తాం రాజపుత్రీం మాలోక్య స రాజ
కుమారః సద్య ఏవ మోహ పరవశో బభూవ.

తా! ఆ రాజకన్య కన్యలు మిక్కిలి చక్కనివి. ఆమె చీలమం
డలు పాదములతోఁ గలిసి గూఢముగ నున్నవి. ఆమె పెదవులు
దొండపండువలె నెఱ్ఱగానున్నవి. ఆమె ముఖము చిఱునవ్వుతోఁ గలకల
లాడుచున్నది. సిగ్గు ఆమెకలంకారమైయున్నది. ఆమె సర్వాంగమం
దరి. అట్టి యా రాజకన్యను జూడగానే యా రాజపుత్రుడు వెంటనే
మోహనముద్రమున మునిగెను. ఆమెయం దభిలాషగలవాడయ్యెను.

10. మిత్యన్య ప్రియతమ భావపద్ధతిం తాం
సర్వజ్ఞో యుటితి న తారకో విదిత్వా,
ఈక్షిత్యా పరమసఖాయ తిష్ఠమానాం
ప్రాహర్షీత్ క్లిషనుతాం సరోజనేత్యామ్.

వ్యా:- మిత్రస్యేతి :- సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః విదిత వేదితవ్యః
సః తారకః, మిత్రస్య పయస్యస్య, తాం ప్రియతమాం అతిప్రియాం,
భావపద్ధతిం అభిప్రాయసరణిం, యుటితి కీఘ్రం, విదిత్వా విజ్ఞాయ; పర
మసఖాయ ప్రియమిత్రాయ, తిష్ఠమానాం ఆశయం పశ్యత్యస్తీ,
"ప్రకాశనస్థే యాఖ్యయోశ్చ" ఇతిసూత్రేణ ఆశయప్రకాశనార్థే తిష్ఠతే
రాత్యనేపదమ్. పరమసఖ్యం సంప్రదానత్వమ్, ప్రియపయస్యముద్వోధు
ముద్యుక్తా మిత్యర్థః. సరోజనేత్యాం పద్మాక్షీం, క్లిషనుతాం రాజ
పుత్రీం, ఈక్షిత్యా ఆలోక్య, ప్రాహర్షీత్ పరమానంద మహవ.

సర్వజ్ఞ స్వ తాంకః స్యమిత్రస్యాభి ప్రియం విదిత్వా, అపస్త
రం తస్మై రాజకుమారాయైవ స్వాశ్రయం ప్రకటయన్తీం తాం రాజ
దుహితరం విలోక్య చ పరమానంద మవాచ.

తా! ఆ తారకుడు సర్వజ్ఞుడు గావున తన మిత్రుని యభి
ప్రియమున వెంటనే కనిపెట్టెను. అతనిని జూచి యచ్చటికి రప్పించఁ
బడి, తన యానుకూల్యమును నూచించుచున్న దివ్యసుందరి యగు నా
రాజపుత్రునిఁ గూడఁ గాంచెను. వారి యనురాగమునకు మిక్కిలి
యానందించెను.

11. ఉద్వేగుం ప్రభవసి చక్రవర్తికన్యాం

పీఠత్వం కృణు తదవశ్య మావ్యమేవ,

శక్తిష్టాః ప్రియవఖ మా త్వ మార్థ్య పన్యే

త్యత్యస్తం ప్రియ మరణ త్న విసృజౌళిః.

వ్యాః:- ఉద్వేగుమితి:- విప్రాణాం మూలిః కిరీటః బ్రాహ్మణ
శిరోభూషణం, సః తారకః “మూలిః కిరీట ధమ్ములే” ఇత్యుయరః ప్రియ
సఖ! హేప్రియమిత్ర! త్వం భవాన్, చక్రవర్తి కన్యాం సార్వభౌమ
పుత్రీం, ఉద్వేగుం పరిణేతుం, ప్రభవసి యోగ్యః అసి, కృణు ఆక
ర్షయ, సా కన్యా స్త్రీగర్భం నారీషు శ్రేష్ఠా. “జాతౌ జాతౌ యదుర్క్ర
ష్టం తదగ్నిమితి గీయతే” ఇతి వచనేన రత్నపదస్య శ్రేష్ఠత్వమ్, తత్
తానారత్నం. అవశ్యం సర్వథా, అవ్యమేవ గాహమేవ. “రత్నహరీ
తు పార్థివః” ఇతి వచనేన రాజపుత్రేణ త్వయా తత్కానారత్నం
గ్రాహ్యమేవేతి భావః, మాశక్తిష్టాః సన్దేహం మాకురు ఇయం కన్యా,
అర్హవన్ద్యా సత్పురుషపద్దసీయా. ఇతి ఏవం, అత్యస్తం ప్రియం హితం
వచనం, అథగల్ బభావ.

భోః ప్రియవయస్య! త్వమే వేదితృన్యారత్నం గ్రహీతుం
సమర్థః, త్వం రాజరత్నం, ఇయం కన్యారత్నం, కిచ్చి. ఇయం సన్నతా

సద్వద్యో చ, శక్త్యాం మాకురు. ఏనాం గృహీష్వావ్య. ఇతి సతారకః
ప్రియవచనా న్యవోచత్.

తా! ఓయి ప్రియమిత్రనా! ఈ చక్రవర్తి పుత్రిని వివాహ
మాడుటకు నీవే సమర్థుడవు ఈమె స్త్రీలలో రత్నమే. నీవోరాజన్య
శ్రేష్ఠుడవు. రత్నము రాజులకడనే యుండదగినదికదా! కావున
ఏల సందేహించెదవు? ఈమె సజ్జన సంస్థనీయ, ఉత్తమురాలు, అని
యా తారకుడు ప్రియవచనములను బలికెను.

12. రాజన్యం నృ పదతి సార్వభౌమ ఇత్థం
మత్కన్యాద్య భరతవర్షరాజ్యలక్ష్మ్యః.
సావత్స్యం భృక మఖిలవ్యతే భవాదృ
జ్జమాతా మమవిఖిలం కులం పునాతి.

వ్యా : రాజన్యమితి :- సార్వభౌమః చక్రవర్తీ రాజన్యం
రాజకుమారం, ఇత్థం వక్త్యమాణీత్యా, పదతిస్మ అవదత్. అద్య
ఇదానీం, మత్కన్యా మద్దుహితా, భరతవర్షస్య యా రాజ్యలక్ష్మీః
తస్యా సావత్స్యం సవత్సీత్వం, సమానః పతిః యస్యాస్స సవత్సీ
తస్యా భావః సావత్స్యం, సమానపతిత్వ మిత్యర్థః. అఖిలవ్యతే కాం
క్షతే. భవాదృక్ త్యాదృశః. జామాతా దుహితూః పతి, మమమే
నిఖిలం సర్వం, కులం వంశం, పునాతి పవిత్రం కరోతి.

స సమాద్రాజపుత్ర ముద్దిశ్యైవ నువాదీత్. భోరాజకుమార
ఇదానీం మద్దుహితా భారతరాజ్యలక్ష్మ్యః సా వత్స్యం కాంక్షతే.
భవంతం పరిణీయ భారతరాజ్య క్రియః సవత్సీ భవతు మఖిలపతి
త్యాదృశః జామాతా మత్కులం సర్వం పునాతి.

తా! ఓ రాజకుమారా! నా కూతురివ్వడు నిన్ను వివాహ
మాడి. భారతసామ్రాజ్యలక్ష్మీ! సవతిగానుండవలెనని కోరుచున్నది.
నీ పంటి యల్లునివలన మాకులమంతయును బవిత్రమగును గదా! అని
యా సార్వభౌముడు రాజకుమారునితో బలికెను.

13. పాశ్చరీయాదియ నడుదత్తుకమ్మ దేశం
 పూర్వం నః పితృకుల మానవచ్చిరవ్య,
 యస్మా దిద్వగేరచి పుస్తకేషు తస్మా
 దస్మాకం నమూచిత ఏవ బద్ధ భావః.

వ్యా:- పాశ్చరీయాదీతి:- పూర్వం పురా, నః అస్మాకంః
 పితృకులం పితృవంశః, పాశ్చరీయాద్యేః హిమాలయస్య లసన్ ప్రకాశ
 మానః ఉదక్ ఉత్తరభాగే యో నిత్యమ్ దేశః మధ్యభాగః. ఈ హిమ
 వర్షర్వతోత్తర మధ్యదేశ విత్యర్థః. "కటగోఽస్త్రీ నిత్యమ్నోఽద్యే"
 విత్యమరః. చిరస్య చిరకాలం. "చికాయ చిరరాత్రాయ చిరస్మార్థా
 శ్చిరార్థకా" ఇత్యమరః. అవసత్ ఉవాచ, "ఉపాఖ్యాభ్యాంబుసు"
 ఇతికర్మత్వమ్ యస్మా త్కారణాత్, ఈ ద్యౌః ఏవం, పుస్తకేషు
 గ్రంథేషు, అరచి వర్ణితమ్, తస్మా త్కారణాత్, అస్మాకం నః, బద్ధ
 భావః బద్ధత్వం, నమూచిత ఏవ యోగ్యఏవ.

హిమాలయ స్వాత్తరస్యాం దిశి వర్వతమధ్యభాగే పురా అస్మ
 పితృకుల మువాచ్ఛిదితి గ్రంథేషు పరిదృశ్యతే. తస్య దేశస్య భరతవర్షా
 వర్ణితత్వేన అస్మాకం బద్ధత్వ ముచితమేవేతి మన్యే. అయముదస్త,
 పాశ్చరీయః గ్రంథేషు పరిదృశ్యత.

తా! మా పూర్వములందఱును మించుకొండ కుత్తరముగఁ బర్వత
 మధ్యదేశమున నివసించిరని గ్రంథములందు గఁదు. కావున మనము
 బంధుత్వము యగుదుము. ఏకభారత వర్షియులమగుటచే మన బంధు
 త్వము నమూచితమే యగును.

14. మహ్యం కోఽపి మమ విరాజ్యతి వృత్తిర్వః
 స్వాం పుస్త్రీ మునరత మాత్మకాం రహస్యే,
 వస్త్రాయ త్రివిధ మగా త్పురా మదర్శం
 యుక్త్వా మే ప్రియతమ దత్త పుస్త్రీకేయమ.

వ్యా:- మహ్యమితి:- పురా పూర్వం, మమ మే, సతీర్థ్యః
 సమానగురుః, ఏకగురు రిత్కర్థః "సతీర్థ్యాస్త్యేకగురవ" ఇత్కర్థః కోఽపి
 విరాడ్గణిః కశ్చన రాజన్య శేష్ఠః, తివరతా మృతా మాతా జననీ
 యవ్యాస్తాం, ఉపరిత మాత్మకాం, మాత్మహీనా మిత్కర్థః, స్వాం
 పు త్రిం స్వకుమారీం, రహస్యే రహసి, మహ్యం మే సన్దాయ దత్త్వా,
 మదర్థం మన్నమి త్త, మల్లాభా యే త్కర్థః, యుద్ధ్యా శత్రుభిర్యుద్ధం
 కృత్వా, త్రిదివం స్వర్గం అగాల్ జగము, మృతో బభూవే త్కర్థః.
 ఇయం ఏషా కన్యకా, మేమమ, ప్రియతమా అతిప్రియా దత్తపు త్రికా,
 దత్తపు త్రి, ఆప్తమి శ్శేణ దత్తాచ.

పురా మమ సఖా సతీర్థ్యః కశ్చన రాజన్యః "మాత్మహీనా
 మి కాం స్వపు త్రిం రహసి మహ్యం దత్త్వా, మదర్థం శత్రుభిర్యుద్ధ్యా,
 పాణాన ముచ్చల్. తదాదీయం పు త్రి)త్యేన సంరక్షితా సంవర్ధితాచ.
 తస్మాదీయం మే ప్రియతమ దత్తపు త్రి) కాఽభూత్.

తా। ఒకే గురువుకడ విద్యాభ్యాసముఁ గావించిన నా మిత్రుఁ
 డయిన రాజన్యుఁ డొకఁడు, తల్లి లేని తన కూతును రహస్యముగా నా
 కప్పించి, నాకొఱకై శత్రువులతోఁ బోరాడి, యుద్ధరంగములో
 హతుడై మరణించెను. ఆనాటినుండి యీమమను నేనెఱుఁగుచుంటిని.
 ఈమె నా ప్రియతమ దత్తపు త్రిక సుమా ।

15. మాత్రాస్యా మహురహ మిత్కథామిషీయం
 సత్యం త్వద్గుణగణ చిన్తనామృతేన.
 సజ్జీవన్త్యదిక్షురుతే సదాన్నపానే
 మద్పాలా వహృదయ తే తవన్య తీక్ష్ణమ్.

వ్యా:- మాతేళి - ఇయం కన్యా, తవయో గుణగణః గుణ
 సమూహః తస్య చిన్తనం ధ్యానం లేదేవ అమృతం పీక్షుమాదం తేన,
 సజ్జీవన్తీ పాణా న్ధారయన్తీ, సదా నిత్యం, అన్నంచ పానంచ అన్న

పాన, పానభోజనం, అభిరుచి తే తిరస్కరించి, ఇతివచనం, అన్యః
కూత్యా జనన్యా, మద్భ్యా యే త్యర్థః. అహం, ముహూర్ముహూః
పునః పునః, అభాషిషి అభిహితః, హే నహ్నదయ! హృదయాలో !
మద్బాలా మత్కుశూరీ తే త్వదర్థం, ఇత్థం శుద్ధౌ, తపస్కరి తపో
కరోతి.

ఇయం కన్యా త్వద్గుణగణ చింతనయోగ మమృతం నిత్యం వీర్యా,
అన్నపానాదిక మపి విశృంభ్య జీవతీతి మద్భార్యా మామన కృద్భోధ
యతి, ఏవ మియం బాలా త్వమేవ ధ్యాతా న్ని అహారాదిక మపి
విశృంభ్య త్వదర్థం తపస్కరి.

తా! ఈ కన్యక నీ గుణగణ చింతనమనెడు సమృతమును
నిత్యము దాపుచు, అహారాదికమును విడిచినదని యామె తల్లి అనగా
నా భార్య మాటిమాటికి నాకు జెప్పుచున్నది ఓ మహాశయా! తప
స్సాచరించువారు అన్నపానాదికమును విశర్జించి నిత్యము తమ యిష్ట
దైవమునే ధ్యానింతురు. అట్లే యీమెయు నీగురించి యే తపస్సు
చేయుచున్నది సుఖా !

16. శ్రుత్వా తద్వివేకర చక్రవర్తి వాక్యం

వృత్త్యాచే చతురమతి స్స భూమిదేవః.

నాతే తైవ సరసతే తత్ కుమార్యాః

కో మజ్ఞో త్వ్యరగతా మభిష్ట లక్ష్మిమ్.

వాక్ :- శ్రుత్వతి :- తత్ హితకరం క్షేమం కరం, చక్రవర్తి
వాక్యం సార్వభౌమచచనం, శ్రుత్వా ఆర్జున, చతుర మతిః నిపుణ
బుద్ధిః సు భూమిదేవః తాంకః, సరసతే! భారాజన్! ఏవః రాజ
కుమారి, భవత్కుమార్యాః భవదీయపుత్రాః, నాదేత యాచేత,
కౌమర్య కోవా మానవః, స్వకరగతాం స్వహస్తవతితాం, అభిష్ట లక్ష్మిం

ఇష్టసమృద్ధం, ముఖ్యేత్ త్యజేత్. సరోఽపితి భావః. ఇతి ఏవం, ప్రత్యూతే ప్రత్యువాచ.

ఇథ ముక్తం సార్వభౌమవచనం నికమ్య నివుణమతి స్ఫుతారః, రాజన్ ! కుమారోఽయం త్వద్దుహితరం గృహీవ్యత్యేష, కరతల గతా విష్టసమృద్ధం విహతుం కః ప్రభవతి ! ఇతి ప్రత్యువాచ.

తా ! ఇట్లు హితకరముగః బలుకుతున్న సార్వభౌముని మాటలను విని, బుద్ధిమంతుడు సేర్పరియునగు నాతాకకుడు, ఓ సార్వభౌమా ! సిరిరాజుకాలోడ్డువారుందురా ! కరతల గతముగ సఖిష్ట సంపదను విడుచువారెవ్వరు ! ఈ రాజపుత్రుడు నీ కన్యను తప్పక వరి గృహించునని నమాభావ విచ్చెను.

17. అన్యోన్య వితగుణరూప యౌవనాభ్యా

సంయుక్తా వివ ధనవృద్ధ్యుదాత భావో

దిష్ట్యా త మధురవధూవరా కులీనా

భూపాయం కుభదివసో వయం కృతార్థాః.

వ్యా :- అన్యోన్యమితి :- అన్యోన్యం పరస్పరం, ఉచితాని అర్హాని, గుణా రూపం యౌవనం చ గుణరూప యౌవనాని, తైః ఆభ్యా సంపూర్ణా, పరస్పరానురూప రూపగుణ తారుణ్యా విశ్వర్థాః కులీనా సత్కులన ముత్పన్నా, మధురవధూవరా ప్రియవధూవరా దిష్ట్యా కైవల్యేన, ధనవృద్ధిః అధికసమృద్ధి ఉదాకభావః కౌదార్యం తావివ, సంయుక్తా మిలితే, అభూతామ్. భూప ! రాజన్ ! అయం ఆయతేన సుదివసః సుదివమ్ వయం కృతార్థాః కృతార్థత్వా అభూమ ఉపమా.

భోస్సార్వభౌమ ! ఏతే వధూవరా మహాకులసజ్జాతౌ, సద్గుణ సునర రూపిణి, సూక్ష్మయౌవనేన చ పరస్పరానురూపా. ఇతి వ్యా

విజయాల. అట్లా అనన్త నమ్మల్ ఉదారభావేన సహితా శోభితే తత్తైవ అనయో స్పృహతి రధికరమణీయా. అయమేవ మదివసః. యద్య కయోః పరిణయోభవే ద్వయం కృతార్థస్సాహు. ఇతి న తారకా అనోచత్.

తా! ఓ రాజా! ఈ వధూవరు లిరువురును మంచి గుణములతో, జక్కుని యౌవముతో, నూత్న యౌవనముతో నొప్పుడు నొకరి నొకరు మించియున్నాతి. ఇరువురును మంచి వంశమున జన్మించినవారలే మంచి సంపదయుఁ జక్కుని యుదారభావము నొకచోట కలియునట్లు వీరికల యికయున్నాతి. ఇక నాలస్యమేల! నేడే శుభదినము వీరికి వివా హము జరిగిన మేము కృతార్థుల మయ్యెదము.

18. అశంసే జనమతవీరనూ ర్భవే వ్ర్యం

మజ్ను క్షావతి రితి పుత్రికాం బ్రువాణః.

కష్టారప్రజ మతితో గలం విరాజః

పప్రిక్వా పదపి తయా వయామృతూవ.

వ్యా:- అశంస ఇతి:- త్వం, మజ్ను శీఘ్రం, జనమతం వీరం కుమారం నూతే ఇతి జనమతి వీరనూః, అథవా, జనమతా లోకశ్లాఘ్య వీరనూః వీరమూతా, భవే స్యాః ఇతి, అహం అశంసే అకాక్షే. ఇతి ఏవం, క్షావతిః సార్వభౌమః, పుత్రికాం దుహితరం, బ్రువాణః కథ యిస్తుతి, భదసి నభాయాం కన్యకయా, విరాజః రాజపుత్రస్య, గల మభిరః కన్యసీమ్ని, "అభివతిః పరిత" ఇత్వాదినా ద్వితీయా. కష్టార నిప్రం సాగ్రభిః పుష్పకూలాం, "సాగ్రభిః తు కష్టార" మిర్మజరః అనయామ్మృతూవ నిక్షేప యామాన.

న సార్వభౌమ స్సుతాం వీర్య, పుత్రి! త్వ ముచిరేణ కాలేన వీరమూతా భవిష్యసి, ఏత మహ మూకాంక్షే ఇత్యనోచత్. అతిమ

మదాల్, తత సజ్జనకానుమత్యా సా రాజకుమారీతస్య రాజపుత్రస్య
గీవాహం సాగర్భిక పుష్పమాలా మక్షివత్.

తా. పుత్రీ! త్వరగా నీవు వీరమూతపు కాగలవని నేనాశీర్వ
దించుచుంటిని. అని పలికి యాసార్యభౌముఁడనుమరింప, నారాజపుత్ర
సాగర్భిక పుష్పమాలను రాజకుమారుని మెడలో వేసెను.

19. కామోమే త్వమివ కరేణ నాజ్ఞనాన్య
గృహ్యేతతి భరతవర్ష రాజ్యలక్ష్మ్యః,
హస్తాగ్రం నిజ మభిగృహ్లాత్ విరాజో
దృష్ట్యా యో దృగవని పాలకస్య పుత్ర్యాః.

వ్యా:- కామితి:- త్వమివ భవతీన అన్యా ఇతరా, అజ్ఞనా
కాన్తా, కరేణ హస్తేన, సగృహ్యేత స స్వీక్రియేత, అయం, మే మమ,
కామః సజ్జల్పః. ఇతి ఇత్థం, వదతః కథయతః. నిజం స్వీయం, హస్తా
గ్రం పాణిం, అభిగృహ్లాత్ స్వీ కుర్వతః, విరాజః రాజకుమారస్య,
దృష్ట్యా దృశా, భరతవర్ష రాజ్య లక్ష్మ్యః, అపనిచాలకస్య పుత్ర్యాః
సార్యభౌమకుమార్యాః, దృక్ దృష్టిః, ఆయాల్ మిళితా బధూవ.

యథా ఇదానీం త్వత్పాణి వహ మగృహ్లామ్ తథా అన్యస్త్వాః,
కస్యా శ్చి త్కాన్తాయాః పాణిం సగృహీష్యామి, ఏవమే సజ్జల్పః.
ఇతివదన్ స రాజపుత్రః రాజకన్యాయాః పాణి మగృహీత్, తదా
తయోర్యధూవరయోః దృష్టిః అన్యోన్యం మిలితా బధూవ.

తా. నీ కరమునందుకొనిన ట్లింకేకాంతకరమునుగూడ నేను
వరిగ్రహింపను. ఇది నా సంతల్పము. అని పలుకుచు నా రాజపుత్రుడు
కాబోవు భారతరాజ్యలక్ష్మియైన యా రాజకన్యపాణిని గృహించెను.
ఆ సమయమున నా వధూవరులచూపు లోకదానితో నొకటి కలిసెను.

ఒకరి నొకరు చూడకొనిరి. “ధర్మచ అర్థచ కామచ త్వయైషా నాతి
చరితవ్యా నాతిచరామి” అను భారతీయ వివాహనియమ మిందు నిరూ
పింపబడెను.

20. పాణిని హృదయయుగాని మేలయనై

ద్యాగేత వకలవిధై స్పృహపతితామ్.

జ్యోత్స్నాస్తూ ఇవ నిరతాను బనయుక్తై

స్యాతా మిత్యమమత తత్సదవ్య పూగః.

వ్యా :- పాణిని :- ఏతే వధూవరా, ద్యాగే శీఘ్రం, పాణ్యోః
హస్తయోః, ఈక్షయోః దృశ్యోః, హృదయయోః మనసోః, యుగాని
యుగలాని, మేలయనై యోగయనై సకలవిధైః సర్వవిధైః,
సమాసజేతాం సంసక్తా వధూతామ్, ఏతే రాజకుమారీ కుమారా,
జ్యోత్స్నా చంద్రికా, ఇన్దుః చంద్రికా, చంద్రికా చంద్రావిత, నిరతం సస్త
తం అనుబద్ధేన అనువర్తనేన, యుక్తా సహితే, స్వాతాం భవేతాం,
ఇతి ఏవం, తత్సదవ్యపూగః తత్సామాజిక సజ్జః, “పూగః క్రిముక
బృష్టయో” రిత్సయరః, అమనుత మేనే, ఉపమాంజ్కారః.

తే సూతన దయ్యతీ శీఘ్రమేవ సర్వథా స్యాత్కనాచ సజ్జతా
వధూతామ్, తద్వప్త్యా తత్రస్థ స్సామాజికవస్తి, చంద్రికా చంద్రావిత
ఏతే అన్యోన్యాయుబంధేన నిరతం భవేతా మిత్సయనుత.

కా! ఆ వధూవరు లిరువురును, చేతులు, చూపులు మనస్సులు
కలిపికొని, యన్నివిధముల సతివేగముగ నేకమయిరి. దానిని గాంచి
యచ్చటి సభ్యవర్గము వీరిరువురు వెన్నలయు జాలిల్లియుఁ గలిసిన
ప్లన్యోన్యము అనుబంధముతో మెలఁగెదరని భావించిరి.

21. వమ్పార్లొ డుపకలితా ముఖా త్రియామా

పా తస్మి విసయ యుతేన పాదువిద్యా.

ప్రాకాసిమ్మద మధితః స్వభర్తృయుక్త
లోకానాం సుజనగతేన రాజ్యంక్మీః.

వ్యా:- సమ్పూర్ణేతి:- సా రిస్వీ రాజపుత్రీ, సమ్పూర్ణః
జోదకకలాయుక్తః ఉమానాం నక్షత్రాణాం పతిః ఉడును చంద్రా
రాకా నికార ఇత్యర్థః. తేన కలితా సయ్యుక్తా రియామా యథా
రాత్రి రివ, విసయేన ఉత్తమ సంస్కారేణ, యుతా యుక్తా, సాథు
విద్యా ఇవ సద్విద్యేవ, స్వభర్తృయుక్తా స్వపతిసహితా సతీ, సుఖ
గతా సత్పురుష ముపేతా, రాజ్యలక్ష్మిరివ రాజ్యశ్రీరివ, లోకానాం
జనానాం, అభితః, ముదం అధిపీతిం ప్రాకాసిత్ విస్తారయామాన,
మాలోప మాలక్ష్మరః.

రాకాచంద్రయుతా రాత్రిరివ, సంస్కార సముపేతా సద్విద్యేవ,
స్వభర్తృసజ్జతా సా రాజపుత్రీ సత్పురుష సహాశ్రితా సమూత్త్రీ
రివ, సర్వేషాం ప్రీతి మధికా ముక్త్యాదయామాన.

తా! పున్నమ చందరునితో రాత్రి కలియునట్లు, నుంచి సంస్కా
రముతో సద్విద్యకూడునట్లు, తన పతితో, గూడి యా రాజపుత్రీ,
సత్పురుషాశ్రిత యగు రాజ్యలక్ష్మివలె నందఱి కధికానందము నొక
గూర్చెను.

22. కార్యజ్ఞానితి పితరౌ పథూమదే స్తౌ
ప్రావక్తాం నిజదుహితః పతిం వివహ్రా,
జాలేయం ప్రియతనయాఽవయో స్పృశిత
తక్తా ప్రిమృతి పహ జాచ్చధారయాతే.

వ్యా:- కార్యజ్ఞానితి:- కార్యజ్ఞౌ కార్యవిధాన మకలా, తో
పథూమదేః పథూరత్నస్య, పితరా మూతా పితరా, మూతాచ పితాచ
పితరా విత్యేకశేషః. వివహ్రా సమీకృతదేహా, నిజదుహితః పతిం

జామాతరం, ఇతి వక్త్యమాగరీత్సా, పావతామ్ అవోచతామ్. ఇయం ఏషా వధూః, బాలాముగ్ధా, అవయోః ప్రియతనయా ప్రియపుత్రికా. సుఖీలా ఉత్తమస్వభావా, సమృద్ధి ఇదానీం, బాష్పదారయా సహ అశ్రుశిషాకం, తే తుభ్యం దత్తా వితర్ణా.

వధూజననీజనకా జామాతరం రాజకుమార మాహూయ, వినయా సంతే. ఏవ మవోచతామ్. భోరాజకుమార! అవయోస్సృతా ముగ్ధా సుఖీలాచ. ఇదానీం తుభ్య మశ్రుధారయా సహ దత్తా.

తా! కార్యవిధానము నెఱింగిన యా సార్వభౌమ దంపతులు విప్రములై యల్లునితో, రాజకుమారా! ఈమె కడుముద్దరాలు. ఖండి స్వభావముగలది. దీనిని మేము మిక్కిలి బాధపడుచు విడువలేక విభవలేక నీ కర్పించితిమి.

28. ఏషా త్వత్పదకమలే నదోపకర్తుం

వన్నద్ధా మృదుగమనాఽ వృదకపుత్రి.

అయతా త్వయి లలనా మనేవచోఽజ్ఞైః

స్యాత్త్వత్వ నిజవితరా విహక్రుహర్ణైః.

వ్యా:- ఏషేతి :- ఆస్మదేకపుత్రి అవయో రక్షేకకుమారీ, మృదుగమనా మన్దగమనా, ఏషా లలనా, త్వత్పదకమలే త్వదీయే పాదపద్మే, నదా సంతతం, అవకర్తుం నేనితుం సన్నద్ధా సంసిద్ధా. అశ్రు పూర్ణా దుఃఖితో, నిజవితరా నిజజననీ జనకా, అత్యధనా, త్వత్వ ధిస్వజ్య, మనసా హృదయేన, వచసా వాచా, అక్షేన దేహేన చ, మనోవాక్కాయైరిత్యర్థః. త్వయి భవతి, అయతా అధీనా, స్వాల్ భవేత్.

ఇయ మస్మదేకపుత్రి భవచారాధన సముత్సుకా. సర్వాత్మనా త్వాం నేనితు ముద్యుక్తా, దుఃఖితో పితరా ఆనాం ఇహ విస్వజ్య త్వమే వాసు సరిష్వతి.

తా|| ఈమె యొక్కతయే మాకుఁజూతుదు. నీ పాదపద్మములను సేవింప సంకల్పించినది. త్రికరణశుద్ధిగ నిన్ను నమ్మినది. దుఃఖితులయిన మమ్ముల విడిచి నిన్నే యనుఁబెంచును.

24. త్వత్పత్నీ భవతి పతింవరా సుకీలా

సమౌష్టుః సహ భవతా కృతాభిషేకా.

కర్మజ్ఞః ప్రేమ తనయా వయో రియం త్వం

సర్వజ్ఞః ప్రథమోగ్య మస్తి కిం తే.

వ్యా :- త్వత్పత్నీతి :- పతింవరా స్వయంవరా, సుకీలాశోభన స్వభావా, ఇయం, ఆవయోః ప్రియతనయా ఆస్మత్ప్రియపుత్రి, త్వత్పత్నీ భవద్భార్యా, కర్మజ్ఞాం కర్మభూమిం, భరితవర్ష మిత్యర్థః. సమౌష్టుః సుపరితృప్త, భవతా సహ త్వయాసాకం, కృతాభిశా పట్ట మహిషీ భవతి. భవిష్యతీతి భావః వర్తమాన సామీప్యేలట్. "కృతాభిషేకా మహిషీ" ఇత్యమర్థః. త్వం సర్వజ్ఞః సర్వం జానాసి. తే భవతః, ప్రథమయోగ్యం కథనీయం వచనం కి మస్తి కిం విద్యతే. న కిచ్చిదపీత్యర్థః.

త్వత్పత్నీ ఇయం మత్కుమారీ భవతాసహ భరితవర్ష పాలనాయ పట్టమహిషీ భవిష్యతి. తదక్షణాయ అముయాసహత్వా మభిషేక్త్యామి ఇయం తన మహిషీ సర్వజ్ఞస్య తవ ఇతోఽధికం వక్తవ్యం నా స్తీతిమే ఆశయః.

తా|| ఈ రాజకుమారి నీతోఁగూడి పట్టాభిషిక్తురాలై భరిత భూమినిఁ బాలించు నీకుఁ బట్టమహిషి కాఁగలదు. ఈమెనట్లు మాత్ర దవో? నీవు సర్వజ్ఞుడవు నేను వేరొక నీకుఁ జెప్పనవసరముండదు.

25. సోత్కణ్ఠౌ రుచిర మఽబ్జాత్సౌ సఖీ

ర్మీయేతే న్మ తమః జహృతి క్షణేన.

అన్యన్యాధి కరణీయ తావ్వితా తా

ప్రసన్నై నితలలితా విహరసాధవే .

వ్యా:- సోత్కణ్ఠామితి :- సోత్కణ్ఠో ఉత్కణ్ఠా సహితో, ఇష్ట
కార్యవిలక్షణ మనపమానా విత్కర్థః. సుచిదం మనోహరం యథాతథా.
అలబ్ధులౌ భూషితౌ, ప్రీతు నౌ లజ్జాముతౌ, స్మితేన దరహసిశేన
లితౌ సుందరా, ముద్గస్మిత సుద్దవదరాంవిద్రా విస్కంభః. అన్యోన్యం పర
స్పరం అధికా యా రహణీయతా రాహణీయతా తయా అన్వితౌ
యుక్తౌ, పరస్పరాధి సౌందర్య విరాజమానా విత్కర్థః. తౌ తరుణజన్మతీ
సూతకయువకదంపుతీ, “దంపుతీ జన్మతీ జాయాపతీ” ఇత్యనరః.
క్షణేన క్షణకాలేన, సఖిభిః కయస్యాభిః, విహరసాధం క్రీడా ప్రాసాదా
నీయేతేనృ అనీయేతామ్.

విశిష్టాభరణ భూషితౌ విలక్ష్మణునపా మానౌ సరస్వతాకధికా
మణీయకతా రాజమానౌ సుంద్రస్మిత సుద్దవదరాంవిద్రా ప్రీతు నౌ తౌ
సవదంపుతీ సఖ్యః శీఘ్రం క్రీడామద్దిరం నిన్యుః.

తా! ఆ సవదంపతులు సగ్గాభరణ భూషితులైరి. ఒకరికిమించి
యొకరు చక్కదశముతో నొవ్వుచుండిరి. కాలవిలంబమును సహించు
జాలక సిగ్గుపడుచుఁ జిలునప్పులు నవ్వుకొనుచుండిరి. అట్టివా రిద్దరిని
సఖులు త్వరగా విహరసాధమునకుఁ గొనిపోయిరి.

26. సన్ధ్యామా ముదపనితాని నన్విచిత్రా

దాస్తానౌవ గతజనా యయః పహ్నమ్నః,

భూదేవం వ త మవసమ్నః చ శవర్తీ

ప్యాగారం ముదితమనా యయౌ శృణ్వః.

వ్యా:- సన్ధ్యామామితి :- అస్తానం కథామండిరం ఉపగతా
ప్యాస్తా యే జనాః సామాజికాః, దానీనిదేశాల్ రాజాదేశాల్

ప్రహృష్య సస్తుష్య, సహ్యాయాం సహ్యసమయే, ఉదవసితాని గృహాణి
యయుః జగ్ముః. గృహగేహోదవసితవేత్స సద్మని కేతనం" ఇత్యమరః
సః చక్రవర్తీ, తం భూదేవం భూసురం తారకం, ఆపయ్య ప్రణయ్య,
ముదితమనాః సస్తుప్త స్వాప్తః కృతార్థః కృతకృత్యసున్, స్వాగారం
స్వభవనం, యయా జగామ.

సర్వేపి సామాజికా సుస్తుప్తస్వాప్తాః సమ్రాజాదేశేన సహ్య
సమయే స్వస్వగృహాణి యయుః, సార్వభౌమాఽపి స్వసమీపస్థితం
తారక మభివద్ధ్య, తం విసృజ్య, సస్తుప్తానరజః కృతార్థసున్ స్వభవనం
జగామ.

తా! అంత సామాజికబలందఱును మిక్కిలియానందించుచు
రాజానుమతిని బొంది, సంధ్యాసమయమున వారి వారి గృహముల
కేగిరి. సార్వభౌముఁడుఁ గూడఁ దారకునకు సమస్కరించి, వానిని
భవనమునకుఁ బంపి మిక్కిలియానందముతోఁ గృతార్థుడనయితినిని
భావించుకొనుచుఁ దన శుందిరమున కేగెను.

27. సుప్త్యా పమ్మదపరిపూరిత ప్రయామాం

కృత్వా సోఽచిర మభిల పృథాతకృత్యమ్,

అధ్యాస్తే వృ వదసి దివ్య భద్రపీఠం

గ్రావాగ్రం హరి రివ సాదు సార్వభౌమః.

వ్యా :- సుప్తేతి :- సః సార్వభౌమః చక్రవర్తీ, సమ్మద పరి
పూరితః ప్రమాదపూర్ణసున్, "ప్రమాదామోద సమ్మదాః" ఇత్య
మరః. త్రియామాం రాత్రిం, సుప్త్యా ప్రసవ్య, అఖలం సర్వం, ప్రభాత
కృత్యం కల్యకరణీయం తార్వం, అచిరం కీఘ్రిం, కృత్వా విధాన్యసదసి
సఖాయాం, దివ్యం ఉత్తమం భద్రపీఠం సింహాసనం గ్రావాగ్రం వర్వత
శిఖరం, హరి రివ సింహభవ. "అదిగ గోతగిరి గ్రావాచలకైలీ కిలో
చ్చయాః," "హర్యక్షః కేశరీ హరిః" ఇతి చామరః, అథవా, గ్రావా

గగ్గం తదయవర్వత శిఖరం. హరి రవ నూర్వ ఇవ, "యమా నిలేన్ద్ర) చన్ద్రార్క నిష్ఠసంహం శువాశు, శుకాహి కపి భేషేషు హరి రాన్ పిలే త్రిమ", ఇతి నానార్థ రత్నమాలా, సాధురమ్యం, ఆధ్యాత్మేనృ అధితమౌ. శివమాలాకృర:

రాత్రౌ సుఖనిధా) మనుభూయ, పృథాతే త్వరయా సర్వాణి కాలృత్యాని నిర్వర్త్య, న సార్వభౌమః సభా మాగత్వ, శత్రి) సింహః గిరిశిఖర మివ రవి రుదయగిరి శిఖమివ వా, దివ్య మున్నతం సింహాసన మూరురోహ.

తా. ఆ రాత్రి సుఖముగ నంతోషముగ నిద్రించి, యా సార్వ భౌముడు కలువారినే మేల్కొని గలగల కాలృత్యముల నెరివేర్చు కొని, సభామందిరమున కేతెంచి, యచ్చట సింహము పర్వతాగ్రమును వలె, లేక, మూర్ఖుడు దయవర్వత శిఖరమునువలె నున్నతమగు సింహా సనమును అధిష్ఠించెను.

28. గర్వాతి ద్వయ పరిమేయ నిమ్మటనే

సైకాన్న త్రిదశ నహస్రపీత రమ్యా.

అస్థాన్యాప్త ఉపవివేక తత్ర నానా

దేశియాధిప ఎవరః పృమోదయుక్తః

వ్యా :- గర్వాతితి :- గర్వాతిః శ్రోతయుగం, "గర్వాతిః శ్రోతయుగ, మిత్వమరః. తిస్థాన్యా ద్వయం యుగం, తేన పరి మేయః పరిమా తుం యోగ్యః యః నిమ్మటః గృహారామః. "గృహారామస్తు నిమ్మట" ఇతిమరః. తిస్థలప్తే వాధ్యదేశే, సైకాన్న త్రిదశ నహస్రపీత రమ్యా ఏకోన త్రింశ చ్చిహస్రాననోపకౌఢితా. ఏకాన్న త్రిదశ నహస్రపీత రమ్యేతి నమస్తం వదిమ్. తతి) ఇతి త్రిదశ నహస్రకర్తేన నమూనీకృతే ఏకకర్తేన గవా "త్పరీయా తత్కృతార్థేన గుణవచనేన" ఇత్వతి త్పరీయేతియోగ విభాగాత్ నమూనః. ఏవం

చ ఏకేన న త్రిదశ సహస్రపీతా నీతి తృతీయా సమానః “ఏకాద్విత్వై
కస్య చాదుక్” ఇతి సభాః ప్రకృతి భావః, ఆదుగాగమశ్చ. “దుర్యోను
నాసికే” ఇతివా అనునాసికః ఏకాన్ని త్రిదశేతియోపమ. సా ప్రసిద్ధా
అస్థానీ అస్థానం, సభామద్విరం. ఆస్తే విద్యతే, తత్ర తస్యా మాస్థా
న్యాం, నానాదేశీయాః నానాదేశ, నమ్నద్విసః యే అధిపాః రాజానః,
తేషాం విసరః, సమూహః ప్రమోద యుక్తః అపస్తపూర్ణః ఉపవివేక
ఉపావిశత్ అతిశయోక్తి రలంకారః.

చతుష్కేశ పరిమిత స్వోద్యానస్య మధ్యదేశే వికాలమాస్థానీ
మిద్ధపమస్తే - తస్మిన్ ఏకోన త్రింశత్సహస్ర సంఖ్యాకా న్యాసనాన్య
వర్తంత. తేషు బహుదేశేభ్య ఆగతా రాజానః సస్తుప్తాః వ్యవసక్.

తా। నాలుగు కోసులు మేరగల పూడోటలో నొక సభా
మంటపముగలదు. అందుపకటి తక్కువ ముప్పదివేల యాసనములున్నవి
వానిపై నానాదేశములనుండి వచ్చిన రాజు లానందముగ నుండిరి.

29. పార్షద్యా ద్విజయుగలం విలోకక శ్రీ
యుక్తాం భూపతి తనయాం నిరీక్షకాస్తే,
కార్యజ్ఞాః స్ఫురదుచితావనోవవిప్తా
అన్యోన్యం నదసి తదాఽ బ్రువన్ ప్రతిపమ్.

న్యాయః :- పార్షద్యాః :- కార్యజ్ఞాః కార్యవిధానవేత్తారః, పార్ష
ద్యాః పరిమది స్థితా సభ్యాః. మరన్తి ప్రకాశమానాని ఉచితాని
అత్థాని యాని ఆసనాని తేషు ఉపవిప్తాః నిష్ణాః, ద్విజయుగలం విప్ర
రాజ పుత్రయుగ్గం, విలోకకాః ఈక్షమాణాస్సన్తః, తదా తస్మిన్సమయే,
అన్యోన్యం పరస్పరం, ప్రతిపం విరుద్ధ భావోపేతం యథా తథా, అబ్రు
వన్ అవోచన్.

తదా తత్స భాయా ముచితా సనోపవిష్టా స్పృభానదః వివ్ర) కుమారం రాజపుత్రం శ్రీమతీం సార్యభాను దుహితరంచ పశ్యంతః పరస్పరం విరుద్ధాలాపనకుర్వన్.

తా! ఆ సమయమున సభలో ముచితా సనాసీనులైన సభ్యులు, రాజపుత్ర బ్రాహ్మణ కుమారులను, శ్రీమతియగు రాజకుమారిని, జూచుచు వారిలో నారు పరస్పరవిరుద్ధముగ మాటలాడఁ దొడంగిరి.

30. పాపాణః ప్లవత ఇతః వయస్సు చిత్రం

తూల స్సమ్రుతి వహసా నిమజ్జతి హ.

చన్ద్రో క ప్రయజనుతేన వృద్ధవస్త్రే

వ త్రాత శృతుర జగిన పుత్యభూమే.

వ్యా:- పాపాణః ఇతి :- ఇతః చిత్ర పాపాణః శిలాఖడ్గాః వయస్సు జలేషు, ప్లవతే ఉన్మజ్జతి. సమ్రుతి ఇదానీం, ఇహ అత్ర తూలః కార్పూర పిండం, సహసా వేగేన, నిమజ్జతి మగ్నోభవతి. చిత్రం అశ్చర్యమ్ పుణ్యభూమే భారతక్షోణ్యాః, చతురజనేన నిపుణజనేన, భారతీయే నేతృభః చన్ద్రోకః చన్ద్రద్వీపాధిపతి సార్యభానుః, తరుణేన యూనా కుమారేణ. వృద్ధవస్త్ర ఇవ వృద్ధవస్త్రేన, త్రాతః సంరక్షితః, ఉపమాగర్భో దృష్టాంతః, కార్యలిప్తంచ.

అస్మిన్నాశ్రే సమ్రుతి పాపాణః వయస్సు ప్లవతే. తూలస్తు జలే నిమజ్జతి. అహా! ఇదం బహుశ్చర్యకరమ్, యువా పుత్రః వృద్ధం పితర మివ భరతివర్ష జాగః కశ్చన భాంతీయః చన్ద్రద్వీపాధిప మరక్షత్.

తా! ఇప్పడిచ్చట భారతీయుడొకఁడు చంద్రద్వీపాధిపతియగు సార్యభాముని, వయసులోనున్న కొడుకు లెండిసి గాపాడినట్లు రక్షిం చెను. ఇది మిక్కిలి వింతగానున్నది. ఇప్పడిచ్చట అయి నీటిలోఁ దేలుచున్నది. దూదిపిండు నీటిలో వేగముగా మునుగుచున్నది కదా!

31. నూనంబుకా వక్తులిత దివ్యశక్తిమనై
 పాశ్చాత్య ప్రకటిత క్షుద్రామతేతా.
 క్షాచక్రం చిరమపి కావత్తుం నష్టై
 మిత్రం యో భవతి తయో న్నవన భస్య.

వ్యా:- నూనమితి:- తే వీరౌ, అతులితా అశద్భవా దివ్యా
 దేవసమ్బుద్ధిని యా శక్తిః సా అనయోః అస్తీతి అతులిత దివ్యశక్తి
 మనై, "న కర్మధారయా నృత్వర్థయః" ఇతి శాస్త్రస్య అనిత్యత్వాత్,
 "నుకేళీ తామ్రకేళీ" ఇతిభాష్యకారవచనాచ్చ రూపమేతత్సాధు.
 పాశ్చాత్యానాం పశ్చిమదిగ్వాసినాం ప్రకటితాః ప్రసిద్ధాః యే శక్ర
 వః రిపవః తేషాం ధూమకేతూ ధూమప్రధానోత్పాతౌ. ధూమకేత్వా
 గమనే లోకాం పరివః భవిష్యతీతి శాస్త్రమ్. ఉపప్లవాయ లోకా
 నాం ధూమకేతు రివోద్ధితః" ఇతిశాలిదాసుః. ఖాచక్రం భూమిన్ద్రులం,
 చిరమపి చిరకాలవపి, కాసితుం పాలయితుం, నమర్థా శక్తిమనై,
 దక్షా నిత్యర్థః, తయోః వీరవరయోః, యః జనః, మిత్రం నఖా, భవతి,
 నవన సపురుషవన, భస్యః యోగ్యః, నూనం ధూమమ్.

ఏతే వీరకుమారౌ అతులిత దివ్యశక్తి సముపేతౌ. పాశ్చాత్య
 నాం యే శత్రవః తేషాం నాశనే సముత్పన్నా ధూమకేతూ. సర్వం
 మహిమన్ద్రులం చిరమపి పాలయితుం సమర్థౌ. ఏతయోర్మైత్రీం యస్య
 మ్పానయతి సవన మాసవః భస్యః భవతి.

తా। ఈ ద్విజరాజపత్నీలింగపురుషు సాటిలేని దివ్యశక్తులుగల
 వారు. పాశ్చాత్యులకుగల ప్రసిద్ధ శత్రువులను సంపూర్ణముగ నాశ
 నముజేయుగల ధూమకేతువులే. వీరి భూమిపంథ నంతకాల మయినను
 కాలింప ననుభులు. వీరి మైత్రిని సంపాదించినవారే భన్యులు. కృతా
 ర్థులరు.

32. ఇతం ప్రాజ్వల దనివార్య కోపవహ్ని
 ర్కావినాం విషు మహనియ కర్మభూమి.
 సర్వకామహిత విలకావనం దిధి
 త్యేవాద్యాత ఉచిత ఏతయో సువధి.

వ్యా:- ఇత్యుతి:- మహనీయా మహత్వేనా యా కర్మ
 భూమిః భారతభూమిః తస్యాః మహనీనాం ఋషీణాం, భరతభూమినివాసి
 మునిపుణ్యవానామి త్యర్థః అనివార్యః వారయితు మశక్యః, కోపవహ్నిః
 కోపాగ్నిః. ఏవం వీరవరరూపేణ, బహు అధికం, ప్రాజ్వలత్ జ్వాల
 అద్య ఇదానీం, సర్వత్ర సర్వేషు దేశేషు, అహితబలం శత్రుసైన్యం
 తదేవ కావనం వనం, తత్, దిధితి దగ్ధ మిచ్చతి. అతి అస్మాదేతో,
 ఏతయోః వీరవరయోః, సువధిః సమ్యక్సన్ధానం, వీరితః అర్హః.

భారతభూమివాసినాం మునీనాం కోపాగ్నిరేవ ఏతద్వీరవర
 రూపేణ జ్వలితిస్మ. అయం కోపాగ్ని రివానీం సకలాసపి శత్రుదేశాన్
 భస్మసాత్ కరిష్యతి. ఏతే వీరౌ సర్వాస్పత్యాన్నాశయిష్యతః.
 తేన హేతునా ఏతాభ్యాం సమ్యక్సన్ధిః కార్యవన.

కా! భారత వర్ష మందున్న మునీశ్వరుల కోపాగ్నియే యీ
 వీరకుమార రూపముః మండుచున్నది. ఇది శత్రుసైన్యముల నెడు నడ
 పులను గాల్చును. కావున నీ వీరులతో మంచిగ సంధిచేసికొనుట
 మంచిది.

33. ఏత్యా నిర్వచనవసర ద్విజా ప్రిహలాం
 దత్త్వాఽల మ్రియతన సూ మయం విరాజి,
 పాశ్చాత్య ప్రకటిత మమ్యుహేతు భూతః
 కిం ధీమాన్ వ్యకుల కలంక ఏవ భూమః.

వ్యా:- వీత్యుతి:- ఏష భూమః అయం సార్వభౌమః, అవసర,
 ప్రస్తావః సు సభవతీ త్యవసరః. తస్మిన్ ద్విజస్యాప్తి బ్రాహ్మణ

ప్రాప్తిః సైవ హాలా మదిరా తాం పీత్యాఖలు, ఖలు = తస్యః సానం
నోచితమ్. తేన స కిచ్చిత్సాధ్య మితిభావః. ప్రియతమయాం ప్రియ
దుహితరం, విరాజే రాజకుమారాయ, దత్త్వా అలం, అలం = దానం
నోచితమ్. తేన సాధనీయం కిమపి నాస్తీతి భావః. ఉభయత్యాపి
“అలంఖర్వోఽఞ్చ త్యాదివాత్త్వా ప్రత్యయః. పాశ్చాత్యానాం, ప్రకటితః
బహిర్గతః, యః మన్యుః క్రోధః, తస్య హేతు భూతః, నిమిత్తభూతః,
స్వకులకలబ్జః స్వకులాక్షారభూతః, ఏషః భూవః సార్వభౌమః, ధీమాన్
కిమ్ బుద్ధిమాన్ కిమ్, స భవత్యేవ.

అయం సార్వభౌమః అనవసరే బ్రాహ్మణమైత్రీం మదిరాపాన
మివా కరోత్, తేన కిందిదపి సాధ్యం నాస్తీ. స్వపుత్రికా మతి
ప్రీత్యా రాజకుమారా యాదాత్. ఏతేనాపి సాధనీయం కిమపి నాస్తీ.
కిన్తు అనేన హేతునా సత్సేవం పాశ్చాత్యానాం మన్యుకారణ
మభూత్. స్వకుల కలబ్జభూతః అయం బుద్ధిమాన్సభవతి కిన్తు మూర్ఖ
ఇవ ప్రతిభాతి.

ఈ సార్వభౌముడే సమిత్తములేకుండ మద్యమును దాగినట్లు
ఈ బ్రాహ్మణ బాలకునితో మైత్రీ గావించెను. తన ప్రియపుత్రిక
నీ రాజకుమారునికిచ్చి వివాహముగావించెను. ఏనివలన సాధింపదగిన
కార్యములేమున్నవి. మీదుమిక్కిలి యీ గెండువనులచే బాశ్చా
త్యులగండటికిఁ గోపకారణమయ్యెను. కులమునకు మచ్చతెచ్చిపెట్టిన
యీరెండు బుద్ధిమంతుడేనా !

34. ఏత్ర్యం నత్రుత మపి హన్తి పాదపూతం

వీరకృత్వ ద్విజకుం బిస్తుతామయం స ఏషః.

పాశ్చాత్యావనివలయే నమస్తతోఽద్య

ప్రాచీన క్రితికరసాం మతం వ్యతిరేక.

వ్యా :- పీత్యమితి :- ఈ ఏషః ప్రసిద్ధః అయం సార్వభౌమః.

ద్విజకులబంధుత్వం క్షత్త్ర బంధుత్వం స్వీకృత్య గృహీత్యా, పితృం
పితృస్సృష్టి, ఇత్ గత్ కృతజ్ఞతా సచ్చాస్త్రమపి పాఠభూతిః పాన్తి,
పాదాభ్యాం పాన్తి, నాశయతీత్యర్థః. అద్య ఇదానీం, సమంత్రః సర్వత్ర,
పాశ్చాత్యావనిషలయే పాశ్చాత్యితేకే, పాచీనానాం పురాతనానాం,
కృతి శిరసాం ఉపనిషదాం, మతం సిద్ధాంతం, వ్యతిక్రీల్ అబోధత్.

ఏవ సాశ్వభౌమః క్షత్త్రబంధుర్యుత్వా కలకృమాగతం సచ్చాస్త్ర
మపి నాశయామాస కిచ్చ బ్రాహ్మణమైత్యం సమ్పాద్య అతిపురాతన
మువనిషత్తమ మువదిదేశ.

కా. ఈ సార్యభౌముడు రాజకుమారునితో బంధుత్వమును
గావించుకొని, తాతలంజులమీది వచ్చుచున్న మన సత్సంప్రదాయ
మును కాళ్ళతోఁ దన్ని నాశనముగావించెను. ఈ బ్రాహ్మణ బాల
కునితో స్నేహముఁజేసి, మన దేశమందంతట పాఠఁబడిన యా యువ
నిషస్మతము నువదేశించెను.

35. స్వాచారం జనపతినాఽవలంబ్యయేతే

తం పుత్యావనిగురుతా మిదీదృశేత్.

పత్యేనో ద్విజకులశేఖరా పుదేతి

ప్రాగ్దేశే వ్యసన ముపైతి పశ్చిమేఽర్కః.

వ్యా :- స్వాచారమితి :- ఏతే ద్విజకులశేఖరా విప్రక్షత్త్ర
కుమారవరా, జనపతినా సార్యభౌమిన, స్వాచారం భారతీయోదారం
అవలంబ్యయేతే స్వీకారయేతే, తం సార్యభౌమం పుణ్యావనిః పుణ్య
భూమిః భారతదేశస్య, గురుతాం గౌరవం అదీకృతేతాం దశ్యయేతే.
ఏనా ద్విజవరా, పత్యే లోకయ, అక్క, రవిః ప్రాగ్దేశే భారతభూమౌ,
ఉదేతి ఉదయ మాహ్నితి, పశ్చిమేఽర్కః ఉదేతే వ్యసన ముపైతి
అ సమేతి.

ఏతో కుమారా సార్యభామాయ స్వాచారం బోధతః. రాజ్యే
స్వదేశగౌరవం దర్శయతి, ఏనా వశ్యత. ప్రాగ్దేశే రవిరుదేతి వశ్యత
దేశే అస్తమేతి.

తా! ఈ ద్విజరాజకుమారు లిరువురును తమ యాచారములను
సార్యభామునకు బోధించి యాచరించునట్లు గావించుచున్నారు. తమ
దేశగౌరవమును వానికిఁజూపించుచున్నారు. వీరిని జూడుడు, నూర్చుడు
తూర్పుదేశమున నుదయించుచున్నాడు. వశ్యమదేశమున నస్తమించు
చున్నాడు. భారతభూమి తెలుగుతోనిండి పాశ్చాత్యదేశ మంధకార
బంధుర మగుదున్నది.

36. భూదేవోత్తమ రచితో రుయన్త్రవక్షి

శక్త ద్వాదశ శత యోజనాని గన్తుమ్,

తత్రా ప్యాచిత భరధారణే నమర్థః

నాకే హర్దివ మథ నజ్జతో బభూవ.

వ్యా:- భూదేవేతి:- అథ సభానస్తరం. భూదేవోత్తమేన
బ్రాహ్మణోత్తమేన, తారకేశ్వర్యర్థః. రచితః నిర్మితః ఉరుః విశాలః
యన్త్రవక్షి విహగాకారణన్త్రం, విమాన మిత్యర్థః. ద్వాదశ శత
యోజనాని యోజనానాం ద్వాదశ శతం, తావద్ధూర మిత్యర్థః. గన్తుం
యాతుం, శక్తః నమర్థః. తత్ర తస్మిన్ ఆదితః పరిమాణవిశేషః భరః
భారః తస్య భారణేఽపి వహనేఽపి నమర్థః. నన్, నాకే ఆకాశే
“ఆకాశే త్రిదివే నాకః” ఇత్యమరః, అహని దివాచ అహర్దివం రాత్రిం
దివం, నజ్జతః సంసిద్ధః, బభూవ అభూత్.

భూసుర స్తారకః స్వశక్త్యా బృహద్విమానం నిర్మమే. తద్ద్వాదశ
శతయోజననూరం గన్తుం శక్తమ్. కించ, తత్ప్రాచీత మధికం భారం
వోధుంచ నమర్థమ్. తాదృశం విమానం సంసిద్ధం సదాకాశే దివా
రాత్రీ మతిష్ఠత్.

తా! బ్రాహ్మణ కుమారుడైన తారకుడు తన క్రితే వత్సా తారముగ నొక పెద్ద విమానమును నిర్మించెను. అది వండ్రెండువేల యోజనముల దూరము ప్రయాణముచేయును. దాని యందుంచిన జరువును గూడ మోయును. అది యాకాశమున రేయింబవళ్ళు నిద్ద ముగానున్నది.

37. అస్థాన్యామితి న ఉవాచ భూమిదేవః

సర్వే మాం శ్రుణుత నభాసదో మహస్తాః,

వాత్సల్యా దిహ గురుణేన సాదు శిష్యః

స్నిగ్ధో మేఽ క్రియత మహాభృతాత్మ తుల్యః.

వ్యా:- అస్థాన్యామితి :- స. భూమిదేవః భూసురః తారకః, అస్థాన్యాం సభాయాం, ఇత్థం, ఉవాచ అవోచత్, సర్వే సమస్తాః మహస్తాః పూజ్యాః, సభాగదః సభాస్తారాః!, మాం, శ్రుణుత ఆకర్ష యత, ఇహ అత్త, వాత్సల్యాత్ ప్రీత్యాః, గురుగా ఆచార్యేణ, సాధు శిష్య ఇవ యోగ్య చాత్రి ఇవ, మహీభృతా సార్వభౌమేన, మేమమః స్నిగ్ధః వయస్యః, రాజపుత్రీ ఇత్యర్థః. “స్నిగ్ధః వయస్య స్సవయాః” ఇత్యమితి. ఆత్మతుల్యః స్వసమానః, ఆక్రియత ఆకారి, ఉపమా.

ప్రయాణారంభసమయే స తారకః సామాజికా నుద్దిశ్య, భోస్స భాస్తారాః! మద్వచనాన్యా కర్తయత. యథా గురు రాత్రి శిష్యం వాత్సల్యా చాత్మసమానం కరోతి తథా అయం సార్వభౌమః మన్మత్రి మాత్మతుల్య మకరోత్.

తా! ప్రయాణారంభ సమయమున నా తారకుడు సభలో సభాసదుల నుద్దేశించి, ఓ సామాజికులారా! నా మాటలను వినుడు. గురువు వాత్సల్యముతో మత్తమిశిష్యుని తనతో సమానునిగా గావించు నట్లు ఈ సార్వభౌముడు నాపీయ మిచ్చుని అభిమానముతో తనతో

సమానుని గావించెను. అనఁగా భారతదేశమునకు సాత్వభావమునిగా
జేసెను.

38. తాం జీవాన్తక శక బాణపాతితాం ద్వి

ట్రుం రుద్ధా మృహు రుదతీం ఏ నిర్గతాకామ్.

రక్షిత్యేద్యుః మనుకమ్పయా ముమోచ

స్వేచ్ఛాయై కృత్రిమత పుణ్యభూమి హంసీమ్.

వాః :- తామితి :- సః సార్వభౌమః, జీవాన్తకాః ప్రాణావ
హరిణః యే శకాః శకదేశీయాః తేషాం బాణైః శరైః పాతితాం పతి
తాం, ద్విట్రుం రుద్ధాం శత్రుసమాశ్రాంతాం, బహుభృశం, రుద నీం
దుఃఖతాం, నిర్గతాకాం నిరాకాం, శృత్రిమారా వేదసమ్మతా యా
పుణ్యభూమిః భారతావనిః, తామేవ హంసీం హంసాజ్ఞనాం, ఈద్యుః
ఇత్థం, రక్షిత్యా సంరక్ష్య, అనుకమ్పయా దయయా, స్వేచ్ఛాయై
స్వచ్ఛంద సత్కారాయ, ముమోచ అముచ్చత్. గౌరవకాలక్సారః.

కూర బాణవిధ్ధాం శత్రుసమాశ్రాంతాం జీవితే నిరాకాం రుద
నీం హంసాజ్ఞనామివ శకరాజన్య శరవిధ్ధాం శత్రురాజన్య సంరుద్ధాం
ముహుర్ముహు ర్దుఃఖతాం నిరాకాం భారతావనిం రక్షిత్యా అయం
సార్వభౌమః కృపయా స్వచ్ఛంద సత్కారాయ మోచయామానః.

తా! ప్రాణాంతకుల బాణము దెట్టులనుదిన, నిరాశతో దుఃఖం
చుచున్న హంసాగణను గరుణించి స్వేచ్ఛగా నెగురుటకు విడిపించినట్లు,
ఈ చక్రవర్తి శకరాజన్య బాణవిధ్ధయై శత్రుసంరుద్ధయై దుఃఖాశ్రాం
తయై ఆకావిరహతయైయున్న భారతావనిః ముక్తినిచ్చి, స్వాతంత్ర్యము
నొసంగి యుద్ధరించెను.

39. అన్యేన్యాన్తరతలస్థై ర్నిజాత్మజానాం

తాం వేదప్రాయ భయకృచ్ఛకే శిష్ట్యా.

వేస్త్రస్తాం మఖయతి భాగ్యదేవవత్పు
కృవాతో మదమత కర్మభూమి సాధ్యమ్.

వ్యా:- అన్యోన్యేతి:- విజాత్మకానాం స్వీయపుత్రాణాం, అన్యోన్యం పరస్పరం, ఆస్తరకలహైః, ఆస్తరకలహైః, వేదవీర్యాణాం అభిమతవేదానాం, ద్విజానా మిశ్యర్థః. భయకృత్ భయభగ్నాయా శశేక శిష్టిః శకరాజన్య కానకం, రయూచ, సస్త్రస్తాం అతిభీతాం, తాం, ముఖతాం విబుధశ్లాఘ్యాం కర్మభూమిరేవ సాధ్య వనివృత్తా తాం, సః హృదనాథః సోమం సార్వభౌమః, భాగ్యదేవ వత్ భాగ్యదేవతేవ, మఖయతి ముఖతాం కరోతి, ఉపమాగర్భితో యవకాలక్ష్మరః.

స్వపుత్రాణా మస్తరకలహేన దుష్ట స్వవతి కాననేన చయథా పతి పృతా-మఖ మనుభవతి తథా పృజానా మస్త్రః కలహేన. దుష్టకా ధీశ్వర కాననేనచ భారతావనిః వీడితా దుఖమనుభవతిస్మ తా మిదాసీమమం సార్వభౌమః దుఖనిర్మూక్తాం కృత్వానుభతా మకార్షీత్.

తా। తన కుమారులు లోలోనఁ గలహించుకొనుచుండ, పతి దుష్టుడై తన్ను కానించుచుండ, బలిపరయగు కాంత యెట్లు దుఃఖం చునో యట్లే భారతభూమియు స్వప్రజల యంతః కలహములచేతను, హృదన శకాధీశ్వరుని కాననముచేరిను, మిక్కిలిగా బాధపడు చున్నది. దానిసీసార్వభౌముడు కనికరించి, దుఃఖనిర్మూక్తను గావించి ముఖవంతురాలను గావించెను.

40. భాగ్యవ్యం రిపుకులపీడనాయ చస్త్ర
ద్వివస్త్వాఽద్య తవతి దివ్యపుణ్యభూమేః.
ప్రాచీనక్రుతిమత సాదుకర్మ విద్యై
వర్వత్ర ద్విజకుల సమ్మదోపబిభ్యై.

వ్యా:- బాధ్యమితి:- ప్రాచీనా పురాతనా యా క్రుతిః వేదః తస్యాః మతాని సమ్మతాని, వేదవిహితా నీత్యర్థః. యాని సాధూని

కర్మాణి సత్కర్మాణి తేషాం సిద్ధ్యై సాధనాయ, సర్వత్ర సర్వదేశేషు,
ద్విజకులస్య ద్విజవంశస్య, సమ్మదః ప్రమాదః, తస్య ఉపలభ్యై
ప్రాప్తయేచ, అద్య ఇదానీం, చంద్రద్వీపస్య దివ్యపుణ్యభూమేః భరత
భూమేశ్చ, బాణవ్యం బన్ధుత్వం, భవతి.

అనేన చంద్రద్వీప భరతవర్షయోః బన్ధుత్వసమ్బంధనేన సకల
శత్రుసంహారః సమ్భవిష్యతి. వేదచోదిత సత్కర్మాణి నిత్యం నిర్విఘ్నం
ప్రచలిష్యన్తి. సర్వత్ర ద్విజకులస్య సమ్మోదః సమ్భవిష్యతి.

తా। వేదచోదితములైన సత్కర్మముల నాచరించుటకును,
నన్నిచోట్ల ద్విజకులము సంతోషముగనుండుటకును, సకల శత్రువు
లను నిర్మూలించుటకును, నేడు చంద్రద్వీప భరతవర్షములకు బంధుత్వ
మేర్పడినది.

41. జామాతః ప్రియతమ కర్మభూమిలక్ష్మిం
ప్రావయ్య త్వ మనుజ శిష్యమేహాధీమన్.
శానిత్యేత్యురుహరణం నిజాత్మజాయై
దత్తైస్త్వద్విజయుగలం వ సార్వభౌమః.

వ్యాః- జామాతృరితి:- సః సార్వభౌమః చక్రవర్తి, హేధీమన్
అనుజ! బుద్ధిమన్ సోదర! జామాతః దుహితృః పత్యుః, ప్రియతమాం
అతిప్రియాం కర్మభూమిలక్ష్మిం భారతవర్షశ్రియం, ప్రావయ్య ప్రాప్య,
శీఘ్రం ద్రుతం, ఏహి ఆగచ్ఛ, ఇతివచం, శానిత్యా ఆజ్ఞాప్య, నిజాత్మజాయై
స్వదుహితే, హరణం యాతకం, ఉరుఅధికం, దత్త్యావి తీర్థ్య, "యాత
కాదితు యద్దేయం సుదాయో హరణంచ తత్" ఇత్యుయరః, ద్విజ
యుగలం కుమారద్యయం, ఇట్టనునావ.

హేసోదర! ఏనం జామాతరం కర్మ భూమిరాశ్యే అభిషిచ్యత్వం
శీఘ్రమేవాగచ్ఛ, ఇత్యుక్త్యా, స్వపుత్రికాయై అధికం హరణం దత్త్యాన
సార్వభౌమః ద్విజరాజకుమారద్యయ మస్తావీత్.

తా! భరతభూమికి సార్వభౌమునిగా మన యల్లునకుఁ బట్టాధి
పేశముగావించి, నీవు వేగముగాఁదిరిగిరమ్ము. అని తనసాదరునితోఁ
తెప్పి. తన కూతువధికముగ నరణమునిచ్చి, యాసార్వభౌముఁడా ద్విజ
రాజునూరుల నిరువురను గొనియాడి విడిచెను.

42. అకాశాధ్వని యువరాజు ముద్ధర వృ
త్తాదేవం తరుణవధూవరౌ పతిత్రీ,
వేణ్ణయ ద్దుశమవి యోజనార్థమూర్ధ్వం
సాయం ప్రాగ్దిశ మన్యపన్మనోజవేన.

భాష :- అకాశాధ్వనీతి :- గుఱత్రీ వక్షిరూపం తద్విమానం
యువరాజం సార్వభౌమసాదరం, వ్తాదేవం భూసురంతారకం, తరుణ
వధూవరౌ నూతనదమ్పతీచ, ఉద్ధరన్ ఉద్వహన్, అకాశాధ్వని గగన
మూర్గే, ఉర్ధ్వం ఉపగి, యోజనార్థం అర్థయోజనం, శ్రోతద్వయ
మాత్రమిత్యర్థః. దుశమవి శీఘ్రమేవ, గండియ ఉడ్డియ, సాయం
సాయంకాలే, మనోజవేన మనోవేగేన, ప్రాగ్దిశం ప్రాచీమాశాం,
అన్యవల్ దగర్ప.

యువరాజేన తారకేన నూతన దమ్పతీభ్యాంచ గహితం తద్వి
మానం ఉర్ధ్వం శ్రోతద్వయం గగనమూర్గే ఉడ్డియ, మనోవేగేన
సాయంకాలే ప్రాచీందిశం యయా.

తా! ఆ విమానము యువరాజును తారకుని నూతన దంపతుల
నక్కించుకొని, అకాశమున అర్థ యోజనము మీఁదికిగిరి, మహావేగ
ముతో సాయంకాల మగుసరికిఁ దూర్పుదిక్కును జేరెను.

43. అటం కృశమవి శౌమవస్తు జాలం
దృగ్యంత్రై వృవది విలోక్య తైర్దవిష్టమే,
సంస్పృష్ట ర్నిరువమ సాఖ్యదావిలేన
వ వ్యప్తేఽద్భుతగతి రస్తరాఽన్వభావి.

వ్యా :- అటమితి :- అటం కీటకాదీక మారభ్య, క్షృణుమి
 సుమాక్ష్మమపి, దవిష్టం అతిమారస్థితం, భౌమవస్తుజాలం భూతలభేదకక్షు
 సమూహం, దృగ్యస్త్రైః దూందర్శనీయస్త్రై విశేషైః, సవతి సదృశ్య
 విలోక్య దృష్ట్యా; నిరుపయసౌఖ్యైః, అతులసుఖచాయకః, యః సుఖానాం
 వాయుః తేన సుస్పృష్టైః సేవితైః, తైః తారకయవరాజాదిభిః,
 స్వప్నే ఇవ స్వప్నావస్థాయా మివ, అస్తరాహృదయే, అభిజాతధ్యతే
 అస్తరాతే, అద్భుతగతిః అద్భుతగమనం అన్వభావి, అన్వభూయత,
 ఉపమా.

గగనమార్గే సుఖదేన మరుతా సేవ్యమానాస్తే రాజశ్రుత్రా)
 దయః దూరదిర్ఘీనీ యస్త్రైః భూమిష్టం దవిష్టం సుమాక్ష్మమపి వస్తు
 జాలం పశ్యంతః స్వప్నదశాయా మివ అద్భుతగతిః అన్వభూయత.

తా. ఆకాశమార్గమునఁ బోవుచున్న యారాజకుమారాదులు,
 భూమిపై మిక్కిలి దూరము నున్న చిన్నచిన్న ప్రాంతికాదులను
 గూడ దూరదిర్ఘిని యంత్రముచే, జూచుచు, చల్లనిగాలి సుఖముగఁ
 దగు నుచుండ, స్వప్నము ననుభవించున్నట్లు ప్రయాణము ననుభవించెను.

- 4 . సప్తమ్యయా. వృషభవయవ్య తారకాస్యే
- త్యాయుష్యం మహితనుఖం సతతదేవమ్
- లేఖిత్యా విమధపురిజనై మహిమా
- భుక్తాన ప్రముదితమానసో బభూవ.

వ్యా :- సమ్భూయ్యాదితి - సః విమధపురిజనః విబుధునందః
 పౌంజనసమూహః, సృవతనయస్య రాజకుమారకన్య, తారకస్య భూమి
 కుమారస్య తారకస్య చ ఆముష్యం చిరాయః, మహితసుఖం దివ్య
 సుఖం చ. సమ్భూయ్యాల్ సమ్యక్ ఇనతాల్ ఇతి ఏవం, తోరదేవ
 బహిర్ద్యాకేషు, లేఖిత్యా-లేఖిభ్యః మహేన ఉత్పదేన, మహాఉద్భవ
 ఉత్పదే ఇత్యమరః. అభ్యుత్థానం ప్రత్యుద్గమనం తేన ప్రముదితం

శ్రీమద్భగవద్గీతా ప్రకారం స్వాత్మం హి స్యుః, అభ్యుత్థానోత్సాహ ఇత్యర్థః.
శ్రీమద్భగవద్గీతా.

కారకరత్రుత్వాద్యగమనవారాంత్రుత్వావారణ సమూహాదిబుధసగరే బహిర్ద్వారేషు ద్విజరాజపుత్రీయో రాజాన్ముఖే నమ్నార్ణవే భూయాస్తామితి విలిఖ్యంతే నానాసప్తత్యుద్ధనుః కుద్యుక్తాః బభూవః.

కా :- కారకరాజకుమారులు తిరిగి వచ్చుచున్నారని తెలియఁ గనే విబుధసగరపురపటలంబున బహిర్ద్వారము అందు రాజకుమారులకు కారకునకును చిరాయుస్సుములు గలుగుగాఠమని వ్రాసి, వారి సత్పుత్రములతో విడుదలచేసి తోలేర నుద్భుక్తులై యుండిరి.

45. స్వాధీనేత్రపకల చక్రవర్తి సైన్యే
- సక్కిర్ణే ౭ విలయవనే నిజప్రకాశే,
అయాతితి నృపసుత స్వకన్ధుమిత్ర
ప్రేమవత్సవే విబుధపురజనా వదంతః.

వ్యా :- స్వాధీన ఇతి :- తే విబుధపుర జనాః విబుధపురవాసిన్ మానవాః అత్యధరత వర్తే, సకలచక్రవర్తి సైన్యే సర్వస్యైవ పార్వభౌమ సైన్యే. స్వాధీనే నృపకే సతి అభయవనే లోకే సర్వతో, అప్రకాశే స్వీయతేజసి, సక్కిర్ణే వ్యాప్తే సతి, అమృతముః, అజపురః, అమృతముః, అమృతముః, అయాతి అగచ్ఛతి, అతి వచనం, వదంతః అవదంతః, అవదంతః అమృతముః.

అత్యధరతపురస్య భౌమదేశస్థితా సైన్యం పార్వభౌమ సైన్యం స్వాధీన మభూత్. స్వీయప్రకాశః సకలభవనే వ్యాప్తః బభూవ. అమృతముః అమృతముః రాజపురః అగచ్ఛతి ఇతి కథయంతః సర్వే విబుధపురవాసిన్ చరమాసన్త మవిదన్.

కా. భా. తదేకమందు పార్వభౌమిని సైన్యమే రయును

స్వాధీనముఁ గావించుకొని, నిజవ్యతాపమును లోకమునందంతట వ్యాపింపఁజేసికొని, మనరాజకుమారుఁడు బంధుమిత్రాదులతోఁగలిసి వచ్చుచున్నాడని తెప్పికొనుచు, విబుధపురవాసులందఱును బరమానందభరితులైరి.

46. స్వచ్ఛందం శ్రుతిగదితం యథేష్టకర్మా

ప్రాప్త్యాత్మాభిలషిత జీవనం పున స్స్యాత్.

పట్కర్మేతి విబుధవత్తనేఽవగల్భం

చక్రే పావన ముపచిత్త్య గార్హవత్యమ్.

వ్యా:- స్వచ్ఛందమితి:- శ్రుతిగదితం వేదవిహితం, యథేష్ట కర్మ స్వాభిలషితం కర్మవిశేషం, స్వచ్ఛందం నిరుపద్యవం, స్వైరమిత్యర్థః. అప్నోమిలభే, పునః భూయః ఆత్మాభిలషితం ఆత్మసంకల్పం జీవనం వత్తనం, స్యాత్, శవేత్, ఇతి ఏవం, పట్కర్మా యాగాచరణశీలో బ్రాహ్మణః, “అసౌ పట్కర్మా యాగాదిభిర్యుతః” ఇత్యు మతః. విబుధవత్తనే విబుధనగరే, పావనం పవిత్రం, గార్హవత్యం గృహస్థాశ్రమం, అథవా గార్హవత్యాగ్నిం, గృహస్థేనారాధితోఽగ్ని గార్హవత్య ఇత్యుచ్యతే. ఉపచిత్త్య సంవర్త్య అవగల్భంచక్రే రక్షణా మూన,

తస్మిన్నగరే యజ్ఞా విప్రః, వేదోక్తం కర్మ అహ మితి వశం స్వేచ్ఛంతా కరిష్యే, స్వాభిలషితం వత్తనం పునః ప్రాప్నోమి. ఇతి నిశ్చిత్త్య, గార్హవత్యాగ్నిం గృహస్థాశ్రమం వాఉద్ధృత్యసంవర్తంతామూన.

తా! ఆ విబుధనగరమున యజ్ఞశీలుఁడైన బ్రాహ్మణుఁడు, నాకు వేదోక్తకర్మములను స్వేచ్ఛగా నాచరించుకొను నవకాశము లభించిన దనియు, స్వాభిలషిత జీవనమును మరల ననుభవించవచ్చుననియును, దలపోయుచు గృహస్థాశ్రమమును గార్హవత్యాగ్నిని ఉద్ధరించి వృద్ధి నొందు చుండెను.

47. పుణ్యవాళిల భారతావనీ జనానాం

రాజన్య ప్రియతనయ స్సదార మిత్రః,
సాధేఽ వాతర దచిరేణ వాకయానా
త్రుత్యాపి నిజవిత్వ చుమ్బితో యశస్వి.

వ్యా:- పుణ్యనేతి:- అఖిలభారతావనీ జనానాం సర్వేషాం భారతీయానాం మనుష్యాణాం, పుణ్యేన పుణ్యఫలేన, రాజన్యప్రియతనయః రాజ్ఞః ప్రియపుత్రః సదార మిత్రః దాతైః భార్యయా, మిత్రేణ తారకేణ సహిత స్సన్, అచిరేణ కీర్తుని, వాకయానాత్ విమానాత్, త్రుత్యాపి అవాద్యుభే, సాధే పాపాదే, అవాతరత్ అవతతార్య యశస్వీ కీర్తిమాన్, సః, నిజవిత్వా న్యజనకేన, చుమ్బితో బభావ, వితాతం పుత్రం చుచుంటే.

భారతీయానాం భాగ్యవశేన స రాజపుత్రః సదారమిత్రః ప్రాతఃకాలే సాధేఽ వాతరత్, న్యవిత్రా చుమ్బితోఽవ్యభవత్.

తా! ఆ రాజకుమారుడు భారతీయ భాగ్యవశయ ఫలప్రభావమునఁ, గుళలియై భార్యతోడను మిత్రుడైన తారకునితోడను గూడి, ముఖముగఁ దెల్లవారునికి మేడపై దిగెను తండ్రియు నాతని దగ్గరగా తీసికొని ముద్దిడెను.

48. తిష్ఠద్దు తివసుతం న చక్రవర్తి

భ్రాతా ప్రాజ్యభరతవర్త పాలనాయ,
భూదేవై ర్జననుత మభ్యపిపిచ త్రం
ద్యా క్షింహనన మధిరోపయన్ కృతజ్ఞః.

వ్యా:- తిష్ఠద్వితీ:- కృత ముసకారం జానాతీతి కృతజ్ఞః సః చక్రవర్తిభ్రాతా సార్వభౌమసోదరః, యువరాజః జనసుతం జన్మ క్షాప్యమానం తం క్షితివసుతం రాజకుమారం, తిష్ఠద్దు గోదోహనకాలే "తిష్ఠద్దు ప్రభృతీనిచ" ఇత్యసేన తిష్ఠద్దుకట్టి నిపాతితః తిష్ఠత్వః గాహయస్మిన్ సః తిష్ఠద్దు, గోదోహనకాలః, ప్రథమాసామానాధికకన్యాత్

అప్రాప్తః కథా అవ్యయభావశ్చ నివార్యతే పూర్వపదస్య పుంశ
 చ్ఛాపః "గోప్రియో దువనర్జనస్యేతి" ప్రాప్త్యః, విశిష్టత్యుపోయః.
 ప్రాప్త్యం ప్రభూతం యత్ ధరతవర్షం తస్యపాలనాయ, సంరక్షణాయః
 సింహాసనం సింహపీఠం, అధిరోపయన్ భద్రవీరే నివేశయన్, భూదేవై,
 భూమిరై, అభ్యషిషి చత్, అభిషేచయతిస్య.

చంద్రద్వీపాధిపతి సోదరః కృతజ్ఞస్సన్ ధరతవర్ష రాజకుమారం
 సింహాసన నివేశ్య, భారత భూపరిపాలనాయ శీఘ్రం బ్రాహ్మణైః
 మన్త్రపూర్వకం అభిషిక్తం కారయామాను.

తా! కృతజ్ఞుడైన యా చంద్రద్వీపాధిప సోదరుడు ధరతవర్ష
 రాజకుమారుని సింహాసనముపై నుంచి ధరతవర్ష మునంతను బాళింపు
 తుని వలుకుచు, మన్తపూర్వకముగ బ్రాహ్మణులచేఁ బట్టాభిషిక్తుని
 గావించెను

49. గోవిప్రానవ నిగమోక్త ధర్మరీత్యా

సామ్రాజ్యం చిర మిహ పాలయేత్కుదిత్వా.

భూమిత్వాఽఞ్చితమకుటేన మిత్రాశీర్షం

కక్షేతం నృ భవతి తారకో నృపాణామ.

వ్యా :- గోవిప్రానితి :- గావః ధేనూః విప్రాన్ బ్రాహ్మణాన్
 అవ రక్ష. నిగమోక్త ధర్మరీత్యా వేదవిహిత ధర్మమార్గేణ, సామ్రా
 జ్యం సార్వభౌమత్వం, దిరం చిరకాలం, ఇహ అత్యవసాలయ పరిపా
 లయ, ఇతి ఉదిత్వా ఏవ ముక్త్యా, అఞ్చితమకుటేన పూజ్యకీరీటేన,
 మిత్రాశీర్షం వయస్య మూర్ఛానం, భూ త్వా అనిబ్బుత్వ, తారక,
 భూనురకుమారః, ఇత్థం ఏవం, నృపాణాం కథా రాజ్ఞాం నిర్భాతా,
 అభూవ అభూత్.

గోబ్రాహ్మణాన్ సంరక్షయ, వేదవిహిత ధర్మమార్గేణ భూమి
 అవరిపాలయ, ఇత్యుక్త్యా చాగ్ధ్యకీరీటేన తస్యరాజకుమారస్య

మూర్ఖాన ముఖ్యకార న. తారకః, ఏవ మసా తారకో రాజనిర్వా
తానీత్.

తా. గోవులను బ్రాహ్మణులను రక్షింపుచుండుము. చక్ర
వర్తివై భారతభూమిని చిరకాలము వేదోక్త ధర్మవర్ధి ననుసరించి
పాలింపుము. అని వలుకుడు నా తారకుడు తన మిత్రుడైన రాజ
కుమారుని తలపైఁ గిరిటమునుంచెను. ఈ తీరున తారకుడు రాజనిర్వా
తయయ్యెను.

50. రాజన్యో జనమత సార్వభౌమ పుత్రీ
జానిః ప్రాజ్య ధరతవర్ష చక్రవర్తీ,
అస్థానోగత ఏమస్త భారతీయ
క్షయికా నిప్రియవచనా న్యవేచ దిత్తమ్.

వ్యా :- రాజన్యశ్చితిః - జనమతః జనశ్లాఘాః సార్వభౌమ
పుత్రీజాయా యన్యజ్ఞః సార్వభౌమ పుత్రీజానిః, సార్వభౌమజాతా
తేత్యర్థః. "జాయాయానిశితీ" పాణిని, ప్రాజ్యం ప్రభూతం యత్
భరతవర్షం తస్య చక్రవర్తీ, నూతన భరతవర్ష సమూహిత్యర్థః. రాజ
న్యః అయం రాజకుమారః, అస్థానం సభామద్విరం ఉపగతాః (పాస్తా
సమస్తాః సర్వే యే భారతీయ క్షోణికాః భరతవర్ష పాలకా రాజాః
తాన్, ప్రియవచనాని ప్రియవాక్యాని, ఇత్థం ఏవం వక్ష్యమాణీత్యా,
అనోచత్ ఉవాచ.

చంద్రదీప్త సార్వభౌమజామాలా భరతవర్ష నూతన సాత్వ
భామః సః రాజకుమారః సభామద్విర సముపవిష్టాన్ సర్వాన్ భరతవర్ష
రాజన్య ముద్దిశ్య, ఏవం ప్రియహిత వచనాన్యవోచత్.

తా॥ చంద్రదీప్త సార్వభౌముని యల్లుడును సూతన భరతవర్ష
సార్వభౌముడు నగు నా రాజకుమారుడు, తన సభలోనున్న భరత
వర్ష రాజులనందరి నుద్దేశించి యీ క్రింది విధమునఁ బ్రయోచనము
లను బలికెను.

51. భోభోస్సు పృజన ఇలేశ్వరా మహాన్తః
శ్రుణ్వన్తు సృధిత సభానదో భవన్తః
మా మిత్థం విరచితవా నృ చక్రవర్తి
స్వచ్ఛన్దాధిప మహా సర్వకర్మణామే.

వ్యా:- భోభోఇతి:- సుప్రజనః యోగ్యవ్రజా సముపేతాః
“నిత్యమసిచ్ఛ వ్రజామేధయో” నిత్యసిచ్ఛ. మహాన్తః మహానుభావాః
ఇలాయాః భూమేః ఈశ్వరాః ప్రభవః భూపతయః ప్రధిత సభాసదాః
ప్రభ్యాత సామాజికాః భవన్తః యాయం శ్రుణ్వన్తు ఆకర్ణయన్తు.
సః చక్రవర్తి చన్ద్రదీప్తపాధిపతి సార్వభౌమః, ఇహ అత్తీ. సర్వకర్మ
భూమేః సమగ్రభారతవర్షస్య, మాం, స్వచ్ఛన్దాధిపం సతన్త్రం సార్వ
భౌమం, ఇత్థం ఏవం, విరచితవాన్ అశోత్.

భోభోరాజన్యశ్రేష్ఠా స్సభాసదాః! సర్వే భవన్తః మదీయం
వచనం శ్రుణ్వన్తు, న చన్ద్రదీప్తపాధిప సార్వభౌమః మా మిత్యమిదానీం
భరతవర్ష సార్వభౌమ మకార్షీత్.

తా॥ ఓ సభాసదులైన రాజన్య శ్రేష్ఠులారా! మీరు ప్రసిద్ధు
లరు, మహానుభావులగు, చక్క (ప్రజలుగలవారలరు, భూమిని
బాలించు ప్రభువులరు మీరందఱును నా మాటలను వినుడు. ఆ
చంద్ర దీప్తపాధిపతిఁ చక్రవర్తి నున్న వ్చంద్రదీప్తముగ భరతవర్షము
నకు సార్వభౌమునిగఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించెను.

సాక్షాత్ కృత్యానాం వివాదాంతానాం వ్యవహారాః

అంతర్యామిని ప్రకృతి ర్విదామ్యేతి.

అంతర్యామిని ప్రకృతి ర్విదామ్యేతి.

అంతర్యామిని ప్రకృతి ర్విదామ్యేతి.

కాశ్యపాదితః :- బుధశత్రుః చక్రవర్తిః ప్రకృత సారస్వభావస్య, కాశ్యపాత్ కృత్యానాం, ఇవా ఇవాసీం, వయం సుదీవాః సుదీనాః, శోభనం వివాదాంతానాం సుదీనాః, భాగ్యకాలిన ఇతి భావః. "దివాసీ"త్యుక్తిః పురుషాః, వయం స్వతంత్రాః స్వచ్ఛంద జీవిభిః, త్రైవిధ్యైః సమృద్ధుషేతాః, బుధశత్రుః విబుధాశ్చక్రవర్తియః చక్రవర్తి సారస్వభావస్య, స్వచ్ఛంద, వయం, సతతం సంతతం, పరస్పరానుకూలం సహనోన్మాదానుకూలం యథా రీతి, జగత్సమయం కాశ్యపాత్ సమయం ఆత్మికాత్మికం స్వరాజ్యపరిపాలనం, తత్త్వానాం కర్తవ్యైః సుఖాను సుఖానుభవవాచి.

సారస్వభావస్య గ్రహాణ్యంతం త్రైవిధ్యైః స్వతంత్రాః చక్రవర్తిభిః సమృద్ధుషేతాః, ఇతి పరంభయ సహనోన్మాదానుకూలం స్వరాజ్యపాలనం యథాకాశ్యపాత్ కృత్యానాం సుఖం జీవన్.

కాశ్యపాదితః :- బుధశత్రుః చక్రవర్తియః ప్రకృత సారస్వభావస్య, కాశ్యపాత్ కృత్యానాం, ఇవా ఇవాసీం, వయం సుదీవాః సుదీనాః, శోభనం వివాదాంతానాం సుదీనాః, భాగ్యకాలిన ఇతి భావః. "దివాసీ"త్యుక్తిః పురుషాః, వయం స్వతంత్రాః స్వచ్ఛంద జీవిభిః, త్రైవిధ్యైః సమృద్ధుషేతాః, బుధశత్రుః విబుధాశ్చక్రవర్తియః చక్రవర్తి సారస్వభావస్య, స్వచ్ఛంద, వయం, సతతం సంతతం, పరస్పరానుకూలం సహనోన్మాదానుకూలం యథా రీతి, జగత్సమయం కాశ్యపాత్ సమయం ఆత్మికాత్మికం స్వరాజ్యపరిపాలనం, తత్త్వానాం కర్తవ్యైః సుఖాను సుఖానుభవవాచి.

53. కుభ్యోకృత రవిరహే చ మధిపద్యే

అంతర్యామిని ప్రకృతి ర్విదామ్యేతి.

అంతర్యామిని ప్రకృతి ర్విదామ్యేతి.

అంతర్యామిని ప్రకృతి ర్విదామ్యేతి.

వ్యా:- కుక్కాంకుమి:- యురవి సూర్యుఁ కుక్కాంకుమివ
చన్ద్రమివ, "విధుస్సుభాంకుఁ కుక్కాంకు" రిక్తమిరు. మాం అదీదివల్
ప్రాకాశయత, యః, మేమితి, నామి నామిభేదం, సార్వలాికం సర్వ
లోకవ్యాప్తం యథా తథా. అవ్యభయత బ్రహ్మయోమాన, స ఏమః
సోఽయం తారకః, సర్వజ్ఞః, సర్వవిజ్ఞానవేత్తా, ద్విజమణిః భాసురరత్నం,
ఉష్ణరశ్మేః సూర్యస్య తేజః ఇవతేజః ప్రకాశః యస్యను, సూర్యసమా
నతేజస్కః, శ్రీమాన్ శోభాయుక్తః, భరతవర్షస్య భరత భాగ్నేః,
భాగ్యదేవః అదృష్టదేవతైవ.

ఉపమాలక్ష్కారః. యావదంబ.

అదిత్యః యథా స్యురైశ్చస్త్ర ముద్దీపయతి తథా ఆయం తార
కః మాం తేజస్వి న మహర్షీల్, శిశ్చ మిన్నామధేయం సకలలోక విదిత
మతనోల్, ఏవసర్వజ్ఞః రవి రివ తీవ్రప్రకాశః. అయం బ్రాహ్మణరత్నం
భరతవర్ష భాగ్యదేవతైవ.

తా|| సూర్యుడు తన తేజస్సునిచ్చి చంద్రునిఁ గాంతిమంతునిగా
నొందించినట్లు, ఈ తారకుడు తన మహిమివలన వన్నింతవానిని గావించెను.
నా చేరు నర్దిక్కులఁ బ్రసన్నునిగునట్లు చేసెను. ఈతనిఁ దెలియని
విద్య లేదు. ఈతఁడు బ్రాహ్మణులలో రత్నము. ఈతఁడు వెంకట
సూర్యుడే. భరతవర్ష మునకు భాగ్యదేవతయే.

54. మన్మిత్రం మమ శరణం ముద్ధితైశ్చ
భూదేవం వీరం జగద్గుతుం వ్యతస్త్రయే,
నిత్యం సంభ్రత జగదాతకం ప్రేమమృ
స్వచ్ఛస్తం పృథు భరతావనిం భువన్మృ.

వ్యా:- మన్మిత్రమితి:- మన్మిత్రం మమ వయస్యం, మమ శర
ణం మద్రక్షకం, ముద్ధితైః > మమ అశ్రుజలం, భూదేవం భాసురం
సకలజగద్గురుం సర్వలోకాధ్యక్షం, సంభ్రత జగదాతకం, భక్తజనో

తా. భరతవర్ష నూతన సారస్వతముఁడైన యీ శాత్రుహరుఁడైన
తన మిత్రుఁడైన తారకవల్లు మక్కిలిగఁ గొనియొచ్చి యాతఁడువలన
నొక మంచి పుష్పమాలనిడి యారని గారవంచయి అడ్డియై క్రమశః
రాజాలెప్పుడును కృతజ్ఞులై యున్నట్లు తస్మిన్మాత్ర మర్హునారీరము.

56. ద్వేష్టా త్వా మహా యదోకే చ హ మర్హభాగ్య
స్సహాయోఽహమనచ తిత్వ మిర్హయాన్య
భావిత్యతి న యుష్మదావప్తం బాహు
భాగాఽ త్వాభయ మథః శక్రపదిమోళః

వ్యా :- ద్వేష్టితి :- ఇహ అతః శోభితీకర్తవ్యం, మర్హభాగ్యః
భాగ్యహీనః, త్వాం శవ న్తం, ద్వేష్టా యదోకే శత్రుః, భావిత్యేత్,
సవది సద్యవప, మమ మేహ సహాయ్యం సహాయకత్వం, అర్హయాన్య
యాచస్య, ఇతి ఏవం యుష్మాకం ఇతి బాహుశ్చరం, భాపిత్వా తిత్వా,
అథ అన న్తరం, చక్రవర్తియానో, భాగా చన్ద్రవీరభావ సాదరః,
అత్పాలయం స్వభవసంబంధాను జన్మశ్చత్.

తవార్య యది కశ్యపామూఢః భావీ తతా సత్య ఏవ మహ్యం
నివేదయ, తమహం నాశయిష్యామి, తస్మిన్ త్వా చక్రవర్తి సాదరః స్వభా
వస మయాసీత్.

తా. ఈ భారతవర్షమున భాగ్యహీనుఁడవ్వడయిన నీకు విజృ
ద్ధముగ నుండిన యెడల వెంటనే నాకు దెలియఁజేయుము, నేను నీకు
సాయమునుగావించి శత్రుని హృదయముఁ జేయుచుననివలె యీ సార
భామ సాదరుఁడు స్వభావమునకుఁ జూయెను.

57. ఉద్యానం తత ఇవ చైత్ర్య వృక్షగోపం
ప్రాప్య ద్రాగలింబా బద్ధుః పృథి వన్య
స్వీకృత్యోపేతలహితగృహస్థిరాయం
సన్తానం బహుతమితో వ్య కారకృష్ణ

‘కాశ్యపః’ ఉద్వాహనః. తతః ఆశ్రమం. తథానగరేయే
అర్థః సమ్మన్యతః తపః కార్తి. సముద్రః తస్య చంద్రః ఇంద్రుః, చంద్రోఽపి
స్వర్ణలాసవదాయకః. “కులేఽవ్యభిజనో జన్మభూమాభవీ” త్యమరః,
చైతన్యః. గుఢుమాసుః, ఉద్వాహనమివ ఉప్రవసమివ, చాక్ కీఘ్రిం,
స్వగేహం స్వభవనం, ప్రాప్య అగర్భ్య, గృహస్థానం గేహీనాం
రాత్రుం సమ్మదం, గృహలక్ష్మీ మిర్భిభా. కదితలలనాం అనుకూలాం
కాంతాం స్వీకృత్య వసిషేయ, బహు అధికం, సంతానం సంతరిం, తనుతేష్టు
విస్తారయామాన, అధికసంతానవాప్స భూవ.

తతః స్వర్ణలాసవదాయా స తారకోఽపి ఉద్వాహనం గుఢు
మాన ఇవ స్వగృహం ప్రాప్య అనుకూలాం కాంతాం స్వీకృత్య బహు
కుఢీమృచ్చ ఇభూత్ తపయాలక్ష్మరః.

తా। ఆ తారకుడు కూడ బంధుజనుల కానందదాయయై చైత్ర
మాస ముద్వాహనసమును జొచ్చియున్న తన భవనమును బ్రవేశించి,
అనుకూలవతియగు గృహలక్ష్మిని బరిణయమాడి పెద్దకుటుంబియయ్యెను,

కీ. పావ్రాజీ దృగదతి వ కేఽపి పుష్కళామ
వర్వకాళిం మనుజ్జోతవత్స్వ తస్య
పద్మకావ్య నహి ఇభూవ దుష్టవాదే.
త్యాగస్తే జన మిద మిత్తమేవ కావ్యమ్.

వాఙ్:- పావ్రాజీడిది:- పుష్కళామా భారతావనా, కల్పి
దపి మానవః, దిదతి న. పావ్రాజీత్ దిదత్తం పుష్కరాదిక మనాదృశ్య
చతుర్థాశ్రమం స స్వీచకాత్త. యస్యచ భావేభా భావలక్షణమ్! ఇతి
సప్తమీ. ఆశ్రమ మనఃసా సర్వోఽపి జనః, స్వతస్త్వః స్వచ్ఛందః అభ
వత్-అనీత్. అన్యరాజ్ఞానపద్ధత్యా పరికాలన మాగ్నేయ, జిహ్వాభాధాది
చోరాదుష్టపద్యమః. సహి బభూవ నానీత్. ఇమం కావ్యం అజితా స్వతః

అనది జన సమూహం, ఇట్లమేవ పక్ష్యమాగరిత్యా, అకాస్తే అభిమం
దచాతి,

త సూతన సార్వభౌమస్య పాలన సమయే భరతభూమిలోని
మానవ బారభృత్యాదిక మినాదృశ్య సన్యాసం న స్వీచకార, తేషా
మనుమతి మువలన్వేయ పరిపాద్యభూవ. తత్కాపి జారచోరాది దుష్ట
పాతా న బధాపుః, ఏతత్కావ్యమసి పక్ష్యమాగరిత్యా ఏవమేవ
అకాస్తే.

తా! ఆ సూతన సార్వభౌముని పాలనమున భరతభూమియందు
కార్యాభృత్యాదులు దుఃఖించుచుండగా సన్ననించువారు లేరు, జార
చోరాది దుష్టపాదలెచ్చటను గానరావు. ఈ కావ్యముగూడ నిష్టి
జనుల నాశీర్వదించుచున్నది.

కావ్యాల విశ్లేషణ

19. తవ్యం నాగర వికృమం గజహయం

జ్ఞాపియ్యవాణి కృతిం

అత్తిం రాజిత అవ్యరణ్ణ జయనం

లోగ క్రియాదాతామ్.

జగ్గిం యక్షియయత్తు కృద్విజవతా

తారం వృజావః క్షమాం

మామృన్ధే తవనం తదా వ్రేజతు మా

తిహ్సారతాం తద్య మామ్.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ మహర్షివాది భట్ట నారాయణదాస మహాశయ
వికర్తృతే కాలకావ్యే మహాకావ్యే

వచ్చుచున్నది.

సమస్తాశ్చం కావ్యమ్

వ్యా :- భవ్యమితి :- బద్ధోపేవాన్ధవ ! భవాన్ రవ్యం భవ్యం
కులం, "భవ్యం కులం క్షేమ ముద్రియాం" ఇత్యుచురి. నాగర విక్ర
మం నగరజనాక్రమణం, గజహయం గజాశ్వాది సమృద్ధం, సేనాజిత్యా
దేవదత్తాః క్షానం అత్యుత్తమం, "సూక్ష్మే ధీర్జ్ఞాన మన్యత్ర విజ్ఞానం
తేజకాశ్రయో" ఇత్యుచురి, తత్ క్షానం బ్రహ్మణ కథయన్తి
యానుజిః సేదః తాం అత్యావలోభకేదక్షాన మిత్త్యర్థః, ఇత్తిం
పూర్వేవ్యనురాగం, రాజతః ప్రకాశితః యః జనరజః యుద్ధరజః, తత్ర
జయనం జయం, "జయసేజయః" ఇత్యుచురి, భోగక్రియాయాం సుఖ
సమృద్ధనాదివ్యాపారే, ఉదారతాం విదార్య బుద్ధిం, జగ్ధిం భోజనం,
"జగ్ధిస్తుభోజన" మిత్త్యుచురి. యజ్ఞాయ అర్హం యత్ కర్మతత్ యజ్ఞ
యం తస్య కృతః కర్తారః యే ద్విజవరాః విప్రశిష్టాః తేషా మాతా
రం, యజ్వత్రాహ్మణాదాక మిత్త్యర్థః, ప్రభానః ప్రకృష్టాః భానః కాన్తిః
కీర్తినిసరా మిత్త్యర్థః. క్షమాం సహనకత్తిం, అభవా భూమిం, మాం
లక్ష్మిం, భవనం గృహం, నూతిం సస్తతిం. చ ప్రజతు గచ్ఛతు
ప్రాప్నోతు, సే ఇత్ర ! భవాన్ రవ్యం మాం బోధతాం బోధన్య.

భో మానవ ! మత్పరనేన రవ్యం కులం విక్రమం సమృద్ధం
విద్యాం ఇత్తిం జయం భోగం భోజనం యజ్ఞాచరణం కీర్తిం క్షమాం
క్రియం గృహం సస్తానం చ ప్రాప్నోతి. మాం సర్వభోగ బోధయి
ఇతి కావ్య మాకాశే.

తా ! ఓ మానవుడా ! నన్ను జదువుచు వానివలన క్షేమ
మును నగరజన పరీకరణమును, గజహయా ద్యైశ్వర్యమును, అత్యుత్తమ
మందిము నేదవిజ్ఞును, పూజ్యులందు ఇత్తిని, భగవద్భక్తిని యుద్ధరంగ

ములందు జయమును, భోగామృతమును, భోజనమును, యజ్ఞలయా
చారమును నుంచి కీర్తిని, ఓరిమిని, భూమిని, లక్ష్మిని, గృహమును,
సంతానమును బొందుము. నన్నితరులకు బోధింపుము, అని యీ
తావ్నము శీర్షికను దున్నది.

మూలము :- ఈ చక్రబంధ సద్యమున మహావచక్రమున 'భోనారాయణ
శాస' అను కవినామము, ఆరవచక్రమున 'విజయనామం'
అను వివానామము ఉత్పాదములు.

ఏవం బ్రాహ్మణావణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ట లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థదీపికాఖ్యాతాయాం వ్యాఖ్యాతాయాం

వత్సమస్మరతి.

శుక్లూర్ణ-వివరణావ్యం

ఓం తత్సత్.

త ప్పి వ్వు ల వ ట్టి క

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
3	4	అ లోక	అలలోక
	15	పరిష్కరోమి	పరిష్కరోతి
		అలంకరోమి	అలంకరోతి
4	11	బలేన	బలేన
	18	మవ్యత్తపతే	మవ్యత్తపతే
	22	శ్వశక్తి	శ్వశక్తి
	24	నిర్లాతి	నిర్లాతి
5	12	ఒకనాకవేళ	ఒకానాకవేళ
6	7	లక్షణ	లక్షణ
	16	లన్వయు	లన్వయు
	18	విన్య	విన్య
	24	గుల్	గుల్ అస్తి.
	25	కల్పతరుతి	నాను నామధేయో యస్యసః
7	10	దాని	దాని
	16	దేవభాషా	దేవభాషా
	22	ప్రవచన పటుః	పవచన పటుః
8	16	దుష్ట	దుష్ట
	25	సదాబ్రహ్మణ	సదాబ్రహ్మణ
9	16	ప్రశంతా	ప్రశాంతా
	26	హాదినీ	హాదినీ
11	8	సుఖేను	సుఖేను
		* దుఃఖేను	దుఃఖేను
	11	పుష్పధాన్యా	పుష్పధాన్యా

పేజీ	పంక్తి	తత్పు	ఓపు
12	8	పుణ్యాత్మనోఽతి	పుణ్యాత్మనోఽతి
	28	శ్రుత్యా	శ్రుత్యా
18	7	తథైవ	తథైవ
	24	నుడి	నుండి
	25	నట	నట్లు
15	8	దర్శిద్వియంతే	దర్శిద్వియంతే
	15	భ్రమకారం	భ్రమకారణం
16	8	చిహ్నై	చిహ్నై
	14	ధకావతల	ధకావతల
17	1	మర్త్యః	మరః
	17	ఇహ ఆత	ఇహ ఆత
	28	మండలమున	మండలమున
19	24	గది ద్వివ్య	గది ద్వివ్య
21	17	సపూర్ణ ముగ	సంపూర్ణ ముగ
	18	మైధుముల	మైధునముల
23	14	యమండును	యమండును
	28	యక్తాయ	యక్తాయ
25	1	దేవాస్సలోకం	దేవాస్సస్వలోకం
26	11	క్వాదితం	మనుజాయః
	20	జన్మించి	జన్మించి
	21	మరణించునట	మరణించునట
27	1	బూబుధ కాం	బోబుధ కాం
	14	మఖమేకానతో	దుఃఖమేకానతో
	18	మౌబమయ	మౌబమయ

క్ర.సం.	పంక్తి	తత్పు	ఓపు
28	18	కాయేతు	కాయేతు
	19	అజవ్ర	అజవ్ర
	20	స్పష్టి	స్పష్టి
	21	యస్య-భావేన	ప్రభావేన
	22	ద్వైతస్యైక	ద్వైతస్యైక
29	19	వశేష-	వశేష
31	22	కల	కల
32	7	అనేక	అనేక
33	19	అబ్జ-దేశ	అబ్జ-దేశ
34	18	వారయతి	వారయతి
39	9	“వైఖ్యః : ఆచరితం ఉపకారం అస్మాత్-వ్యవస్థాభావేన-”	
	7	నవవ	నవవ
	11	తేన	తేన
40	18	మన్య	మన్య
41	14	యస్యైక	యస్యైక
	20	స్వయ	స్వయ
42	7	నికర్షణో	నికర్షణో
43	2	ప్రాయో	ప్రాయో
		జనః	జనః
	3	సోమపిత్తే	సోమపిత్తే
	6	ప్రాయః	ప్రాయః
45	4	వలంకుచం	వలంకుచం
47	6	విగ్రహ	విగ్రహ

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
48	4	మద	మగ
	11	ద్రధివానం	ద్రధిమానం
	17	సతార	సతారకః
51	4	కర్మా	కర్మా
53	10	సంగణ	సంగహణ
	14	నూరీణాం	నూరిణాం
54	8	వడ్డతానాం	వడ్డతానాం
55	13	స్వతస్త్రభావ	స్వతస్త్రభావ
	22	బాల	బాల్య
57	8	యస్యా	యస్యాం
59	10	మహదమరక్త	మహదమరక్తః
60	22	తనమతి	తనమతి
51	2	నిపుణతరమతిసా	నిపుణతరమతిస్సా
	10	విహిత	విరహిత
62	1	మవశ్యం	మవశ్యం
	9	ప్రగాఢ	ప్రగాఢం
	28	గేహీ	గేహీ
64	12	ధ్వంత	ధ్వంత
65	4	మదమతః	మదమత్తః
	5	నిపాతః	నిపాతః
	17	సూషయిత్యా	సూషయిత్యా
66	3	ముద్ధ	ముద్దు
	13	అమర	అరమర

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
67	18	భట్టా	భట్వా
	19	యోగముల	యోగముల
68	11	పండ్లను	పండ్లను
69	16	నుద్	విద్
	21	అల్లుని	అల్లుని
70	9	స్పష్టికృతం	స్పష్టికృతం
	24	అభిదాయ	అభిదాయ
73	8	యాతనా సర్వవిషయ = యాతనా సర్వవిషయ	
75	4	భోగముల	భోగముల
	19	అవిధయత్	అవిధయత్
77	11	సమీపమునను	సమీపమునను
	18	జననీతి	జననీతి
	28	సప్తయోః	సప్తయోః
78	1	కింకరవ్యతా	కింకరవ్యతా
	2	చివయన్తి	చివయన్తి
	8	అసక	అసక
	18	వక్షాణం	వక్షాణం
79	2	మిదవిషయ	మిదవిషయ
	9	అకత్త	అకత్త
79	10	భూపాలశ్రుతి	భూపాలశ్రుతి
	22	పక్రాస్యే	పక్రాస్యే
80	3	పార్థిత	పార్థిత
	24	సన్మయ	సన్మయ

సంఖ్య	పంక్తి	తత్పూ	విత్పూ
81	1	(శ్రేష్ఠుడైన	(శ్రేష్ఠుడైన
	16	చంద్రుడు	చంద్రుడు
82	14	అన్యం	అన్యం
	18	లాంటి	వంటి
83	24	పృథ్వియే	పృథ్వియే
84	1	ప్రతి	నప్రతి
	7	గి శీతం	గి శీతం
	14	కల్పకృత్య	కల్పకృత్య
	19	సమస్తాత్మ	సమస్తార్థ
85	8	అని	అని
	6	స్థావరాః	స్థావరాః
92	28	(శ్రేష్ఠం	(శ్రేష్ఠం
99	20	ద్విపదానాం	ద్విపదానాం
	24	ఉద్దీపనానాం	ఉద్దీపనానాం
100	19	మధ్య	మధ్య
	22	దీప్తానిత	దీప్తానిత
	25	రానిత	రానిత
101	11	వప్తి	వప్తి
104	2	స్పృహీక	స్పృహీక
	21	సత్పథం	సత్పథం
105	22	వరకళా	వరకళా
112	10	సమస్త	సమస్త
	22	తథా	తథా

సంఖ్య	పంక్తి	తత్పు	విపు
114	19	నది	నదీ
117	24	యథ	యథ
122	19	నిరుపరణు	నిరుపరణు
128	22	ద్రవ్య	ద్రవ్య
135	16	ప్రవీనాం	ప్రవీనాం
	21	అమలీయైః	అమలీయైః
136	12	కాలోచితముధ =	కాలోచితముధ
			కాలోచితముధ
	20	కురుః	కురుః
127	17	అధిష్ఠితం	అధిష్ఠితం
129	20	వరా	వరా
131	7	త్వవీయము	త్వవీయము
135	8	సింహతే	సింహతే
	18	ప్రాప్తి	ప్రాప్తి
		అర్థ	అర్థ
141	23	మమ్యతే	మమ్యతే
142	5	అహ్లాప్యమితే = అహ్లాప్యమితే	అహ్లాప్యమితే
133	7	కలితా	కలితా
144	7	హరిణి	హరిణి
143	6	శవాద్యగ్నితా = శవాద్యగ్నితా	శవాద్యగ్నితా
	4	ధీరా	ధీరా
	7	ఇతి	ఇతి
	4	అనన్యై	అనన్యై

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	చిత్తు
149	5	ముకార్పు	మకార్పు
	18	వృథ్పతి	వృథ్పతి
150	10	సార్వభౌమ	సార్వభౌమస్య
151	18	ఉత్థలక్కారక్క = ఉత్తలాయక్కారక్క	
154	21	ద్వివచ్చుమీ = దినావచ్చుమీ	
156	16	ఇత్త	ఇత్తం
	20	యోదాస్యపూ	యోధాశ్శరూ
158	2	ఇతి	ఇవ
	23	వహ్నికిలాః = వహ్నికిలాః	
160	8	వదార్థస్సకం	వదార్థస్సకం
	19	ద్వివస్థ	ద్వివస్థ
162	20	సాసి	సాసీ
164	16	విచ్చన్న	విచ్చన్న
	18	తత్తైః	తత్తైః
165	10	మూహూ	ముహూ
167	8	ప్రమనావీ	ప్రమనావీ
	15	అసంగీత్	అసంగీత్
	16	భుటితి	భుటితి
170	2	దిద్యుజయ = దీద్యుజయ	
	10	సస్యత్	సస్యత్
182	14	అనశిష్యం	అనశిష్యం
	16	రాయ	రాయ

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
183	16	మహాభారతం	మహాభారతం
185	5	వదన్పుట	వదన్పుట
	14	వగంనికరం	వరవరనికరం
186	8	గణాః	గణాః
187	19	మహా	మహా
188	8	మలనం	మలనం
	17	వగమ	వగమ
190	2	మద్వచనం	మద్వచనం
	8	భారతవర్ష	భారతవర్ష
		జ్ఞాతౌ	నజ్ఞాతౌ
	6	సి హానన	సింహానన
193	8	మృగ్దౌ	మృగ్దౌ
194	14	ఇత్యమరః	ఇత్యమరః
201	18	ఇ వేదిత	ఇ వేదిత
202	8	మోహన	మోహం న
	11	అతివనం	అపివతిం
		వరాః	వరాః
203	1	లే చో	లేనిచో
	11	జీవి వ	జీవిం
205	18	వసావహితాం	వసావహితాం

సంఖ్య	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
207	7	రాజపుత్రిని	రాజపుత్రిని
	19	గ్రాహమేవ	గ్రాహ్యమేవ
208	26	లాజ	రాజ
200	1	ప్రారేయ	ప్రారేయ
	16	అయముద న	అయముద న :
	17	గ్రన్థేషు	గ్రన్థేషు
	11	దృశ్యత	దృశ్యతే
210	21	సజ్జీవన్త్య	సజ్జీవన్త్య
211	18	భక్తుమ	భవత్కు
		ద్యాఃరా	మార్యాః
	19	లక్ష్మీం	లక్ష్మీం
	23	పుత్రాః	పుత్ర్యాః
	11	నాదేత	నాధేత
212	4	గ్రహీష్యత్యేవ	గ్రహీష్యత్యేవ
214	14	దృష్ట్యా	దృష్ట్యా
215	6	జనయుక్తా	జన్మయుక్తా
217	8	దారియా	ధారియా
	4	వితర్ణా	విత్తర్ణా
	5	జనక	జనకా

పేజీ

పంక్తి

తప్పు

ఒప్పు

218

7 ప్రకథయోగ్య ప్రకథన

యోగ్య

కృతాధికా

కృతాధికా

219

12 వరస్పరాక

వరస్పరాధి

ధికా

కరా

20 వహ్మవ

ప్రహ్మవ్య

220

23 సఖాయాం

సఖాయాం

224

16 పాశ్చాతాక

పాశ్చాత్యా

18 యస్య

యస్య

225

4 ఏతయోః

ఏతయోః

226

5 వ్యకటితః

వ్యకటితః

228

8 తెలుగుతో

వెలుగుతో

229

7 మహస్తః

మహస్తః

8 గురుణవ

గురుణవ

13 ప్రిత్యాః

ప్రిత్యా

230

10 క్షుతిమాతా

క్షుతిమాతా

232

12 లక్ష్మిం

లక్ష్మిం

18 ప్రావయ్య

ప్రావయిత్వా

233

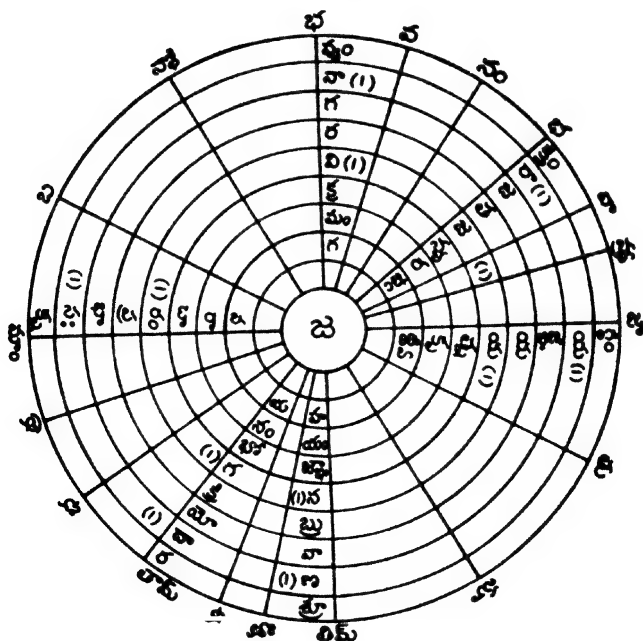
1 సార్వభౌముగా సార్వభౌ

మునిగా

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఓప్పు
	8	కూతునధిక ముగ	కూతున కధి కముగ
	7	నణ్ణీయ	నణ్ణీయ
235	23	మత్తాది	మిత్రాది
237	3	స్వపితా	స్వపిత్రా
	20	భూద్వివై :	భూదేవై :
	21	ద్రాక్షిహసన	ద్రాక్షిహోసన
238	4	భూదేవై	భూదేవై :
	16	కత్తేతం	కత్తేతం
	21	భూత్వా	భూషిత్వా
	22	కరా	కరా
242	15	వన్నింతవానిని	వన్నింత వానిని
	22	వృదు	వృధు
243	5	అశ్రితః	అశ్రితః
	9	శ్రేష్ఠసకు	శ్రేష్ఠసకు

చక్రబద్ధ:

(తృతీయ చక్ర) నారాయణదానః
(షష్ఠ చక్ర) విజయనగరం

దాస భారతి ప్రచురణలు

(1967 నుండి 1987 వరకు)

రూ. పై.

1. సవరణ తరంగిణి 80-00
(Beauties of Shakespear & Kalidasa)
2. జగజ్జ్యోతి Part I (అష్టాదశవిద్యారహస్యము) 50-00
3. జగజ్జ్యోతి Part II 50-00
4. కచ్చసీతలు-పద్యసంకలనము (Prof. S. V. Joga Rao) 10-00
5. మేలుబంతి (చాటువ్రాబంధము) 12-00
6. వ్యాసనీకం (గద్య సంకలనము) 20-00
7. నాయెలుక (దాస స్వీయచరిత్ర) 22-00
8. శతకద్యయమ్ - కాళీరామచంద్ర శతకములు 6-00

సంస్కృతము-ఆ. నా. దాసు

హిందీ అనువాదం - శ్రీ సూర్యనారాయణకృష్ణ

తెలుగు ,, బ్రాహ్మభూషణ

ఆర్. యల్. యన్. కాశ్రి

9. బాలసారి - కావ్య ప్రబంధము 5-00
10. సారంగధర - నాటకము 5-00
11. వంచకతి - 5 శతకములు (శివ, ముకుంద, సత్యవ్రత, 5-00
సూర్యనారాయణ, వేల్పువంద)
12. నూలుగంటి-5000 fables-నీతి పద్యములతో 8-00
13. దశవిధరాగపరి శునుచుమంజరి-సంగీతప్రబంధము 5-00
14. తల్లివిన్ని-లలితా సహస్రనామ వివృతి-అచ్చ తెలుగు 15-00
15. తారక మహాకావ్యము-సంస్కృత ప్రబంధము 50-00

వాఙ్మత-బ్రాహ్మభూషణ

(తెలుగుకావ్యములతో

రాంధట్లబక్షి నారాయణకృష్ణ)

దానధారణమీద ఇతరుల రచనలు

రూ. పై

16. ఆంగ్లీకృత - Abridged in Telugu by Sri Perla Suryanarayana - Rtd. Head Master	10-0
17. ,, Translated in English ,, ,,	15-00
18. మహాకవి నారాయణదాస చరిత్ర M. V. R. Krishna Sarma	7-00
19. Monarch of Rhythm - English - Dr. Sri Rama Murthy	5-00
20. మహాకవి అదిభట్ట నారాయణదాస విజయము శ్రీ పేరేశ్వర నారసింహకవులు	8-00
21. ఉమర్ ఖయ్యాం - రుబాయతులు సంస్కృతం - శ్రీ నారాయణదాసు తెలుగు - యామిజాల పద్మనాథస్వామి	8-00
22. పూర్ణపురుషుడు - శ్రీ నారాయణదాస చరిత్ర by శ్రీ యామిజాల పద్మనాథస్వామి	5-00
23. భట్టు - విద్య లక్ష్మీభట్టు - అదిభట్టు శ్రీ నారాయణ దాసావతరణము (Auto Writings)	5-00

ప్రతిస్థానం :-

శ్రీమతి కర్తా శ్యామలదేవి

2-14-130/2 శ్యామలానగర్, గుంటూరు-6.

పైన పేర్కొనబడిన కొన్ని ముఖ్యమైన

దానపాత్రల ప్రచురణముల వివరణము

మీలుబంతి : చాటు ప్రబంధము (అనేక పటములతో) పుటలు 280. వెల 12 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ కోగారావు.

2. కచ్చపీఠులు : దాసుగారి సర్వకావ్యములనుండి యేర్పికూర్చిన పలుచక్కని పద్యముల సంకలనము. పుటలు 200. వెల 10 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ కోగారావు.

3. వ్యాసవీఠము : భాషా సాహిత్యజీవిత సంబంధులగు అనేక విషయములపై విమర్శానాత్మకములు, సృజనాత్మకములు అగు వ్యాసముల సంపుటి - పుటలు 370 వెల 20 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ కోగారావు.

4. నా యెఱుక దాసుగారి స్వీయచరిత్ర అనేక (పటములతో) పుటలు 450. వెల 22 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ కోగారావు.

5. తల్లివిన్ని : లలితసహస్రనామముల పరమార్థ ప్రకాశిక - అచ్చ తెలుగుపద్యములందు వివృతి. పుటలు సుమారు 310, వెల 15 రూ. సంపాదకులు : ఆచార్య శ్రీ ఓరుగంటి నీలకంఠశాస్త్రి.

6. సంస్కృత శతక ద్వయము (శాశి. రామచంద్ర) శతకములు - శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనాగాయనశాస్త్రిగారి తెలుగు భాషలోకి శ్రీ "భాను"గారి హిందీ అనువాదములతో) సుమారు 210 పుటలు. వెల 7 రూ.

7. పంచశతీ : (సూర్యనారాయణ, శివ, ముకుంద, సత్యవ్రత, వేల్పు వంద) సుమారు 120 పుటలు. వెల 5 రూ. సంపాదకుడు : శ్రీమాన్ కోగంటి సీతారామాచార్యులు.

8. నూలుగంటి : (నీతికథా మం. ౩) సంపాదకుడు : శ్రీ మున్నెట గిరిధరరావు. సుమారు 80 పుటలు. వెల 3 రూ.

9. చాటసారి. (పద్యకావ్యము) మహాను 58 పుటలు. వెల
10. జగజ్జ్యోతి (భారతీయ సంవిత్సర్వస్వము) శ్రీ పేరి సూర్య. యాకాశ్రమిగారి ప్లస్టీకరణము) పుటలు 180 వెల 10 రూ.
11. మహాకవి శ్రీ ఆదిభట్ట నారాయణదాస చరిత్రము కృతికర్త శ్రీ యం. వి. ఆర్. కృష్ణకర్మ, పుటలు 220. వెల 6-50 రూ.
12. The Lights of the worlds. An abridgement and translation of the Jagajjyoti, an astounding product of learning and genius of Narayanadas by Sri Perij Suryanarayana Sastri B. A. L. T. (dealing with the Eighteen disciplines of the ancient Indian wisdom with Introduction by Prof. G. J. Somayaji M. A. L. T.) 200 pages. Price 10 Rs.
13. సవరసతరంగిణి: షేక్స్పియర్, శాకిదాస మహాకవుల కృతుల తాని కవితాసౌందర్యము, కవితామధురిమ, భావనావైశిష్ట్యములను తులనాత్మకముగా, సవరసముల సమన్వయముతో సాగిన దానుగారి విశిష్ట గ్రంథమిది. పుటలు 750. వెల 80-00 రూ.
14. సారంగధర : ధర్మవరము వారి 'విషాద సారంగధర' నాటకము తరువాత అంతటి బహుళజనాదరణము నందినది దానుగారి 'సారంగధర'. ప్రాక్ వ్రతించి నాటకవిశ్వాస మార్గములను రెండింటిని చక్కగా మేళవించి చేసిన స్వరచన యిది.